



**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ**  
**ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**  
**НОВИ САД**

**АНТИЧКА ПРОШЛОСТ У СРБИЈИ У**  
**УЏБЕНИЦИМА ИСТОРИЈЕ ИЗМЕЂУ ДВА**  
**СВЕТСКА РАТА**

**ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА**

**Ментор:**

**Доц. др Светозар Бошков**

**Кандидат:**

**Мр Страхиња Радаковић**

**НОВИ САД, 2016. године**

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ****ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ****КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА**

Редни број: РБР	
Идентификациони број: ИБР	
Тип документације: ТД	Монографска документација
Тип записа: ТЗ	Текстуални штампани материјал
Врста рада: ВР	Докторска дисертација
Име и презиме аутора: АУ	Мр Страхиња Радаковић
Ментор: МН	Др Светозар Бошков, доцент
Наслов рада: НР	Античка прошлост у Србији у уџбеницима историје између два светска рата
Језик публикације: ЈП	Српски
Језик извода: ЈИ	Српски, енглески
Земља публикавања: ЗП	Србија
Уже географско подручје: УГП	Војводина
Година: ГО	2016.
Издавач: ИЗ	Ауторски репринт
Место и адреса: МА	21000 Нови Сад, Србија Др Зорана Ђинђића 2
Физички опис рада: ФО	(Број поглавља 7/ страница 262 / слика 27 / референци 258)

Научна област: НО	Историја
Научна дисциплина: НД	Класичне науке, Историја старог века
Предметна одредница, кључне речи: ПО	Античка прошлост, Србија, период између два светска рата, уџбеници
УДК	
Чува се: ЧУ	ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ, Централна библиотека
Важна напомена: ВН	
Извод: ИЗ	Предмет проучавања докторске дисертације је заступљеност античке прошлости у уџбеницима историје на простору данашње Србије, у Краљевини СХС и Краљевини Југославији, у периоду између два светска рата од 1918. до 1941. године. Рад се бави и проучавањем утицаја античких вредности на васпитање и образовање српске омладине. Основни предмет истраживања у раду су уџбеници на српском језику са тематиком из области античке прошлости, који су се користили у средњим школама у периоду између два светска рата. Поред уџбеника и наставних планова и програма, у раду је представљен и шири друштвени контекст изучавања античке прошлости, најзначајнији професори и предмети на свим смеровима, где се проучавала античка прошлост на Универзитету у Београду. Радом су пропраћени и поједини чланци о античкој прошлости и просвети, који су се појављивали у периодици тога доба.
Датум прихватања теме од стране НН већа: ДП	08.02.2013.
Датум одбране: ДО	

Чланови комисије: КО	председник: члан: члан:
-------------------------	-------------------------------

**UNIVERSITY OF NOVI SAD  
FACULTY OF PHILOSOPHY**

**KEY WORD DOCUMENTATION**

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	MA Strahinja Radaković
Mentor: MN	PhD Svetozar Boškov, Assistant professor
Title: TI	Antique past in Serbia in textbooks for history between the two world wars
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	Serbian, English
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	Author reprint
Publication place: PP	Novi Sad
Physical description: PD	(Number of chapters 7 / pages 262 / pictures 27 / references 258)
Scientific field SF	History
Scientific discipline SD	Classical science, Ancient history
Subject, Key words SKW	Antique past , Serbia, the period between the two world wars, textbooks
UDC	

Holding data: HD	Faculty of Philosophy, Central library
Note: N	
Abstract: AB	<p>The theme of study of this doctoral thesis is to what extent the antique past was included in the textbooks for history which were published and used in the area of present Serbia, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and The Kingdom of Yugoslavia in the period between the two world wars from 1918. to 1941. The thesis deals with studying of influence of the antique values on upbringing and education of Serbian youth. The basic theme of research in the thesis are the textbooks written in Serbian dealing with the antique past and which were used in secondary schools between the two world wars. Besides the textbooks, and teachers' plans and syllabus broader social context of studying antique past, the most important teachers of the subject at all the streams studying the antique past at the University of Belgrade are presented in the thesis. The thesis includes some articles about the antique past in education which were published at that time.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	08.02.2013.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

## САДРЖАЈ:

<b>1.</b>	<b>Увод.....</b>	<b>8</b>
<b>2.</b>	<b>Културно-историјске карактеристике Србије у међуратном периоду.....</b>	<b>12</b>
	2.1. Карактеристике друштва и државе.....	12
	2.2. Културно-просветна политика.....	19
	2.3. Школски систем.....	39
	2.4. Страни утицаји.....	48
<b>3.</b>	<b>Античка прошлост код Срба у XIX и почетком XX века.....</b>	<b>55</b>
	3.1. Настава у српским школама.....	55
	3.2. Монографије и уџбеници.....	68
<b>4.</b>	<b>Античка прошлост у српским школама у периоду од 1918. до 1941. године... 75</b>	
	4.1. Античка прошлост у српским школама у настави и уџбеницима до 1929. године.....	75
	4.1.1. Наставни планови и програми.....	75
	4.1.2. Уџбеници.....	83
	4.2. Античка прошлост у настави и уџбеницима од 1929. до 1941. године.....	126
	4.2.1. Наставни планови и програми.....	126
	4.2.2. Уџбеници.....	159
	4.3. Античка прошлост на Универзитету у Београду.....	208
<b>5.</b>	<b>Закључак.....</b>	<b>213</b>
<b>6.</b>	<b>Извори и литература.....</b>	<b>218</b>
<b>7.</b>	<b>Прилози.....</b>	<b>236</b>

## 1. УВОД

Античка прошлост, са свим својим цивилизацијским достигнућима и вредностима, вековима је била предмет интересовања: историчара, филозофа, педагога, уметника итд. Непролазна вредност античких уметничких дела, њени погледи на свет и љубав према човеку, који се у овом периоду налазио у средишту посматрања, увек су имали своје присталице и протагонисте у епохама које су долазиле после.

Велики повратак античких вредности одиграо се у периоду хуманизма и ренесансе, када се преводе, читају и тумаче многа античка дела која постају узор за новије стваралаштво и преко којих се тежи поновном оплемењивању човека. Богатством своје научне мисли и лепотом у књижевном и ликовном стваралаштву, антика од тада није напустила човечанство. Њене вредности су постајале све присутније а на жељи и способности људи је било да их у већој или мањој мери усвоје и задрже.

Овај рад представља истраживање заступљености античке прошлости у уџбеницима историје на простору данашње Србије, у Краљевини СХС и Краљевини Југославији, у периоду између два светска рата од 1918. до 1941. године и утицаја античких вредности на васпитање и образовање српске омладине. Србија се у том времену налазила у саставу нове југословенске државе и стога је њен простор у том времену тешко прецизно дефинисати, али са друге стране тим је пружена могућност сагледавања овог важног историјског феномена на просторима који су припадали различитим културним и политичким подручјима, а на којима је живео српски народ.

Античка прошлост хронолошки обухвата огроман период од IV миленијума до владавине цара Јустинијана (527-565), а географски, поред хеленске и римске историје, обухвата предњи Исток и Медитеран. образовање међуратног периода, као део ширег контекста културно-историјских прилика, заузимало је значајно место. Изучавање прошлости људског друштва, кроз историју као наставни предмет, било је саставни део васпитно-образовног процеса у мрежи средњих школа.

Рад се конкретно бави питањима изучавања античке прошлости у средњим школама као и системом и средствима преко којих је спровођен васпитно-образовни процес. Основни предмет истраживања у раду су уџбеници на српском језику са тематиком из области античке прошлости, који су се користили у периоду између два светска рата у средњим школама.



Истраживање такође обухвата проучавање наставних планова и програма школа из наставних предмета који су проучавали античку прошлост, па су стога уз уџбенике историје представљене и читанке класичних језика, српске читанке и теорије књижевности, уџбеници библијске историје. У раду је приказано и неговање хуманистичког приступа у школама, због помало агресивног проучавања природних наука, а посебно због чињенице да су уџбеници употпуњавали знања из античке прошлости код Срба због недостатка превода античких текстова.

Изучавање античке историје кроз уџбеник и његова улога у изградњи појединца, али и друштва у целини, представља изузетно изазовно и комплексно истраживачко питање. Предмет истраживања у овом раду су такође и антички узорци, античке вредности и начин на који су презентовани у уџбеницима, с обзиром на важност и васпитну функцију уџбеника. У раду су посебно истакнути етички и педагошки аспекти уџбеника у неговању античких врлина: разборитости, умерености, правичности и храбрости. Изучавање античке прошлости у грађанским школама, гимназијама и другим средњим и стручним школама и велики број различитих уџбеника који су коришћени у то време, у раду дају верну слику о томе шта су ђаци тог времена учили о античкој прошлости. Рад се дотиче и разматрања питања као што су: политичке прилике, просветне реформе, страни утицаји, међуратни историчари и писци уџбеника.

У раду је, такође, представљен шири друштвени контекст изучавања античке прошлости и најзначајнији професори и предмети на свим смеровима, где се проучавала античка прошлост на Универзитету у Београду. Радом су анализирани и најзначајнији чланци о античкој прошлости и просвети, који су се појављивали у периодици тога доба.

У току истраживања највише смо користили архивску грађу Архива Југославије у Београду, тачније Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије, а највећи број уџбеника из периода између два светска рата смо пронашли у Матици српској у Новом Саду.

Записници са седница Главног просветног савета су нам омогућили да пратимо ставове и активности Главног просветног савета по појединим питањима, као и његов значај и улогу у креирању и спровођењу просветне политике. Велики број анализираних уџбеника историје и других предмета у оквиру којих је било речи о античкој прошлости, као и велики број анализираних наставних планова и програма, пружили су нам верну слику о томе шта се и колико учило о античкој прошлости у српским школама у периоду између два светска рата.

У историографији не постоји дело које се бави античком историјом у српским уџбеницима између два светска рата. Постоје дела која имају одређених додирних тачака са проблематиком коју смо обрадили, али се са овим радом не поклапају у потпуности. Поједина дела која се баве сличном проблематиком не поклапају се потпуно ни у тематском смислу као ни у временском оквиру проучавања. Због тога је немогуће у потпуности упоредити ставове и схватања који произилазе из тих дела са проблематиком којом сам се бавио. Издвојио бих ипак неколико научних дела која имају одређених додирних тачака са темом коју сам проучавао.

У тротомном делу др Љубодрага Димића „Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941.“ реч је о социјално-економској основи југословенског друштва и културним збивањима, држави и културној политици као и о институционалним основама културне политике, о просветној политици као и страним културним утицајима и прожимањима. Искрпно образлаже ставове о значају руске емиграције у нашој земљи. Љубодраг Димић се такође кроз више научних чланака бави просветом у Краљевини Југославији, руском емиграцијом у културном животу грађанске Југославије, културном политиком и модернизацијом југословенског друштва од 1918. до 1941. године, интегралним југословенством и културом од 1929. до 1931. године, материјалном основом школовања у Краљевини Југославији од 1918. до 1941, просветној политици националних мањина.

Монографија др Биљане Шимуновић Бешлин „Просветна политика у Дунавској бановини 1929-1941“ представља одличну полазну тачку и пружа обиље информација о планирању мера и делатности везаних за систем васпитања и образовања.

Др Драгица Кољанин у својој докторској дисертацији „Историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929-1952. године“ између осталог обрађује проблематику наставе историје и уџбеника за основне школе, али кроз тематику изучавања историје Југославије.

Др Светозар Бошков у својој докторској дисертацији „Античка и рана средњовековна прошлост у српској историографији“ пише о настави, историчарима и уџбеницима на српском језику у 19. веку код Срба, као и о почецима проучавања античке прошлости код Срба. Ова докторска дисертација представља увод у моје истраживање, а такође ми је пружила могућност да увидим напредак у проучавању античких тема код Срба између два светска рата у односу на 19. век.

Вукашин Станисављевић у свом раду „Два века српских уџбеника: Сентандреја, 1717 - Крф, 1918“ пише о српским школама и уџбеницима свих предмета, па тако и о

уџбеницима историје. Овај рад је значајан прилог истраживању за период који претходи нашем истраживању.

Чарлс Јелавич у свом раду „Јужнославенски национализми: југославенско уједињење и уџбеници прије 1914.“ дотиче се проблема образовног система и уџбеника, али у периоду који такође претходи периоду између два светска рата.

Поменуо бих и да сам у више наврата током истраживања користио и радове са научних скупова које је организовало Друштво за античке студије Србије које је члан међународне асоцијације FIEC (Federation Internationale des Etudes Classiques). Поменуто Друштво сваке године организује окупљање научника из земље и света, као и штампање зборника радова који су презентовани на научним скуповима.

При изради рада је примењен традиционални историјски метод са хронолошко-тематским приступом. Садржај рада је конципиран по проблемско-хронолошком принципу. У раду је присутна и квантитативна метода која пружа могућност примене компаративних анализа. Обзиром на специфичност теме рада, у истраживању су коришћена многа знања из педагогије, методологије историјске науке и методике наставе историје. Методе статистичке обраде података су делимично коришћене при анализи заступљености античке историје у односу на остале историјске периоде као и при анализи заступљености наставе историје у односу на друге предмете.

## 2. КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СРБИЈЕ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

### 2.1. Карактеристике друштва и државе

У новембру 1918. године у Србији је завршен Први светски рат, који је однео око 28% тадашњег становништва Србије тј. око 1 200 000 жртава.<sup>1</sup> У нашим крајевима 1. децембра 1918. године долази до проглашења нове државе, Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Чином проглашења је основни ратни циљ Србије, формулисан Нишком декларацијом 1914. године, био и остварен.<sup>2</sup> Новостворена држава се од самог оснивања суочавала са многобројним проблемима. Проблема је било у националној, верској, политичкој, културној, социјалној и економској сфери. Била је то држава великих супротности, а најдоминантнији проблем у држави је била жеља великог броја Хрвата за административном јединицом, која би имала широку аутономију.

Државноправни провизоријум је био период који је трајао од 1. децембра 1918. године до доношења Устава 28. јуна 1921. године. Власт је у том периоду припадала краљу, влади и Привременом народном представништву.<sup>3</sup> Краљ и влада су били главни носиоци власти, а Привремено народно представништво је било састављено од представника Народног вијећа, представника Војводине, Црне Горе и Македоније, али и од одређеног броја делегата Југословенског одбора. Привремено народно представништво је донело око педесет закона, а најважнији је био Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину. Овим законом је прокламовано опште право гласа, укинут је имовински цензус, а граница пунолетства и бирачког права померена на 21 годину. Жене ипак нису добиле право гласа иако је предвиђено да то питање буде решено Уставом, међутим у Уставу се тај проблем и не помиње. Изборно право нису имали активни официри и лица на одслужењу војног рока као и државни чиновници. Регент Александар Карађорђевић је практично вршио краљевску власт и пре смрти краља Петра I 16. августа 1921. године. Династија Карађорђевић је унапред осигурала своја права и владавину утврђивањем монархистичке форме владавине.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Никола Б. Поповић, *Срби у Првом светском рату 1914-1918*, Нови Сад 2000, 113.

<sup>2</sup> Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. I, Београд 1985, 213-230.

<sup>3</sup> Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980, 37.

<sup>4</sup> Исто.

Новоформирана југословенска држава је учествовала на конференцији мира у Паризу 1919-1920. године и тако започела свој међународни политички живот. На конференцији су одређене југословенске границе према Бугарској, Румунији, Мађарској, Аустрији, Албанији и Грчкој, многа питања у вези разграничења су остала нерешена, а био је и отворен пут за процес разграничења са Италијом.<sup>5</sup> На челу политичке делегације која је представљала земљу на конференцији мира налазио се Никола Пашић, а састав делегације су чиниле различите секције и одељења са својим представницима.<sup>6</sup> Занимљиво је да је у раду конференције учествовала и наша „Етнографско-историјска“ секција на чијем челу се налазио Јован Цвијић.<sup>7</sup>

Избори за Уставотворну скупштину (Конституанту) одржани су 28. новембра 1920. године. На изборима су учествовале 22 странке, што говори о високом степену политизације и страначкој распарчаности. Највише мандата је добила Демократска странка 92, затим Народна радикална странка 91, Комунистичка партија Југославије 58, Хрватска републиканска сељачка странка 50, Савез земљорадника 39, Словеначка људска странка 27, Југословенска муслиманска организација 24 мандата итд.<sup>8</sup> Да би Устав био донесен, Александар Карађорђевић је морао да се ослони на вођу радикала Николу Пашића, најјачу личност у врховима српске буржоазије и личност са највећим међународним угледом. Александар Карађорђевић је сматрао да је то најбоље решење пошто је на изборима за Уставотворну скупштину снагу показао антимонархистички, републикански и комунистички покрет, насупрот присталицама централизма и државног унитаризма.<sup>9</sup>

Усвајању Устава 28. јуна 1921. године је претходило заједнички наступ радикала и демократа уз подршку дела Савеза земљорадника и Југословенске муслиманске организација, да би био прихваћен владин Нацрт Устава. Представницима тих несрпских организација је за придобијање подршке било неопходно обезбедити материјалну надокнаду, уступке у погледу школске и верске аутономије, судства и функција у апарату власти. Било је такође и подмићивања и куповања гласова што показује случај Цемијета.<sup>10</sup> Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је по Видовданском уставу требала бити јединствена држава, са три племена, али једном државном идејом,

<sup>5</sup> Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1929*, Beograd 1969, 1.

<sup>6</sup> Исто, 5-38.

<sup>7</sup> Исто, 23-25.

<sup>8</sup> В. Petranović, нав. дело, 48.

<sup>9</sup> Исто, 48-49.

<sup>10</sup> Цемијет - Муслимански посланички клуб из „Јужне Србије“ чији су корумпирани чланови дали глас за прву конституцију нове државе.

парламентарна и уставна монархија, са широким обласним самоуправама.<sup>11</sup> Један комуниста је на дан проглашења Видовданског устава покушао да изврши атентат на регента Александра Карађорђевића. Атентат је био неуспешан, али је тада почела још оштрија кампања против комуниста.<sup>12</sup>

Парламентарни систем у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца био је изложен многобројним кризама. Изворе кризе парламентаризма и грађанске демократије треба посматрати у склопу потреса капиталистичког политичког система у свету после Првог светског рата, када је био изложен ударцима револуционарног радничког покрета пролетерских револуција а специфичности кризи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца су давале националне супротности.<sup>13</sup>

Политичке странке које су водиле српски народ до победе и уједињења 1918. више нису биле у стању да обнове своју бројчану снагу и убедљивост својих програма, као што је био случај до уједињења. Разлог таквог стања је сигурно и неуспех водеће српске Народне радикалне странке да оствари свој главни програмски циљ, тј. да створи јединствени српскохрватски народ. Радикали су увидели да су им савезници на путу ка том циљу само сличне српске странке, које су се од њих отцепиле или копирале њихове методе и циљеве. Демократска странка, која је једно време сматрана другом странком по снази у српском народу, поникла је из жеље круга утицајних интелектуалаца и политичара да буде југословенска, а не српска странка. Демократи су остали доследни првобитном убеђењу да се сепаратистичке тежње у држави могу превазићи демократизовањем, па су због тога напуштали свој унитарни концепт. Из Демократске странке се издвојио Светозар Прибићевић и створио Самосталну демократску страну, која је била наследник српских странака их Хрватске из периода пре 1914. Светозар Прибићевић је у почетку тежио радикалном унитаризму, а касније се окренуо федерализму и покушају стварања веза са Хрватском сељачком странком браће Радић.<sup>14</sup>

Иако је у Краљевини СХС било је много политичких странака и група у политичком животу су највише фигурирале три странке: Радикална, Демократска и Хрватска сељачка странка. На политичкој сцени су се појавиле и две нове странке које

---

<sup>11</sup> Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Ниш 1999, 751.

<sup>12</sup> Исто.

<sup>13</sup> Branislav Gligorijević, *Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS (1919-1929), Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ur. Aleksandar Acković, Beograd 1973, 365-388.

<sup>14</sup> Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом Веку 1492-1992*, Београд 2008, 406-409.

су биле носиоци тренутне државне политике: Југословенска национална странка и Југословенска радикална заједница, прва основана 1931. а друга 1935. године. Своју снагу и организованост више пута је показала Комунистичка партија Југославије, али је на њено залагање за револуцију и насилну промену власти, власт одговорила хапшењем и забраном рада. Проблем Комунистичке партије Југославије двадесетих година су били и идејни сукоби и идеолошке разлике унутар самог комунистичког покрета.<sup>15</sup>

Краљевина СХС, Румунија и Чехословачка удружиле су се у Малу анттанту серијом међусобних уговора 1920-1921. године. Циљ Мале антанте је био очување територијалних промена озваничених после Првог светског рата и сузбијање тежњи ревизионистичких држава.<sup>16</sup> Француска је преко Мале антанте настојала да простор Балканског полуострва што чврће веже за свој систем колективне безбедности у Европи.<sup>17</sup> Балканско-подунавско подручје је било изузетно значајно у европској политици и представља једно од најдинамичнијих попришта борби.<sup>18</sup> У циљу сарадње балканских земаља одржано је неколико Балканских конференција где су разматрана многа питања о могућностима и начинима зближавања балканских земаља.<sup>19</sup> С обзиром на комплексност тренутка и ситуације у којој се налазила новостворена југословенска држава, можемо закључити да је она имала јасну спољнополитичку доктрину.<sup>20</sup> Југославија је 1934. године ушла у Балкански савез са Грчком, Румунијом и Турском. Чланице савеза су једна другој гарантовале сигурност постојећих граница уз међусобну консултацију уколико би нека од њих била угрожена. Облици удруживања балканских народа нису имали трајну снагу, обзиром да су се на Балкану преплитали интереси великих сила. Свој интерес на Балкану имали су: Немачка, Италија, Француска, Велика Британија, СССР. Приближавањем Другог светског рата Мала антанта и Балкански савез слабе и гасе се.<sup>21</sup>

Основни узрок нестабилности Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца био је сукоб централистичке и федералистичке концепције државног уређења. Владе су се често смењивале, а на седницама парламента било је много међусобних оптужби и

---

<sup>15</sup> Slavoljub Cvetković, *Idejne borbe u KPJ dvadesetih godina, Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ur. Aleksandar Acković, Beograd 1973, 329-345.

<sup>16</sup> У овом случају ревизионистичке државе су побеђене и незадовољне одлукама насталим после Првог светског рата па теже преобликовању тих одлука.

<sup>17</sup> Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд 1995, 216.

<sup>18</sup> Исто, 216-222.

<sup>19</sup> Milan Skakun, *Balkan i velike sile*, Beograd 1982, 46-49.

<sup>20</sup> Andrej Mitrović, *Spoljnopolitička doktrina novostvorene jugoslovenske države, Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ur. Aleksandar Acković, Beograd 1973, 311-328.

<sup>21</sup> M. Skakun, нав. дело, 46-56.

жестоких свађа. Вођа Хрватске сељачке странке, Стјепан Радић, највише је вређао политичке противнике, то јест највише посланике Народне радикалне странке. Врхунац *кључале* атмосфере у Скупштини било је убиство 2 посланика Хрватске сељачке странке: Павла Радића и Ђуре Басаричека и рањавање 3 посланика, од којих је Стјепан Радић касније преминуо. Убиство је извршио радикал Пуниша Рачић.<sup>22</sup>

Краљ Александар је одлучио да коренито измени дотадашње односе у земљи, суспендовао је Устав, распустио Народну скупштину и забранио рад политичким странкама. Тог дана, 6. јануара 1929. краљ Александар је практично завео апсолутну власт, у Прокламацији народу овај чин је оправдан „највишим народним и државним интересима и њиховом будућношћу“<sup>23</sup> Вође политичких странака доживљавале су шестојануарски удар као привремено решење које неће потрајати, а народ се надао да ће се прекидом међустраничких нетрпељивости почети решавати социјални проблеми у земљи.<sup>24</sup> На чело владе постављен је краљев пријатељ генерал Петар Живковић и донесени су закони који су омогућили краљу да преузме целокупну власт у земљи. Министрима су смањене надлежности и краљ заводи своју личну власт. Држава је променила име у Краљевину Југославију како би ојачала југословенска идеологија и биле потиснуте племенске разлике и у имену државе. Како би одређена питања за читаву земљу била регулисана, донесен је низ закона преко којих би се то реализовало. Између осталих донесени су закони о основним и средњим школама и уџбеницима.<sup>25</sup>

Краљ је одлучио 1931. године да земљи донесе нови тзв. Септембарски устав. Устав је омогућио краљу да врховна власт и даље остане у његовим рукама. Са отвореног краљевског апсолутизма тада се прешло на прикривени, али је ипак дошло до оживљавања политичког живота.<sup>26</sup>

Уз помоћ Италије, Мађарске и Бугарске веома су ојачале сепаратистичке тенденције у Хрватској и Македонији. Анте Павелић и поједини посланици Хрватске странке права одлазе из земље и у Италији и Мађарској стварају усташку

---

<sup>22</sup> В. Petranović, нав. дело, 77-94.

<sup>23</sup> В. Petranović, нав. дело, 95.

<sup>24</sup> Todor Stojkov, *Unutrašnja politika vladajućih krugova u Jugoslaviji (1929-1939), Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ur. Aleksandar Ašković, Beograd 1973, 389-409.

<sup>25</sup> Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Књ. III, Србија у Југославији, Нови Сад 2001, 137-153.

<sup>26</sup> Т. Stojkov, нав. дело, 396.



организацију.<sup>27</sup> Усташе и македонски сепаратисти (ВМРО) убили су 9. октобра 1934. године краља Александра у Марсеју, док је био у званичној посети Француској.

Према краљевом тестаменту, малолетном Петру II је постављено намесништво, које су чинили: кнез Павле Карађорђевић, др Раденко Станковић и др Иво Перовић. Александров брат од стрица, кнез Павле, био је централна личност намесништва и практично је имао власт у својим рукама. У мају 1935. године одржани су парламентарни избори, први после завођења диктатуре. Влада Богољуба Јефтића није се дуго одржала пошто је била компромитована због изборних неправилности. Нову владу је формирао Милан Стојадиновић, правник и економиста, који је основао нову странку, Југословенску радикалну заједницу.<sup>28</sup> Ради економског напретка земље Стојадиновић се све више почео приближавати Немачкој и Италији, али није запоставио добре односе са Француском и Великом Британијом.<sup>29</sup> Стојадиновић је био покретач нових инвестиција и економских реформи, залагао се за националне интересе и покушавао да одржи неутралност Југославије. Кнез Павле Карађорђевић, иако англофил, водио је политику Југославије у правцу зближавања са Немачком и Италијом, али се ипак трудио да не долази у сукоб са Великом Британијом.<sup>30</sup> Листа Милана Стојадиновића је победила на изборима 1938. године, али је Стојадиновић 1939. године ипак збачен са власти. Стојадиновићева смена објашњавана је као последица његове неспремности за договор са Хрватима, а Стојадиновић је рекао да му је кнез „забио нож у леђа“.<sup>31</sup> Смена Стојадиновића тумачи се и као последица британског притиска на кнеза Павла. О односу кнеза Павла и Милана Стојадиновића, као и о улози кнеза Павла у мартовским догађајима 1941. године постоје опречна мишљења.<sup>32</sup>

Нови председник владе, Драгиша Цветковић, имао је задатак да у преговорима са хрватском опозицијом реши тзв. „хрватско питање“. Постигао је 26. августа 1939. године споразум са Влатком Мачеком по коме је створена нова административна јединица у држави, Бановина Хрватска. Бановина је добила свој сабор и широку

---

<sup>27</sup> Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *Andrija Artuković, Vjekoslav Luburić, Xhafer Deva, Vančo Mihailov*, Zagreb 1985, 11-32.

<sup>28</sup> В. Petranović, нав. дело, 111.

<sup>29</sup> Živko Avramovski, 1914-1945 *Politika velikih sila na Balkanu (1933-1939), Politički život Jugoslavije*, ur. Aleksandar Asković, Beograd 1973, 411-438.

<sup>30</sup> Ч. Попов, нав. дело, 332.

<sup>31</sup> В. Petranović, нав. дело, 144.

<sup>32</sup> Миодраг Јанковић и Вељко Лалић сматрају да је неправедно о кнезу Павлу створена негативна слика. Миодраг Јанковић, Вељко Лалић, *Кнез Павле. Истина о 27. марту*, Београд 2007.

аутономију и захватала је простор више некадашњих бановина. Хрвати су се нашли национално заокружени, што је довело до сличних захтева Срба и Словенаца. Рат је прекинуо све планове о могућем даљем преуређењу државе.<sup>33</sup>

Србија се у међуратном периоду налазила у оквиру Краљевине СХС (Краљевине Југославије) и по много чему можемо закључити да је била њен најважнији део. Уложила је у нову државу државност и традицију, жртвовала је више од четвртине укупног становништва, дефинисала и дипломатски изнела програм југословенског уједињења и војском сачувала југословенски простор од комадања. Хрватима и Словенцима је омогућила преко формирања нове државе да напусте страну поражених и да се скоро без жртава прикључе победницима.<sup>34</sup>

Територија данашње Србије у међуратном периоду, као део Краљевине СХС (Краљевине Југославије) била је административно подељена на више области да би се од 1929. године наша у саставу неколико бановина. Пољопривреда је била основно занимање највећег броја становника. Највећи број домаћинстава је живео на газдинствима до 5 хектара. Један од узрока уситњености поседа је и аграрна реформа спроведена после Првог светског рата, по којој су многе сељачке породице добиле земљишне парцеле до 5 хектара. Аграрна реформа је била уперена против велепоседа, али се ипак показала и као недоследна, непотпуна, компромисна.<sup>35</sup> Уситњавање поседа је и природан процес до кога долази када више синова међусобно деле очеву земљу. Земља је обрађивана углавном плугом, а у појединим областима и дрвеном ралицом. Производња на уситњеном поседу је била усмерена највише за сопствене потребе, а веома мало за тржиште. На поседима су узгајане традиционалне биљне културе, пре свега житарице, које су користили у исхрани. Људи су често у исхрани користили и хлеб од кукуруза да би могли продати житарице које су биле скупље. Месо се није често налазило на трпези, а воће и поврће се јело углавном сезонски. Живот сељаштва у Србији је био праћен оскудицом и тешким условима живота.<sup>36</sup> У нешто бољем положају било је сељаштво на територији Војводине где је било и великих поседа. Стамбено-хигијенски услови и здравствене прилике су били на веома ниском нивоу о

---

<sup>33</sup> В. Petranović, нав. дело, 144-149.

<sup>34</sup> Љ. Димић, *Историја српске државности*, књ. III дело, 36.

<sup>35</sup> В. Petranović, нав. дело, 150-151.

<sup>36</sup> Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918-1941*, књ. I, том II, Београд 2001, 177-193.

чему сведочи велика смртност, нарочито деце.<sup>37</sup> Оснивање здравствених задруга је побољшало здравствене прилике на селу.<sup>38</sup>

Краљевина је имала неразвијену индустрију, али су ипак предузимане многе мере како би се побољшала индустријализација. Индустрију је карактерисала неравномерна распоређеност, затим неуједначен развитак њених појединих грана, примитивна технологија и мале извозне могућности. Држава је развитак индустрије покушавала да заштити увозним царинама и јефтним транспортом, својим набавкама домаћих индустријских производа. Роба је била оптерећена високим таксама на рачун потрошача, а страни капитал је пореском политиком био фаворизован, протекционизам<sup>39</sup> није спровођен доследно. Страни капитал је улаган у рударство, металургију, хемијску, шумску и пољопривредну индустрију. Може се закључити да ипак постоји тенденција развоја индустрије услед чега долази до пораста броја градског становништва и ширења градских насеља. Повећао се број термоелектрана и хидроелектрана, а развој је доживео и железнички, речни и друмски саобраћај. Видљив је и успон српског грађанства које постаје имућније, са већим прохтевима по угледу на грађанство других развијенијих европских земаља.<sup>40</sup> Српска интелектуална елита међуратног периода је оставила на пољу науке и уметности снажан печат изван оквира наше земље. Проблем забрињавајуће неписмености међу становништвом ублажен је ширењем школства.

## 2.2. Културно-просветна политика

С обзиром на сложеност дефиниције речи „култура“<sup>41</sup> по Ивану Клајну и Милану Шипки у „Великом речнику страних речи и израза“ не изненађује вишезначност и сложеност појмова „културна политика“ и „културно-просветна политика“. Иако не постоји једна општеприхватљива дефиниција појмова „културна политика“ и „културно-просветна политика“ ипак се може закључити да ти појмови

---

<sup>37</sup> Исто, 194-227.

<sup>38</sup> Исто, 228-237.

<sup>39</sup> Протекционизам је систем мера економске политике коме је циљ заштита домаћих производа од иностране конкуренције пре свега путем увођења високих царина на увезену робу.

<sup>40</sup> В. Petranović, нав. дело, 154-157.

<sup>41</sup> Култура се по појединим дефиницијама тумачи као свеукупност материјалних и духовних вредности у историји човечанства; скуп знања, обичаја и постигнућа одређеног друштва или одређене епохе; виши, развијенији однос према нечему; савршенији вид владања нечим, истанчаност, префињеност; ниво друштвеног и духовног развитка личности, образованост, просвећеност, лепо понашање, лепо васпитање итд. Подсетио бих да је по изворном значењу речи „култура“ (гајити, неговати, обрађивати) настала и реч „агрикултура“ (обрађивање земље, земљорадња) Иван Клајн, Милан Шипка, *Култура, у: Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2008. 687.

означавају планирање и управљање одређеним активностима на пољу културе и у том случају конкретно просвете.

Уметници, научници и уопште интелектуалци са наших простора у међуратном периоду су били сведоци и учесници многих европских духовних покрета. Не може се рећи да су сви њихови успеси и стваралачки домети производ државне културне политике, али се много тога може са њом довести у тесну везу. Стваралачка сфера је имала значајан степен аутономије, али су ипак многи ствараоци били приморани да се запосле у државној служби. Власт је на тај начин утицала на ствараоце, али и путем награда, државних дотација, организовања уметничка удружења, откупа радова и штампања књига.<sup>42</sup>

На пољу науке светско признање су стекли: Михаило Петровић Алас,<sup>43</sup> Милутин Миланковић, Александар Белић, Слободан Јовановић, Иван Ђаја, Александар Костић, Јован Цвијић и др. Истакнути књижевници били су: Милош Црњански, Иво Андрић, Исидора Секулић, Растко Петровић, Момчило Настасијевић, Јован Дучић, Драгиша Васић, Бранислав Нушић, Станислав Винавер итд.

Ослањајући се на анализу Мира Машека, Холм Зундхаусен о Милошу Црњанском пише: „Уз Црњанског, који је прво наступио као авангардиста, „литерарно-политичка икона Његош постаје најважнији узор политички ангажованог песника“. Култ Његоша достигао је свој врхунац 1925. године када су земни остаци књаза-владике и песника у присуству краља и православне црквене хијерархије с некадашњег главног града Цетиња пренесени на врх Ловћена...У својим есејима Црњански упоређује „Његошеву дилему између власти и слободе с Лазаревом одлуком између небеског и земаљског царства“. „Његош је за Црњанског један гигант словенства. Попут Зевса с висине и свезнајући гледа доле с јужнословенског Олимпа, Ловћена...“ Црњански је у двадесетим година 20. века наступио као „маштовити обновитељ приче о трагичној судбини српског народа, који је после пораза на Косову увек наново упадао у несреће и непрестано мора да трпи неправде...“ Као политички и горљиви поклоник краља Александра Карађорђевића, Црњански се крајем двадесетих година борио против „одвратне демократије“ и за свеобухватну културну-политичку обнову

---

<sup>42</sup> Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*. Део 3, Политика и стваралаштво, Београд 1997, 289-298.

<sup>43</sup> Михаило Петровић Алас – универзитетски професор математике који је држао приватне часове Ђорђу Карађорђевићу, а у слободно време дружили су се и пецали, о чему има много детаља у књизи: Ђорђе Карађорђевић, *Истина о моме животу*, Београд 1988, 168-174.

европског човека на темељу ауторитарних режима. Он је подржао краљевску диктатуру и залагао се за централистички оријентисани „југословенски“ идентитет, с тим што би примат имала српска национална традиција.“<sup>44</sup>

Историјски контекст се одражавао и на стваралаштво многих других писаца, између осталих и Иве Андрића о коме Ендру Барух Вахтел пише: „Андрић своје муслиманске јунаке приказује без сумње иронично, али тиме што их ставља у средину своје приче он отвара питање на који се начин муслиманско наслеђе може укључити у југословенску синтезу. Један број писаца у Југославији између ратова прихватио је тај Андрићев имплицитни позив да се перцепција нације прошири тако да обухвати не само Србе, Хрвате и Словенце; многи од њих су муслиманске ликове приказивали с великим симпатијама.“<sup>45</sup>

Представници академског реализма у нашем сликарству били су Урош Предић и Паја Јовановић.<sup>46</sup> Једна група наших сликара боравила је извесно време у Паризу, прихватала модернија уметничка струјања и покушавала да им да особен печат.<sup>47</sup> Један од сликара који су ишли тим путем и имали успеха у томе је Сава Шумановић.

Од свих великих претходника мултикултуралне југословенске идеје, у међуратном периоду најактивнији је био Иван Мештровић. Био је као и многи други хрватски уметници разочаран правцем којим је кренула југословенска држава, али је ипак стварао мултикултурална дела која су му донела незванични статус југословенског националног уметника. Имао је много поштовалаца међу Хрватима, али и Србима, укључујући и краља Александра. Краљ је задужио Мештровића да осмисли и изгради суштински југословенске пројекте попут маузолеја на Ловћену, споменика победи у Првом светском рату и Гроба незнаног јунака.<sup>48</sup>

Наш чувени етнограф Јован Цвијић је својом теоријом да већина Срба и Хрвата припада „динарском“ типу и да југословенска нација треба да буде оформљена у заједници са другим блиско сродним југословенским типовима, учествовао је у обликовању политичке идеологије првог југословенског краља.<sup>49</sup>

---

<sup>44</sup> Холм Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2009, 323-325.

<sup>45</sup> Endru Baruh Vahtel, *Stvaranje, razaranje nacije. Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Beograd 2001, 146.

<sup>46</sup> Дејан Медаковић, *Српски сликари XVIII-XX века*, Нови Сад 1968, 317-333, 337-349.

<sup>47</sup> Милан Кашанин, *Сусрети и писма*, Летопис Матице српске, књ.412, св. 5, Нови Сад 1973, 447-457.

<sup>48</sup> Исто, 134.

<sup>49</sup> Исто, 86-87.

Свакако не би требало заборавити и лични ентузијазам многих људи који су улагали много енергије да помогну уметницима да прикажу своја дела и даље напредују. Међу осталим такви људи су били Криста Ђорђевић<sup>50</sup> и Милан Кашанин<sup>51</sup>.

На подручју Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у области културе и просветне политике постојала је извесна двојност, која је трајала целу деценију. Пошто су образоване покрајинске владе за Хрватску, Славонију и Срем, Босну и Херцеговину, Далмацију и Словенију са посебним просветним ресорима, Министарство просвете имало је ингеренције на простору бивше Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе и народне управе за Банат, Бачку и Барању. Одмах након уједињења проширени су просветни закони народних, средњих и стручних школа Краљевине Србије на Црну Гору, а решењем Министарског савета од 13.7.1920. године и на Банат, Бачку и Барању.<sup>52</sup> Актом донесеним 3.9.1919. године Министарство просвете дефинисано је као део централне државне управе коме припада врховна и надзорна управа над свом јавном и приватном наставом у Краљевству. Наглашено је да под његовим надзором стоје и сва учена, књижевна и уметничка друштва, све просветне, културне и посветно-хуманитарне установе и заводи, као и сви школски и просветни фондови. То министарство се делило на Опште одељење, Просветно одељење (са одсецима за вишу наставу, за средњу наставу, за основну наставу и народно просвећивање), и Одељење за уметност. Министарство просвете требало је да врши управу и надзор над свим школама и просветним и уметничким установама.<sup>53</sup> Указом од 11.2.1920. године претходна Уредба је делимично измењена и допуњена са извесним променама у одредбама о звањима и квалификацијама за поједина звања у Министарству просвете. Овим променама власт је настојала да подигне културни ниво чиновништва које је било одговорно за спровођење мера културно-просветне политике. Рад управних државних органа проширио је свој делокруг Уставом из 1921. године. Уредбом која је ступила на снагу 28.4.1922. године, формирано је просветно одељење као подручни орган Министарства просвете у свакој од 33 области. Током 1923. и 1924. године укинута су

---

<sup>50</sup> Криста Ђорђевић - директорка Павиљона „Цвијета Зузорић“, иначе рођака Саве Шумановића, пружала је велику подршку групи социјално оријентисаних уметника приликом њихове изложбе у Београду 1935. О томе детаљније у књизи: Вјекослав Ђетковић, *Социјална уметност у Србији између два рата*, Нови Сад 1991, 97-109.

<sup>51</sup> Милан Кашанин- књижевник, есејиста и историчар уметности. Био је кустос Музеја савремене уметности у Београду, управник Музеја кнеза Павла и Галерије фресака, директор Народног музеја. Детаљније о њему и његовој сарадњи са кнезом Павлом у књизи: Миодраг Јанковић, Вељко Лалић, нав. дело 151-155.

<sup>52</sup> Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*. део 1, Друштво и држава, Београд 1997, 172.

<sup>53</sup> Исто, 172-173.

покрајинске управе за Босну и Херцеговину, Далмацију, Словенију, Хрватску и Славонију, тако да су просветни послови једним делом прешли у надлежност Министарства просвете, а другим у просветна одељења обласних управа. Било је потребно још неколико година да би Министарство просвете овладао целокупним радом у области културно-просветне политике. Изузетно је битна чињеница да је постојала изражена свест о потреби уједначености просветног законодавства на подручју целе Краљевине.<sup>54</sup>

У децембру 1927. године је настао први државни просветни програм.<sup>55</sup> Инсистирало се на удаљавању политике из школе, реорганизацији просветне администрације и престанку персоналних промена у Министарству просвете до којих је долазило услед смењивања влада. После завођења шестојануарског режима краља Александра Карађорђевића објављена је декларација 13.1.1929. године којом је наглашена потреба завођења реда и дисциплине у државној администрацији и потпуно изједначење целокупног законодавства у држави. Наговештене мере озаконене су делимично Законом о уређењу Врховне државне управе донесеним у марту 1929. године, а административне промене у Министарству просвете донела је Уредба о подели на одељења Министарског савета и Министарства донесене у априлу 1929. године. Уредбом је Министарство просвете подељено на: Опште одељење, Одељење за средњу наставу и Одељење за основну наставу. На основу поменутог Закона о уређењу врховне државне управе и Уредбе о подели на одељења Председништва Министарског савета и Министарства прописана је Уредба о уређењу Министарства просвете 26.7.1929. године. Задатак јој је био да државни апарат прилагоди за обимне послове које је систем диктатуре постављао пред Министарство просвете. Одељење за основну наставу имало је у својој надлежности: забавишта, народне школе, заводе за недовољно развијену децу, продужне школе, грађанске школе и организације народног просвећивања. Рад је организован преко Административно-персоналног, Наставног и Одсека за народно просвећивање. Административно-персонални одсек је био задужен за спровођење школских закона и надзор над њиховом применом, за евиденцију о учитељским и педагошким друштвима, за евиденцију учитељског кадра и др. О свим пословима педагошко-дидактичке природе бринуо је Наставни одсек, а Одсек за

---

<sup>54</sup> Исто, 174.

<sup>55</sup> *Нацрт сталног државног просветног програма*, Гласник професорског друштва, св.1, Београд 1928, 1-17.

народно просвећивање радио је на организовању аналфabetских<sup>56</sup> курсева, организовању разних предавања за шире народне слојеве, изградњи просветних домова итд. Одељење за средњу наставу било је задужено за рад средњих, учитељских, богословских и шеријатских школа. Административно-персонални одсек овог одељења бринуо је о: спровођењу школских закона и надзору над њиховим спровођењем и отварању нових школа; евиденцији о професорским друштвима и ђачким удружењима и организацијама; надзору над наставничким квалификацијама; постављању, премештању, унапређењу и пензионисању просветних радника; потпомагању корисних акција путем средње школе и др. Наставни одсек је у својој надлежности имао: педагошко-дидактичке послове; израду наставних планова и програма; израду инструкција за наставнике и надзорне школске органе; сва питања о уџбеницима и др.<sup>57</sup>

Министарство просвете је преко својих подручних органа непосредно вршило управу и надзор над свим школама, просветним и уметничким установама. Уредба о уређењу Министарства просвете афирмисала је установу надзора и контроле што је омогућавало већу интервенцију државе у област школства, просвете и културе. Уредба је током година диктатуре доживела неколико мањих промена, па су тако грађанске школе пренете у Одељење за средњу наставу 5.1.1933. године. Одсек за народно просвећивање је премештен у Опште одељење. Поред Министарства просвете, бан је такође имао одређене компетенције у сфери просвете, али с обзиром да је представљао Краљевску владу у бановини и радио на основу постојећих закона, била је мала могућност да одступи од главне линије културно-просветне политике. Једно од важнијих одељења банске управе било је Просветно одељење, чији начелници су постављани указом на предлог министра просвете. Просветно одељење су чинили: Одсек за основну наставу и Одсек за средњу, учитељску и стручну наставу и народно просвећивање. Није постојао несклад у надлежности централних органа и бановинских власти пошто су Министарски савет и Министарство просвете водили бригу о креирању културно-просветне политике режима. Стечена искуства из година диктатуре утицала су на промене у структури Министарства просвете до којих је дошло у пролеће 1937. године. Нова Уредба је имала јасну и издиференцирану просветну и културну полититку коју је спроводио председник Владе Милан Стојадиновић. Министарство просвете је по уредби од 31.3.1937. године било подељено на: Опште одељење,

---

<sup>56</sup> Аналфabet-неписмен човек.

<sup>57</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 1, 175-180.



Одељење за средње школе, Одељење за народне школе, Одељење за наставу, Одељење за народно просвећивање. Ново Одељење за наставу настало је спајањем ранијих наставних одсека па је тако створена могућност за већу сагласност у раду најважнијих просветних установа: народне, средње, грађанске и учитељске школе. Стварањем Одељења за народно просвећивање јасно је истакнут један од главних циљева културно-просветне политике, који је до тада био маргинализован. Влада Милана Стојадиновића је велику пажњу поклањала евиденцији и надзору у области културе и просвете, што је био и један од важнијих задатака многобројних одсека који су се налазили у саставу одељења. По Уредби о Бановини Хрватској која је објављена 16.8.1939. у надлежност Бановине Хрватске пренети су и послови просвете, али је у надлежности државе остало постављање путем закона општих начела просветне политике као и основна начела о локалним самоуправама.<sup>58</sup>

Доношење Устава 28.6.1921. показало је подељеност политичких странака у погледу на економски, друштвено-политички и културни развој земље. Победиле су снаге које су биле заговорнице идеје компромисног националног унитаризма што је резултирало одлуком хрватских странака о опструкцији и неучествовању у раду Парламента, што даје основно обележје раду Народне скупштине. Министри су више спроводили политику краља, а мање политику коју је артикулисала Народна скупштина. Краљ је био у могућности да руши владе које су имале парламентарну већину, али и да одржава оне које нису имале поверење скупштине. Препреке за дугорочније уобличавање културне политике произиласе из политичких борби, честих промена влада, парламентарних криза итд. Скупштина из тих разлога није могла да артикулише културну политику Краљевине, а у оквиру политичких дуела и расправа о буџету културна и просветна питања су била само узгред дотицана. У Народној скупштини су уместо државног концепта културне политике били доминантни страначки погледи и концепције, али и приватна иницијатива. Највише је критика усмерена ка просветној власти омогућила да се идентификује оно што се доживљавало као културна политика. Јован Јовановић, виши чиновник у Министарству просвете једном приликом је изјавио: „Због недостатка једнога добро смишљенога и утврђенога плана и система за извођење наше просветне политике сав досадашњи рад на пољу наше народне просвете предузиман је и извођен у нашој централној просветној управи одока и на дохват, па зато и сав тај рад представља једну пометњу и једно лутање, једно

---

<sup>58</sup> Исто, 180-190.

бескрајно експериментисање, на што је утрошено и доста времена и доста новца, и доста рада, а нису постигнути никакви стварни резултати и никаква побољшања, а све то створило је садашње наше просветне прилике, које су у истину одвећ неповољне, а неповољне просветне прилике су велика сметња за успешно развијање и напредовање у свим осталим правцима нашега развијања и напредовања, како у економском, здравственом и другим правцима“.<sup>59</sup> Јовановићева изјава је допринела да скупштинска говорница постане место где ће се осмишљавати државна културно-просветна политика, често преко недоречених, нецеловитих, идеалистичних и нереалних наступа. Министар просвете Светозар Прибићевић, у својим иступима јула 1922. године је ипак назначио основне идеје културне и просветне политике државе. Тежио је да културна и просветна политика буде либерална и демократска, каква је и Краљевина СХС требала да буде. Посебно је истицао да просветна политика Краљевине СХС нема за циљ да однарођује грађане другог језика и друге расе, али и да јој је дужност да елиминира последице мађаризације и германизације које су преко школе ширили ранији режими. Светозар Прибићевић је такође настојао да одржи принцип државне школе и државне наставе, одбацујући све могућности просветне аутономије и дељење власти са било ким, па и са црквеним организацијама. Изједначавање школских закона и унификација су били у припреми. Нагласио је и да се просвета и култура могу развијати само у оквиру финансијских могућности државе, као и да је велики проблем неравномерност школске мреже и њена нерационалност.<sup>60</sup>

Министар просвете Милош Трифуновић, ставио је тежиште свог рада на унапређивање основне наставе, пошто га је опседала чињеница да глас неписменог човека у демократском друштву вреди исто као глас највећег научника. Стјепан Радић, као министар просвете, истакао је да му је приоритет подизање народних школа и борба са културном и просветном заосталошћу, али је у његовом просветном раду ипак била доминантна тенденција да кроз њега оствари политичку корист. Министар просвете Веља Вукићевић је у свом експозеу од 12.3.1927. године најавио смањење укупног буџета Министарства просвете и у складу са тим низ непопуларних мера као што су: драстично умањење новца за подизање нових школских зграда, штедња на универзитетској настави, смањење броја гимназија и учитељских школа итд. Милан Грол, као министар просвете у свом експозеу 2.3.1928. године је признао да је штедња у ресору Министарства просвете била штетна, као и настојање да се реформа средњих

---

<sup>59</sup> Исто, 217.

<sup>60</sup> Исто, 213-220.

школа изврши њиховим механичким затварањем. И поред низа предузетих мера, посланици су га оптуживали за низ наслеђених проблема које његови претходници нису могли да реше као што су: неравномерност у школској мрежи, велики број непопуњених учитељских места и немогућност школе да обухвати око 35000 за школу дорасле деце, непостојање школских закона итд. Милан Грол и његови истомишљеници из Демократске странке су сматрали да се у просвети и култури мора наћи својеврсни компас у спровођењу идеологије југословенства, како се не би дошло до шовинистичког југословенства. У националним васпитању посланици Народне скупштине изузетно важно место су давали средњој школи, која је како је истицано била карика између основне и више наставе, са задатком да формира националну елиту. Знатно ређе је додиривано питање јединствених уџбеника за основне и средње школе, али је просветним властима упућивано упозорење да што пре пораде на унификацији уџбеника за основне и средње школе. Постојали су и противници јединствене школе и унификованих уџбеника, међу којима је била и Католичка црква која је сматрала да ће Српство и православна традиција у томе бити доминантни.<sup>61</sup>

Део посланика у Народној скупштини је замерао просветним властима то што су омогућиле да универзитети у Београду, Загребу и Љубљани добију карактер племенских универзитета.<sup>62</sup>

На Првом конгресу професора средњих школа (гимназија), одржаном у Београду од 7. до 9. септембра 1921. године, основано је Професорско друштво. Професорско друштво је веома активно учествовало у садржинској концептуализацији и коначном формалном уобличењу Нацрта закона о средњим школама, који је требао да допринесе стварању јединствене (унифициране) средње школе и реши низ других актуелних и животни егзистенцијалних питања професора средњих школа у новоствореној држави. Упркос великој кампањи професора овај нацрт закона никада није ушао у скупштинску процедуру, један од разлога за то је честа смена министара просвете и њихова неспремност да приведу крају иницијативе њихових претходника.<sup>63</sup>

На главне захтеве просветних радника за доношење једног општег државног просветног програма Министарство просвете је одговорило доношењем Резолуције Комисије за израду државног просветног програма. О средњим школама тј.

---

<sup>61</sup> Исто, 220-246.

<sup>62</sup> Исто, 246.

<sup>63</sup> Љубодраг Димић, Владета Тешић, Гордана Павловић-Лазаревић, *Министарство просвете и министри Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 2000, 67.

гимназијама у Резолуцији пише да је њихов основни и најважнији задатак да ученике припремају за универзитетске студије, као и да могу постојати потпуне (осморазредне) и непотпуне (четвороразредне). Констатовано је да су потребне и класичне гимназије, као и реалне гимназије и реалке, али је ипак наглашено да основи тип треба да буде реална гимназија, а да се класичне гимназије и реалке задрже у местима у којима их народ тражи.<sup>64</sup>

Веома важну улогу у осмишљавању и спровођењу културно-просветне политике имао је Главни просветни савет. Савет је установљен на основу члана 5. Закона о уређењу министарства просвете и црквених послова од 14. (26) јануара 1880. године. Замишљен је као превасходно стручно тело са основним задатком да министру просвете „даје мишљење у свима важнијим питањима више и ниже наставе, школског унутарњег и спољњег развитка и школске наставне и научне књижевности“.<sup>65</sup> Усвајањем Закона о уређењу Главног просветног савета од 1. (13.) марта 1880. године завршено је његово потпуно конституисање.<sup>66</sup>

Главни просветни савет је и у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца имао значајну улогу у креирању и спровођењу просветне политике, као стручно саветодавно тело министра просвете. Савет су чинили истакнути стручњаци из свих делова нове државе, чији су задаци били везани за стварање јединственог школског система. Савет се бавио питањима концепције и рада основних и средњих школа, наставних планова и програма, школских уџбеника, статусним питањима наставника и учитеља и многим другим питањима.<sup>67</sup> Између осталог на седницама Главног просветног савета се расправљало и о појединим уџбеницима за мањинске школе, услед њиховог недостатка.<sup>68</sup>

Главни просветни савет је 1926. године био изложен оштрој критици од тадашњег министра просвете Стјепана Радића који је поздравивши долазак нових чланова Хрвата рекао да Савет законом није био постављен на демократској основи. Образлагао је да је Савет створен за Србију која више не постоји, па ће се морати

---

<sup>64</sup> *Резолуције Комисије за израду државног просветног програма*, Просветни гласник, бр. 2, Београд, фебруар 1928, 160-180.

<sup>65</sup> *Просветни зборник закона и наредаба*, Београд 1895, 1-25.

<sup>66</sup> Арсен Ђуровић, *Космолошко трагање за новом школом: модернизацијски изазови у систему средњошколског образовања у Београду 1880-1905*, Београд 1999, 134-135.

<sup>67</sup> Dragica Koljanin, *Istorija Jugoslavije u udžbenicima za osnovne škole u Srbiji 1929-1952. godine*, doktorska disertacija, Novi Sad 2009, 115.

<sup>68</sup> Архив Југославије, Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије (ознака фонда:66), Београд, 66-485-768, Записник 1312. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 26. септембар 1922. (АЈ)

мењати и прилагодити новим приликама и тежњама, те да постане као неки мали културни парламент који ће се морати управљати према тежњама самог министра просвете.<sup>69</sup> Поводом овако оштрих ставова министра Стјепана Радића, огласио се др Владимир Ћоровић, који је био веома утицајна личност у Главном просветном савету и ван њега. Владимир Ћоровић тврди да се Главни просветни савет увек трудио да буде изнад дневне политике а да ни у једном ресору није било таквих супротних погледа на државну политику, као у Министарству просвете. Сматрао је да је задатак Савета да свим силама ради на спровођењу једне просветне политике која ће јачати јединство народа и државе. Са Владимиром Ћоровићем се сложио и др Стјепан Босанац у ставу да се Главном просветном савету не могу упућивати питања политичке природе.<sup>70</sup> Љубомир Протић је на седници Главног просветног савета нагласио да се у новинарству осећају извесне струје у погледу просветне политике, које су штетне по јединство народа и државе и да је зато битно да се чује глас Главног просветног савета о појединим школским питањима.<sup>71</sup> Протић је такође нагласио да Главни просветни савет треба да стоји изнад политике странака и да се у школским питањима не може трпети никакав сепаратизам.<sup>72</sup>

После прочитаног писма министра просвете с представком великог жупана у Мостару, Главни просветни савет је одлучио да се у народној химни пева „... нашег краља и наш род“, уместо „српског краља, српски род“, а остали текст да остане као што је у оригиналу.<sup>73</sup> Све ово нам потврђује широко поље деловања Главног просветног савета.

Савет је био и веома отворен за међународну сарадњу о чему сведочи учешће др Богдана Гавриловића у раду Међународне комисије за интелектуалну кооперацију у периоду од 3. до 6. августа 1926. године у Женеви. Богдан Гавриловић у свом извештају износи ставове комисије која жели да се омладина целог света упозна са идеалима, циљевима и радом Друштва народа, Гавриловић такође сматра да је потребно да се идеје Друштва народа нарочито рашире преко основних, средњих и високих школа.<sup>74</sup>

---

<sup>69</sup> АЈ, 66-485-768-770, Записник 1475. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 27. фебруар 1926.

<sup>70</sup> АЈ, 66-485-768-770, Записник 1481. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 17. април 1926.

<sup>71</sup> Исто.

<sup>72</sup> Исто.

<sup>73</sup> АЈ, 66-485-768-780, Записник 1518. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 25. март 1927.

<sup>74</sup> АЈ, 66-485-768-789, Записник 1537. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 3. јун 1927.

Јеремија Живковић је изнео податак да је Главна управа професорског друштва већ пет година члан Интернационалног професорског савеза и Интернационални билтен доноси чланке и од наших професора. Др Чедомир Митровић је истакао да на нашим универзитетима у земљи постоје већ студентска друштва за ширење идеја Друштва народа и да ће та друштва на јесен почети са живљом акцијом.<sup>75</sup>

Завођењем шестојануарске диктатуре краља Александра Карађорђевића 1929. године, културно-просветна политика је била у знаку изразитог интегралног југословенства. Народно јединство и државна целина означени су као највиши циљ краљеве владавине. Краљ је од министара тражио да они и њихови подређени органи буду искључиво вођени интересима службе и државе. Министарски савет и влада генерала Петра Живковића добили су идеолошке координате по којима су требали да раде. Просвета и култура су имале задатак да значајно допринесу новој државној идеологији. Културна политика режима је подразумевала стварање сталног државног просветног програма, изједначавање правописа и терминологије, унификацију просветног законодавства, израду јединствених уџбеника за јединствену школу, стављање народног просвећивања у функцију државне идеологије и друго. Трбало је донети законе о школама и универзитетима, о Главном просветном савету, о уређењу Министарства просвете, позориштима, библиотекама итд. Просветну акцију је највише требало усмерити ка југу земље, јер су недостаци дотадашњег просветног рада по процени тамо највише дошли до изражаја. Народно просвећивање је постављено на најширу могућу основу. У духу штедње је предвиђана и редукција гимназија, да би се држава ослободила неквалификованих наставника чије је присуство у образовном систему сматрано трагичним. Посебна пажња владајућег круга је била усмерена ка питању школских уџбеника. Краљева брига о будућности била је нераскидиво повезана са васпитањем и образовањем нових нараштаја применом просветног програма који је био прожет идеологијом југословенства. За Закон о средњим школама од 31.8.1929. године је наглашавано да је повратио углед просвети и просветним радницима и да је пружио јемство да ће средња школа поново имати утицај у културном, моралном и националном погледу. Закон о уџбеницима је омогућавао да се у школама лакше формира јединствени дух. Југословенски оријентисана штампа је такође помагала у спровођењу нове просветне политике. Сви директори школа морали су да воде рачуна

---

<sup>75</sup> Исто.

да наставници, посебно они који предају националну групу предмета (језик, историја, географија) развијају у својим предавањима дух југословенства.<sup>76</sup>

Указом краља Александра и потписима председника Министарског савета и министра унутрашњих послова, генерала Петра Живковића, министра просвете Божидара Максимовића и министра правде и чувара Државног печата Димитрија Љотића, прописан је и проглашен 2.7.1931. Закон о Главном просветном савету. У Закону је наглашено да је Главни просвети савет саветодаван орган министра просвете у питањима која се односе на школу, наставу, народно просвећивање и подизање културе уопште. У Закону пише и да ће министар просвете саслушати мишљење Главног просветног савета и о свакој просветној и школској реформи, као и да Савет може на своју иницијативу разматраи поједина школска и просветна питања ако добије сагласност од министра просвете. Законом је прецизиран рад и састав Главног просветног савета који је до тада радио по одредбама преузетог Закона о Главном просветном савету Краљевине Србије од 1.11.1886.<sup>77</sup>

Период монархидиктатуре је формално завршен усвајањем Устава 3.9.1931. године. Интегралистичка југословенска идеологија није напуштена, већ се покушавала спровести у оквиру уставног и политичког живота. У периоду од Октобарског устава 1931. године до петомајских избора 1935. године до петомајских избора 1935. године промењено је девет влада и у оквиру њих шест министара просвете, тако да је осећај привремености у Министарству просвете тим додатно појачан. Пошто национална политика није мењана, модел културно-просветне политике оформљен у годинама отворене диктатуре опстајао је мало прилагођен уставним приликама. Вођена је велика брига око духовних, моралних и телесних вредности југословенског народа и посебно је наглашавано да настава мора бити државна, општеобразовна и бесплатна, а народно просвећивање организовано на најширој основи. Од просветне политике се очекивало да води рачуна о посебним приликама у којима живе држављани Краљевине и стога је заговарано отварање стручних школа пољопривредног, занатског и трговачког смера, организовање домаћичких школа и курсева, прилагођаване учитељских школа потребама села, помагање свих друштава чији је циљ био снажење југословенске идеје итд. Предвиђене су биле и многе мере штедне као и редукација гимназија и средњих школа. У министарству је постојало мишљење да средње школе нису подједнако

---

<sup>76</sup> Љ. Димић, *Културна политика* део 1, 247-284.

<sup>77</sup> *Закон о Главном просветном савету, Просветни гласник*, бр. 7, Београд, јул 1931, 569-574.

распоређене.<sup>78</sup> Битна одлука културно-просветне политике је била тежња ка једнообразности наставног процеса, тј. идентична школска терминологија, наставни планови и програми, уџбеници.<sup>79</sup>

Изузетно значајан задатак просветне политике био је изграђивање југословенског идентитета код становништва. Питање изградње индивидуалног, колективног, националног и културног идентитета је веома комплексно питање о коме постоје посебне научне студије.

Загорка Голубовић о трагању за идентитетом између осталог пише: „Психолошки се уграђена несигурност манифестује у перманентом страху којем се не разуме узрок, а анксиозност изазива ирационалне реакције у виду апатије као илузорног бекства од беспомоћности, у ствари, проширујући и учвршћујући беспомоћност индивидуа. Индивидуализација све више условљава усамљеност и изолацију, а осим губитка осећања припадности својој заједници, доводи до губитка индивидуалног идентитета, јер човек који је „бачен у свет“, без битне повезаности са њим, не може да развије ни осећање припадности себи и да одговори на питање „ко сам ја“... Зато се трагање за идентитетом премешта у етничку раван да би се остварило у идентификацији са својом нацијом као „примордијалном, природном заједницом“. Међутим, национални идентитет појачава осећање колективне припадности, али не и индивидуалног идентитета, будући да национална свест не доприноси буђењу самосвести индивидуа, које се утапају у (етничку) масу као објекти њеног неприкосновеног утицаја.<sup>80</sup>

О колективном идентитету Загорка Голубовић је између осталог написала: „Људско биће, како у свом индивидуалном, тако и у колективном облику, тежи да успостави свој идентитет да би пронашло смисао свога живота и да би се интегрисало у универзум. Оба та циља су међусобно повезана, јер се хумани карактер индивидуе манифестује управо у чињеници да она живи и у свом властитом свету и као део универзума... Приликом расправе о колективним идентитетима не може се узети у обзир само социјална димензија, само оно што је заједничко члановима колектива. Важна су и сва она индивидуална обележја која чланови дате групе уносе у своју

---

<sup>78</sup> АЈ, 66-488-777-779, Записник 2136. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 11. јануар 1936.

<sup>79</sup> Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*. део 1, Друштво и држава, Београд 1997, 285-314.

<sup>80</sup> Zagorka Golubović, *Pouke i dileme minulog veka*. Filozofsko-antropološka razmišljanja o glavnim idejama našeg vremena, Београд 2006. 113.



заједницу. Друштвене заједнице се међу собом разликују не само по одликама у култури и друштвеном понашању, него и по специфичном садржају (интерпретацији значења) који тој заједници дају њени чланови. Другим речима, и колективни идентитети имају свој субјективни и објективни аспект и оба се морају разумети и анализирати да би се могла схватити својеврсност датог колективитета... У колективном идентитету се повезују порекло и историја, прошлост и будућност, укорененост у традицију и ритуали који се практикују у колективним свечаностима и прославама, помоћу којих се учвршћује осећање припадности и солидарности у симбиози са другима. Према Диркему, колективно биће се изражава у религиозном веровању, у моралној пракси, у националној традицији и у колективном мишљењу. Зато Џенкинс каже да се прошлост рефлектује индивидуално као сећање, а колективно као историја... Као врста колективног идентитета могу се разликовати: групни идентитет, класни идентитет, социјални идентитет, културни, национални и професионални идентитет.<sup>81</sup>

Иста ауторка образлаже и појам културног идентитета, који је веома значајан да би се могла разумети активност државних просветних власти као и општа слика културе међуратног периода у Краљевини Југославији. Ослањајући се и на ставове других светских научника о културном идентитету је забележила: „Културни идентитет се постиже помоћу културних стереотипа, које Нуттин одређује као „систем нормативних постулата“ или као „структуре перцепције/интерпретације света“, у смислу серија замисли које су схематизоване путем социјализације и образовања... У том процесу језик се јавља као посредник између индивидуа и културе јер изражава искуство и сазнање свих људи, а не само персонално искуство, будући да је реч преносилац симболичког садржаја и захваљујући том преношењу свака индивидуа учествује у некој врсти „објективног“ света свих других људи... У утврђивању културног идентитета треба анализирати: заједнички језик или доминантни језик у вишејезичним културама и његову везу са језицима мањинских заједница, доминантне симболе и вредносне оријентације и системе, историјске митове и легенде, као и „народну“ и „масовну“ културу (која се са првом комбинује у такозваној турбо-фолк култури)... Културни идентитет можемо разумети, стога, као образац заједничког начина живота и мишљења, заједничког искуства на којем се темеље облици и садржаји сазнања и као вредносни референтни оквир који указује индивидуама шта је пожељно,

---

<sup>81</sup> Zagorka Golubović, *Antropologija*, Beograd 2007, 521-523.

а шта није са становишта дате културе. Индивиде могу успоставити културни идентитет или путем асимилације... или путем селективног и критичког односа према понуђеном обрасцу, из којег усвајају оно што је неопходно за заједнички живот (језик, препознатљиве симболе, на пример заставу и химну, основне вредности које одржавају заједницу, као што су патриотизам, поштовање права других, али се могу негативно односити према другим државотворним симболима као што су монархистички или идеолошки). Културни идентитет у том смислу означава припадност индивидуа датој култури, са којом се морају у потпуности идентификовати (на пример, не морају прихватити националне митове), али морају усвојити оно што је парадигматично за дату културу да би били њени интегрисани представници.<sup>82</sup>

Систем владавине је после погибије краља Александра Карађорђевића морао да се трансформише, чак је у почетку хтело да се покаже да је убиство краља још више учврстило редове народа и власти. Подстицана је сарадња између школа, ученика и наставника из разних делова земље, а над школом је појачан надзор. Иако је југословенска оријентација стално наглашавана ипак су постајале уочљиве бројне пукотине. Владимир Ђоровић је упозоравао просветне власти да културно-просветна политика нема сталног система и утврђеног програма, те је стога све било у знаку привремености. Загребачки надбискуп др Антун Бауер је приликом Светосавске прославе обавештавао католичке вернике да у њој не морају учествовати пошто је то верска и племенска ствар наређена од Светог архијерејског синода. Занимљиво је да је Исидора Секулић<sup>83</sup> као главну слабост културног живота истицала то што ништа није по њеном мишљењу учињено на успостављању покиданих веза међу књижевницима, али и веза читалаца са књижевношћу. Влада Милана Стојадиновића је наводила негативне последице полумера и сталног експериментисања њихових претходника на пољу просветне политике. Уредба из 1937. године је изједначила школско законодавство и ударила нове темеље у просветној политици. Просветна политика је имала за циљ продужење трајања школске обавезе на осам година. Грађанска школа је

---

<sup>82</sup> Исто, 527-528.

<sup>83</sup> Исидора Секулић (1887-1958), српска књижевница, најзначајнија жена међу српским писцима у XX веку. Била је писац новела, путописа, студија и есеја, али и изврстан преводилац. Занимљиво је и то да је 1929. године др Тихомир Ђорђевић, председник Главног просветног савета, поздравио као првог женског редовног члана Главног просветног савета, види у АЈ, 66-486-771-773, Записник 1623. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 24. јануар 1929. Од 1950. године била је и прва жена члан САНУ.

требала да реши потребу вишег школовања у граду, а продужена четворогодишња школа на селу, тако се желело смањити школовање деце у гимназијама.<sup>84</sup>

Просветне власти су почеле да уважавају специфичности појединих историјских области што је означило почетак напуштања културне политике из времена диктатуре. Све већа пажња поклањала се идејама о трансформацији средње школе и реформисању програма реалне гимназије како би се могла већа пажња посветити национално-политичком васпитању омладине. То је несумњиво био и покушај заустављања комунистичких идеја које су биле привлачне за омладину. Отварање нових грађанских школа је такође била једна од мера просветних власти, нарочито у источном делу државе. Просветна политика је постајала све више отворена за европске културне утицаје, што није била карактеристика времена диктатуре. Иако је много учињено на пољу изједначавања школског законодавства, јединствених наставних планова и програма, јединствених уџбеника итд, ипак се све то није у довољној мери одразило у стварности него је било задржано на нивоу прокламованог. У циљу превазилажења таквог стања просветне власти су издале „Збирку програма и методских упутстава за средње школе.“<sup>85</sup>

Све већа децентрализација просветне политике је поспешила развој сепаратистичког духа у појединим областима у којима је постојао и раније. Нова просветна политика је показивала све већи интерес за националне мањине и поклањала им је посебну пажњу.<sup>86</sup>

Милан Стојадиновић је 1939. године изгубио поверење оних кругова који су га довели на власт. Стојадиновићево приближавање Немачкој и Италији, као и неспремност да приступи решавању хрватског питања су на то утицали. Кнез Павле Карађорђевић је Драгиши Цветковићу поверио стварање нове владе, што је утицало на убрзане преговоре са Хрватима. Уредбом о Бановини Хрватској централна власт је изгубила контролу над законодавном делатношћу Хрватског сабора у свим питањима из сфере културе и просвете. У Бановини Хрватској је било доминантно мишљење да је школа била лоша пошто је била организована на српским идејама, а очекивало се да у Бановини Хрватској буду од тада школе организоване у складу са хрватском идејом. На територији Бановине Хрватске доминантно је било истицање хрватске посебности и

---

<sup>84</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 1, 329-377.

<sup>85</sup> Исто, 377-383.

<sup>86</sup> Исто, 383-393.

уклањање свега што је југословенско. На своју иницијативу у Бановини Хрватској су мењали наставне планове и програме и користили искључиво хрватске уџбенике, насилно је форсиран тзв. „хрватски језик“ и хрватска национална историја и географија.<sup>87</sup>

Када говоримо о културно-просветној политици Краљевине Југославије не треба изгубити из вида чињеницу да су се у саставу Краљевине Југославије налазиле области са различитим културним традицијама и привредном развијеношћу, што је утицало на многе специфичности појединих области у погледу културе и просвете. Територија данашње Србије је од поделе земље на бановине, улазила највише у састав Дунавске и Моравске и делимично Дринске, Вардарске и Зетске бановине.

Дунавску бановину су чиниле следеће бивше области: Београдска, Подунавска, Бачка, Шумадијска без среза Љубичког, делови Сремске области (срезови Илок, Шид, Сремска Митровица, Ириг, Рума, Стара Пазова и Земун), делови Пожешке области (срезови моравски, пожаревачки и рамски). Дунавска бановина била је једна од најбогатијих области у Краљевини Југославији, али економска криза је утицала да настава и у њој почне осетно да трпи.<sup>88</sup> У документима Министарства просвете је још од настанка Краљевине СХС наглашавано да је једна од основних обавеза културне и просветне политике да уклони штетне последице мађаризације, германизације, италијанизације, бугаризације, турског и албанског утицаја које су ранији режими спроводили кроз школу. У Бачкој, Банату и Барањи тај циљ је било веома тешко остварити с обзиром да је пре Првог светског рата као и непосредно после њега било много школа где је настава извођена искључиво на мађарском језику, а понегде и на немачком. Први кораци у процесу реформисања школства начињени су од стране Народне управе, извршног органа Великог народног савета Срба, Буњеваца и осталих Словена из Барање, Бачке и Баната. У новембру 1918. године основан је Одсек за просветна питања, као покрајинско Министарство просвете својеврсне покрајинске владе за Војводину. Одсек је имао задатак да уреди прилике у школству и црквеним пословима, а на његовом челу се привремено нашао председник Народне управе Јован Лалошевић, а за његовог заменика је одређен Милан Петровић.<sup>89</sup> Милан Петровић је

---

<sup>87</sup> Исто, 402-423.

<sup>88</sup> Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*. део 2, Школа и црква, Београд 1997, 40-41.

<sup>89</sup> Милан Петровић је био један од најугледнијих новосадских професора у југословенској Краљевини. После Првог светског рата именован је за повереника Народне управе за Барању, Бачку и Банат за просвету, а потом и за начелника посебног Одсека Министарства просвете Краљевине Срба, Хрвата и

покушавао да нађе решење за многобројне проблеме који су настали као последица сложености вишенационалне и мултиконфесионалне средине, али и проблеме друге врсте који су остали као последице ратом опустошене земље.<sup>90</sup>

Петровић је критиковао је централизацију просветног система и неселективно подржављење школства у свим деловима Краљевине. Сматрао је да у крајевима где је то било могуће треба дозволити локалним државним органима да у складу са својим друштвеним и привредним интересима оснивају и издржавају школе које би требале да у потпуности буду равноправне са државним. По његовом мишљењу о стручном школству требало би да воде бригу области, срезови, градови и општине, а не централни државни органи који немају много разумевања за специфичне потребе појединих крајева.<sup>91</sup> Иако у јавности није коментарисао нове школске законе у Краљевини Југославији, преко којих је школски систем спроводио идеологију југословенског национализма, повремено је састављао извештаје о школским приликама у појединим областима Дунавске бановине, за потребе Министарства просвете.<sup>92</sup> У априлу 1936. године у Новом Саду је основана Секција Југословенског професорског друштва за Дунавску бановину. Када је одржана прва редовна скупштина Секције крајем априла 1937. године, за председника скупштине је једногласно изабран Милан Петровић, пошто је био веома цењен међу млађим новосадским професорима. Занимљиво је да је тада скупштина усвојила резолуцију у којој су истакнуте негативне оцене о положају професора средњих школа и захтеви за његово побољшавање.<sup>93</sup> О просветној политици југословенских власти Милан Петровић је писао углавном негативно, али је ипак истицао да је велики успех Краљевине СХС што је успела да раскине са недемократском и анахроним просветном политиком Угарске. Истицао је да је угарска просветна политика почивала на застарелим средњовековним начелима и да су у њој била заштићена права појединих народа.<sup>94</sup>

---

Словенаца у Новом Саду. Када је овај одсек укинут није учествовао у раду просветних органа до краја тридесетих година када је постао начелник Просветног одељења Краљевске банске управе Дунавске бановине са седиштем у Новом Саду. Сматра се једним од најстручнијих познавалаца просветних прилика на подручју данашње Војводине у периоду између два светска рата. По мишљењу Арпада Лебла био је грађански демократа, ерудита, хуманиста и пријатељ Васе Стајића. Док је радио као професор предавао је класичне језике и српску књижевност. Биљана Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика у Дунавској бановини: (1929-1941)*, Нови Сад 2007, 181-184.

<sup>90</sup> Исто, 181-191.

<sup>91</sup> Биљана Шимуновић-Бешлин, *Милан Петровић о просветној политици југословенске краљевине*, Извори о историји и култури Војводине: зборник радова, ур. Дејан Микавица, Нови Сад 2009, 351-354.

<sup>92</sup> Исто, 357.

<sup>93</sup> Исто, 357-358.

<sup>94</sup> Исто, 359.

У Моравској бановини школске прилике су биле специфичне и по много чему различите у односу на друге делове земље. Поједини срезови Моравске бановине (вучитрнски, дреновачки, лапски и царибродски) спојени су са осталим јужнословенским областима тек после великих ослободилачких ратова, што је утицало да велики број деце по доласку у школу није познавао државни језик. У оквиру исте бановине постојале су и области са веома развијеном културом. У Моравској бановини је школство доживело велики полет с обзиром на раст броја учитеља и ученика у годинама диктатуре, али без обзира на то тешко је било отклонити последице сиромаштва које су школским приликама давале особен печат.<sup>95</sup>

Од области данашње Србије у састав Дринске бановине су улазили делови западне Србије и сремске области. Школе су издржаване углавном из средстава сиромашних општина што је утицало на стање у школама, а познато је да су општине често школама закидале средства која су биле у обавези да дају. И у Дринској бановини је приметан масовнији упис и похађање основне школе као резултат појачане државне интервенције у сфери просвете. У вуковарском и шидском срезу деца оба пола су равномерно похађала школе док је неким другим срезовима однос био и четири према један у корист мушке деце. Сиромаштво и скупопћа уџбеника и школског прибора су често родитеље и децу одбијали од школе, а некада су пролазили месеци па и цела година док сви ђаци не набаве уџбенике.<sup>96</sup>

Вардарска бановина је поред македонских области обухватала и јужни део Косовске области, јужни део Нишке области (власотиначки, лесковачки и јабланички срез) и западни део Зетске области (ђаковачки срез). Сеоско становништво Вардарске бановине је било изложено општој оскудици што се наминовно морало рефлектовати и на школске прилике. Кругови који су били блиски режиму диктатуре сматрали су изузетно важним школско питање у Вардарској бановини. Школа је требала по њима да има задатак да разбија последице албанске, бугарске, турске и аустријске пропаганде о привремености српског бивствовања у тим крајевима као и да допринесе општој модернизацији и побољшању квалитета живота. Економске прилике су спутавале

---

<sup>95</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 2, 79-85.

<sup>96</sup> Исто, 55-78; Мина Кујовић, *Прилог историји školства у Западној Србији у 1929. години*, Историјска баштина: часопис за историографију и архивистику 18, Ужице 2009, 71-99.

реализацију модерне просветне политике. Године диктатуре су ипак донеле осетан напредак развоја школства у Вардарској бановини.<sup>97</sup>

Зетска бановина је од територије данашње Србије обухватала само Новопазарски санџак. Слабе комуникације, историјско наслеђе, муслимански верски фанатизам су утицали на културно заостајање Зетске бановине. Мали проценат муслиманске деце, нарочито женске је био обухваћен школом.<sup>98</sup>

Министарство просвете је током двадесетогодишњег рада ипак имало одређених резултата који нису за потцењивање. Постепено је стваран и до краја конституисан кохерентан систем школа у новоствореној држави који се није много разликовао по општим обележјима од школских система других и знатно развијенијих европских држава. Неоспорно су праћени европски трендови и што се тиче организације педагошког рада који је заснован на приближно истим теоријско-педагошким основама. Стручне и инспекцијске службе Министарства просвете су се трудиле око спровођења задатих циљева у пракси.<sup>99</sup>

### 2.3. Школски систем

Већ по настанку Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је наследила више различитих школских система, с обзиром да су се у њој нашли народи који су припадали различитим историјским традицијама у оквиру држава које су доскора биле у рату. Школски систем у Србији и Црној Гори је настао у слободним државама док су се други изграђивали на нивоу централних државних власти или покрајинских управа у Аустроугарској монархији. На територији Србије фигурирала су три просветна подручја и то: просветно подручје Краљевине Србије, угарски школски систем у Банату, Бачкој и Барањи и школско законодавство Хрватске и Славоније у Срему. Различитост система се огледала у формално-правном и педагошко-методичком погледу, а најтежи задатак је био унификовати национално-идеолошко усмерење у складу са новом државном и националном идеологијом. Идеологији је требало

---

<sup>97</sup> Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*. део 2, Школа и црква, Београд 1997, 92-116.

<sup>98</sup> Исто, 86-92.

<sup>99</sup> Љ. Димић, В. Тешић, Г. Павловић-Лазаревић, *Министарство просвете*, 88-91.

прилагодити уџбенике и школске програме, као и формирана убеђења учитеља и наставника.<sup>100</sup>

Крајеви који су се нашли у новој заједничкој држави били су носиоци различитих традиција што је додатно усложњавало процес интегрисања у заједничку државу. Британски историчар Ерик Хобсбом веома прецизно дефинише термин „измишљена традиција“ следећим речима: „ ... користи се у широком, али не у непрецизном смислу. Он укључује како „традиције“ које су заправо измишљене, конструисане и формално установљене, тако и оне које са јављају на начин који није лако пратити у оквиру кратког временског периода који се може датирати ... „Измишљена традиција“ се користи у смислу једног броја радњи ритуалне или симболичке природе, које се обично спроводе према правилима која су отворено или прикривено прихваћена, и које теже да усаде одређене вредности и норме понашања путем понављања, што аутоматски подразумева континуитет са прошлошћу. У ствари, тамо где је то могуће, оне обично теже да успоставе континуитет са одговарајућом историјском прошлошћу... измишљене традиције бацају јасну светлост на однос људи према прошлости и према томе на сам историчарев предмет и занат. Јер, све измишљене традиције колико год је могуће користе историју као оно што даје легитимитет акцији и цементира групну кохезију.“<sup>101</sup>

Уједначавање школског система на територији Србије одвијало се тако што је ширен школски систем Краљевине Србије на подручје Војводине. Такође су усклађивани и наставни планови и програми у складу са новом југословенском националном и државном идеологијом. Главну улогу у остваривању васпитног задатка учвршћивања националног јединства и свести југословенских народа имала је такозвана национална група предмета коју су чинили српскохрватско-словеначки језик, историја и географија. За извођење наставе из националне групе предмета постојала су и посебна методска упутства.<sup>102</sup>

Школски систем Краљевине СХС/Краљевине Југославије био је базиран на: предшколском васпитању деце испод седам година, основним тј. народним школама које су похађала деца узраста од седам до десет година, затим на нижим стручним, вишим основним, грађанским и нижим средњим школама које су похађала деца до

---

<sup>100</sup> Драгица Кољанин, *Изграђивање идентитета: историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929-1952*, Нови Сад 2014, 70-75.

<sup>101</sup> Erik Hobsbom, *Uvod: Kako se tradicije izmišljaju*, u: Erik Hobsbom, Terens Rejndžer(ur), *Izmišljanje tradicije*, Beograd 2011, 5-6,23.

<sup>102</sup> Исто, 75.



четрнаест година, затим на средњим стручним, учитељским и средњим школама које су похађала деца од петнаест до осамнаест година, постојале су и више школе и универзитет за младе људе који су имали могућност и жељу да наставе са школовањем.<sup>103</sup> Простор јужне Угарске, који се ујединио са Краљевином Србијом, није био национално и верски хомоген што се одразило и на школски систем. Систем основних школа на територији Бачке, Баната, Барање као и Срема био је веома разуђен, а основна је била подела на приватне и народне основне школе. Сем државних основних школа постојале су школе политичких општина и школе вероисповедних општина (православне, римокатоличке, протестантске, гркокатоличке и јеврејске). Интензивно се радило на измени угарског школског система како би се умањиле последице мађаризације и спровела нова национална и државна идеологија.<sup>104</sup> Просветна политика је ишла у том смеру да територија Војводине добије што снажнији национални карактер, јер је словенско становништво било у мањини.<sup>105</sup>

На територији Србије био је на снази Закон о народним школама из 1904. године, измењен и допуњен 23. августа 1919. године. Просветни закони Србије су одлуком министра просвете Светозара Прибићевића 6.6.1920. године проширени и на територију Војводине. Посматрајући у целини Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца можемо закључити да је по многим питањима била присутна разноликост која се огледала чак и у неједнаком трајању основне школе у појединим крајевима. Иако је борба за јединствено школско законодавство започела већ 1919. године, тек је у годинама диктатуре дошло до успостављања јединственог школског законодавства за целу земљу. Влада Петра Живковића је 1929. године у мају израдила предлог Закона о народним школама који је у децембру исте године ступио на снагу. По њему је идеолошка страна просветне делатности била изнад васпитне и образовне. Иако је настава у народним школама постала општа и обавезна за сву децу на територији Краљевине Југославије, реалност је била таква да многа деца нису похађала народну школу.<sup>106</sup>

Основна школа је трајала четири године, а виша народна школа коју су похађала деца која су завршила основну школу, такође је трајала четири године. Деца су могла после завршене основне школе наставити школовање у грађанској, средњој или

---

<sup>103</sup> Исто, 76.

<sup>104</sup> Исто, 77.

<sup>105</sup> Александар Касаш, *Одјек међународних прилика у Војводини између два светска рата*, Истраживања 15, Нови Сад 2004, 268-269.

<sup>106</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 2, 92-116.

стручној школи и онда би била ослобођена наставе у вишој народној школи. Просветне власти су имале жељу да прошире мрежу основних школа и учине је равномерно распоређеном по целој земљи, али је та жеља просветних власти као и многе друге била далеко од реалног стања. Важан циљ наставе био је и подизање образовног нивоа становништва.<sup>107</sup>

Непосредно након уједињења јавила се потреба за стварањем јаког учитељског кадра, који је ратом био проређен. Последице Првог светског рата су на територији Србије биле најочљивије, пошто су читаве области остале без школа и учитеља. Да би се такво стање превазишло поред постојећих учитељских школа отворане су и нове, као и посебна педагошка одељења при вишим разредима гимназије. Учитељске школе је у почетку, такође, пратио проблем различитости просветних закона и наставних програма, али се временом дошло и до њихове унификације. По закону објављеном у Службеним новинама Краљевине СХС 2.10.1929. учитељске школе су имале задатак да полазницима дају темељну општу и стручну (педагошку) спрему, да их образују у духу државног и народног јединства и верске трпељивости, да их вежбају и навикавају за националну, просветну и културну мисију у народу а нарочито на селу. Законом је учињен и крај програмским разликама које су постојале читаву деценију од уједињења. С обзиром на задатке и циљеве које су учитељи требали да спроводе држава је на више начина покушавала да подигне ниво образовања и угледа учитеља, а почетни корак је био оштрији критеријум приликом уписа ученика.<sup>108</sup>

У прилог чињеници о ширини образовања и интересовања ученика учитељских школа говори часопис „Учитељски подмладак, лист ученика учитељских школа“, који је излазио у Ужицу од 1926. до 1935. године. Часопис су издавали и уређивали ученици учитељске школе у Ужицу уз сарадњу ученика тридесетак учитељских школа са територије тадашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца односно Краљевине Југославије. Проблематика које се часопис дотицао била је веома широка, а чинили су је: педагогија, психологија, историја, социологија, прородне науке, чланци из књижевности и уметности, белетристика, белешке, прикази и оцене.<sup>109</sup>

Учитељи су, поготово у мањим местима, били скоро једини носиоци просветитељске улоге која се манифестовала на различите начине. Сем редовне наставе

---

<sup>107</sup> Исто, 124-125.

<sup>108</sup> Исто, 144-152.

<sup>109</sup> Добрило Аранитовић, *Учитељски подмладак 1926-1935: библиографија*, Ужице 2007, 5-109.

учитељи су држали аналфабетске курсеве, предавања из области хигијене, здравствене заштите, воћарства, кулинарства итд. Учитељи су били пример грађанског начина живота, својим образовањем, звањем, одећом, манирима, говором. Карактерисала их је изузетност и посебност, поготово у сиромашнијим срединама.<sup>110</sup>

Сложеност учитељског позива и потреба за њим су несумњиво били велики од самог настанка нове државе, али су се касније појавиле и тенденције за смањењем броја учитељских школа. То никако не значи да није постојала потреба за новим учитељским кадром, него је то више био одраз немоћи државе да рашири мрежу школа по свим крајевима земље у оптималној мери. Милан Грол<sup>111</sup> је у својству министра просвете подносио Народној скупштини пројекат нових школских закона, поводом тога између осталог изјавио: „Насупрот тенденцији за смањивање учитељских школа треба истаћи да данашњи годишњи проценат дипломираних учитељских кандидата подмирује само накнаду годишњих губитака у учитељском кадру и попуну малог броја нових школа. Прије ли се на једној страни убрзаном отварању школа у крајевима који су данас у том погледу у великом назадку као што је то нарочито у Босни и Херцеговини, Далмацији и Јужној Србији, а на другом отварању виших разреда, данашњи годишњи број нових учитељских кандидата биће чак недовољан“.<sup>112</sup>

Непосредно након ослобођења и уједињења средње школе су наставиле да раде по више различитих школских закона, наставних планова и програма, уџбеника. У Србији се радило по Закону о средњим школама из 1898. године који је допуњен 1902. године. По том Закону о средњим школама била су предвиђена три типа средњих школа и то: класична гимназија, реална гимназија и реалка, али најраспрострањенија је била реална гимназија. У Војводини и Славонији највише је била заступљена класична гимназија, у којој је био снажан утицај цркве и мађарског, то јест аустријског школског законодавства. Под великим притиском јавности 1922. године је израђен нацрт закона о средњим школама, али је после седам година коначно донесен. До тада је рад у

<sup>110</sup> Милан Мицић, *Школство у новим насељима Баната: (1920-1941)*. Ново Милошево 2013, 86-108.

<sup>111</sup> Милан Грол (1876-1952), био је позоришни и књижевни критичар, публициста и политичар. Био је члан Самосталне радикалне странке до 1918. године, затим члан Демократске странке, чији је био посланик и једно време министар просвете. После смрти Љубомира Давидовића 1940. године постао је председник Демократске странке. У предратном периоду био је и управник Народног позоришта у Београду, а у време Другог светског рата министар у југословенској влади у Лондону. Вратио се 1945. године у Београд и једно време пре увођења једнопартијског система, био потпредседник владе. Његова позната дела су: „Из позоришта предратне Србије“, „Из предратне Србије“, „Лондонски дневник 1941.“ Небојша Јовановић, *Лексикон личности у уџбеницима историје: приручник за ученике и наставнике основних и средњих школа*, Нови Сад 2001, 85

<sup>112</sup> Пија Кецмановић, *Razvojna linija naših škola*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, sveska 11-12, Beograd 1938, 1107-1108.

средњим школама уједначаван разним уредбама и расписима од којих је изузетно важна одлука министра просвете Светозара Пибићевића<sup>113</sup> од 13.7.1920. године којом су на територији Баната, Бачке и Барање проширени сви просветни закони Краљевине Србије. Преко наставних планова и програма Министарство просвете је наставило изједначавање просветног законодавства првобитно за реалне гимназије као најчешћи тип средњих школа у земљи, а одмах затим и за класичне гимназије и реалке.<sup>114</sup>

Средња школа је у међуратном периоду, захваљујући својој улози и значају, имала изузетно значајно место. На једној од седница Главног просветног савета Владимир Ђоровић и Стјепан Ратковић су у излагању истакли да у настави средње школе на прво место морају долазити научни разлози док у настави основне школе треба да буду доминантни педагошки разлози.<sup>115</sup>

У просветном програму који је 12.3.1929. године поднет Министарском савету средња школа је посебно идеологизована, са јасним задатком да даје национално однеговане младиће од којих ће касније лако моћи да се оформе корисни радници на свим пољима. Закон о средњим школама је био први школски закон којим је извршено изједначење школства у Краљевини. Законом је истакнут основни задатак средње школе по коме она треба да: складно развије способност ученика да врши опште и национално образовање, да васпита морал и карактер, да створи радну дисциплину и свест о животним задацима као и о социјалним и грађанским дужностима, да ученике оспособи за лакше и успешније напредовање и за стручно и научно усавршавање. Овим Законом су такође предвиђена три типа средњих школа, реална гимназија, реалка и класична гимназија. Предвиђено је да средња школа треба да буде државна или самоуправна, без могућности отварања приватних средњих школа. У циљу

---

<sup>113</sup> Светозар Прибићевић (1875-1936), био је вођа Српске самосталне странке у Хрватској и један од главних твораца Српско-хрватске коалиције. Завршио је студије математике и физике и после краћег професорског рада посветио се политици. Предано је радио на стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у којој је изабран за првог министра унутрашњих послова, а касније више пута за министра просвете. Приступио је 1919. године новооснованој Демократској странци и био је један од њених вођа. Од главног крила странке се одвојио 1924. године и формирао Самосталну демократску странку, на опште изненађење своју странку је придружио Хрватској сељачкој странци Стјепана Радића и тако створио Сељачко-демократску коалицију. По увођењу Шестојануарске диктатуре био је интерниран у Брус, а потом је отишао у Чехословачку као емигрант. У Чехословачкој је написао књигу „Диктатура краља Александра“. Н. Јовановић, нав. дело, 283-284.

<sup>114</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 2, 152-154.

<sup>115</sup> АЈ, 66-485-768-770, Записник 1482. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 23. април 1926.

интелектуалног, моралног, естетичког и здравственог усавршавања ученицима средњих школа је дозвољено формирање удружења.<sup>116</sup>

У гимназијама број ученика је у периоду од 1918. до 1935. године, отприлике, удвостручен, док је број школа остао испод сразмере која би одговарала повећању броја ученика. То је резултат повећања броја одељења у већ постојећим школама да би се задовољиле потребе већих центара, док су многе периферне области и даље остајале без школа тог типа.<sup>117</sup>

У годинама диктатуре уочљив је пад броја средњих школа што је била последица редукције ових школа и рационализације школске мреже предвиђене програмом просветне политике од 12.3.1929. године. У периоду диктатуре постојала је тежња да се средње школе ослободе од великог броја нестручних просветних радника и да се подигне ниво наставе у овим школама. Приметно је било и подизање нових школских зграда за потребе средњег школства.<sup>118</sup>

Постојање и функционисање гимназија у међуратном периоду било је праћено многим проблемима о којима је често било речи у Министарству просвете и на седницама Главног просветног савета. Као доказ за ту тврдњу може да послужи и писмо министра просвете Добривоја Стошовића, упућено председнику Главног просветног савета Владимиру Ћоровићу где између осталог стоји: „У вези са средњошколским образовањем наше омладине појављују се, поред осталих и следећа питања:

1. све већа и већа оптерећења постојећих гимназија новим ученицима:

2. све већи и већи број захтева за отварање нових гимназија у земљи

3. неједнакост у условима под којима поједине постојеће гимназије раде у појединим деловима наше земље ... како ова питања стоје отворена и нерегулисана то поред тешкоћа и свих нежељених последица које она сама по себи и директно изазивају како по интересе самих ђака и њихових родитеља с једне стране, тако нам интересе државе као земље с друге стране, појављују се и тешкоће које су у вези:

а) са универзитетском наставом

---

<sup>116</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 2, 154-158.

<sup>117</sup> I. Кестановић, нав. дело, 1108-1110.

<sup>118</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 2, 158-161.

б) са упослењем средњошколских и универзитетских ученика у поједине гране државне службе ...

Желим да чујем мишљење и предлоге Главног просветног савета:

1. На који начин да се регулише велики прилив ученика у гимназије?
2. Да ли би требало вршити неку селекцију ђака у средњим школама на крају III и VI разреда и на који начин? ...<sup>119</sup> Председник Главног просветног савета Владимир Ћоровић сматра да средњој школи нису дати сви услови и средства да би била оно што треба да буде.<sup>120</sup>

Средњошколско образовање међуратног периода није било поштеђено напада од стране појединих научних кругова који су сматрали да је класично образовање непотребно. Сматрали су да учење друштвено-хуманистичких предмета и класичних језика, које је било заступљено у нашим гимназијама треба избацити или свести на најмању могућу меру, а да већи акценат треба ставити на изучавање природних наука и математике. Питање о потреби и неопходности класичног образовања као и о његовој дефиницији је готово непрекидно актуелно, тако да и данас о тој проблематици постоје веома опречна мишљења.<sup>121</sup>

Грађанске школе на територији Краљевине СХС/Краљевине Југославије су имале задатак да пруже образовање деци којој је школовање у вишим народним школама било недовољно, а у средњим школама које су обезбеђивале проходност на Универзитет, непотребно. Послератни опоравак, потреба за стручним радницима разног профила, празнине у образовању грађанског staleжа, постојећа укореееност тог типа школа у Војводини, Хрватској, Славонији и Словенији, наметали су потребу за оснивањем оваквих школа. Занимљиво је да на територији Србије, Црне Горе и Македоније није отворена ниједна грађанска школа све до 1926. године. Просветне власти нису биле у почетку спремне да прихвате нешто са чим сама Србија није имала искуства у прошлости. Још у годинама пред завођење диктатуре постојала су три смера грађанске школе: трговачки, индустријско-занатски и пољопривредни, а 5.12.1931. године донет је Закон о грађанским школама, у чијем образложењу је истицан културни задатак и мисија грађанске школе. Иако је растао број грађанских школа и број ученика

---

<sup>119</sup> АЈ, 66-488-777-779, Записник 2185. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 4. јул 1936.

<sup>120</sup> АЈ, 66-488-777-779, Записник 2188. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 6. јул 1936.

<sup>121</sup> Ksenija Maricki Gađanski, *Istina oko istorije: antičke i moderne teme IV*, Beograd 2006, 165-174.

у њима ипак је раст овог типа школа био спорији од динамике развоја средњих школа. Мрежа грађанских школа на територији земље такође није била равномерна.<sup>122</sup>

О потреби повећања броја грађанских школа дискутовало се и на састанцима Главног просветног савета.<sup>123</sup>

Стручно школство у Краљевини СХС/Краљевини Југославији је обухватало стручне школе, ниже стручне школе, занатске школе и посебне облике стручног оспособљавања преко стручних курсева. После уједињења стручна настава је била оптерећена разликама у трајању школовања, рангу школа, односу општег и стручног образовања које је школа пружала итд. У почетку су стручне школе биле ретке и налазиле су се само у главним местима покрајина, а биле су у надлежности више министарстава или више одељења у оквиру истог министарства. Што се тога тиче ситуација почиње да се мења 1926. године оснивањем Одељења за стручну трговинску и занатску наставу. Држава још 1921. године покушава да изједначи целокупну стручну наставу да би 30.3.1922. године био донесен Закон за занатске, женске занатске и средње техничке школе, али тек у годинама диктатуре биће извршено уједначавање школског законодавства и остварење постављених планова. У Закону о средњим техничким и мушким занатским школама од 31.3.1932. Поред практичне стручне оспособљености није запостављено опште образовање и васпитање у духу југословенског народног и државног јединства.<sup>124</sup>

Занимљиво је да су у почетку на територији Војводине све стручне школе биле такозване трговачке академије, а касније се стручно школство шири и усложњава.<sup>125</sup> Такође је тешко схватљива чињеница да у земљи где велика већина становништва живи од пољопривреде, пољопривредној настави буде посвећена најмања пажња.<sup>126</sup> Сем неједнаке распоређености, која је пратила стручне као и остале школе, функционисање овог типа школа било је праћено и бројним проблемима опште природе. Ученици стручних школа по завршетку школе у Краљевини Југославији нису могли уписати факултет за који је била потребна диплома гимназије. Они ретки који су ипак желели да

---

<sup>122</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 2, 162-168.

<sup>123</sup> АЈ, 66-488-777-779, Записник 2188. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 6. јул 1936.

<sup>124</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 2, 169-171.

<sup>125</sup> Jovan J. Babić, *Kratak pregled razvoja stručnih škola u Vojvodini*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, sveska 11-12, Beograd 1938, 1091-1095.

<sup>126</sup> I. Кесмановић, нав. дело, 1112.

наставе школовање одлазили су ван земље где им је то било омогућено, на пример у Будимпешти и Прагу се признавала диплома Техничке школе за упис на факултет.<sup>127</sup>

У писму Главног просветног савета министру просвете препознатљиви су многи проблеми везани са стручно школство. У писму између осталог пише: „ ... Главни просветни савет је на више својих састанака 1940. третирао питање јединства наставе у земљи ... у нашој земљи није спроведена концентрација наставе у једном министарству, већ су стручне школе (сем високих) расуте по разним ресорима, нарочито у Министарству пољопривреде и Министарству трговине и индустрије. Међутим све школе имају један недељив васпитни задатак. Осим тога школе служе оспособљавању свих грађана за конструктивни привредни рад ... јединство васпитног и наставног метода у свим јавним школама... јединство политике, професионалне оријентације ... јединство школске мреже, јединство политике у дизању општег културног нивоа ...“<sup>128</sup>

#### 2.4. Страни утицаји

Краљевина СХС/Краљевина Југославија током свог постојања је била изложена различитим културним утицајима. С обзиром да су се многа историјска дешавања одигравала преко балканског простора, разумљиво је и постојање различитих културних утицаја великих сила као и земаља из непосредног окружења и региона.

Први светски рат, револуције у Русији и грађански рат су из ратних идеолошких и тешких економских прилика изазвали велики емигрантски талас људи из Русије. Један део руских емиграната привремено или стално се населио на територији Краљевине СХС. Долазак руске емиграције на територију Краљевине се може поделити на пет великих имиграционих таласа и доласке осталих група мањег интензитета.<sup>129</sup> О самом броју руских избеглица који су се нашли на територији Краљевине СХС, постоје многе научне дилеме око процене броја, али у сваком случају неколико десетина хиљада Руса је било присутно.<sup>130</sup> Руска емиграција на територији Краљевине СХС је веома добро и срдечно прихваћена од органа власти и посебно од православног становништва. Највише избеглица се нашло у Београду и Новом Саду, али их је било и

---

<sup>127</sup> Данило Гачић и др, *Техничка школа "Јован Вукановић"*, Нови Сад 1998, 44.

<sup>128</sup> АЈ, 66-490-783-784, Записник 2555.седнице редовног састанка Главног просветног савета, 7. новембар 1940.

<sup>129</sup> Мирослав Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд 1996, 91-159.

<sup>130</sup> Исто, 163-186.



по другим местима Краљевине. Приспела руска емиграција је била веома образована, око 62% је имало средње образовање, око 13% је имало више образовање, а само 3% емиграната је било неписмено. Многи су од самог почетка живота на територији Краљевине СХС сматрали да се ту налазе само привремено, али у сваком случају имали су интензиван и развијен друштвени живот. Основали су више значајних установа и удружења и преко њих неговали руску традицију и културу. Просветне власти су настојале да руске школе буду на територији где је живело православно становништво.<sup>131</sup>

Боравак руске интелигенције и стручних слојева становништва за Краљевину СХС је имао велики културни значај. Руски емигранти су развили у Краљевини СХС посебан школски систем који је требало да представља гарант националног опстанка и очувања идентитета. Руска средња школа је била традиционална са задатком да негује вредности које би требале користити после повратка у домовину. Просветне власти Краљевине СХС су апеловале да се у руским школама већа пажња посвети историји, географији и државном језику. Савез руских педагога у Краљевини СХС је основан 1921. године, а у оквиру њега су држани курсеви из националне групе предмета за руске педагоге. Савез је издејствовао да руски педагози из Француске, Чехословачке и Литве добију визе и посао у Краљевини, а укупно 208 просветних радника из редова руске емиграције је радило код нас. Руски просветни радници су своја знања несебично преносили по југословенским школама. Руски професори и научни радници су оставили неизбрисив траг у раду Београдског универзитета и научних установа Краљевине Југославије, истицали су се на готово свим научним и уметничким пољима. Под покровитељством Александра Карађорђевића 1928. године у Београду је основан Руски научни институт, који је имао изражену истраживачку и просветитељску улогу. Велику научну и културну улогу одиграло је Руско археолошко удружење у Краљевини СХС/Југославији чији су чланови поднели много радова и саопштења из области историје, археологије, палеографије, историје уметности итд. Кроз рад Руског археолошког удружења успостављене су снажне научне и културне везе руских и српских научника, од којих су неки били и писци уџбеника историје, као на пример Лав Сухотин и Никола Вулић.<sup>132</sup>

---

<sup>131</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 3, 135-140.

<sup>132</sup> Исто, 140-185.

Пријатељство изграђено са Француском током Првог светског рата и политички ослонац у међуратном периоду, утицали су на велики утицај Француске на Краљевину. Посебно је у Србији била изражена отвореност за француски културни утицај. Француски утицај се одразио на културу, науку, уметност, политику, просвету, понашање, моду и свакодневни живот. Француски утицај је теже продирао у области где је живело католичко становништво, мађарска и немачка национална мањина, где је још била јака аустроугарска традиција. Француски културни утицај је био веома присутан у школама и универзитетима, чему су веома допринели многи француски ђаци који су заузимали водећа места у структури власти и чинили друштвену елиту Краљевине Југославије. Француски дух и културу су афирмисали бројни правници, инжењери, историчари, филозофи, географи, лекари, песници, математичари, сликари итд. У области историографије велики утицај су вршили француски ђаци: Михајло Гавриловић, Гргур Јакшић, Војислав Јовановић Марамбо, Слободан Јовановић. Француски ђаци су упознали француску науку и неговали одлике које су је карактерисале и то: јасноћу, прецизност, индивидуалност, хуманизам, идеализам, говорништво итд. Основне карактеристике друштвених наука које су неговали француски универзитети су: позитивизам<sup>133</sup>, објективност, релативизам<sup>134</sup>, солидарност метода и наука, хуманизам, интернационални дух итд. Француска уметност је наше уметнике упознавала са импресионизмом и новим уметничким покретима и идејама. Постојао је читав низ друштава и клубова пријатеља Француске, преко којих је ширен француски културни утицај. Координиран рад разгранате мреже установа за ширење француског утицаја отпочео је 1935. године пошто се тада државна политика почела удаљавати од Француске и приближавати Немачкој.<sup>135</sup>

Влада Велике Британије је сматрала да се Краљевина СХС у потпуности нашла под француским утицајем и то је прихватила као неминовност, без велике активности да то промени. Ипак је отварањем Енглеско-југословенског клуба у Београду 1925. године постигнут одређени напредак. Док је француска култура дотицала готово све друштвене групе, енглеском културом су се одушевљавали углавном високи интелектуалци. Друштво пријатеља Југославије у Лондону је радило на културном

---

<sup>133</sup> Позитивизам - правац у филозофији друге половине XIX века који ограничава спознају само на оно што се може позитивно, искуством знати, одбацујући сваки облик метафизике. Утврђивање факата и критичан и рационалан однос према њима.

<sup>134</sup> Реалативизам - идеалистичко учење које оспорава могућност досезања апсолутне истине, општеважећих вредности и етичких критеријума. Свест о историјском карактеру друштвених промена, свест о сталној еволуцији друштва и човека.

<sup>135</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 3, 186-204.

зближавању две земље. Велика Британија почиње интензивније да се ангажује око Краљевине Југославије 1935. године пошто примећује да се политика Краљевине Југославије мења и у томе види своју шансу. Преко кнеза Павла, великог англофила, као и преко Милана Стојадиновића покушава да оствари већи политички и културни утицај. Удружење Велике Британије и Америке у Југославији, чије је седиште било у Београду, организовало је бројна предавања. Предавања су била испуњена историјским, књижевним, педагошким, политиколошким, социолошким и пропагандним темама. Удружење је вршило притисак на Министарство просвете да уведе енглески језик у средње школе. У мају 1940. године су израђена правила Југословенско-британског института, чије креативне планове рада је прекинуо рат.<sup>136</sup>

Потписивањем Тријанонског мировног уговора замрле су многе политичке, привредне и културне везе, које су постојале између Срба и Мађара. Културне везе су биле сведене на појединачне ретке контакте и гостовања појединих научника и уметника. Тешко је било избрисати из сећања ратне године и ревизионистичке тежње појединих политичких кругова у Мађарској. Присутност мађарске националне мањине на територији Краљевине СХС је отварала могућност за разне оптужбе и приговоре по питању мађарског шовинизма. Министарству просвете нису биле стране притужбе по том питању, на пример директор Државне гимназије у Бачком Петровцу се обраћао Министарству просвете жалећи се на тешке услове рада, мађарске шовинисте и србофобе.<sup>137</sup> Југословенско књижевно вече одржано 1936. године у Будимпешти је свакако први значајнији корак ка зближавању. Том приликом су се могли чути стихови великих српских и уопште југословенских песника. У јануару 1940. године отпочело је са радом Мађарско-југословенско друштво које је имало за циљ успостављање што тешњих веза и зближавање на културном пољу. Афирмисан је и научни историографски рад мађарских и југословенских историчара који су говорили о заједничком животу оба народа. У октобру 1940. године основано је и у Београду Југословенско-мађарско друштво које је такође радило на културној сарадњи.<sup>138</sup>

Српско-румунска сарадња из времена пре Првог светског рата, политичка блискост настала услед реваншистичких тежњи Мађарске и Бугарске као и заједнички интерес становништва измешаног у Банату, утицали су на постојање југословенско-румунских културних односа. На основу документа у коме министар просвете одлучује

---

<sup>136</sup> Исто, 205-213.

<sup>137</sup> АЈ, фонд Министарства просвете, Поверљива архива, (ознака фонда: 66 пов.), 57-144.

<sup>138</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 3, 214-221.

да Милан Мандровић, просветни инспектор у Великом Бечкереку, дође у Београд ради потребних инструкција поводом конгреса румунских учитеља у Алибунару 1927. године, можемо закључити да је постојало поштовање према Румунији и у Министарству просвете као и жеља за продубљењем културних веза.<sup>139</sup> Постоји такође документ у коме се види како се епископ темишварски обраћа министру просвете са молбом да се у Мушкој и Женској учитељској школи у Сомбору резервише по пет места у школи и у интернату за ученике и ученице из Краљевине Румуније због несташице учитељских снага у српским школама у Румунији. Министар просвете одлуком од 15.12.1928. године дозвољава да се за привремене учитеље могу постављати и они учитељски кандидати који су завршили румунску учитељску школу и положили учитељски испит зрелости и чак ако немају положен испит из групе националних предмета, али су у обавези да у року од четири месеца од дана постављења положе тај испит.<sup>140</sup> Југословенско-румунско удружење основано је у Београду у децембру 1936. године, али је Румунско-југословенско удружење у Букурешту, отпочело са радом у фебруару 1937. године. До тада је о југословенско-румунским везама најчешће говорено на предавањима у Клубу пријатеља Француске, по чијем узору је и основано Југословенско-румунско удружење. Циљ удружења је био да ради на јачању културних веза између двеју држава, пропагирању југословенско-румунског пријатељства, успостављању контаката између научних, уметничких и интелектуалних кругова итд. Тако да се између двеју земаља развила богата сарадња на културно-уметничком пољу. Посебно важно је било и отварање Катедре за српски језик и књижевност у Букурешту. У културни живот Југославије се путем превода уводи више значајних румунских писаца, песника и историчара. У циљу успостављања јачих културних веза вршена су истраживања узајамних утицаја у језику, историји и књижевности. Иако су се културни односи са Румунијом темељили на бризи о националним мањинама и заједничкој политици, ипак до значајнијег прожимања култура није дошло.<sup>141</sup>

Пример сарадње Краљевине СХС и Чехословачке, представља прави пример сарадње, ослонаца културног прожимања две земље. Афирмација словенске културе у овим земљама била је и један од начина за успешно поништавање германизације и мађаризације. У годинама после настанка Републике Чехословачке и Краљевине СХС,

---

<sup>139</sup> АЈ, 66 пов. 57-142.

<sup>140</sup> Исто.

<sup>141</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 3, 222-228.

важну културну улогу имао је Просветни инспекторат Посланства Краљевина СХС у Прагу. Део његове делатности је био и организовање курсева из српскохрватског језика и књижевности, културне историје и економије. Постојала је и директна сарадња Министарства за просвете обе државе о чему сведочи документ у коме чехословачко Министарство школа и просвете преко посланства Чехословачке републике у Београду, моли Министарство просвете Краљевине СХС да му строго поверљиво саопшти број и списак основних и средњих школа са другим наставним језиком него српскохрватско-словеначким, то јест мађарских, немачких, италијанских и румунских. Моли га да му такође саопшти: какво гледиште мисли да заузме Министарство просвете према овим школама у будућности. Наглашава да су ове информације потребне им ради сличног поступања према немачким и мађарским школама у Чехословачкој.<sup>142</sup> Након посете 72 чехословачка парламентарца Краљевини СХС у октобру 1926. године, донесена је одлука о оснивању Међупарламентарне комисије која би имала задатак да унапреди културне и економске везе две државе. Резултат њеног рада је био „Програм културне заједнице Чехословачке и Краљевине СХС“. Програм је предвидео веома висок степен сарадње по питању школских и културних уредби, то јест по питању прилагођавања наставних планова и програма, уџбеника, изједначавања школског законодавства, утврђивању нивоа знања које поједине школе дају. Министарства просвете су имала задатак да посебну пажњу посвете научној сарадњи, размени литературе, отклањању свих препрека које би спутавале научну сарадњу. Чехословачка је била земља са великим педагошким искуством и традицијом, са веома развијеном мрежом школа, стога не треба да чуди просветна оријентација Краљевине СХС ка Чехословачкој.<sup>143</sup>

Југословенска педагогија и учитељи су највише били под утицајем такозване „реалистичке педагогије“ чији су експоненти били Томаш Масарик и Франтишек Дртина. То је педагогија која стално води рачуна о практичним потребама са ослонцем на научно сазнање. Оно што је чехословачка педагогија посебно неговала, а југословенска прихватила било је васпитавање у чијој основи је хуманост, човечност, уздизање ка вишем духовном животу, љубав према отаџбини. Краљевина Југославија је из Чехословачке прихватала педагошке идеје, знања о дидактици, основне принципе за функционисање модерне школе. Перманентно су праћене расправе о реформи школства и све што је могло бити применљиво у пракси Краљевине Југославије, као на

---

<sup>142</sup> АЈ, 66 пов., 57-142.

<sup>143</sup> Јб. Димић, *Културна политика*, део 3 229-242.

пример писање уџбеника, стандардизација наставних средстава, израда модерних школских објеката итд. Чехословачки министар просвете др Емил Франке је рекао да су најјаче везе постојале на подручју средњих школа и универзитета. Просветну сарадњу прекинула је окупација Чехословачке од стране нацистичке Немачке.<sup>144</sup>

После непријатељства у Другом балканском и Првом светском рату није било лако одржавати пријатељске односе са Бугарском. Светозар Прибићевић, као министар просвете, у априлу 1922. године је указивао на бугарску шовинистичку пропаганду у Источној Србији и Македонији и био поборник жестоке борбе против ње. Сматрао је да се против бугарске пропаганде треба борити отварањем нових школа и читаоница, држањем што чешћих јавних предавања и посебним обраћањем пажње на наставу из националне групе предмета (српски језик, национална географија и историја). Многи су касније сматрали да је неопходно имати боље односе са Бугарском, чак су помињане и опције сједињавања Срба и Бугара у једну државу ради решења проблема југоисточне Европе. Формирање Бугарско-југословенског друштва и оснивање Југословенско-бугарске лиге 1933. године, означили су почетак систематског рада на културном зближавању. Атентат на краља Александра Карађорђевића за неко време је одложио рад на културном приближавању док је почетак Другог светског рата поништио пређашње постигнуте резултате.<sup>145</sup>

Да Краљевина СХС није била затворена за стране утицаје и актуелне светске идеје говори и чињеница да је имала своје људе као и планове у више међународних организација. Став Богдана Гавриловића је био да се идеје Друштва народа нарочито рашире преко основних, средњих и високих школа. Занимљиво је то, да је Владимир Ћоровић у ширењу тих идеја видео могућу опасност за националне интересе и позвао на опрезност при изради школских уџбеника како се идеје космополитизма<sup>146</sup> и универзализма<sup>147</sup> не би шириле на штету светих националних интереса.<sup>148</sup>

---

<sup>144</sup> Исто, 242-244.

<sup>145</sup> Исто, 244-262.

<sup>146</sup> Космополитизам-тежња за зближавањем људи без обзира на њихову националну, верску и било коју другу припадност; схватање по коме не треба да постоје државне границе.

<sup>147</sup> Универзализам-тежња за обухватањем свега; у етици схватање да предмет етичког делања није у појединцу, него у некој целини или заједници (породици, држави); у теологији, учење по коме се милост Божја простире на цео људски род.

<sup>148</sup> АЈ, 66- 485-768-770, Записник 1537. седнице редовног састанка Главног просветног савета 3. јул 1927.

### 3. АНТИЧКА ПРОШЛОСТ КОД СРБА У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

#### 3.1. Настава у српским школама

О писмености и културним приликама у раном раздобљу српске претхришћанске прошлости се мало шта може са сигурношћу закључити, али у појединим историјским изворима постоје назнаке на основу којих се о тој теми може озбиљно полемисати. Примање хришћанства и ширење писама су створили услове за културни развој у коме је могућа појава школа и ширење писмености. Уласком у сферу средњовековне хришћанске цивилизације српски народ је изградио појам о учењу и формалном образовању. Срби су већ тада били у могућности да прихватају поједине елементе античке образовности који су били у традицији хришћанске цркве преображени и сачувани. За развој школства и образовања била је битна потреба за припремање људи за свештеничко звање, а касније и за многе друге делатности. У периоду владавине династије Немањића, као и у доба ропства под Турцима, носиоци просветитељске улоге су били писмени монаси и парохијски свештеници, али не треба изгубити из вида и мале малобројне варошке и сеоске школе, као и професионалне учитеље који су такође постојали.<sup>149</sup>

У периоду Првог српског устанка и рађању државних установа постојао је и попечитељ (министар) просвете, Доситеј Обрадовић. Постављање на то место једног од најумнијих људи у српској историји уопште, ипак сведочи о постојању свести о важности просвећивања народа. Кнез Милош иако неписмен, дао је замах развоју школског система који су уставобранитељи још више унапредили.

Срби који су живели јужно од Саве и Дунава 1804. године су подигли Први српски устанак. Већ 1808. године у ослобођеној Србији основана је устаничка школа. Заслуге за оснивање ове школе припадају Ивану Југовићу, који се образовао у Хабзбуршкој монархији, а потом био један од наставника ове школе. Остали наставници ове школе су такође били Срби из Хабзбуршке монархије, који су своје образовање стекли у тамошњим гимназијама. Ова устаничка школа је, као први степен ка настанку будућег Београдског универзитета, била веома важна за Србе.

---

<sup>149</sup> Сима Ћирковић, *Писменост и образовање у средњовековној српској држави*, у: *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 9-30.

Политичка ситуација и борба са Турцима утицали су да школа ради са прекидима до 19. јуна 1838. године када је основан Лицеј<sup>150</sup> у Крагујевцу, у тада ослобођеној Србији.<sup>151</sup>

Лицеј је после две године пресељен у Београд, који је постао престоница Србије. Античка прошлост се у устаничкој школи, као и касније на Лицеју, слушала у оквиру предмета Општа историја. То није био један од кључних предмета због тога што је основни циљ ових установа био образовање будућих чиновника, који су ослобођеној Србији били веома потребни. Општа историја ипак није била једини предмет на коме се изучавала античка прошлост пошто се од 1844. године у школи изучавао латински језик, а древности грчке и римске су заступљене са великим бројем часова. Исте године грчки језик је био факултативан, а од 1853. године и обавезан предмет на Лицеју.<sup>152</sup>

Лицеј је 24. септембра (6. октобра 1863) године прерастао у Велику школу. Иако је постојала идеја о оснивању српског универзитета, због политичке ситуације није реализована. Велика школа је тада постала школа за више и стручно образовање и имала је три факултета: филозофски, правни и технички. Представљала је највиши степен образовања код Срба тог времена. Античка прошлост се изучавала на Филозофском факултету у оквиру предмета Општа историја, али и у оквиру предмета Објашњавање латинских класика. Реформом Филозофског факултета 20. децембра 1873. године, у програм рада новог филолошко-историјског одсека поред опште историје су уведени грчки и латински језик. Издвајање класичних наука као посебног предмета почело је 1875. године када је на новоосновану Катедру за класичне језике и књижевност филолошко-историјског одсека именован Јован Туроман. У периоду од 1875. до 1893. године он је био једини наставник класичних језика. У том периоду студенти филолошко-историјског одсека слушали су општу историју током прве три године по три часа недељно, а античка прошлост се слушала на прве две године. У поређењу са укупним бројем часова, који је за филолошко-историјски одсек износио 30 часова недељно, и рачунајући часове грчког и латинског језика и археологије, добијамо

---

<sup>150</sup> Назив потиче од грчке речи Λυκεῖον, латински *lyceum*, по називу Аполоновог светилишта крај Атине. Назив за некадашње наше средње и више школе, као и за врсту средњих школа у неким западним земљама.

<sup>151</sup> Светозар Бошков, *Античка и рана средњовековна прошлост у српској историографији*, Нови Сад 2011, докторска дисертација, 82-83.

<sup>152</sup> Светозар Бошков, *Настава античке историје на Лицеју и Великој школи у Београду током 19. века*, Зборник радова Античка култура, европско и српско наслеђе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2010, 63-64.



око 25% часова на којима се изучавала античка прошлост. То је био највећи проценат часова на којима се слушала античка прошлост током 19. века на Великој школи.<sup>153</sup>

Време је са собом носило и промене у смислу стварања посебних предмета, те су се тако од 1892. године латински језик и књижевност и грчки језик и књижевност изучавали као два одвојена предмета. Латински језик је предавао Јован Туроман, а грчки језик Лука Зима. На овој катедри се 1896. године као помоћни предмет уводи и историја старог века, а још 1881. године на филолошко-историјском одсеку као нови предмет уведена је и археологија, коју је предавао Михајло Валтровић. Уредбе из 1896. и 1900. године као и нови школски закон из 1898. године су имали за циљ прерастање Велике школе у Универзитет. Што се класичних наука тиче уредба из 1896. године је донела оснивање семинара за српску и општу историју и семинара за класичне језике и књижевност. По последњој уредби из 1900. године, грчки и латински језик се уче на пет група, а општа историја у оквиру које се слушала и историја старог века, слуша се на две групе. Археологија се слушала само на једној од укупно једанаест колико их је тада основано на Филозофском факултету. Законом о Универзитету од 19. фебруара / 5. марта 1905. године Србија је добила свој први Универзитет у Београду. Можемо закључити да је античка прошлост проучавана у српским школама у Србији, а основни пут ка усвајању знања била је класична настава. Од средине 19. века на Великој школи су радили професори који су први код Срба проучавали античку прошлост и дали значајан допринос проучавању античке прошлости.<sup>154</sup>

Поред постојања Лицеја, Велике школе, у Србији су наравно постојале и основне школе, полугимназије и гимназије. Што се тиче стручних школа осниване су и: богословија, војна, трговачка и земљоделска школа. О античкој прошлости ученици су највише могли да науче на часовима историје, латинског језика и науке хришћанске. Све више су млади људи плански упућивани на студије у иностранство, захваљујући и томе Србија је добила интелектуалну елиту.

О неким општим васпитно-образовним тенденцијама и школским реформама насталим у другој половини 19. века биће речи и у контексту европских идеја тога доба које су се рефлектовале у Србији као и о личностима које су их теоријски и практично спроводиле. Светозар Марковић је у другој половини 19. века веома снажно идејно утицао на целокупни друштвени, политички и културни живот српског народа. Између

---

<sup>153</sup> Исто, 65.

<sup>154</sup> Исто, 65-71.

осталог критиковао је школски систем и наставне планове, сматрајући их несавршеним и непрактичним. Стојан Новаковић, иако је био политички неистомишљеник Светозара Марковића, ипак је прихватио поједина његова схватања по питању школског система. Стојан Новаковић је прво био наставник гимназије и професор Велике школе, тако да је непосредно осетио шта све недостаје нашим школама. Када је постао министар просвете спроводио је реформе са намером да школство подигне на већу висину. За време његовог мандата донесен је Закон о основним школама 1882. године, по коме је свако дете било дужно да иде у школу, што је било непопуларно у то време и тешко спроводиво. Поправио је материјални положај учитеља и средњошколских наставника. Занимљиво је да је 1873. године, када је први пут постао министар, анкетирао наставнике гимназија и сазнао да су многи од њих тражили укидање класичних гимназија и њихово претварање у реалне гимназије. У тој анкети где су наставници могли да изнесу своје мишљење о томе шта би се могло поправити и променити у школском систему, сазнао је и да су многи истицали потребу изучавања друштвених наука, устали против учења напамет и суровог кажњавања ученика итд. Захтевао је бољу спрему наставника и тако прописао 1881. године *Правила о полагању професорског испита*. Укинута је стари наставни програм и донесен нови 1881. године. Нови Новаковићев програм је по много чему био модернији од дотадашњег. Број часова математике је удвостручен и природне науке уопште су заузеле јачи положај. Смањен је број часова историје, али не толико драстично као број часова латинског језика. Настава латинског језика је знатно редукована и деградирана на ниво другостепеног предмета.<sup>155</sup>

Марковићев жесток иступ против драконског кажњавања ђачке омладине, посебно против батинања, рефлектовао се у Новаковићевим *Правилима за разредне старешине средњих школа* од 27. јула 1882. године. У *Правилима* се дају упутства да ред и дисциплину треба одржати лепим речима, добрим примерима и мирним начином, а да треба избегавати телесне казне. У сваком случају то је био крупан корак напред, јер од тада почиње завођење хуманијег метода васпитања, са више човечности, а без свирепог кажњавања и физичког злостављања.<sup>156</sup>

---

<sup>155</sup> Коста Милутиновић, *Светозар Марковић и школске реформе Стојана Новаковића*, Светозарево 1978, 57-59.

<sup>156</sup> Исто, 59. Мноштво занимљивих детаља из периода школовања Светозара Марковића видети у: Јован Милићевић, *О школовању Светозара Марковића*, Историјски гласник 1-2, Београд 1975, 95-99.

Поменута реформа образовања у Србији није била изолована од актуелних европских токова, пошто су током последње две деценије 19. века готово у свим државама Западне Европе предузимане образовне реформе како би се смањио проценат неписмених и што више становника укључило у привредне и друштвене токове. Поставило се питање који тип гимназије више одговара захтевима новог доба. Класична гимназија која је до осамдесетих година 19. века била доминантна у већини европских земаља или реална гимназија која више одговара новом добу и постаје доминантнија.<sup>157</sup>

Током осамдесетих година 19. века суочила су се два основна модела школе. Насупрот традиционалном моделу, то јест старој школи, стајао је модерни модел, то јест нова школа. Модерну школу, је насупрот традиционалној, карактерисало: веће подстицање развијања свестраности код ученика, акценат на квалитету, а не количини знања, сматрање ученика активним учесником наставног процеса, истицање значаја васпитне улоге школе, подстицање учешћа и критичког промишљања ученика, узајамно поштовање и уважавање индивидуалности ученика, подстицање социјализације ученика, вођење рачуна о даровитим ученицима и искуству детета.<sup>158</sup>

Индириктан утицај на реформу гимназија у Србији је имало угарско школско законодавство и то нарочито после доношења *Закона о средњим школама* из 1883. године. Овим законом гимназија је у Угарској организована као осморазредна школа са реалним усмерењем. У Угарској је до доношења тог закона био доминантан модел класичне гимназије.<sup>159</sup>

У времену модернизације, крајем 19. века многи српски историчари понесени трагањем за најчистијом историјском истином, били су склони да поједине моменте из прошлости сопственог народа доводе у питање. У томе је долазило до претеривања која су могла угрозити српске националне интересе и углед Србије. Скрнављење и ниподаштавање историјских чињеница од стране појединих историчара је засметало пуковнику у пензији Александру Протићу, који је тим поводом издао књигу која се бави том проблематиком.<sup>160</sup>

---

<sup>157</sup> Арсен Ђуровић, *Космолошко трагање за новом школом: модернизацијски изазови у систему средњошколског образовања у Београду 1880-1905*, Београд 1999, 177-181.

<sup>158</sup> Исто, 178; О школству у Европи и САД од 1870. до 1918. видети у: Leon Žlebnik, *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*, Београд 1958, 159-178.

<sup>159</sup> А. Ђуровић, нав. дело, 179-180.

<sup>160</sup> Александар Протић, *Наши модерни историчари*, Београд 1899.

Последње деценије 19. века у Србији, је по казивању Милана Кашанина, одликовала висока моралност њених културних стваралаца. Многи су тежили моралном задовољењу као покретачком мотиву, што је био феномен веома близак идеалима класичне антике.<sup>161</sup>

Велики талас српских досељеника, предвођен Арсенијем III Чарнојевићем, повећао је број још раније насељеног српског становништва, посебно у крајевима поред Дунава и у равницама Бачке. Део борбе за побољшање свог положаја и привилегија у оквиру Хабзбуршке монархије, представљало је и оснивање школа. Митрополит Мојсије Петровић је са великим жаром радио на просвећивању српског народа и са тим циљем се обраћао подручном свештенству, Бечком двору и руском цару. Прогласом је 1724. године позвао свештенство да подиже школе где год је то могуће. Овај апел Мојсија Петровића је одмах прихваћен у развијеним српским црквеним општинама. Србима је 1727. године на основу добијених привилегија одобрено отварање виших и нижих школа. Митрополит Вићентије Јовановић је наставио просветно дело свога претходника, а настојећи да оснује и потпуну средњу школу, филозофију и богословију, у којима је намеравао да ангажује учитеље из православне Русије. На основу његових молби у Сремске Карловце је дошло неколико група руских учитеља, међу којима је најпознатији био Емануел Козачински.<sup>162</sup>

Доласком новог таласа досељеника под Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом, услед многих других тешкоћа брига за школу је била потиснута. Арсеније IV Јовановић, није успео да одржи све школске институције преминулог Вићентија Јовановића. После краткотрајног управљања Исаије Андоновића, на чело Карловачке митрополије је 1749. године дошао Павле Ненадовић, са којим почиње нови период у развоју наших школа.<sup>163</sup>

Павле Ненадовић је током свог деветнаестогодишњег деловања настојао да консолидује митрополију, учврсти православље и стално шири просвету у народу. Желео је да школама буде обухваћен што већи број деце и стога је захтевао да се школе оснују где год је то било могуће. Истрајавао је у томе јер је знању и науци давао

---

<sup>161</sup> Брана Димитријевић, *Доба моралности*, Зборник радова Антички свет, европска и српска наука, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2009, 109-113.

<sup>162</sup> Емануел Козачински је руски учитељ који је написао прву драму о пропасти српског царства, под називом *Трагедија о смрти цара Уроша V*. Драма је приказивана у Сремским Карловцима од 1733. до 1736. године.

<sup>163</sup> Радослав Чурић, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији до половине XVIII века*, *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 99-118.

предност над богатством. Осим основних школа радио је и на отварању виших, клерикалних и општеобразовних школа. Првенствено је желео да створи школе из којих ће брзо изићи обучени свештенички и учитељски кадар.<sup>164</sup>

Основа процеса упознавања античке прошлости код Срба у Хабзбуршкој монархији у 19. веку, била је настава античке прошлости у Учитељској школи у Сомбору, Карловачкој и Новосадској гимназији.

Учитељска школа у Сомбору је основана 1778. године под руководством Аврама Мразовића, који је био њен први управник и наставник. Циљ школе је био да створи модеран српски учитељски кадар. Изучавање античке прошлости је присутно од самог почетка рада школе, за шта је веома заслужан Аврам Мразовић. Античка прошлост се учила прво у оквиру Науке о хришћанству, а затим од 1784. године, када су се учитељи школовали у три разреда, у оквиру предмета Библијска историја. Атанасије Зарић је предавао Веронауку и Библијску историју. Од школске 1855/1856. године античка прошлост је проучавана у оквиру предмета Општа историја. Историја се изучавала са два часа недељно у првој години и једним часом недељно у другој години, док се Библијска историја учила у оквиру Веронауке која је заузимала два часа недељно у првој и другој години. Новим наставним планом и програмом од 1862/1863. године уведена су 23 предмета, па се Библијска историја учи као посебан предмет са једним часом недељно, док се Општа историја учи на другој години са једним часом недељно. Већ 1871/1872. године новом променом која је била у складу са потребама тада већ развијеног српског грађанског друштва, укинута је већина предмета који су повезани са религијом и религијском службом. Школовање је продужено на три године и од тада се Библијска повестница учила у оквиру предмета Библијске приповетке док се Општа историја учила као посебан предмет у све три године, са два часа недељно у првој години и по једним часом недељно у другој и трећој години.<sup>165</sup>

У оквиру опште историје, античкој историји је била посвећена посебна пажња. Велики значај је придаван културној историји античког света што је видљиво у постојећим извештајима од 1873. до 1892. године. Наставни план се променио 1896. године када је уведено четворогодишње школовање и када су одељења подељена на

---

<sup>164</sup> Никола Гавриловић, *Српско школство у Хабзбуршкој монархији у другој половини XVIII века*, Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 119-124.

<sup>165</sup> Светозар Бошков, *Античка традиција у образовању српских учитеља у Сомбору у 19. веку*, Зборник радова Европске идеје, античка цивилизација и српска култура, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2008, 29-33.

мушка и женска. Историја се према овом плану учила по два часа недељно у првом, другом и трећем разреду, док се у четвртом учила Историја Угарске и Устав са једним часом недељно. Видљиво је да се број часова историје од школске 1855/1856. године до 1900. повећао са три на седам. Тенденција раста броја часова историје постојала је до Првог светског рата, када се историја изучавала са 9 часова недељно. У тада кориштеним уџбеницима историје, градиво античке историје је заузимало више од 65% градива историје.<sup>166</sup>

Гимназија у Сремским Карловцима је основана 14. августа 1791. године када је Димитрије Анастасијевић Сабов поклатио 20.000 форинти за оснивање гимназије, а Карловчани скупили још 17.240 форинти. Исте године је отворена припремна школа за гимназију у којој су радили академик Јован Грос и даљски ђакон Аксентије Поповић. Наредне године митрополит Стратимировић је послао обавештење свим протама да објаве да се Гимназија отвара у Сремским Карловцима 1. новембра 1792. године, као и да ће се на латинском и немачком предавати оне науке које се предају и у краљевским гимназијама. Такође је обећано да ће деца у Сремским Карловцима имати бољи надзор него на другим местима.<sup>167</sup>

У васпитнообразовном процесу који се одвијао у Карловачкој гимназији значајно место је заузимао антички период, који је проучаван на часовима неколико предмета. Предмети на којима је проучавана античка прошлост су: библијска историја, општа историја, класични језици и реторика. Основа за наставни план Карловачке гимназије био је наставни план који се примењивао у свим школама Хабзбуршке монархије, објављен 1777. и прерађен 1806. године. Митрополит Стратимировић, иако је био у обавези да примењује тај план, инсистирао је да се у школи мора учити више него што се учи у мађарским гимназијама, па је тако иницирао израду проширеног наставног плана, који је требао да појача опште образовање ученика и спреми их за Универзитет.<sup>168</sup>

Иако се историја као предмет слушала од самог оснивања школе, у периоду до 1853. године постоје само појединачни подаци у оним годинама када су управници школе писали или мењали наставне планове и програме. Први штампани план појавио

---

<sup>166</sup> Исто, 33-34.

<sup>167</sup> С. Бошков, *Античка и рана средњовековна прошлост*, 62. О Карловачкој гимназији и изучавању античке историје у XIX веку видети и у: Светозар Бошков, *Карловачка гимназија и античка историја у XIX веку*, Истраживања 18, Нови Сад 2007, 39-46.

<sup>168</sup> С. Бошков, *Античка и рана средњовековна прошлост*, 63-64.

се 1853. године и тек од тада се у целини могу пратити све промене које су се дешавале у школи. Наставним планом из 1776. године који се називао *Намјереније и изложеније* веома важно место је заузимала античка историја. Библијска историја се учила у припремном разреду, а у првом nižем (граматикалном) разреду историја Персијанаца, Египћана, Грка, Македонаца и Римљана под краљевима. Историја римског царства до пропасти слушала се у другом nižем разреду. У првом вишем (хуманистичком) разреду поново се слушала Историја старог света. Настава античке историје је заузимала више од 60% часова наставе историје. Планом Андрије Волнија из 1798. године, рађеним уз учешће митрополита Стратимировића и Јована Лазаревића, убачени су и предмети који су се учили у аустријским гимназијама. Библијска историја тј. Јеврејска историја до разарања Јерусалима, учила се у припремном разреду. Историја Персијанаца, Египћана, Македонаца, Грка и Римљана под краљевима до Августа, учила се у првом граматикалном разреду. Историја Римског царства до пропасти и даље до државе Карла Великог учила се у другом, док се у трећем граматикалном разреду учило о сеоби народа, крсташким ратовима, Русима, Пољацима и Чесима. Стара историја се поново учила у првом вишем разреду, док се историја средњег и новог века учила у другом вишем разреду. Античка историја је заузимала око 60% градива историје. Део латинског језика и историје су били и предмети: класични аутори, римске старине, реторика и митологија, који су такође проучавали античку историју. Латински језик се изучавао у свим разредима. Овај Волнијев план, који је био у употреби до 1825. године, говори нам да су ученици имали од самог почетка прилику да се одлично упознају са античком историјом.<sup>169</sup>

По другом плану из времена директора Јакова Герића, у првом разреду се учила Библијска историја до разарања Јерусалима, у другом разреду историја Индије, Кине, Бактрије, Вавилона, Асирије, Медије, Израела, Феникије, Персије, Египта и Картагине, у трећем историја малоазијских народа, Грка и Македонаца, док се у четвртном разреду изучавала римска историја до пропасти Римског царства. У петом разреду, који се тада називао први разред човечности, понављала се историја старог века и учио се средњи век до крсташких ратова. У шестом тј. другом разреду човечности, учила се историја од крсташких ратова до Вестфалског мира и то је био једини разред где се на часовима историје није учила античка историја. У то време ученици су углавном користили белешке са часова и скрипте својих професора. Латински језик се у овом периоду

---

<sup>169</sup> Исто, 64-65.

перманентно учио на високом нивоу да би ученици после шест година учења могли писмено и усмено изражавати своје мисли.<sup>170</sup>

Карловачка гимназија 1847/1848. године подлеже новом систему рада по коме су предмети подељени по језицима на којима се предаје, а такође нема више ни разредне наставе, већ професор предаје целој школи, али само одређени предмет. По првом штампаном плану и програму Карловачке гимназије из 1853. године античка историја се слушала у другој години ниже гимназије са укупно 3 часа недељно. У првом и другом разреду више гимназије настава античке историје се слушала по 3 часа недељно. Када се овим часовима придодају часови латинског и грчког језика види се да су класичне науке у Карловачкој гимназији 1853. године чиниле 45% градива. Већ наредне године античка историја, латински и грчки језик су чинили 50% наставе. Тај тренд је настављен и из тога можемо закључити да су античка историја и класични језици били најважнији део наставе у Карловачкој гимназији. У периоду од 1876. до 1896. године на месту директора Карловачке гимназије био је Стеван Лазић. У то време се у плану и програму гимназије за 1887/1888. годину појавио један веома занимљив рад Милана Недељковића под насловом *Историја као наставни предмет у гимназији*. У овом раду аутор је објаснио шта историја треба да поучи, колика је њена вредност у наставном процесу и развоју интелектуалне моћи и морала ученика. У развоју интелектуалне моћи великим делом заслужна је и врлина, што говори да је наставни кадар у школи прихватао античке врлине и користио их у васпитању деце. У овом периоду настава античке историје и класичних језика и даље заузима 50% наставе.<sup>171</sup>

Василије Вујић директор Карловачке гимназије у периоду од 1896. до 1903. године, имао је велики утицај на наставу класичних наука у Карловачкој гимназији, иако у самој настави није било већих промена. У време када су многи и неаргументовано нападали класичне језике и античке теме тј. потребу за њиховим изучавањем, Василије Вујић их је одлучно бранио. У програму Карловачке гимназије за 1888/1889. годину објавио је текст под насловом *Класична настава* где аргументовано указује на потребу учења класичних језика. Залагао се такође у својим расправама за признавање вредности античким погледима у свим областима.<sup>172</sup>

---

<sup>170</sup> Исто, 65-66.

<sup>171</sup> Исто, 66-70.

<sup>172</sup> Ксенија Марицки Гађански, *Васа Вујић и рецпција Антике код Срба у 19. веку*, Зборник Матице српске за класичне студије, бр. 4-5, Нови Сад 2002-2003, 129-141.



У Карловачкој гимназији се рад базирао на класичној настави и у време директора Радивоја Врховца од 1903. до 1921. године. Борба за очување класичне наставе је на почетку 20. века била успешна, иако су постојале снажне тенденције да се наставни процес промени у корист других наука. Иако нам недостају сви планови и програми, на основу заступљености класичних наука у настави у 19. веку, можемо закључити да су ученици Карловачке гимназије били образовани и васпитавани на античким моралним начелима и принципима.<sup>173</sup>

Да су предавачи у Карловачкој гимназији тада заиста били интелектуална елита говоре бројне теме којих су се дотицали у својим научним радовима. Писали су радове из области: класичних језика, српског језика, историје, географије, математике, физике, хемије, биологије, филозофије, психологије и педагогије. Поменуо бих радове: Глигорија Ст. Лазића *Класична настава у гимназији и реформа њена* и Радивоја Врховца *Нешто о реформи наше средње школе*, у којима се стручно и аргументовано понире у срж проблема везаних за класичну наставу и реформу школства.<sup>174</sup>

На иницијативу православне црквене општине у Новом Саду, уз материјалну подршку богатог новосадског трговца Саве Вуковића, покренуто је 1810. године питање отварања Српске православне гимназије у Новом Саду. Школа је почела да ради тек 1816. године, услед низа проблема који су пратили оснивање школе. Сем на часовима историје, античка прошлост се проучавала и на настави географије, латинског и грчког језика, археологије, реторике, као и на настави српског језика. О настави историје у Новосадској гимназије у првој половини 19. века је тешко писати, пошто је у револуционарним догађајима 1848/1849. године највећим делом уништена архивска документација. Ипак се може, бар делимично, реконструисати настава историје на основу сачуваних наставних планова и програма, као и фрагментарних података о процесу наставе.<sup>175</sup>

По првом наставном плану и програму, који се примењивао од 1816. до 1825. године проучавање античке прошлости је заузимало знатан простор. Античка прошлост се проучавала у оквиру опште историје (у првом и другом граматикалном разреду проучавала се античка историја), латинског језика и географије. У првом и другом

---

<sup>173</sup> С. Бошков, *Античка и рана средњовековна прошлост*, 72.

<sup>174</sup> Научне радове професора Карловачке гимназије видети у: Светозар Николић, Станислав Грозданић, Богдан Поповић, *Научни радови професора Карловачке гимназије I-II*, Београд 1991.

<sup>175</sup> Светозар Бошков, *Настава античке историје у Новосадској гимназији током 19. века*, Зборник радова Антички свет, европска и српска наука, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2009, 30-31.

разреду човечности поред набројаних предмета античка прошлост се проучавала и на археологији, етици, реторици и поезији, где су углавном узимани примери из античке историје и културе. Вежбе из стила и тумачење класичних аутора је био предмет где се такође много могло научити о античкој прошлости. Наставни план и програм су промењени 1825. године пошто је угарско законодавство захтевало да се латински језик као говорни језик гимназије замени мађарским језиком, што је била једина већа промена. По распореду часова за 1852/1853. годину, настава историје се изводила са 3 часа недељно у другом, трећем и четвртном разреду ниже гимназије. У другом и трећем разреду се изучавала античка историја, која се такође проучавала и на часовима латинског и грчког језика. Видљиво је да се античка прошлост проучавала са не мање од 35% часова у другом разреду и на чак 60% часова у трећем разреду. Мана наставе историје је била што је ишла заједно са географијом. Наставне методе су биле веома ограничене и углавном су се сводиле на монолошку методу. Методика наставе историје је у том периоду била неразрађена, а историографија слабо развијена. Од оснивања школе до 1830. године је био обичај да професор прати своје ученике од првог до четвртог разреда, а да у петом и шестом разреду деле предмете. Од 1830. године у сваком разреду је постављан по један професор који је радио само у том разреду, а од револуције 1848/1849. је почело предавање по струкама. Историјом се у овом периоду од свих професора највише бавио Георгије Магарашевић, који је аутор и неколико историјских дела.<sup>176</sup>

Новим наставним планом и програмом који је донет за 1867/1868. годину школа је постала Велика гимназија са осам разреда. Настава историје и географије су и даље биле спојене као један предмет, последица тога је што се историја у првом разреду уопште није радила, него је градиво било само из географије. Од другог разреда се проучавала историја старог света до пропасти Римског царства. У петом разреду се изучавала историја источних народа и Грка заједно са географијом тих области док се у шестом разреду учила историја Рима. Настава историје и географије била је заступљена са 3 часа недељно, латински језик се учио у свим годинама, а грчки од петог до осмог разреда. Латински језик се слушао по шест часова недељно у првих шест разреда, а у седмом и осмом са по пет часова, док се грчки слушао четири часа у петом и осмом и три часа недељно у шестом и седмом разреду. На наставу античке прошлости је одлазило око 30% недељних часова, највећа заступљеност је била у петом и шестом

---

<sup>176</sup> Исто, 31-34.

разреду (око 60%). Од 1883/1884. школске године историја и географија су се изучавале као посебни предмети. Занимљиво је да се многе теме писмених задатака из српског језика баве античком проблематиком са компарацијама из српске историје, што је био начин да се ученици и више упознају са српском историјом.<sup>177</sup> Много је наставника који су се у историји Новосадске гимназије на својим предавањима дотицали античке прошлости, а неки од познатијих су: Јован Ђорђевић<sup>178</sup>, Филип Оберкнежевић, Јован Туроман<sup>179</sup>, Александар Сандић<sup>180</sup>, Јован Грчић.

Културно-просветном животу Срба у 19. веку на територији данашње Војводине свакако је допринела и штампа. Штампа је одиграла значајну улогу и у национално-политичком и друштвеном развоју српског народа у Угарској. Публикације које су биле намењене васпитно-образовној делатности имале су значајну улогу у васпитавању и образовању просветне јавности, а поготово у погледу стручног усавршавања и образовања просветних кадрова. Српску педагошку периодику у Угарској су чинили листови: *Школски лист*, *Лист за народне учитеље*, *Српска народна школа*, *Учитељ*, *Нова школа*, *Нови васпитач*, *Школски одјек*, *Школски гласник-лист за школу и учитеље*.<sup>181</sup>

Скренуо бих пажњу и на то да положај жена у 19. веку на територији данашње Војводине и уже Србије није био исти, што се одразило и на школовање женске деце. Различитост је условљена другачијим економским и друштвено-политичким приликама под којима су тада живеле. На Србе су се од досељавања у Јужну Угарску односили основни закони угарске државе који су жени признавали већа права него што их је она имала по нашем обичајном праву. Иако је било тешко реализовати обавезно школовање и женске деце државне власти су у том погледу ипак интервенисале.<sup>182</sup>

У данашњој ужој Србији је законом из 1844. године дозвољено школовање женске деце. Оснивала су се за девојчице посебна одељења или посебне девојачке

---

<sup>177</sup> Исто, 34-36.

<sup>178</sup> О професорском ангажовању Јована Ђорђевића видети и у: Владан Гавриловић, *Професура Јована Ђорђевића на Великој православној новосадској гимназији у Новом Саду*, Зборник радова Антика и савремени свет. Тумачење антике, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2014, 177-183.

<sup>179</sup> О преводилачкој активности и борби за класицизам Јована Туромана видети и у: Јован Савковић, *Историја хеленске књижевности д-ра Милоша Ђурића и грчка и римска класика у Војводини*, Летопис Матице српске, година 128, књига 370, јул-август, Нови Сад 1952, 116-121.

<sup>180</sup> О животу и раду Александра Сандића видети и у: Светозар Бошков, *Античка прошлост у Историји света Александра Сандића*, Истраживања 21, Нови Сад 2010, 55-63.

<sup>181</sup> О карактеристикама листова, њиховом времену излажења и оријентацији детаљније видети у: Љубица Ациган, *Српска педагошка периодика у Угарској*, Нови Сад 1986.

<sup>182</sup> Radoslav Čurić, *Srpske više devojačke škole u Vojvodini*, Novi Sad 1961, 5-6.

школе. Прва женска виша школа у Србији је основана 27. јула 1863. године у Београду, али у Србији тада није постојала школа у којој су се обучавале учитељице. На територији тадашње јужне Угарске, у Сомбору, никла је прва српска школа која је обучавала и учитељице. То је била Учитељска школа у Сомбору у којој су се обучавали учитељи још од 1778. године, када је школа и основана.<sup>183</sup>

Многи људи током 19. века и почетком 20. века су постали свесни чињенице да без развоја просвете народ не може напредовати. Један од њих је свакако и народни учитељ Љубомир Лотић, који почетком 20. века пише дело о просвети, њеним задацима и потребама. Свестан важности васпитања и образовања, као и многих проблема који су тада пратили просвећивање, дао је низ конкретних аргументованих предлога за побољшање квалитета народног просвећивања.<sup>184</sup>

Током 19. и почетком 20. века институционализовано образовање је Србима пружало могућност упознавања античке прошлости. Преко више предмета ученицима су пружане информације о битним моментима античке историје, о античким врлинама и културним тековинама античког света.

### 3.2. Монографије и уџбеници

Србија у време Првог српског устанка није имала штампарију, а устаничка власт се није организовано бринула око набавке уџбеника. Поједини уџбеници су се могли набавити у Земуну, Панчеву, Сремским Карловцима, Новом Саду као и по београдским дућанима. Занимљиво је да је Иван Југовић, као професор Велике школе, своја предавања из историје спремао преведећи с немачког *Историју свију народа од постојања света до Христа*, коју је у некој трговачкој радњи у Београду пронашао Вук Карацић. Вук Карацић је иначе као ђак Велике школе послуживао у кући Ивана Југовића. О уџбеницима који су се користили у Великој школи мало се зна, али се може претпоставити да су у највећој мери коришћени уџбеници који су били у употреби у српским гимназијама у Хабзбуршкој монархији.<sup>185</sup>

Не постоје подаци у наставним плановима и извештајима о раду о посебним уџбеницима који су се користили на самом почетку проучавања античке прошлости.

---

<sup>183</sup> Светозар Бошков, *Образовање жена у Учитељској школи у Сомбору од 1866. до 1914. године*, Извори о историји и култури Војводине: Зборник радова, ур. Дејан Микавица, Нови Сад 2009, 185.

<sup>184</sup> Љубомир Лотић, *Наша народна просвета задаће јој и потребе*, Нови Сад 1910, 5-103.

<sup>185</sup> Вукашин Станисављевић, *Два века српских уџбеника: Сентандреја, 1717-Крф, 1918*, Београд 1992, 48-52.

Ученици су на часовима водили белешке, а дужност предметног наставника је била да на крају недеље уклони грешке настале приликом хватања бележака. Наставници су у почетку као литературу при прављењу бележака највише користили Библију - Стари завет. У српским школама у процесу наставе дуго није било на српском језику уџбеника за античку историју. Први уџбеник на српском језику који се, засигурно, користио у настави је *Повестница Грчког народа* од аутора Константина Бојића. Овај уџбеник је изашао 1843. године на славеносрпском језику, а написан је на основу немачких уџбеника. Уџбеник има занимљиву форму тј. написан је у облику питања и одговора. Аутор описује грчке пределе и ратове, а посебно поглавље књиге заузимају кратке биографије знаменитих Грка. У књизи су подаци изложени од најстаријих времена до Александра Великог, али без тачно одређених периода. Уочљив је и добар принцип транскрипције имена, који се временом изгубио.<sup>186</sup>

Најстарији уџбеник који се користио за предмет Библијска историја је *Училишна и домаћа Библија: Стари завет* Платона Атанацковића који је издат 1857. године у Бечу. На свакој другој страни овог уџбеника се налази по један цртеж на ком су представљене сцене из библијских прича које су у књизи описане. То је био први познати уџбеник кориштен искључиво за наставу Библијске историје, а изашао је дванаест година пре првог превода Старог завета Ђуре Даничића на српски језик. За Библијску историју се користила и књига Х. Херцега *Приповетке из историје света, За школу и народ, део 1. Стари век*, у преводу В. Красића штампана у Новом Сду 1883. године. Поред прича о догађајима и личностима античке историје Грка и Римљана, у овим приповеткама су описани и догађаји из историје Кине, Индије, Египта, Вавилона, Асирије, Персије и Феникије. Сачуван је такође и уџбеник непознатог аутора из 1853. године под називом *Обрис Земљописа и Повестнице за ниже гимназије, део 1, Стари век* штампан у Бечу. Уџбеник је штампан по немачком узору што је и забележено на насловној страни. Подељен је на три поглавља: Азију, Африку и Европу и на почетку сваког поглавља се налази кратак опис и географски изглед одређеног континента, затим је изложена историја народа који су живели на овим континентима. Аутор за староисточне земље као извор највише користи Библију, а за античку историју Грка, Македонаца и Римљана користи грчке митове и дела античких аутора. Нови уџбеник на

---

<sup>186</sup> Светозар Бошков, *Уџбеници античке историје у српским школама у 19. веку*, Зборник радова Антика и савремени свет, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2007, 21-23; детаљније о грчкој религији и митологији у поменутом уџбенику Константина Бојића видети у: Светозар Бошков, *Грчка религија и митологија у уџбенику Константина Бојића*, Зборник радова Антика и савремени свет: религија и култура, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2011, 13-25.

српском језику под насловом *Нацерт повести и земљописа за ниже гимназије, део 1, Стари век* издат је у Бечу 1869. године. Једина разлика у односу на претходно поменути уџбеник је у томе што на насловној страни пише да је то превод „понајвише из немачкога Rützoва дела.“<sup>187</sup> Што нас наводи на закључак да је ово немачко дело послужило и за израду претходно поменутог уџбеника.<sup>188</sup>

За античку историју се од 1869. године користио и уџбеник Александра Сандића *Историја света, књ. 1*, који је издат у Новом Саду. Александар Сандић је био гимназијски наставник, у уводу је написао да до тада није било српске књиге за наставу историје, као и да је овај уџбеник настао по узору на *Историју света* од Wilhelma Rütza. Овај уџбеник је написао гимназијски наставник те је стога био савременији и за ученике приступачнији у односу на претходне уџбенике. У овом уџбенику се ученицима на научној основи објашњава шта је то историја и који су циљеви историје, а први пут у уџбеницима историје се посебна пажња посвећује историјским изворима и помоћним историјским наукама. У уџбенику постоји подела на континенте, али се на крају историјског прегледа сваког народа налази и кратак преглед културне историје одређеног народа.<sup>189</sup>

Важност уџбеника Александра Сандића је у томе што је то први уџбеник историје на српском језику где религијски елементи нису покретачи историјског процеса и где се први пут ученицима објашњава шта су то историјски извори, који историјски извори постоје и каква је њихова улога. На основу ове прве књиге Сандићеве *Историје света* која се бави античком прошлости, можемо да уочимо која знања из античке прошлости су усвајали ученици српских школа у Аустроугарској у 19. веку.<sup>190</sup>

Професорима и ученицима је био доступан и уџбеник Ф. Б. Коржинека *Онћа повесница за средње школе, дио 1. Стари век* који је издат 1866. године у Загребу. Важност овог уџбеника је у томе што је једини у 19. веку који пружа списак свих извора и литературе који су коришћени за писање античке историје, а подела и садржај уџбеника су слични као код Александра Сандића.<sup>191</sup>

---

<sup>187</sup> Светозар Бошков, *Уџбеници античке историје у српским школама у 19. веку*, Зборник радова Антика и савремени свет, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2007, 24.

<sup>188</sup> Исто, 23-24.

<sup>189</sup> Исто, 24-25.

<sup>190</sup> С. Бошков, *Античка прошлост у Историји света*, 55-63.

<sup>191</sup> С. Бошков, *Уџбеници античке историје*, 25-26.

Аутор који је издавао књиге са античком тематиком, а које су могли да користе професори и ученици, је историчар, професор и политичар Стојан Бошковић. Предавао је Општу историју на Великој школи у Београду и био министар просвете и црквених дела у Кнежевини Србији. Написао је две књиге са античком тематиком.

Прва је *Историја света за народ и школу, Историја старог века, књ. 1*, из 1866. године, а друга је *Историја света за више разреде средњих школа, Стари век, Преисторијско доба, део 1, св. 1*, из 1883. године, обе су издате у Београду. Иако је прва књига из 1866. године била основни уџбеник у настави на Великој школи, аутор је желео да буде корисна свим људима који желе да прошире своје знање о историји античких народа. Уџбеник је подељен на више делова, а аутор објашњава и чиме се бави историја. Ову књигу од претходних издваја то што, аутор за сваки историјски догађај тражи узрок и повод неког догађаја.<sup>192</sup>

У другој књизи из 1883. године, која иако има поднаслов Стари век, аутор излаже преисторијски период и више се бави питањима постанка људске заједнице, породичним вредностима првих људи које треба неговати, него самом историјом. Стојан Бошковић је у уводном делу истакао колико се античка прошлост проучава у Европи и колико је потребно да се у наставним плановима и програмима српских школа изврши промена како би могли следити европски пример.<sup>193</sup>

Стојан Бошковић је допринео и развоју историје као науке јасно истичући задатке историје, о којима каже: „А особито њој је задатак да објасни оне знамените покрете и промене, што за векове пресуђују судбу народима и крче пут развоју људског рода; а то су или мирне поправке (реформе) што проистичу из опште свести, а извршују се заједничким договором између народа и поглавица - или су насилни потреси и буне (револуције), кад народи сами понајвише с оружјем у руци потраже правду и хоће да је ослободе насилничког јарма. Тако је историја огледало прошлости, она је видело садашњости, она нам показује пут будућности“<sup>194</sup>

Треба поменути и уџбеник Милоша Зечевића *Историја света, преглед удешаван за средње школе* издат 1880. године у Новом Саду. Овај уџбеник је писан по узору на светску историју немачког аутора Г. Струвеа. Јован Ђорђевић је критиковао Милоша

---

<sup>192</sup> Светозар Бошков, *Радови Стојана Бошковића о античкој прошлости*, Зборник радова Антика, савремени свет и рецепција античке културе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2012, 42-61.

<sup>193</sup> Исто, 43-44.

<sup>194</sup> Светозар Бошков, *Историја као наука у уџбеницима Стојана Бошковића*, Истраживања 22, Нови Сад 2011, 327.

Зечевића што је у овом уџбенику скратио стари век, као и што је направио многе хронолошке, географске и правописне грешке, а посебно што је користио Струвеа, за кога каже да нигде није уведен у школе.<sup>195</sup>

Јован Ђорђевић, професор, а касније и министар просвете, написао је *Латинско српски речник*. Ђорђевић се иначе сматра и једним од истакнутих аутора уџбеника за средње школе, написао је две књиге: *Општа историја за други разред* и *Историја српског народа од најстаријега до најновијега доба за средње школе и за народ*.<sup>196</sup>

На српском језику се 1894. године појавио и уџбеник Д. Иловајског *Општа историја за средње школе* који је издат у Крагујевцу, а приредио га је Димитрије Дукић. Овај уџбеник је подељен на три области: Стара историја, Историја средњих векова и Нова и најновија историја. Стара историја која обухвата античку прошлост је подељена на: народе старе Азије, Африке и Европе. Може се уочити да је у овом уџбенику обим градива из античке прошлости знатно смањен, а новина је да се на крају уџбеника налази део под насловом *Задаци из опште историје* у ком су постављена кључна питања која ученици треба да савладају.<sup>197</sup>

Уџбеник Антуна Гинделија који је приредио В. Клаић *Повјесница старога вијека за више разреде сред. училишта* издат у Загребу 1898. године, подељен је на три дела у којима су описане историје источних народа, Грка и Римљана. У уџбенику је посебна пажња посвећена култури ових народа тако да се поред посебних делова посвећених култури, уметности и религији античких народа на крају налази и додаток на 42 стране под називом *Слике културног живота старих народа*. У том додатку се налази 120 цртежа са текстом који описује сваку слику из историје старих народа. Још 1864. године изашао је у Бечу уџбеник А. Л. Шлецера *Приправа за историју свега свијета ради деце* у преводу Димитрија Владисављевића. У овом уџбенику веома необичне форме, за који се само може претпоставити да се користио као помоћно средство у настави, главно интересовање аутора је било усмерено на положај човека у друштву и човекове вештине и знања. Занимљиво је да се аутор кроз цео уџбеник бави и положајем и улогом жене у друштву као и њеним утицајем на формирање првих људских заједница и првих држава.<sup>198</sup>

---

<sup>195</sup> С. Бошков, *Уџбеници античке историје*, 26-27.

<sup>196</sup> Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi: jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*, Zagreb 1992, 180.

<sup>197</sup> С. Бошков, *Уџбеници античке историје*, 27.

<sup>198</sup> Исто, 27-29.



Крајем 19. века појављују се уџбеници Милоша Зечевића из 1896. и Отона Варге из 1898. године, на основу којих се могу уочити нове теме и нова научна сазнања из античке прошлости која се први пут појављују у уџбеницима. Уџбеник Милоша Зечевића *Историја старог века, преглед за вишу наставу* подељен је на три велика поглавља: Периода источна, Периода јелинска и Периода римска. На самом почетку уџбеника налази се посебно поглавље под насловом *Приступ* где аутор тумачи основни задатак историје, одређује простор на ком су народи насељени, објашњава шта су то историјски извори, које помоћне историјске науке постоје и у једном делу се посебно бави хронологијом. Историју дели на: стари, средњи и нови век, али нема временски дефинисан почетак старог века, а за његов крај узима 500. годину нове ере не наводећи тачно неки догађаји или процес на основу кога разграничава стари са средњим веком. Овим уџбеником је направљен важан помак, јер у односу на претходне анализира улогу и важан допринос помоћних историјских наука у процесу сазнавања људске прошлости.<sup>199</sup>

Уџбеник Отона Варге *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе* где се прва свеска односи на стари век има сличан садржај. У поглављу *Приступ* на почетку уџбеника излаже основне карактеристике каменог и металног доба, а не бави се као Зечевић задацима историје, историјским изворима и помоћним историјским наукама изузев хронологијом. За оба уџбеника је карактеристично напуштање континенталне поделе на народе Африке, Европе и Азије која је до тада примењивана скоро у свим уџбеницима 19. века. Уочљив је у оба уџбеника хронолошки концепт излагања у коме се као полазна тачка узима појава неког народа на историјској сцени која није условљена простором. У уџбеницима Зечевића и Варге потпуно нестају религиозни елементи у тумачењу историје народа старог века, а при саопштавању података користе више античких извора. Библија је коришћена, али не као једини извор за писање историје источних народа. Новина за уџбенике је било и Зечевићево навођење примера са натписа, као и Варгино навођење многих појмова у оригиналу. У оба уџбеника се појављује и историја Индије, што до тада није био случај. Више пажње него до тада се посвећује Александру Великом и Македонији као и појави хришћанства.<sup>200</sup>

---

<sup>199</sup> Светозар Бошков, *Античка прошлост у српским уџбеницима крајем XIX века*, Зборник радова Антика и савремени свет; научници, истраживачи и тумачи, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2013, 127-129.

<sup>200</sup> Исто, 129-132.

Поменути уџбеници представљају основу, али за многе уједно и детаљнији и најцеловитији преглед античке прошлости. Становништву које се школовало пружили су увод у војну, политичку и културну историју античког света и омогућили им додир са античким вредностима и врлинама.

Сем у поменутиим уџбеницима, одређена знања о античкој прошлости ученици су могли да стекну изучавајући у школама градиво религијске тематике, класичних језика, филозофије, као и градиво ратне историје, тактике и стратегије у војно усмереним школама.<sup>201</sup>

---

<sup>201</sup> Детаљан попис свих српских уџбеника и њихових аутора у периоду од 1717. до 1918. године видети у: В. Станисављевић, *нав. дело*.

## **4. АНТИЧКА ПРОШЛОСТ У СРПСКИМ ШКОЛАМА У ПЕРИОДУ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ**

### **4.1. Античка прошлост у настави и уџбеницима до 1929. године**

#### **4.1.1. Наставни планови и програми**

Новостворену државу су од самог почетка пратили многи проблеми око интегрисања различитих области у јединствену државну целину. Иако су се постојећи проблеми снажно манифестовали на пољу просвете, Министарство просвете се трудило да издаје јединствене педагошке документе по којима би требале да раде васпитно-образовне институције.

Пре конкретне анализе наставних планова и програма треба имати на уму речи Симе Ђирковића: „Не сме се заборавити чињеница да су историчари и раније имали извешан степен аутономности и одговарајућу одговорност у конципирању и реализовању наставе историје. Аутономност је била утолико ограниченија уколико је историјска грађа имала већу политичку актуелност... Али и идеолошки и политички захтеви бивали су ограничавани када би дошли у сукоб са стручним и научним критеријима. Уколико је историјска грађа у настави била јаче ослоњена на научну историју, уколико је више била отворена за утицаје из светске литературе, уколико је та настава више држала корак са светом, утолико је мање била изобличена под утицајем службене идеологије. Политичка власт и институционални механизам нису једини чиниоци ограничавања аутономије оних историчара који делују у настави. Простор њихове слободе и креативности увелико је одређен школским системом. Укореењен у друштвеној стварности, усмерен ка томе да обезбеди социјализацију, омеђен огромним интелектуалним наслеђем, на једној, и несигурним пројекцијама будућности, на другој страни, школски систем је сувише велик и тежак да би се њиме волунтаристички манипулисало. Релативна стабилност и отпорност према политичким таласањима и краткорочним променама чини школски систем фактором трајања, а истовремено и сталним поприштем плуралистичког сучељавања „еснафа“ историчара са другим „еснафима“ сличног састава и једнаке функције. У школском систему историчари су раздељени на неједнаке степене и различите врсте школа, а повезани у снопове са другим предметима, са којима су у односу и комплементарности и конкурентности. Школски предмети имају у образовном систему сасвим одређену и специфичну функцију, попут инструмената у оркестру, али их то не спречава да се гложе око фонда часова и удела у укупном оптерећењу ученика. Можда није оправдано ни довољно

утемељено уверење да ће поједини предмети боље и успешније испуњавати своју мисију уколико буду располагали већим бројем часова; ипак је ван спора чињеница да време којим се располаже спада међу оне темељне предуслове од којих зависе многе битне ствари, а пре свега степен сажетости, који диктира избор и садржину грађе, затим тематска сложеност, могућност примене методичких средстава и др. Отуда ће бити неизбежно да историчари ангажовани у настави буду живо заинтересовани за очување места и улоге у образовном систему.<sup>202</sup>

Према наставном плану од 2. септембра 1920. године за гимназије и реалке, историја се изучавала од III до VIII разреда по три часа недељно. Општа историја старог века се изучавала у V разреду. По програму ученици су требали да стекну знање о подели историје, карактеристикама преисторијског и историјског доба. Затим се изучавала политичка и културна историја источних народа, Грка, Римљана. Од источних народа било је потребно бавити се историјом Мисираца,<sup>203</sup> Вавилонца, Феничана, Јевреја, Међана, Персијанаца, Инда. Из историје Грка требало се посветити најстаријем добу, Спарти, Атине, ратовима Грка и Персијанаца, сјајном добу Атине, борби за хегемонију, Пелопонеском рату, хегемонији Спарте и Тебе, последицама, супарништвима, македонској хегемонији, Александру Великом и распадању његове државе, грчкој образованости. У оквиру изучавања политичке и културне историје Римљана требало је проучити: стару историју Рима, римску републику, освајање Италије, Пунске ратове, друштвено и економско стање у Риму и реформе браће Грах, грађанске ратове и пропаст републиканске владавине. Доба принципата и апсолутне монархије, римску образованост, политичко, економско, културно и друштвено стање с нарочитим погледом на балканске земље, поделу царства и кратак преглед сеобе народа.<sup>204</sup>

По поменутом плану настава веронауке се изводила од I до V разреда по 2 часа недељно. Највише конкретних података о античкој прошлости ученици су могли да усвоје у I разреду, јер се тада по програму изучавала свештена историја Старога Завета и Свештена историја Новог Завета. Изучавајући Стари Завет ученици су могли да се детаљно упознају са историјом Јевреја у старом веку. Ученици су у IV разреду изучавајући историју хришћанске цркве од њеног оснивања помињали и многе римске

---

<sup>202</sup> Сима Ђирковић, *Настава историје пред изазовима плурализма*, у: *Уџбеник и савремена настава*. Зборник поводом 50 година рада Завода за уџбенике, ур. Бранислава Марковић, Београд 2007, 130-131.

<sup>203</sup> Мисирци су Египћани, то је назив за Египћане у програму и некада се много више користио.

<sup>204</sup> *Средњошколски зборник II*, Београд 1920, 41-42.

владаре у контексту приче о њиховом односу према хришћанима. У V разреду ученици су се бавили православном хришћанском етиком, а у оквиру ње моралним законима, хришћанским врлинама, хришћанским дужностима према Богу, себи, ближњима, цркви. По програму су се ученици у II разреду бавили богослужењем, а у III разреду православним хришћанским катихизисом, те су се тада само делимично упознавали са античком прошлости.<sup>205</sup>

Латински језик је изучаван у V и VI разреду по 4 часа недељно, а у VII и VIII по 3 часа недељно. Ученици су приликом изучавања језика, при читању и превођењу могли да се дотичу разних момената из античке прошлости. Обавезно читање лектире им је омогућило да се упознају са појединим делима: Цезара, Салустија, Овидија, Цицерона, Вергилија. Уз читање је програмом било предвиђено и тумачење прочитаног садржаја, што је ученицима отварало могућност за много боље разумевање античког штива. Ученици који су изучавали грчки језик, читали су: одабрана места из Платонове *Апологије*, одабрана места из Хомерове *Илијаде* и *Одисеје* и један Демостенов говор, најважније делове грчке митологије. Бавили су се историјом грчке књижевности, беседништвом, позориштем и филозофијом.<sup>206</sup>

У програму за српски језик нигде није јасно назначено да ли се чита конкретно неко античко дело.

На часовима тзв. Филозовске пропедевтике, која се изучавала у VIII разреду са 2 часа недељно, ученици су се упознавали са односом појединих наука и филозофије, као и са основама логике и психологије. Циљ је био да се уједине и употпуне ученичка знања и да се ученици спреме за строжије и опсежније научно излагање. Такође је истакнута потреба за правилним схватањем научних термина и њиховом употребом са разумевањем. У психологији се нарочито истиче важност физичког здравља за морално здравље као неопходну потребу за одржање и развој личности као и за вршење моралних дужности. Такође је назначено да са ученицима треба прочитати неколико одељака из неког знаменитог филозофског списка како би ученици били упућени у лектуру.

По поменутом наставном плану и програму, узимајући у обзир број часова свих предмета од I до VIII разреда, настави историје је процентуално припадало око 8%, а античкој историји с обзиром да се изучавала само у V разреду у оквиру наставе

---

<sup>205</sup> Исто, 3-11.

<sup>206</sup> Исто, 31-35.

историје, припадала је шестина тог броја часова. С обзиром да се античка прошлост провлачила кроз наставу и више других предмета, проценат њеног изучавања је много већи, али процентуално тешко мерљив, пошто се дотицање са античком прошлости јављало често на часовима класичних језика и верске наставе и када то није био примарни циљ одређеног часа. На петини од укупног броја часова наставе веронауке ученици су се конкретно упознавали са библијском историјом, али сем тога и на многим другим часовима веронауке и поједини моменти из античке прошлости су били незаобилазни. Поменути класични језици су готово перманентно омогућавали ученицима додир са античком прошлости и преко текстова који су ученицима служили за изучавање језика и преко лектире коју су читали.

По наставном плану учитељских школа који је ступио на снагу 18.8.1919. године, општа историја се изучавала у I и II разреду по 2 часа недељно, док се народна историја изучавала у III разреду такође са 2 часа недељно. Шестина од укупног броја часова историје бавила се старим веком. Стари и средњи век су изучавани у I, а нови век у II разреду. Програмом је предвиђено да се ученици упознају са краћим прегледом живота, културе, друштвених и политичких прилика код старих народа Азије и Африке: Феничана, Јевреја, Египћана, Вавилоњана, Персијанаца, Индијаца<sup>207</sup> и Кинеза.<sup>208</sup> Ученици су такође требали да се упознају и са животом, културом и политичким приликама Грка и Римљана, знатнијим личностима и важнијим политичким догађајима код поменутих народа. Ученици су требали да буду упознати и са сеобом народа и пропасти западног римског царства, Византијом и Јустинијаном. Уз све то требало је порадити на географском прегледу свих земаља старих народа.<sup>209</sup>

Настава веронауке у учитељским школама је извођена у три разреда, у I и II разреду са 2 часа недељно и у III са једним часом недељно. Ученици нису систематски упознавани са библијском историјом, али су ипак незаобилазно морали помињати поједине моменте из историје хришћанства и читати одабране делове из Библије, највише у I разреду, док су се у II разреду више бавили конкретно српском црквом. У

---

<sup>207</sup> У програму се за Индијце користи реч Инђијанци.

<sup>208</sup> У програму се за Кинезе користи реч Китајци.

<sup>209</sup> *Средњошколски зборник II*, Београд 1920, 8-10; Занимљиво је да се на пример у Програму за препарандије у Босни и Херцеговини издатом 26. септембра 1916. године наредбом Земаљске владе, веома детаљно износи штиво из историје старе Грчке и старог Рима, које се изучава по програму, чак много детаљније и прецизније него у претходно поменутом програму. *Privremena nastavna osnova za preparandije u Bosni i Hercegovini izdata naredbom zemaljske vlade od 26. septembra 1916, br. 187.267*, Sarajevo 1919, 14-15.

III разреду се изучавала хришћанска етика где су се често за објашњење узимали примери из историје и свакидашњег живота.<sup>210</sup>

На часовима матерњег језика и књижевности ученици се нису конкретно систематски бавили античком књижевности, али су се у II разреду у оквиру теорије књижевности сигурно додиривали са елементима античке књижевности који су оставили траг у историји књижевности.<sup>211</sup>

По наставном плану за мушке и женске грађанске школе, историја се изучавала по 2 часа током II, III и IV разреда.<sup>212</sup> Али се по наставном програму који је веома оскудан може само закључити да се историја старог века изучавала у III разреду. У програму за српски језик као и до сада у поменутиим програмима нема јасног помињања античке прошлости и књижевности. По Наставном плану од 18.4.1921. за ниже пољопривредне школе изучавала се само историја Срба, Хрвата и Словенаца по уџбенику за IV разред основне школе, током припремног течаја. Античка прошлост се с обзиром на структуру предмета школе нигде не помиње.<sup>213</sup>

У циљу изједначења наставе у средњим школама Министарство просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца доноси низ одлука и одлучује да се од 26. јуна 1926. уведе нов наставни план и наставни програми са одређеним изменама. Неколико одлука је било везано за учење словеначког и српскохрватског језика у словеначким средњим школама. Једном од одлука је наглашено да се у класичним гимназијама ради као до сада.<sup>214</sup>

По наставном плану за ниже разреде средњих школа народна историја се изучавала у III и IV разреду по 3 часа недељно. У III разреду ученици су између осталог требали да уче о нашим земљама у преисторијском добу и о првим историјским народима на нашој територији. У том контексту помињу се: Грци, Трачани, Илири и Келти. По програму се требало бавити: утицајем грчке културе; животом и уређењем Трачана, Илира и Келта; појавом Римљана и њиховом управом, културом и новом етнографском формацијом. Требало се такође бавити траговима и остацима ових

---

<sup>210</sup> Исто, 6-7.

<sup>211</sup> Исто, 7-8.

<sup>212</sup> *Наставни планови и програми: за забавишта, основне школе, више основне школе, више основне школе трговачке-занатлиске и грађанске школе*, Београд 1920, 42.

<sup>213</sup> *Наставни програм и наставни план: за ниже пољопривредне школе*, Београд 1923, 20-22.

<sup>214</sup> *Привремени наставни програми за ниже разреде средњих школа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1926, 3.

култура у нашој каснијој духовној и материјалној култури и у називу географских објеката, као и њиховим насеобинама, градовима и путевима.<sup>215</sup>

Веронаука се изучавала од I до IV разреда по 2 часа недељно. Ученици су највише знања о античкој прошлости на настави веронауке могли да усвоје у I разреду, јер се тад веома детаљно изучавала историја Старог и Новог завета. Није занемариво и учење о историји хришћанске цркве које се по програму одвија у IV разреду, наравно део који се бави црквом у старом веку.<sup>216</sup>

У програму за српско-хрватски језик и књижевност још увек нема никаквих трагова о упознавању ученика са античком књижевношћу, чак ни у делу где је наведена литература која треба да се чита.<sup>217</sup>

Министарство просвете је 9.8.1926. године прописало и јединствени Наставни план за I, II, III и IV разред грађанских школа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. По поменутом плану историја се изучавала у сва четири разреда по 2 часа недељно. На почетку програма рада историје као предмета јасно је истакнут циљ наставе историје: „Познавање развитка и напретка културе, развитак државног устројства с обзиром на социјалне прилике у поједина доба (епохе). Општи преглед светске историје, подробни преглед историје Краљевине СХС, особито социјално устројство наше Краљевине. Гајење националног и држављанског осећања и љубави према домовини.“<sup>218</sup>

Историја старог века је изучавана у I разреду, а у програму је веома оскудно приказано шта се тачно проучава. Назначено је само да треба изучавати слике из историјских доба (епоха), користећи се завичајним историјским споменицима, народним причама, песмама и обичајима. Такође су поменуте историјске слике из старог века, као и наше покрајине у старом веку и утицај културе старих народа на ове покрајине.<sup>219</sup>

Наука о вери је изучавана од I до IV разреда са по 2 часа недељно. У програму је назначено да ће се предавати према досадашњим наставним програмима у појединим крајевима.<sup>220</sup>

---

<sup>215</sup> Исто, 13.

<sup>216</sup> Исто, 5-7.

<sup>217</sup> Исто, 8-11.

<sup>218</sup> *Наставни програм за I, II, III и IV разред грађанских школа Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1926, 15.

<sup>219</sup> Исто.

<sup>220</sup> Исто, 6.



У програму српско-хрватског словеначког језика нема трагова о упознавању ученика са античком књижевношћу.<sup>221</sup>

Табела бр. 1

НАСТАВА ИСТОРИЈЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА						
	Реална гимназија		Реалка		Класична гимназија	
		Часова недељно		Часова недељно		Часова недељно
НИЖИ РАЗРЕДИ	I	0	I	0	I	0
	II	2	II	2	II	2
	III	3	III	3	III	4
	IV	3	IV	3	IV	4
ПОЛАЖУ ИСТОРИЈУ НА НИЖЕМ ТЕЧАЈНОМ ИСПИТУ („МАЛА МАТУРА“)						
		Часова недељно		Часова недељно		Часова недељно
ВИШИ РАЗРЕДИ	V	3	V	3	V	3
	VI	3	VI	3	VI	3
	VII	3	VII	3	VII	3
	VIII	3	VIII	3	VIII	3
ПОЛАЖУ ИСТОРИЈУ НА ВИШЕМ ТЕЧАЈНОМ ИСПИТУ (ИСПИТУ ЗРЕЛОСТИ – „ВЕЛИКОЈ МАТУРИ“)						

Закључак на основу анализе табеле бр. 1: У класичној гимназији фонд часова историје је био већи него у реалној гимназији и реалки, јер је у трећем и четвртном разреду недељно предавана по један час више (4:3).<sup>222</sup>

Министарство просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је ради изједначавања наставе прописало 12.8.1927. године Привремени наставни план и

<sup>221</sup> Исто, 6-8.

<sup>222</sup> Наставни план за реалне, класичне гимназије и реалке од 4. маја 1927. године, Београд 1927.

привремене наставне програме, за више разреде реалних гимназија.<sup>223</sup> По поменутом Привременом програму историја се и даље изучавала у вишим разредима гимназије по 3 часа недељно без суштинских разлика у односу на претходни период. Новину представља изучавање веронауке у свим вишим разредима реалних гимназија, али са акцентом на изучавање историје цркве, догматику, хришћански морал и моралну филозофију. У Програму се сем описа изучавања православне веронауке налази и програм за католичку и исламску вероисповест.<sup>224</sup>

У извођењу наставе српског и латинског језика није било суштинских промена, али се настава „филозофијске пропедевтике“<sup>225</sup> почела изводити и у VII разреду, а не као до тада само у VIII разреду.<sup>226</sup>

Наставни програми потврђују да је настава античке историје у вишим разредима средњих школа била знатно обимнија и сложенија у односу на наставу извођену у нижим разредима средњих школа, то јест, програмирана је по систему такозваних концентричних кругова. У специјалистичким школама настава античке историје је била знатно мање заступљена у поређењу са гимназијском наставом.

Гледано у целини, изучавање античке прошлости у периоду од 1918. до 1929. године је заузимало важно место у васпитно-образовном процесу. У поређењу са изучавањем античке прошлости у 19. и почетком 20. века, очигледно је да се сужава простор за изучавање античке прошлости највише на пољу класичних језика, што се рефлектовало и на смањење броја часова класичних језика. Узрок треба тражити пре свега у жељи поборника за потискивањем класичних наука и превише агресивном експанзијом изучавања природних наука, тежња ка нереалном, непосредном очекивању тренутне користи од изучавања било чега код многих је онемогућила реално сагледавање дугорочне користи коју доноси изучавање друштвено-хуманистичких наука и класичних језика.

Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца је морало да се рефлектује и на васпитно-образовни процес. Требало је кроз наставу уопште, а поготово преко изучавања историје приказати оправданост и потребу за стварањем

---

<sup>223</sup> *Привремени наставни план и програми за више разреде реалних гимназија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1927, 4.

<sup>224</sup> Исто.

<sup>225</sup> У овом наставном плану употребљен је термин „филозофијска“, док се у неким претходним употребљава термин „филозофска“.

<sup>226</sup> *Привремени наставни план и програми за више разреде реалних гимназија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1927, 5.

заједничке државе. Томе се морало дати довољно простора са акцентом на значају и тежини свега тога. Васпитно-образовни токови су често све више били усклађивани са том основном идејом, што гледано у целини није занемарив чинилац у сагледавању општих карактеристика наставе тог периода.

#### 4.1.2. Уџбеници

Уџбеници као једно од основних наставних средстава имају изузетно значајну васпитно-образовну функцију и културну мисију. По речима Дијане Плут: „уџбеници су књиге чија је битна намена да моделују културно искуство детета. Они активно фаворизују једна искуства, а дефаворизују друга. Они активно граде и обликују и физички и ментални изглед припадника културе. Амбиције уџбеника су у том погледу потпуно мегаломанске. Они подједнако желе да утичу како на приватни простор тако и на јавно обличје особе, на њено лице за спољашњи свет. Уџбеници настоје да успоставе контролу над комплетном особом, до нивоа најфинијих сентимената.“<sup>227</sup>

Истакнути руски научник и педагог Дмитриј Дмитријевич Зујев о уџбеницима каже: „Налазећи се на граници педагогије и науке о књизи (библиологије), теорија школског уџбеника треба да одговори на многа важна питања, а пре свега на то како се у конкретном облику књиге могу представити предметна знања и они облици активности који се код ученика формирају у процесу наставе. Као најважнији носилац садржаја образовања и истовремено једно од основних наставних средстава, уџбеник-наставна књига, као ниједна друга књига, поседује само себи својствен облик, а поред тога захтева осмишљено структурирање тог облика, да би се постигла оптимална реализација садржаја. На стварању сваког школског уџбеника ради велики колектив: научници-педагози и издавачи, сликари и графичари, радници народног образовања и наставници. Пре него што доспе у школу, уџбеник пролази дуг и сложен пут.“<sup>228</sup>

Уџбеник историје као наставно средство и део васпитно-образовног процеса, требао би да помогне развоју друштвених појмова код деце. По речима Ане Ж. Пешикан деца би из основа наука о друштву требало да науче: „... о историјски (дакле, временски) променљивој друштвеној стварности. Требало би да упознају себе и друге око себе, друштво свог времена (оно што су затекли у стварности: разне друштвене групе, институције и начине њиховог функционисања), а затим да, кроз бројне временске пресеке уназад, развијају свест о историјски променљивој друштвеној

<sup>227</sup> Дијана Плут, *Уџбеник као културно-потпорни систем*, Београд 2003, 45.

<sup>228</sup> Dmitrij Dmitrijevič Zujev, *Školski udžbenik*, Београд 1988, 182.

стварности (за то им је потребно да овладају основним историјским појмовима: континуитета и промене, историјског времена, хронологије, историјских извора, узрочно-последичних односа).<sup>229</sup>

Сложеност улоге уџбеника је незаобилазна тема наших методичара наставе историје. Драгица Кољанин о уџбеницима историје каже: „уџбеник историје има свој теоријски и практични аспект. Сва модерна друштва у складу са владајућом идеологијом су заинтересована за уџбенике историје, односно за њихов садржај и начин коришћења. То се односи како на оне који стварају уџбенике, представнике историјске науке и педагошко-психолошких наука, тако и на оне који се старају о употреби уџбеника, односно на политичку власт, цркву, родитеље и ученике. У политичком образовању историја се користи као извор узора, као карика између прошлости и савремених друштвених односа. Тражење објашњења и постављање питања одговорности за оно што се десило у прошлости, готово увек је било у функцији објашњења оног што се догађа у садашњости. Од почетка употребе уџбеник се користио и као средство школског рада и као средство учења. Са научно-технолошком револуцијом се изузетно проширио комплекс наставних средстава. Мада најстарије наставно средство уџбеник је и даље остао једно од главних наставних средстава и као извор сазнања и као средство за његово преношење, уџбеник се потврдио као најпогодније средство наставне комуникације у динамичном корелативном односу између ученика, наставника и наставних садржаја. И поред свега, уџбеник је био и остао основни инструмент помоћу кога ученици усвајају друштеноисторијско искуство човечанства у облику научних генерализација. Као и цела настава, уџбеник је систематичан, организован и методички уређен облик сазнавања света. Он је посебан, специфичан тип књиге у коме је сва грађа тако одабрана и организована да служи својој основној сврси: преношењу знања и развијању когнитивних способности код ученика. Разликује се од осталих књига по томе што мора да одговори на многе захтеве и у складу са утврђеним стандардима. Сваки детаљ садржаја је специјално изабран и усклађен са осталим деловима, приређен на посебан, одређен начин, а у приказивању својих садржаја користи се одређени педагошки апарат.<sup>230</sup>

---

<sup>229</sup> Ана Ж. Пешикан, *Настава и развој друштвених појмова код деце*, Београд 2003, 58.

<sup>230</sup> Д. Кољанин, *Израђивање идентитета*, 29.

Методичар наставе историје Лазар Ракић у раду који се бави новим уџбеницима историје наглашава да је добро ако сваку наставну јединицу обрађену у уџбенику чине: уводна питања, основни текст, изворни текст, објашњење непознатих речи, илустрације, питања и задаци. Истовремено је нагласио да сви ови делови чине органску везу и да их све треба користити на свој начин.<sup>231</sup>

Лазар Ракић такође каже да се коришћењем свих делова уџбеника може испунити један од основних задатака савремено организоване наставе историје то јест развијање историјског мишљења ученика односно довођење ученика у позицију субјекта наставног процеса.<sup>232</sup>

Не треба заборавити и чињеницу да поред свих квалитета које одређени уџбеник може да поседује, постоји опасног од неадекватне примене уџбеника од стране наставника и ученика. Продуктивност наставника је једна заиста широка и комплексна тема о којој се много може полемисати, а неминовно се надовезује на квалитет уџбеника у контексту посматрања успешности васпитно-образовног процеса.<sup>233</sup>

Треба такође пре конкретне анализе уџбеника имати на уму да су писању уџбеника претходила научна историјска истраживања која су некада предмет полемике. Научна историјска сазнања која се претачу у историју као наставни предмет и у уџбенике су такође подложна ревидирању и различитом тумачењу.<sup>234</sup>

Српска педагошка јавност је још током прве деценије 20. века процењивала квалитет уџбеника историје на основу теорије о уџбенику историје за средњу школу руског педагога и методичара Карјејева. По Карјејеву у уџбенику историје треба да се налазе подаци и о развоју социјалних и политичких односа. Историји социјалних и политичких односа би требало посветити највише пажње, а не ратној историји, као у тада актуелним уџбеницима.<sup>235</sup>

---

<sup>231</sup> Страхиња Радаковић, *Знаменити Надаљчанин професор Лазар Ракић*, Војвођански простор у контексту европске историје: зборник радова 2, ур. Владан Гавриловић и Светозар Бошков, Нови Сад 2014, 541.

<sup>232</sup> Lazar Rakić, *Metodički pristup novom udžbeniku istorije u osnovnoj školi*, Pedagoška stvarnost 2, Novi Sad 1979, 129.

<sup>233</sup> Brus J. Bidl, Viliam J. Elina, *Savremeno izučavanje produktivnosti nastavnika*, Sarajevo 1972, 7-304.

<sup>234</sup> О историјској свести, различитој употреби историје, тумачењу и примени историјских извора, односу историје према друштвеној теорији и теорији значења видети у: Џон Тош, Шон Ланг, *У трагању за историјом: циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, Београд 2008, 9-382.

<sup>235</sup> Александра В. Илић, *Уџбеници и национално васпитање у Србији /1878-1918*, Београд 2010, 220.

Уџбеник Луке Зрнића *Историја старог века* садржи поред увода још три дела у оквиру којих је обрађена историја источних народа, Грка и Римљана.<sup>236</sup> Део о источним народима процентуално заузима најмање простора, тј. 15%, историја Грка заузима 40%, а приближно толико заузима историја Римљана. Историја источних народа обрађена је преко шест поглавља где се говори о Мисирцима (тј. Египћанима), Асирцима и Вавилонцима, Феничанима, Јеврејима, Међанима и Персијанцима, Индима. Аутор уџбеника се у делу где говори о историји Грка преко поглавља о државном и друштвеном животу бави карактеристикама грчког поднебља и пореклом грчког народа, Грцима у старом добу и у време сеоба, Спартом и Атином, облицима владавине, заједничким грчким одликама и установама, Грчко-персијским ратовима, Перикловим добом, Пелопонеским ратом, спартанском и тебанском хегемонијом, македонском хегемонијом и Александром Великим, као и деобом Александрове државе. А у поглављу где се бави просвећеношћу излаже о државном и друштвеном животу, науци и уметности.

У делу уџбеника који се бави Римљанима, аутор је направио поделу римске историје на периоде краљевине, републике и царевине. На периоду краљевине се није много задржао, излажући о карактеристикама Италије као територије и народу који је у то време насељавао, а преко предања о римским краљевима се само укратко дотиче легенде о оснивању Рима. Посебно се бави и тзв. просвећеношћу овога времена. Највише простора аутор поклања периоду републике где се бави новим уређењем државе, борбом плебејаца и патриција, освајањем Италије, Пунским ратовима, освајањем провинција, карактеристикама римске државе крајем II века пре нове ере, реформама браће Грах, Гајом Маријем, Сулом и Помпејем, Јулијем Цезаром, Антонијем и Октавијаном. Засебно и укратко разматра просвећеност овога времена. У периоду царевине говори о императору Августу, Флавијевцима, Антонинима, добу војничког деспотизма, хришћанској вери и просвећеношћу у време царевине. Анализом уџбеника у целини уочљиво је да сем основног текста не садржи ни један изворни текст, нема питања и задатака, има само осам илустрација, а објашњења непознатих речи се јављају понекад у оквиру основног текста. Међутим сам аутор на почетку уџбеника наглашава да је књига израђена по најбољим француским, енглеским, немачким и руским уџбеницима за средње школе, да садржи тачну и потребну наставну грађу као и целу историју старог века у таквом обиму да може послужити и као

---

<sup>236</sup> Зрнић Лука, *Историја старог века*, Београд 1920, 124 стр.

приручник. Нагласио је да је наставнику остављена таква слобода рада у објашњавању и допуњавању те да ће бити потребне и занимљивости у предавању што је од великог значаја за лакше ученичко памћење историјских догађаја.<sup>237</sup>

Занимљиво је и то да Лука Зрнић као аутор поменутог уџбеника у напомени наставницима даје методичке инструкције где каже: „ ... сваки се наставни час мора употребити овако: већи део на предавање уз пропитивање ради самосталнога рада ученичкога, а мањи део на преслишавање свих и појединаца за оцену, увек с погледом и на старе задаће. По себи се разуме да не треба прелазити ни једно место без мапе, да треба имати при руци повесничке слике и родослове и да се ученици морају упућивати на израду извода, описа и упоредних прегледа, као и на читање других повесничких дела.“<sup>238</sup>

Иако је у овом уџбенику, посматрано квантитативно, војно-политичка историја доминантна у односу на културну, ипак културна историја није запостављена с обзиром да су обрађени њени најважнији моменти код источних народа, Грка и Римљана. Уџбеник нуди својим садржајем велики број историјских података и објашњења па се може закључити да ученици који су користили овај уџбеник нису били за то ускраћени.

Овај уџбеник преко презентованих античких узора и врлина сигурно је могао и васпитно да делује на ученике. Од античких врлина доминантне су разборитост и храброст, које показују пре свега велике војсковође и државници у неким одлучујућим моментима и ситуацијама. Уџбеник такође стављајући пред ученике карактеристике робовласничког друштва античког периода, које осликавају неправду и тежак положај робова, поготово у Риму, може да изазове код ученика осећај правичности. Правичност, као такође једна од античких врлина, присутна је и код приказа суровости појединих владара и негативних последица које из тога произилазе. Аутор у уџбенику помиње и умереност Спартанаца, а умереност је такође једна од античких врлина. Аутор о Спартанцима каже: „Да би се одржали у једнакости и умерености, њима закони забрањиваше раскалашност и сваку радиност; а да би се отежало трговање с туђинцима, којима није допуштано настањивање у Спарти, за дуго се употребљавао новац од гвожђа, у облику шипке, који беше за руковање веома незгодан.“<sup>239</sup>

---

<sup>237</sup> Исто, 2.

<sup>238</sup> Исто.

<sup>239</sup> Исто, 29.

Не треба, наравно, заборавити, да део васпитно-образовног процеса не чине само уџбеник и ученик, него и наставник, који може својим радом и ентузијазмом да надокнади недостатке појединих уџбеника, а исто тако и веома квалитетан уџбеник погрешном употребом не може ученицима да користи оптимално. Без обзира на све то квалитет уџбеника је веома важан, јер и ако у васпитно-образовном процесу закаже нека од карика на пример наставник, или неки други чиниоци и околности, ученик сам у контакту са уџбеником може много да научи.

Уџбеник Милана Костића, професора III београдске гимназије, *Опита историја: за средње и стручне школе. 1, Стари век*, садржи поред увода такође три дела која се баве историјом источних народа, Грка и Римљана.<sup>240</sup> У делу о источним народима аутор преко шест поглавља излаже историју: Египћана, Асираца и Вавилонца, Феничана, Јевреја, Међана и Персијанаца, Инда. На простору од око 20 страница аутор успева да се дотакне географског положаја, политичке историје и уређења, образованости и вере поменутих народа. Грчка историја је презентована на 50 страница преко 11 поглавља која се баве: најстаријим добом, Спартом, Атином, Грчко-персијским ратовима, сјајним добом Атине, Пелопонеским ратом, хегемонијом Спарте и Тебе, македонском хегемонијом, Александром Великим, распадањем Александрове државе, грчком образованошћу. Највише пажње и простора аутор је посветио историји Рима, којом се преко 9 поглавља на 71 страници бави: старом историјом Рима, римском републиком, освајањем Италије, Пунским ратовима, друштвеним и економским стањем у Риму и реформом браће Грах, грађанским ратовима и пропашћу републиканске владавине, римском империјом као принципатом и као апсолутном монархијом, римском културом.

Поред основног текста, уџбеник има одељке штампане ситнијим словима, који су по речима аутора остављени наставницима да у складу са временом којим располажу оцене да ли ће их сматрати обавезним делом лекције или ће их само читати.<sup>241</sup> Поседује 29 илустрација и објашњења појединих појмова у форми фуснота. Уџбенику недостају изворни текстови, питања и задаци.

О самом уџбенику у предговору аутор каже: „Предајући дуго година историју у нашим средњим и стручним школама, имао сам прилике констатовати добре и рђаве особине разних уџбеника и створити идеју о томе шта све један уџбеник опште

---

<sup>240</sup> Милан Костић, *Опита историја: за средње и стручне школе. 1, Стари век*, Београд 1920, 147 стр.

<sup>241</sup> Исто, 4.



историје треба да обухвати. То ме је руководило да приступим изради овога уџбеника. Он је углавном израђен по уџбенику *Histoire generale* од Paul Maillifer-a, професора Универзитета у Лозани, који се употребљава у средњим школама романских кантона Швајцарске, а који одговара потребама и наше средње школе, јер је грађа лепо распоређена, без многих појединости, имена и година, а излагање је просто и јасно. Излагањем културних елемената, из привреде и трговине старих народа, овај се уџбеник може згодно употребити и за стручне, нарочито трговачке школе ... у овај су уџбеник унете укратко и легенде из најстаријих времена старих народа, као и анегдоте, које карактеришу поједине личности у историји.<sup>242</sup>

Занимљиво је и то што је у предговору овог уџбеника реч о потребним педагошким чиниоцима за успешну наставу историје па аутор каже: „Три су главне погодбе, за успешну историску наставу: 1) жива реч наставникова (усмена лекција), 2) уџбеник и 3) пропитивање. Најглавнију улогу игра жива реч наставникова. Али она не би много вредела без уџбеника. Њу уџбеник управо допуњује, од живе речи наставникове остају ученику у памети главне идеје. Да би се оне могле утврдити и да би се код ученика могла створити систематска целина, потребно је усмену лекцију допунити уџбеником. Ово се може чинити или читањем изговорене лекције на истом часу пред наставником или код куће.“<sup>243</sup>

Аутор овог уџбеника је такође свестан проблематике око школских уџбеника па у том контексту каже: „Наша је школска историска литература била доста сиромашна и пре овога рата. Рат нам је уништио и оно мало историских уџбеника, што смо имали. Потребно је било што пре попунити ову празнину у нашој средњошколској настави“<sup>244</sup>

Поред много места у уџбенику која истичу античке узоре и врлине издвојили би једну реченицу у којој се помињу две античке врлине од којих је једна толико снажна да својим постојањем потискује другу. У питању је део о Александру Македонском где он одбија да пије воду пошто му је и војска патила од жеђи. Одбио је да пије уз речи: „Ако бих ја сам пио, моји би војници клонули духом“.<sup>245</sup> Аутор у наредној реченици каже о Александру: „У биткама је увек био у првим редовима и често га је његова неразорита храброст излагала смрти.“<sup>246</sup> Тај део где се помиње Александрова

---

<sup>242</sup> Исто, 3-4.

<sup>243</sup> Исто, 3.

<sup>244</sup> Исто.

<sup>245</sup> Исто, 64.

<sup>246</sup> Исто.

неразборита храброст говори о величини његове храбрости, али и наглашава да, уколико уз њу не стоји разборитост, може све кобно да се заврши. Занимљиво је и то да се на истој страници куцано ситнијим словима налази део који износи и неке негативне Александрове особине, као и последице тога, што је такође било поучно и могло васпитно да делује на ученике. Аутор у том делу каже: „ Бујност његова карактера расла је све више и више. У пијанству, на једној гозби, Александар уби Клита, коју му је живот спасао на Гранику. Мада се због тога искрено кајао, ипак је и даље чинио слична дела. На тај начин он је све више губио љубав својих официра. Против њега се склопише и неколике завере ...“<sup>247</sup> На овом месту је уочљиво губљење умерености, која је такође једна од античких врлина, а чији недостатак доводи до негативних последица. Навођење оваквих примера у уџбенику би требало на ученике снажно васпитно да делује.

Милан Костић, који је иначе постао и професор Војне академије, издао је и друго допуњено издање поменутог уџбеника.<sup>248</sup> Друго издање овог уџбеника штампано је са малим изменама. Увод је проширен, унесен је одељак Преисторијско доба и у уџбенику се налазе 33 илустрације, за разлику од претходног издања у ком је било 29 илустрација.

Уџбеник Станислава Вулића *Историја старог века: за средње и стручне школе* је знатно мањег обима од претходно поменутих уџбеника.<sup>249</sup> Поред веома кратког увода, уџбеник чине и делови који се баве: преисторијским добом, Египћанима, Асирцима и Вавилонцима, Феничанима, Јеврејима, Међанима и Персијанцима, Индима, Грцима, Римљанима. Аутор уџбеника је највише простора посветио Римљанима, а затим Грцима. Када пише о Грцима, штиво излаже преко поглавља која говоре о: Спарти, Атини, хегемонији Спарте и Тебе,<sup>250</sup> македонској хегемонији, грчкој образованости.

Овај уџбеник представља кратак преглед најважнијих војно-политичких и културних момената у историји старог века. Не поседује илустрације, питања и задатке, изворне текстове, а понека објашњења се налазе у оквиру основног текста. Иако наизглед оскудан и кратак ипак поседује одређени квалитет. Чињенице су јасно и

---

<sup>247</sup> Исто.

<sup>248</sup> Милан А. Костић, *Опита историја за средње и стручне школе: са 33 слике у слогу: 1 Стари век*, Београд 1922, 177 стр.

<sup>249</sup> Станислав Вулић, *Историја старог века: за средње и стручне школе*, Београд 1922, 40 стр.

<sup>250</sup> Аутор у уџбенику Тебу назива Тива.

прегледно изложене, тако да је овај уџбеник веома лако користити и брзо се у њему сналазити. Вешт избор речи при презентацији историјских чињеница и њиховом тумачењу оставља утисак да уџбенику, који има само 40 страница, не недостаје много основног текста. Када се не би погледао број последње странице или тежина и дебљина уџбеника, тешко би се могло само на основу прочитаног текста уочити да је овај уџбеник квантитативно и по неколико пута мањи од неких других уџбеника. На пример, аутор уџбеника говорећи о стању у Риму пре покушаја реформи браће Грах каже: „У ово доба било је у Риму око пола милијуна људи без средстава, а неколико стотина веома богатих породица. Морал се у Риму био искварио. Римљани су примили разне туђе развратне верске обичаје, постали су безбожни под утицајем источних философа, научили су на раскош, бесполичење, уживање у циркусу ... Ово рђаво економно и друштвено стање покушали су да поправе браћа Граси ...“<sup>251</sup>

Раније поменути уџбеник Луке Зрнића *Историја старог века*, из 1920. године, издаван је и касније без неких великих суштинских промена. Издање из 1923. године има извесне разлике у структури садржаја.<sup>252</sup> Делови увода који су и раније постојали сада су уочљиви и у садржају тј. у оквиру увода сада се у садржају виде поглавља: „Преисториско и историско време“ и „Историски народи“. Код историје Грка готово идентично штиво је издељено на поглавља: „Земљиште и народ“, „Грчке државе“, „Просвећеност“, док су у старијем издању била поглавља: „Државни и друштвени живот“ и „Просвећеност“. Код историје Рима у садржају се појављује и поглавље „Просвећеност“ које у старијем издању није било видљиво у садржају, али је постојало и у старијем издању уџбеника.

Занимљиво је да аутор један део увода из старог издања у новом издању премешта у предговор, тј. општи део о историји као науци, али уз то још додаје много тога о задатку историје: „Повесници је задатак упознати прошлост, развити ум, осећање, вољу, марљивост, владање и родољубље и задовољити радозналост стицањем усменога и писменога знања о главном развиту народа, државе, друштва, привреде и просвете без појединости и незнатних имена и година. Свако има своје особите подобности, те неко боље памти виђењем, читањем, а неко слушањем, предавањем; али, пошто се за свакога не може подесити прилагодан начин учења, већ се поглавито врши заједнички, настава се мора чинити овако: прво саопштити припреме са

---

<sup>251</sup> С. Вулић, нав. дело.

<sup>252</sup> Лука Зрнић, *Историја старог века: одобрен уџбеник*, Београд 1923, 125 стр.

пропитивањем ранијега сазнања и затим наставити живом речи нову задаћу с познатом наставичком вештином и средствима: потом при крају часа наставити пропитивање, везивање са старом задаћом, заокругљавање и примену, а по гласном прочитању исте задаће од једнога ученика с пажњом свих, објаснити непознате речи, нове појмове и теже изразе. Све се ово мора тако вршити, да се целокупним наставним радом нагнају сви ученици на саморадњу, да учионица очува своје право име и да се при самом раду правично оцени свачији рад. У књизи се пак види шта је за учење, а шта за читање ...<sup>253</sup>

У овом предговору Луке Зрнића уочљиво је да су његове мисли веома изражено усмерене ка одвијању и успеху наставног процеса. Аутор саветује наставнике како да побољшају мисаону активизацију ученика на часовима, како да перманентно вреднују њихов рад итд. Уочава да настава за ученике није диференцирана него заједничка за све, а том проблематиком много година касније интензивно ће се бавити педагошки теоретичари и методичари наставе многих предмета.

Уџбеник Лава М. Сухотина *Историја старог века: за средње школе: са 60 слика и 4 карте*, поред увода има још четири дела.<sup>254</sup> Први део који се бави историјом најстаријих култура на 37 страна, чине поглавља: „Мисир“, „Месопотамија“, „Крит“, „Палестина“ и „Феникија“, „Индија“. Уочљиво је да Лав Сухотин конципира поглавља по називима области које су насељавали народи у периоду старог века, а не по називима самих народа, како је то до тада углавном било уобичајено. Грчку историју на 54 стране аутор у поглављима дели на четири доба са временским одређењем: „Прво доба (приближно 1500-800)“, „Друго доба (приближно 800-500)“, „Треће доба (500-338)“, „Четврто доба (338-146)“. Римску историју на 61 страни аутор је представио преко поглавља: „Најранија историја Рима (приближно 800-500)“, „Први векови Римске републике (500-146)“, „Крај Римске републике (146-31)“, „Римско царство (31-пре Христа-395 после Христа)“. У последњем делу уџбеника аутор се бави на 5 страница нашем земљом у старо доба.

Лав Сухотин је био професор Прве руско-српске гимназије, а његов рад говори у прилог чињеници о позитивним последицама боравка руских емиграната у нашој земљи. Овај уџбеник је прегледао, допунио и написао предговор професор универзитета др Никола Вулић. Поједине делове уџбеника лично је написао Никола

---

<sup>253</sup> Исто, 2.

<sup>254</sup> Лав М. Сухотин, *Историја старог века: за средње школе: са 60 слика и 4 карте*, Београд 1926, 166 стр.

Вулић, тј. делове: „Преисторија Италије“, „Традиционална историја римска“ и четврти део „Наша земља у старо доба“. Никола Вулић је у предговору овог уџбеника написао да је писац овај уџбеник израдио с пуним познавањем предмета и да је где год је то било потребно дао последње резултате науке. Нагласио је такође и оно што може сваки читалац уџбеника да примети, тј. да је посебна пажња у уџбенику посвећена култури (вери, уметностима, науци итд).<sup>255</sup>

Овај уџбеник не поседује питања и задатке, изворне текстове. Поседује 60 слика и 4 карте што је у том времену био крупан корак напред. Објашњења појединих појмова се налазе у форми фуснота или у основном тексту.

Никола Вулић је о овом уџбенику још рекао: „Ова ће Историја Старог Века пружити ученику сва знања о старим источним народима, Грцима и Римљанима која се од њега по програму траже. Она ће моћи корисно послужити и изван школе онима који би хтели да добију једну јасну и тачну слику о прошлости Истока и грчко-римског света“<sup>256</sup>

Поред свих квалитета које овај уџбеник поседује треба посебно издвојити део који се бави нашом земљом у старом добу, у ком се помиње и култура која се ширила на нашем простору у старом веку.

Овај уџбеник има много примера античких врлина и може снажно васпитно да делује на ученике. Један од њих је пример разборитости који се у овом случају не приписује неком одређеном појединцу него Риму као држави. Аутор у том контексту каже: „Занимљива је појава да су се Италици борили не зато да одбране своју народносну самосталност, него, напротив, за право да се могу слити и сјединити с римским народом ... Напоредо с тим, вршило се и поримљавање (романизација) Италије. Ту романизацију Рим није постигао наметањем своје народности побеђеним народима, него на тај начин што је ту римску националност подигао на висок ступањ, па су побеђени народи и сами тежили да стекну право да се придруже тој народности.“

<sup>257</sup>

---

<sup>255</sup> Исто, 4.

<sup>256</sup> Исто.

<sup>257</sup> Исто, 129.

Друго, поправљено и допуњено издање овог уџбеника изашло је већ наредне године.<sup>258</sup> Друго издање се разликује од првог између осталог и по томе што има један нов део под називом „Велика сеоба народа и пропаст Западног Римског царства.“ Овај део је додат према новом наставном програму. Уз још неке мање појединости, друго издање се разликује од првог и по томе што има већи број слика. Разлика између другог и првог издања је и у томе што је у међувремену изашла историјска читанка старог века од Николе Вулића и Лава Сухотина, па се у уџбенику на више места саветује ученицима које текстове да прочитају из историјске читанке.

Уџбеник Данила Вуловића *Опита историја старога века: за средње и стручне школе* има веома специфичну концепцију.<sup>259</sup> Поред увода има још пет делова: „Преисториско доба“, „Историја старих народа“, „Наша домовина у старом веку“, „Велика сеоба народа“ и „Слике“. Преисторијским добом аутор се бави на само две непуне странице. У оквиру дела „Историја старих народа“ налазе се поглавља: „Мисирци“, „Семићани“, „Аријанци“, „Крајњи исток“, „Европски народи“. Поглавља о источним народима распоређена су на укупно 36 страница, о Грцима на 49 страница, а о Римљанима на 74. Нашом домовином у старом веку аутор уџбеника се бави на 5 страна, а Великом сеобом народа на 7 страна. У уџбенику се налазе 4 историјске карте, а на крају уџбеника 81 слика са примерима из уметности народа старог века. Аутор у уводу поред дефиниције политичке историје, даје и једну веома широку и занимљиву дефиницију културне историје по којој она: „Испитује разна стања људске образованости. Она се бави проучавањем друштвеног уређења, свима облицима људске радљивости, привредом, вештачком производњом, трговином; проучава верска и уметничка схватања разних доба и све начине њихова изражавања. Предмет Опште историје јесте проучавање политичког и културног развоја човечанства од најстаријих времена до данас.“<sup>260</sup>

Дајући културној историји једну веома широку дефиницију и убацујући 81 слику везану конкретно за уметност, аутор се потрудио да културна историја не буде запостављена. Уџбеник не поседује питања и задатке, изворне текстове, а понеки појмови су објашњени само у оквиру основног текста. С обзиром на хронолошко-

---

<sup>258</sup> Лав М. Сухотин, *Историја старог века: за средње школе: са 75 слика и 4 карте*, Београд 1927, 174 стр.

<sup>259</sup> Данило Вуловић, *Опита историја старога века: за средње и стручне школе*, Београд 1928, 213 стр.

<sup>260</sup> Исто, 3.

тематски приступ овај уџбеник као и већина других омогућава, уз велики број наслова, лакоћу и брзину при сналажењу, прецизност и јасност.

Уџбеник такође поседује, поред образовних и много делова који могу имати и снажан васпитни утицај на ђаке. Аутор пишући о васпитању римске омладине наглашава: „Отац и мати су се бринули за васпитање своје деце у њиховој раној младости ... И на дому и доцније у школи циљ римског васпитања био је да се детету што свестраније и боље развије телесна снага и образује јака воља и честит карактер, да би постао поштен и савесан грађанин и храбар војник“.<sup>261</sup> У овом примеру ученицима је предочена брижност родитеља за васпитање деце као и других људских вредности које су у Риму биле цењене, а све то ученицима може послужити, на начин како је то представљено, као модел који треба следити.

Уџбеник Стевана Ловчевића *Опита историја: стари век: за ниже разреде средњих школа*, је успео покушај приказа историје старог века на малом броју страна, педагошки усмерен на ниже разреде средњих школа.<sup>262</sup> Уџбеник не поседује увод и предговор већ одмах почиње са конкретним историјским штивом. Уџбеник је подељен на три дела: „Источни народи“, „Грци“, „Римљани“. Аутор на 16 страница излаже историју: Египћана, Асираца и Вавилоњана, Феничана, Јевреја, Међана и Персијанаца. Скоро сваки пасус текста има редни број и мали поднаслов на почетку првог реда пасуса, како би читаоца при самом погледу на одређену страницу усмерио о чему је реч у одређеном делу. Говорећи о Грцима аутор се на 34 стране бавио географским карактеристикама Грчке, Спартом, Атином, грчким јединством, Грчко-персијским ратовима, Перикловим добом, борбама за превласт и македонској превласти. Аутор је у поглављу „Херојско доба“ велику пажњу посветио грчкој митологији вероватно ношен мишљу да у уџбеник убаци много текста који ће деци бити занимљив. Из поменутих разлога се може у поглављу „Херојско доба“ прочитати много података и занимљивости о: Данају и његовом роду, Хераклу и Тезеју, Танталу и његовом роду, Кадму и његовом роду, Аргонаутима, Тројанском рату, Одисејевим лутањима, Орфеју и Делалу. У уџбенику се на више места могу пронаћи места која говоре о појединим фрагментима грчке културе, али у уџбенику не постоји део који се систематично бави прегледом најважнијих карактеристика грчке културе у целини. Пишући о Римљанима аутор уџбеника се дотицао географских карактеристика области и порекла народа, а

---

<sup>261</sup> Исто, 112.

<sup>262</sup> Стеван Ловчевић, *Опита историја: стари век: за ниже разреде средњих школа*, Београд 1928, 92 стр.

преглед историје Рима је остварио преко поглавља: „Рим под краљевима“, „Римска република“, „Освајачки ратови“, „Римска царевина“. Део Римљанима се простире на 32 стране. У делу о Римљанима, такође, не постоји део који се систематично бави прегледом најважнијих карактеристика римске културе, али се могу пронаћи фрагментарно места која се дотичу римске културе.

Уџбеник не поседује изворне текстове, питања и задатке. Објашњење појединих појмова постоји у оквиру основног текста. У оквиру уџбеника се налази 6 карата и 17 илустрација на крају уџбеника, које су углавном визуелни приказ појединих достигнућа античке уметности.

Уџбеник је могао на основу одабраног и презентованог штива да има и васпитни утицај на ученике. Једно од таквих места у уџбенику је сигурно и место где аутор уџбеника говори о атинском васпитању: „Насупрот Спарти; у Атини је се обраћала подједнака пажња како на телесно тако и на умно образовање. Омладина се васпитала у нарочитим заводима (гимназијама), где је поред телесног вежбања (рвање, трчање, борење, пливање идр.) поучавана и у разним занимањима. Овако је васпитање учинило да су Атињани временом претекли све остале Грке у наукама и вештинама. Беспосличење је Солон најстроже забранио; родитељи су морали своју децу научити буди каквом послу, иначе их она нису морала у старости издржавати. И док се рад у Спарти сматрао као нешто што слободну човеку не приличи, дотле је у Атини то било часно занимање.“<sup>263</sup> У овом примеру је беспосличење представљено као нешто веома негативно, а рад у Атини као часно занимање. Наглашено је да су Атињани поучавани и разним знањима што је имало за последицу да, захваљујући томе временом, претекну у наукама и вештинама све остале Грке. Овакав приступ аутора уџбеника, где су јасно препознатљиви узроци и последице, може ефикасно васпитно да делује на ученике.

Уџбеник истог аутора, Стевана Ловчевића *Опита историја: стари век: за више разреде средњих школа*, на знатно већем броју страна и са више илустрација презентује историју старог века, разумљиво и због тога што је овај уџбеник намењен вишим разредима средњих школа.<sup>264</sup> Овај уџбеник поред увода поседује и три главна дела која говоре о источним народима, Грцима и Римљанима. Поменути делови су веома

---

<sup>263</sup> Исто, 37-38.

<sup>264</sup> Стеван Ловчевић, *Опита историја: стари век: за више разреде средњих школа*, Београд 1928, 159 стр.



сложено и прецизно издиференцирани, али ипак предвиђени за ученике старијег узраста.

О источним народима реч је на 28 страна кроз поглавља: „Мисирци“, „Вавилоњани и Асирци“, „Инди (Индуси), „Мала Азија“, „Закључци“. Као и у целом претходно поменутом уџбенику, и у овом су готово сви пасуси носиоци подналова што олакшава кориштење уџбеника и повећава брзину при тражењу конкретне информације о поједином догађају, личности итд. Култура источних народа у овом уџбенику није запостављена, пошто постоје и посебно издвојени делови са насловом „Култура“ код приче о појединим народима. У овом делу уџбеника постоји једно веома занимљиво поглавље под насловом „Закључци“ где аутор у 20 тачака покушава да резимира најважније моменте из историје источних народа, узимајући у обзир карактеристике друштва, државе и културе источних народа.<sup>265</sup>

Прича о Грцима се простире на 44 стране преко поглавља: „Најстарије доба (1500-1000)“, „Од Омира<sup>266</sup> до грчко-персијских ратова (1000-500)“, „Доба грчко-персијских ратова. Стварање грчког дуализма (500-430), „Борбе о хегемонију“, „Македонска хегемонија“. У делу о Грцима културна историја заузима значајно место, на више места је издвојена и означена поднасловима, а помињане грчке митологије је сведено на много мању меру у односу на поменути уџбеник истог аутора за ниже разреде средњих школа. У овом уџбенику највише простора тј. 64 стране је посвећено Римљанима, а сем уводне приче о земљи и народу постоје три велика поглавља: „Рим за време краљевства“, „Римска република“ и „Римско царство“. Овако груба подела историје Рима је прецизирана и јасније издиференцирана преко подналова које поседује сваки од ових делова. И у делу овог уџбеника који је посвећен Римљанима, на више места постоје делови о култури, који су као и обично издвојени на крајевима појединих делова поглавља. На крају уџбеника се налазе 32 слике које углавном приказују достигнућа античке уметности и визуелно употпуњују доживљај античке уметности код ученика.

Уџбеник поседује 6 карата које прате тематику основног текста. Поједини појмови су објашњени у оквиру основног текста, а изворне текстове као и питања и задатке уџбеник не поседује. Овај уџбеник не оскудева у вешто конципираним историјским подацима, тако да у потпуности задовољава оновременско схватање

---

<sup>265</sup> Исто, 30-32.

<sup>266</sup> Омир је Хомер.

образовне димензије уџбеника. Из данашње перспективе код овог као и код осталих поменутих уџбеника уочљив је недостатак појединих елемената које данашњи уџбеници углавном поседују. Ти недостаци се могу приписати и неким општим трендовима и начину писања уџбеника. Иако у уџбеницима није било питања и задатака и изворних текстова, ангажовање наставника је могло да ублажи те недостатке, јер наставник може ученицима да поставља питања и даје одређене задатке као и да на час понесе поједине изворне текстове без обзира што свега тога нема у уџбеницима.

Овај уџбеник такође не заостаје ни у могућностима васпитне улоге коју може да врши на ученике. Причу о атинском васпитању из претходно поменутог уџбеника за ниже разреде, додатно усложњава правећи компарацију са Спартом речима: „Васпитање омладине било је у Атини разноврсније и од државе независније него у Спарти, а обухватало је и телесни у умни развитак. Спарта је хтела да има добре војнике, Атина добре грађане. Васпитање је давано у приватним школама: држава је само водила надзор и подизала гимнастичке вежбаонице за младиће (гимназије). Настава је била: гимнастика, граматика, (читање, писање, рачунање, доцније читање песника, нарочито Омира) и музика (свирање, певање). Сваки је рад био частан, лењост је могла бити кажњена, („није срамота бити сиромаш, али је срамота нерадити да се из сиротиње изиђе“ - рекао је Перикле). Сјајни и раскошни погребни били су забрањени.“<sup>267</sup> Славна прошлост и култура Атине сигурно могу да изазову велико поштовање од стране ученика, а посебно јак ефекат може да буде постигнут када аутор као у овом случају нагласи да су марљивост, рад, едукација, скромност биле вредности које су Атињани веома ценили.

Иако су ученици највише конкретних знања из историје старог века могли да усвоје на часовима историје и из уџбеника историје, не треба занемарити знања која су усвајали на часовима других предмета и из уџбеника других предмета. У прилог томе свакако говоре и уџбеници веронауке Милоша С. Анђелковића, проте и начелника Министарства вера у пензији *Веронаука: за ученике и ученице I-ог разреда гимназије*

---

<sup>267</sup> Исто, 50.

*православне вере*<sup>268</sup> и *Веронаука: за ученике и ученице II-ог разреда гимназије православне вере.*<sup>269</sup>

Анђелковићев уџбеник за I разред гимназије што се тиче конкретних података из историје, је много ефектнији стога што је његов већи део „Свештена историја Старог Завета“, а садржи и „Свештену историју Новог Завета“, која сеже до друге године рада Исуса Христа. Први део „Свештене историје Старог Завета“ говори о Богу, молитви, цркви и крсном знаку, а други део који говори о верско-моралним поукама на основу Старог Завета бави се стварањем света и човека, наравно религијски обојеним начином. Ту се такође много може сазнати пре свих о историји јеврејског народа, али и о Вавилонцима, Персијанцима, Македонцима и Римљанима. Овај уџбеник веронауке заснован на хришћанској етици, вредностима и врлинама има много места која могу васпитно деловати на ученике.

На једном месту у уџбенику, где се помиње завађеност и поцепаност Јевреја, као узрок њиховог пада под римску власт у напмени пише: „Неслога руши највећа царства. Због неслоге губи битку највећа и најјача војска. А слогом и мале ствари постају силне. Срби на Мишару и на варваринском пољу имали су мању војску од Турака, али је победила њихова мањина. И у рату против Аустријанаца опет је победила наша мањина, зато што смо слогом били јаки, јер је српска војска ишла у бој сложено не само да се бије него и да победи.“<sup>270</sup> У овом примеру аутор уџбеника помиње ученицима догађаје из националне историје као пример слоге и тако појачава ефекат увиђања важности слоге код ученика. На истом месту аутор каже и: „Сирски цареви мучили су Евреје, али ни они нису прошли боље. После су и они пропали. Свака неправда сама себи мора ископати најдубљи гроб. А сваку тиранију напослетку тиранија уништи.“<sup>271</sup> Овај пример ученике упућује да буду праведни и наглашава да ће сваког стићи заслужена казна.

Овај уџбеник на више места има цитиране преведене фрагменте из Библије и у форми напомена садржи многа објашњења везана за поједине изразе и догађаје, некада веома исцрпно образложена. У више наврата аутор у објашњењима прави компарацију са догађајима из националне историје, чиме ученицима приближава материју која се

---

<sup>268</sup> Милош С. Анђелковић, *Веронаука: за ученике и ученице I-ог разреда гимназије православне вере*, Београд 1925, 88 стр.

<sup>269</sup> Милош С. Анђелковић, *Веронаука: за ученике и ученице II-ог разреда гимназије православне вере*, Београд 1925, 131 стр.

<sup>270</sup> М. С. Анђелковић, *Веронаука: за ученике и ученице I-ог разреда*, 52-53.

<sup>271</sup> Исто, 53.

обрађује и чини је разумљивијом. Једном приликом цитира и песму *Молитва* Бранка Радичевића. Уџбеник не поседује слике, питања и задатке.

У уџбенику Милоша С. Анђелковића за II разред гимназије градиво веронауке је подељено на три дела: „Свештена историја Новог Завета од друге године рада Исуса Христа“, „Наука о богослужењу православне цркве“, „О празницима и посту“. Овај уџбеник је по форми сличан претходно поменутом уџбенику истог аутора. Поседује такође веома исцрпне напомене, цитирани су поједини делови Библије, не поседује слике, питања и задатке. У уџбенику може да се препозна историјска позадина појединих догађаја као и сами догађаји, који су наравно религијски обојени. Ипак, претходно поменути уџбеник истог аутора поседује много већу временску историјску ширину и помиње много догађаја чија се истинитост не доводи у питање без обзира на верску индоктринацију.

Васпитна улога Анђелковићевог уџбеника за II разред гимназије је неоспорна. Ауторова вештина као и сама религијска материја заснована на причама из Исусовог живота, која обилује подстицајем ученика на самилост, праведност, праштање, свест о снази вере итд, може само позитивно васпитно да делује на ученике.

Први део латинске читанке професора гимназије, Мите Живковића, ученицима је такође служио за ближе упознавање античке прошлости.<sup>272</sup> Ова читанка је израђена према латинској граматички др Јована Туромана. Иако је израђена и издавана нешто пре Првог светског рата, кориштена је и у међуратном периоду. Латинска читанка служила је ученицима да читају и да научена граматичка правила латинског језика провежбају преводећи различите текстове са латинског језика на српски језик. У додиру са текстовима на латинском језику, тј. приликом њиховог превођења, ученици су имали могућност да се упознају и са многим личностима и догађајима из античке прошлости. Иако нису сви текстови били са историјском садржином, било је ипак у оптицају много текстова који су били праве ризнице података из античке прошлости. Текстови који нису били историјске садржине ученицима су могли да помогну да извуку бројне мудрости и поуке с обзиром да је било и басни са животињама као актерима. У овој читанци постоје текстови са историјском садржином који се налазе под насловима: „Наша отаџбина“, „Рим“, „Римљани“, „Кимбри и Тевтони“, „Милтијад“, „Краљ Крес“, „Крес и Солон“, „Тројански рат“, „Како постаде Рим“, „Седам римских краљева“. Ова латинска читанка има много изворних латинских текстова, објашњења на крају готово

---

<sup>272</sup> Мита Живковић, *Латинска читанка, део I*, Београд 1913, 80 стр.

сваког текста која су везана, углавном, за граматичка правила и преводилачке смернице. Читанка поседује и речник, а не поседује илустрације као ни питања и задатке. Али, код латинских читанки се подразумева да сваки текст који се у њима налази може да буде посебан преводилачки задатак.

Поред поменутих историјских текстова и басни, васпитни утицај могу да имају и разне друге кратке приче. Пример за то је прича „Два пријатеља“ која се завршава са чувеном латинском изреком „amicus certus in re incerta cernitur“<sup>273</sup> што значи „прави пријатељ се познаје у невољи“. Овај пример очигледно ученике може да подстиче да помажу једни другима и у тешким тренуцима.

Касније издат други део *Латинске читанке* Мите Живковића такође у текстовима има много штива са историјском тематиком.<sup>274</sup> Текстови са историјском садржином у уџбенику су: „Цезар“, „Галија“, „Поликрат“, „Кир осваја Вавилон“. „Оргеториг“, „Каталинина завера“, „Епаминонда на самрти“, „Сципион Насика и песник Еније“, „Сеоба плебејаца“, „Рат са Галима“. На почетку уџбеника у неколико неименованих текстова, такође се налази много реченица где су актери Ликург, Цезар, Александар Македонски, Ханибал, Аристид, Хомер, Аристотел, Агамемнон, Ксеркс итд. У овој читанци се не налазе басне. Читанка обилује старим латинским текстовима, има објашњења на крају текстова као у првом делу. Читанка поседује и посебан део под насловом „Напомене из синтаксе“ као и речник на крају читанке. Читанка нема илустрације и конкретна постављена одређена питања и задатке.

Једно од места у читанци, које може снажно васпитно деловати на ученике, свакако је место где је реч о грамзивом Катилини, који је у жељи за влашћу спремао заверу. У том тексту се наравно помиње Цицерон, који својом оштроумношћу и говорничким даром успева да раскринка Катилинину заверу.<sup>275</sup> Ученици на овом месту могу да уоче да позитивне особине људи и позитивне вредности побеђују у конфронтацији са грамзивошћу, похлепом итд.

Латинска читанка Николе Вулића за III разред гимназије која је издавана и у току Првог светског рата, састављена је према латинској граматици истог аутора.<sup>276</sup> Никола Вулић (1872-1945) је био истакнути српски научник и професор Београдског универзитета, класичан филолог, подједнако стручан и за историју старог века,

---

<sup>273</sup> Исто, 44.

<sup>274</sup> Мита Живковића, *Латинска читанка, део 2*, 2. издање, Београд 1920, 92 стр.

<sup>275</sup> Исто, 25.

<sup>276</sup> Никола Вулић, *Латинска читанка: за III разред гимназије*, Београд 1915, 110 стр.

археологију, епиграфику и књижевност.<sup>277</sup> Аутор у предговору о читанци каже следеће: „Ова Читанка има да олакша учење латинског језика у нашој средњој школи, као и *Латинска Граматика* од истог писца, према којој је она удешена. У том циљу унесено је у њу колико се год могло забавнога: прича, басана, анегдота, духовитих изрека, лепих цитата. Осим тога, ова књига хоће да уведе ученика што више у класичну старину и да га упозна с историјом, културом, духом, хуманошћу, знатним људима итд. Старог Доба. Напослетку наша Читанка има васпитни задатак, и зато је остала садржина посвећена врлинама, љубави према отаџбини, лепом и добром ... Из синтаксе унесено је овде онолико колико је потребно да се, уз наставникову помоћ, могу читати школски латински писци. Примери у Читанци узети су из најбољих књига ове врсте и из класичних писаца, а многе је писац сам саставио ...“<sup>278</sup> Поред текстова ненасловљених у којима се такође помињу многе историјске личности, у читанци се налазе и текстови насловљене историјске садржине и то: „Александар Велики“, „Јунона и паун“, „Тројански рат“ „Бијант“, „Милтијад“, „Тантал“, „Александар Велики и гусар“, „Пирова победа“, „Аристид“, „Диоген“, „Дамон и Финтија“. У читанци се налази и део „Речник и објашњења за поједине одељке“ као и „Општи речник“. Читанка обилује објашњењима везаним за облике речи, али и за значење појединих речи и синтагми у реченицама. Читанка не поседује илустрације, питања и задатке.

Поред образовне улоге, ова читанка испуњава и своје васпитне задатке. Једно од бројних места у уџбенику која имају снажну васпитну улогу је засигурно и објашњење из једног одељка које каже: „Смисао је: ни у чему не треба претеривати, нпр. ни у распикућству ни у тврдичлуку“.<sup>279</sup> Ова реченица у било ком контексту ученике јасно поучава умерености у свему, што је такође у потпуности у складу са античким врлинама.

Читанка за IV разред гимназије истог аутора конципирана је по истом моделу и испуњава као и претходно поменута читанка постављене васпитно-образовне циљеве и задатке. С обзиром да се отишло корак даље у изучавању граматичких правила латинског језика, то се морало рефлектовати на већу сложеност реченица у читанци и веће тешкоће приликом превођења.<sup>280</sup>

---

<sup>277</sup> Ирена Љубомировић, *Хомер у радовима Николе Вулића*, Зборник радова Антика, савремени свет и рецепција античке културе. ур. Ксенија Марицка Гађански, Београд 2012, 165.

<sup>278</sup> Н. Вулић, *Латинска читанка: за III разред*, 1.

<sup>279</sup> Исто, 60.

<sup>280</sup> Никола Вулић, *Латинска читанка: за IV разред гимназије*, Београд 1915, 98 стр.

Друго издање латинске читанке Николе Вулића из 1920. године за V разред гимназије је готово идентично издању из 1915 .године за III разред гимназије, са мањим бројем страна као последицом техничких решења.<sup>281</sup>

*Латинска читанка* Николе Вулића за VI разред гимназије је такође састављена према латинској граматичи истог аутора.<sup>282</sup> Поред неименованих текстова, где се такође налази много реченица са историјским личностима и догађајима, као и текстова који носе многе поуке и мудрости, а актери су често животиње, постоје и текстови са садржином која је предмет проучавања историје као науке. У читанци се налазе текстови: „Цезар“, „Дедал“, „Ниоба“, „Ифигенија“, „Епаминонда на самрти“, „О поштовању старости“, „Сципион Назика и песник Еније“, „Сократ и Алкибијад“, „Гигов прстен“, „Сократ о срећи“, „Слава Платонова“, „Катон и сујеврни човек“, „Диогенов фењер“, „Дамоклов мач“, „Солон и Крез“, „Диоген и Александар“. Читанка поседује и делове: „Речник и објашњења за поједине одељке“, „Преводи са српског на латински“, „Општи речник за преводе с латинског“. Читанка обилује објашњењима појединих речи и израза и пружа могућност превођења у оба смера (латинско-српски и српско-латински преводи). У текстовима се појављују и поједине личности, које су својим значајем незаобилазан део античке културе, тако да је уочљиво да ни културна историја није у потпуности запостављена. Читанка не поседује илустрације, питања и задатке, сем подразумевајућих преводилачких задатака с обзиром на понуђене текстове и тип уџбеника. Наставник је, наравно могао увек да постави неко додатно питање и зада конкретан задатак, тако да се непостојање питања и задатака у уџбенику наставниковом вештином могло лако неутралисати.

Кроз текстове, које поседује овај уџбеник, ученици су могли да прочитају много моралних поука које имају ванвременску тежину и значење. У текстовима предвиђеним за превођење са српског на латински језик, на малом простору од неколико страница, налази се мноштво поучних реченица, неке од њих су: „Спас отаџбине нека буде највиши закон“, „Часна смрт боља је од срамног живота“, „Срећан није онај који има што жели, него онај који не жели што нема“, „Знајте да је врлина највеће богатство“, „Пријатељства треба да буду бесмртна, непријатељства смртна“, „Добро васпитање треба да скине, што је рђаво научило“, „Из лакомоти излази дрскост“, „Рђаво стечено, рђаво ће се срушити“, „Лакомост човека на свако зло гони“, „Множина грешника

---

<sup>281</sup> Никола Вулић, *Латинска читанка: за V разред гимназије*, Београд 1920, 74 стр.

<sup>282</sup> Никола Вулић, *Латинска читанка: за VI разред гимназије*, 4. издање, Београд 1928, 73 стр.

уништава стид“, „Врлине у она времена најбоље се цене, у којима се најлакше рађају“, „Главна дужност историје мислим јесте да се врлине не прећуте“, „Добри људи воле бити сироти него непоштени“, „Ја кажем да је онај пропао, коме је стид пропао“, „Нека буде правда, и нека пропадне свет“, „Тешко је рећи колико осваја људске духове љубазност и уљудност говора“, „Бити задовољан својим стварима највеће је и најсигурније богатство“, „Мудар човек не брине се да ли има велико имање или не“ итд.<sup>283</sup>

Професор III београдске гимназије, Јован Чолић, дао је такође велики допринос у писању уџбеничке литературе за латински језик. Између осталог написао је и *Латинску читанку са граматиком за V и VI разред гимназије*.<sup>284</sup> Аутор у предговору о уџбенику каже следеће: „Овај уџбеник намењен је ученицима петог и шестог разреда гимназије и садржи: чланке за читање и превод, граматику, речник за те чланке и на крају азбучни речник. Петом разреду намењен је цео први део (све до *Singularia* и *Pluralia tantum*), а шестом, управо једном тромесечју шестог разреда, намењен је мали остатак, који чини други део и у коме се налази завршетак граматичке грађе потребне за успешно читање школских латинских писаца. Сваком чланку из Читанке одговара потребан одељак из Граматике с потребним речником. У другом делу нема посебног речника за чланке, да би се ученици припремили за самостално служење речником у свом даљем раду. Граматика и лектира развијају се у истој сразмери те ће, уверен сам, овај уџбеник знатно олакшати учење латинског језика. Из синтаксе унесено је онолико, колико је потребно за разумевање доцнијега штива. Примери у Читанци узети су из најбољих уџбеника и из класичних писаца, а многе је писац сам саставио.“<sup>285</sup>

Поред много басни и других причица читанка поседује неименоване текстове у чијим реченицама се појављују многе историјске личности и догађаји. У читанци се такође налази и много текстова историјске садржине и то: „Постанак света“, „Сципион Назика и песник Еније“, „Марко и Луције“, „Дедал“, „Диоген“, „Аркађани и месец“, „Опис и деоба Галије“, „Римљани и Пир“, „Прелаз Ханибалов преко Алпа“, „Цимон“, „Темистоклово ратно искуство-Ксеркс побеђен код Саламине (480. год. пр. Христа)“, „Темистоклово писмо Артаксерксу“, „Оргеториг“, „Ханибалова мржња против Римљана и његова заклетва“, „Ханибал позван у Африку – битка код Заме (202. год. пр. Христа)“, „Цезар и Хелвеђани“, „Епаминондина некористољубивост“, „Тразибул“.

---

<sup>283</sup> Исто, 50-60.

<sup>284</sup> Јован Д. Чолић, *Латинска читанка са граматиком: за V и VI разред гимназије*, Београд 1924, 184 стр.

<sup>285</sup> Исто, 5.



Читанка не поседује илустрације и конкретно постављена питања и задатке али можемо закључити да обзиром на разноликост и садржајност текстова које поседује у великој мери испуњава образовне задатке. Васпитна улога у овој читанци такође није заобиђена обзиром на многе примере античких вредности и врлина. Један од примера је приказ некористољубивости беотског вође Епаминонде, који је могао да остави снажан утисак на ученике.<sup>286</sup>

Велики допринос удбеничкој литературе из латинског језика дао је и Дамјан М. Божић, професор Прве мушке гимназије у Београду, пишући своју *Латинску читанку за V и VI разред*.<sup>287</sup> Аутор у предговору наглашава да овом читанком жели да олакша учење латинског језика и да код омладине поврати љубав према латинском језику, па између осталог каже: „У последње време приметило се да се код наших ученика у гимназијама осетно слаби воља за учење латинског језика и губи љубав према том језику, мада је он тако важан фактор у згради опште, човечанске културе. Писац је написао ову књигу желећи да нашој омладини која учи латински језик да лектуру такву, која ће јој илустровањем граматичких правила олакшати учење језика латинског, а здравом и језгровитом садржином вратити и увећати љубав коју у пуној мери по потреби, важности и заслуги својој заслужује тај језик. Стога су реченице и саставци бирани обзиром на граматику и на садржину. Ова је Латинска Читанка састављена строго према програму и по граматици др Туромана и др Голика, пошто су те две граматике досад наше најбоље и најпотпуније граматике латинског језика. Но разуме се, да се наставник може код ове читанке служити којом год хоће граматицом. Господу наставнике молим, да при задавању лекције за превод кажу ученицима значење оне речи која случајно, омашком није забележена у речнику, а штампарску грешку да пред ученицима поправе“.<sup>288</sup>

Сем ненасловљених текстова у којима такође има реченица са историјском садржином и разних прича између осталих и басни, читанка садржи и текстове: „Катон подстиче на трећи пунски рат“, „Херкул убија Кака“, „Цар Тит“, „Не треба се стидети свога порекла“, „Алани“, „Vubulcus et Hercules“, „Седам римских краљева“, „Рат Римљана с Пиром“, „Почаст филозофима“, „Херој Тезеј“, „Coriolanus“, „О Лакедемонцима“, „Фабрицијева племенитост“, „Велика неблагодарност“, „Miracula

---

<sup>286</sup> Исто, 118-119.

<sup>287</sup> Дамјан М. Божић, *Латинска читанка: за V и VI разред гимназије: прва два почетна разреда*, Београд 1925, 167 стр.

<sup>288</sup> Исто, 1.

Aegypti“, „Fundamenta Carthaginis“, „M. Valerius Corvus“, „Minos“, „Lycurgus“, „Numa“, „Pulli Claudii Pulchri“, „Коњ Александра Великог“, „Asinus et Gall“, „Daedalus et Icarus“, „Карактер Скита“, „Ликург“, „Почетак римске републике“, „Aristides Atheniensis“, „Утеха Цицерону“.

*Читанка* је подељена на два дела, за V и VI разред. У делу за V разред има и посебан речник по поглављима, док у делу за VI разред такав речник не постоји, него се на крају уџбеника налази латинско-српски речник. Аутор је такву концепцију осмислио вероватно из разлога како би се старији ученици вежбали да траже речи у општем речнику. Како би указао на важност културе уопште и конкретно философије, вероватно не случајно у читанку убацује текст „Почаст философима“. Како би васпитни утицај био већи у читанци се налази и неколико текстова који већ самим насловом указују на значај појединих античких врлина: „Умереност“, „Праведно је најбоље“. Текст „Коњ Александра Великог“ може увек ученицима да пружи пример пријатељства човека и животиње и укаже да је права човекова вредност и његова љубав према животињама. Ова читанка сем тога што не поседује илустрације, питања и задатке, нема додатних објашњења и смерница које би биле помоћ при превођењу него има само значење непознатих речи, а превођење је предвиђено само са латинског на српски језик.

Између осталих Веселин Чајкановић је саставио и *Латинску читанку за VII разред*.<sup>289</sup> Читанка је предвиђена за читање и превођење са латинског језика на српски језик, зато што се у њој налазе само текстови на латинском језику. Ова читанка је по много чему другачија од претходно поменутих. Она не поседује речник нити било каква објашњења везана за поједине речи, изразе, реченичне конструкције. Читанка, такође, не поседује илустрације, питања и задатке. Занимљиво је да испод наслова текстова садржи податак, који писац је написао одређени текст, по чему се такође разликује од многих других. У читанци се налазе текстови из дела: Квинтилијана, Ливија, Цицерона, Салустија, Овидија, Плинија Старијег, Публија, Катула, Петронија, Федра, Плинија Млађег, Марцијала, Сенеке, Бузбека, Тацита, Вегеција, Гелија, Вергилија. У читанци су текстови под насловима: „Какви треба да су ученици“, „Дионисије и Филоксен“, „Хексаметри“, „Сципион и Ханибал“, „Архимедов гроб“, „Браћа Филени“, „Постанак света“, „Анегдоте“, „Гавранов погреб“, „Удови и стомак“, „Филемон и Баукида“, „Хена“, „Како је Пинарије сачувао Хену“, „Јамбски сенари“,

---

<sup>289</sup> Веселин Чајкановић, *Латинска читанка: за седми разред*, Београд 1927, 112 стр.

„Човекомрзац Тимон“, „Да ли увек треба испунити обећање“, „Један Маријев успех“, „Постоји ли божанство“, „Песма чамцу“, „Разговор о скупости“, „Роде“, „Краљ Мида“, „О бесмртности душе“, „Муције Сцевола“, „Езоп и одбегли роб“, „Казна за оцеубиство“, „Смрт Плинија Старијег“, „Ниоба“, „Стара комедија“, „Издајство и казна“, „Срећан живот“, „Мирмидонци“, „Против Катилине“, „Симонида“, „Спасли богови“, „Мисли о пријатељству“, „Излив Везува“, „Помпеј и војник“, „Цицерон у Азији“, „Комендијаш и сељак“, „Ханибал прелази Алпе“, „Јазон и Медеја“, „О вредности поезије“, „Први хришћани“, „Ода Сирмијону“, „Битка код Тразименског језера“, „Свирач Принцип“, „Битка код Кане“, „Печена гуска“, „Адхербал у сенату“, „*Hanibal ad portas!*“, „Пут кроз Србију“, „Београд у почетку XVIII века“, „Стари Словени и њихови суседи“, „Који су војници најбољи“, „Лажни филолог“, „Одабране мисли из Квинтилијана“, „Римски идеал“, „Пословице и изреке“. Овако широк избор различитих текстова, поготово уколико постоји правилно усмерена помоћ професора, може да пружи могућност широке едукације.

Аутор вероватно не случајно читанку почиње Квинтилијановим текстом „Какви треба да су ученици“ где их на неки начин опомиње да треба да слушају, да се труде, да се похваљени радују итд.<sup>290</sup> Овај текст својим садржајем може снажно васпитно да делује на ученике, а самим тим што се налази на самом почетку може ученицима визуелно да делује као посебно важан. И у многим другим текстовима у овој читанци има примера пријатељства, храбрости, разних мудрости итд. тако да се овој читанци може приписати снажно васпитно дејство на ученике.

У међуратном периоду, као и данас, старогрчки језик се много мање учио од латинског језика тј. много мања популација ученика је имала прилику да прође кроз процес изучавања старогрчког језика. То је један од разлога због кога је много мања била и заинтересованост за писање уџбеничке литературе из старогрчког језика. Велики утицај на изучавање старогрчког језика имао је уџбеник др Карла Шенкла (Schenkla) за III и IV разред гимназије, кога је приредио др Аугуст Мусић још пре почетка Првог светског рата.<sup>291</sup> Уџбеник поседује: штиво предвиђено за вежбање граматичких облика преко превођења у оба смера, поетички додаток, речи и белешке о штивима за вежбање, белешке о поетичком додатку, главна синтаксичка правила за понављање, општи и етимологички речник. У уџбенику се налази много реченица које осликавају грчку

---

<sup>290</sup> Исто, 3.

<sup>291</sup> Karl Schenkla, *Grčka početnica za III i IV razred gimnazijski*, Zagreb 1912, 265 str.

историју у војно-политичком и културном смислу. Текстови су препунни догађаја и личности из грчке историје и религије и ученицима пружају заиста много информација. Уџбеник обилује реченицама које имају опште значење и могу важити у било ком времену и на било ком простору. Такве реченице могу имати изузетно снажан васпитни утицај на ученике, неке од њих су: „Знање је извор части“, „У миру цвјетају умјетности и знаности“, „Врлина је извор побједе“, „Не бјежите од сиромаштва него од неправде, слога је свагда почетак пријатељства“, „Језици рађавају често већма него мачеви“, „Грађани треба да слушају законе“, „Мудраци зову завист тешком болешћу душе“, „Разум се зове око душе“, „За отаџбину умирати лијепо је“, „Љубав рађа љубав, а свађа свађу“, „Домовини дугујемо хвалу за многа добротина“, „Мудраци кажу да је живот кратак, а умјетност дуга“, „Слава Ахилејеве врлине бесмртна је“, „Дужност је племенита човјека смилovati се на несретне“, „Накит је старости разборитост“, „Мудар човјек подноси јуначки невоље живота“, „Разборити људи живе веома сретно“ итд. Овај уџбеник такође не поседује илустрације, питања и задатке.

Професор Василије Ђерић је написао *Облике старог грчког језика*, исто пре Првог светског рата.<sup>292</sup> У предговору је између осталог рекао: „... статистику за замјенице и бројеве, а донекле и за неправилне глаголе састављао сам сâм, тако да је с те стране, колико ја знам, моја књига поузданија него икоја друга школска граматика (или облици) ... Крстићем су забиљежене оне ствари, које нијесу за учење, него их ученик може погледати, кад му треба. Епског дијалекта и јонског дијалекта у Херодота за сад нема у овој књизи, јер ово и иначе није потпуна граматика и јер за то треба много труда и времена, за то што оваки рад није преписивачки посао, као што су обично граматике које су писали којекакви „научници“ за школе. На 57 страна или управо на неке 53 стране ... добија ево ученик потпуне облике књижевног атичког дијалекта.“<sup>293</sup> Иако је Ђерићево дело, пре свега граматика, кроз разне примере и објашњења могуће је делимично се упознати са многим актерима историје старог века на пример говорећи о атичком дијалекту помиње: Ешила, Софокла, Еурипида, Аристофана, Тукидида, Ксенофонта, Платона, Аристотела, Лисију, Исократу, Демостена, Есхина.<sup>294</sup>

Српске читанке, су такође, у већој или мањој мери могле бити извор сазнања о историји старог века. Ако не увек у смислу упознавања са конкретним историјским

---

<sup>292</sup> Василије Ђерић, *Облици старог грчког језика*, Београд 1905, 71 стр.

<sup>293</sup> Исто, 3.

<sup>294</sup> Исто, 7.

чињеницама онда бар у навођењу ученика на размишљање о неком старом често ни оквирно не датираном времену и неким старим вредностима које могу васпитно да делују на ученике. Пример за то је читанка професора Милоша Ивковића.<sup>295</sup> Читанка у себи нема нешто конкретно античко, али има приповетку „Краљ Тројан“ Милана Ђ. Милићевића у којој писац каже „У старо време, био је на планини Церу некакав краљ Тројан, од кога је дрктао сав народ у Јадру.“<sup>296</sup> На самом почетку приповетке испод наслова налази се мисао која се намеће као закључак када се прочита цела приповетка, а исто тако издвојена у првом плану визуелно привлачи пажњу ученика. Поменути мисао гласи: „Доброта која сеје, много је јача и дуготрајнија од силе која и планине покреће“<sup>297</sup> На крају приповетке се налази објашњење појединих речи као и шест питања за ученике. Одмах иза питања налази се и задатак за ученике да препричају на пола стране ову приповетку.<sup>298</sup>

Поменути Милош Ивковић, професор II београдске гимназије, заједно је са др Војиславом М. Јовановићем, доцентом Универзитета, саставио *Српску читанку за други разред средњих школа*.<sup>299</sup> У читанци се налази Хомеров текст „Одисеј савладава снажног киклопа Полифена.“<sup>300</sup> На крају текста се налази белешка о писцу, у овом случају Хомеру, где су ученици могли да се упознају у кратким цртама са животом и стваралаштвом овог великог песника.

Поменути аутори, Јовановић и Ивковић, су саставили и *Српску читанку за трећи разред средњих школа*.<sup>301</sup> У читанци се налази Хорацијев текст „Сеоски живот“. У овом тексту Хорације идеализовано приказује сеоски и што је веома важно породични живот, намећући у овом случају ученицима то као вредности које треба ценити и којима треба тежити. У том контексту између осталог Хорације каже: „Од своје стране, жена се брине за кућу и око драге деце. Она спрема огњиште, и налаже га сувим дрвећем, очекујући уморнога домаћина ... има ли ичега тако примамљиво?“<sup>302</sup>

После текста се налази објашњење речи и белешка о писцу, римском песнику Хорацију. Занимљиво је да у белешци о Хорацију пише: „... као песник Хорације

<sup>295</sup> Милош Ивковић, *Српска читанка: за први разред средњих школа*, Београд 1919.

<sup>296</sup> Исто, 103.

<sup>297</sup> Исто.

<sup>298</sup> Исто, 105-106.

<sup>299</sup> Војислав М. Јовановић, Милош Ивковић, *Српска читанка: за други разред средњих школа*, Београд 1919, 256 стр.

<sup>300</sup> Исто, 236-245.

<sup>301</sup> Војислав М. Јовановић, Милош Ивковић, *Српска читанка: за трећи разред средњих школа*, Београд 1919, 256 стр.

<sup>302</sup> Исто, 240.

представља књижевника независног, без славољубивости, који истиче да се сва срећа састоји у умереној употреби онога што видимо ...“<sup>303</sup> Ова реченица нам говори да чак и у белешкама о писцу може да се пронађе понеки пример античких врлина, које могу васпитно деловати на ученике.

*Српска читанка* Милана Шевића за III разред у себи не садржи нешто конкретно античко.<sup>304</sup> Ипак у њој се помиње цар Трајан, који се можда створио у свести народа од римског цара Трајана. Реч је о народној приповеци коју је сакупио Вук С. Караџић „У цара Трајана козје уши“ у којој се конкретно о времену у ком је живео цар Трајан каже само: „Био један цар, који се звао Трајан.“<sup>305</sup>

У овој приповеци, сурови цар Трајан, када је увидео да се на земљи ништа не може сакрити, опрашта свом берберину, а овај пример праштања је могао бити и васпитни модел за ученике.

*Теорија књижевности за више разреде средњих школа* од Пере П. Ђорђевића, пружа могућност ученицима да усвајају знања, пре свега, из античке културе.<sup>306</sup> Подељена је на три дела: Стилистику, Реторику и Поетику, а ученицима даје много информација о историји, беседничкој прози, епу, оди, драми итд, аутор је свестан важности античког беседништва и беседништва уопште и о томе између осталог каже: „Беседништво је највиши ступањ прознога књижевног рада: у њему се не само налазе облици свих других родова прозних, него се оно у многим тачкама додирује и с поетском уметношћу, те и само заслужује име беседничка или „говорничка“ уметност ...“<sup>307</sup> Говорећи о политичким беседама каже: „Стари грчки беседник Демостен устаје да говори противу освајачких планова лукавога Филипа Маћедонског, а чувени француски беседник Мирабо противу политичке неједнакости француских грађана. И једном је пак и другом беседнику практични смер исти: спас земље или уклањање погибије која прети и грађанима атинским и народу француском. Тога ради се и један и други обраћају својим слушаоцима (народу у скупштини и посланицима у парламенту), да их не само увере о истинитости својих поставака, него и да их приволе, да они

---

<sup>303</sup> Исто.

<sup>304</sup> Милан Шевић, *Српска читанка: за средње школе у Краљевству Срба, Хрватата и Словенаца. Књ 3, за III разред*, Београд 1920, 143 стр.

<sup>305</sup> Исто, 126.

<sup>306</sup> Пера П. Ђорђевић, *Теорија књижевности: (стилистика, реторика, поетика): за више разреде средњих школа у Краљевини Србији*, 6. издање, Београд 1921, 151 стр.

<sup>307</sup> Исто, 87.

њихове предлоге практички остваре ...<sup>308</sup> Аутор у овом примеру прави компарацију између беседника из различитог времена и географског простора, указујући тиме на универзалност беседништва и потребу за њим.

Говорећи о трагедији аутор читаоце ставља у положај да размишљају о вишим истинама и моралним идејама што такође може да има снажан васпитни ефекат. У том контексту каже: „Трагедија приказује ову драмску радњу, у којој се један истакнут карактер (трагични јунак) бори за неку вишу истину противу спољних прилика или и противу својих страсти, па у тој борби он, истина, подлеже, али она виша морална идеја побеђује. Зато је радња у трагедији знатна и узвишена, а страдање јунаково изазива у гледалаца страх и жаљење ... И старе класичне и многе нове јевропске трагедије узимају градиво из историје (што се верује да се догодило). Такво је градиво згодно нарочито зато, што се у познатим догађајима најјасније може потврдити немоћ и слабост људска, те и неодољивост онога вишега моралног реда у свету, о који су се грешили народни јунаци“<sup>309</sup>

Катарина Богдановић и Паулина Лебл-Албала, професори Друге женске гимназије, израдиле су *Теорију књижевности и анализу писмених састава за средње и стручне школе*.<sup>310</sup> Ауторке су у предговору између осталог написале: „... састављајући га помоћу знања стеченог на универзитету из предавања наших одличних професора, Г. Богдана Поповића, Павла Поповића и Јована Скерлића, затим на основу проучавања најбољих страних реторика и других сличних списа и чланака, и допуњујући све то десетогодишњим наставничким искуством, желеле смо, с једне стране, да израдим теорију књижевности са свим потребним материјалом који обично налазимо у књигама те врсте, с друге стране, да анализом књижевног дела, примерима и вежбањима припомогнемо бољем разумевању и оцени књижевних производа, и упутимо ђаке у сређено и лепо излагање мисли ... Као нова ствар у нашем уџбенику налазе се разна вежбања за ђаке, која могу бити корисна ако им се поклони довољно пажње.“<sup>311</sup> Ова Теорија књижевности састоји се од три дела: „О уметности“, „Анализа књижевног дела“, „Књижевни родови“, који се деле на више мањих поглавља. Овај уџбеник поседује регистар појмова и имена, што олакшава сналажење у њему. Ученицима пружа многа знања из теорије и историје књижевности као и из културе уопште. Тако

---

<sup>308</sup> Исто, 89.

<sup>309</sup> Исто, 141-143.

<sup>310</sup> Катарина Богдановић, Паулина Лебл-Албала, *Теорија књижевности и анализа писмених састава: за средње и стручне школе*, Београд 1923, 198 стр.

<sup>311</sup> Исто, 1-2.

да античка књижевност и античка култура нису заобиђене с обзиром на њихову важност и пионирску улогу у развоју светске књижевности. У уџбенику се налази и једано поглавље под називом „Историја“ где се поред објашњења ауторки о томе шта је историја, цитирају и Цицеронове речи о томе шта је историја где он каже: „ ... сведок времена, светлост истине, повест садашњице, школа живота, откровитељка прошлости.“<sup>312</sup>

Поменуто поглавље обрађује и: како се пише историја, врсте историје према обиму излаганог предмета, религијску и свештену историју, поделу на главне историјске периоде и граничне догађаје између њих, хронике, мемоаре, биографије и аутобиографије, књижевну историју и књижевну критику, библиографију.<sup>313</sup>

При образлагању појмова, књижевна историја и књижевна критика, ауторке истичу истовремено и важност историје и утицај разних историјских догађаја на књижевност. То се може препознати у следећим дефиницијама: „Књижевна историја излаже постанак, развијања, измене и опадање књижевности, наука и уметности. Она у исти мах слика и живот књижевника, уметника и научника, изналазећи разне утицаје које су они претрпели. Ако, се пак, она не задовољава да само даје биографије писаца и слику појединих књижевних покрета, него ако и процењује дела, она се онда назива књижевном критиком. Књижевна критика, да би оценила дело, ставља га у средину где је поникло, и да би га потпуно разумела, изграђује политичку, друштвену и породичну средину у којој је оно постало. Таква критика назива се историјском. Ако се, пак, она ограничава да изнесе само утиске које је извесно дело учинило на критичара, она се зове импресионистичка ...“<sup>314</sup>

Поред образовних, ова *Теорија књижевности* испуњава и васпитна очекивања, на више места. При објашњењу херојске оде пише: „Херојска ода узноси полубогове, велике људе, јунаке свих времена и свих народности. Она треба да је снажан израз целе једне народне скупине, која велича одушевљено своје идеале. Такве оде певане су код Грка, и најлепше се приписују Пиндару. У истом духу испеване су и неке оде латинског песника Хорација, као и Лукијана Мушицког. Филозофска или морална ода уздиже

---

<sup>312</sup> Исто, 187.

<sup>313</sup> Исто, 187-190.

<sup>314</sup> Исто, 190.



велике моралне или филозовске истине, и решава проблеме људске судбине. Чувене су моралне оде од Хорација, а код нас од Л. Мушицког и Ј. Ст. Поповића<sup>315</sup>

Често повезивање морала, идеала итд, са античким ствараоцима појачава утисак о античком добу, као добу где су цењени високе моралне вредности и морални људи, што може бити узор за понашање ученика.

*Читанка* Драгутина Костића за први разред средњих школа из 1924. године не садржи ништа античко, али има раније поменути народну причу „У цара Трајана козје уши“.

Ништа античко у себи не садрже ни *Српске читанке* Зоре Вуловић за други, трећи и четврти разред.

Професор III београдске гимназије Драгиша С. Лапчевић написао је *Теорију књижевности за средње и стручне школе*.<sup>316</sup> Кроз тематику уметности, стила, књижевних врста итд. незаобилазно је било додиривање са важним књижевним и културним обележјима античке прошлости. Аутор је са много ентузијазма приступио изради ове Теорије књижевности, а при изради је обраћао пажњу на много значајних фактора, при чему није занемаривао њену педагошку успешност. У веома опширном предговору је између осталог написао: „... није више оно што је било пре рата. Наша омладина, кад је лепо упућена, врло успешно се развија и естетички и морално на књижевним делима од вредности, па и ако на први поглед изгледа да се данас мање чита но пре рата, ипак је и данашње познавање књижевности и критичност много већа него пре рата. То ме инспирисало да напишем ову Теорију Књижевности ... У својој пракси приметио сам и да је интерес ученика за Књижевност нагло растао ... кад сам их упућивао да сами траже лепо у једном делу, да систематски читају одабране домаће и стране писце, и кад сам им давао теме, некад са планом композиције, а некад без плана. Ово је лако постићи код омладине, јер је њена машта живља, а осећања чиста. На тај начин лакше се долази до интелектуалности, до разумевања књижевности, и до саме писмености.<sup>317</sup> Говорећи о, значају књижевности на опште васпитање, развиће воље и маште, рекао је: „Модерна Педагогија у последње време посматра Књижевност и Уметност као врло моћни духовни агенс ... Зато је Књижевност у ствари централни

---

<sup>315</sup> Исто, 152.

<sup>316</sup> Драгиша С. Лапчевић, *Теорија књижевности: (основана на Естетици): за средње и стручне школе*, Београд 1927, 183 стр.

<sup>317</sup> Исто, 3-4.

предмет хуманистичког васпитања и хуманистичких студија, али је у исти мах од великог значаја и за строго стручно васпитање.<sup>318</sup>

Овај предговор је занимљив из више разлога. Као прво осликава мишљење једног гимназијског професора о жељама и могућностима омладине после Првог светског рата. У овом предговору је, такође, видљиво да аутор увиђа позитивне стране мисаоне активности ученика и да их наводи на самосталан рад. Као резултат тога у овом уџбенику се налазе бројни предлози са темама за писмена вежбања, као и други задаци и анализе.

У до сада поменутих уџбеницима теоријама књижевности нема илустрација, само се у појединим читанкама појављују слике појединих писаца.

Исти аутор је написао и други део *Теорије књижевности*.<sup>319</sup> У овом делу одлази корак даље у методичкој анализи рада са ученицима. У уџбеник је убацио естетичке коментаре који представљају више кратка назначења, а остало је остављено ученицима да сами траже и прошире анализу. Аутор наглашава да на тај начин заједно са ученицима врши анализу и додаје: „И то је добро, јер крајности нису успешне: није добро ни пустити ученика, да све од наставника очекује готово, па то после научи напамет. И овде је истина у среди. Тек доцније треба пустити ученика, да потпуно сам ради, самостално истражујући.“<sup>320</sup>

Аутор је у поменути други део *Теорије књижевности* убацио латинске сентенције и други спев Вергилијеве *Енејиде*. Латинске сентенције су ученицима пружале могућност спознаје мудрих мисли, различитих ставова о многим важним животним питањима, недоумицама, вредностима итд. Пред ученике је постављен велики избор цитата чији васпитно-образовни утицај на ученике је неоспоран. Код цитата углавном пише име аутора, из чијег дела је преузет цитат, односно име аутора за кога се сматра да је творац одређеног цитата. Неки од цитата који би могли и требали да имају снажан утицај на ученике су: „Пријатељство само међу добрима бити може“, „Жељу савладати, гнев обуздати, у победи се умерити: ко то чини, тога ја не успоређујем с највећим људима, већ га за најсличнијега Богу проглашујем“, „Завист је слепа и ништа друго не зна него кудити врлине“, „Велике болове савладај врлином“,

---

<sup>318</sup> Исто, 4.

<sup>319</sup> Драгиша С. Лапчевић, *Теорија књижевности, део 2. Читанка домаће и стране књижевности са естетичким коментарима за средње и стручне школе*, Београд 1928, 235 стр.

<sup>320</sup> Исто, 3.

„Мираз не чини брак срећним, већ врлина“, „Врлина се знојем (трудом) прибавља“, итд.<sup>321</sup>

Уношење у овај уџбеник изворног античког дела *Енејиде* има само по себи снажно дејство на ученике и без тумачења и анализе, а наравно анализирањем дела ученичко знање и доживљај дела се подижу на још виши ниво.

*Теорију књижевности* написао је и Никола Т. Петровић, професор Државне трговачке академије у Београду.<sup>322</sup> Ова Теорија књижевности мањег је обима од раније поменутих теорија књижевности, поред увода има три дела: „Језик“, „Фигуре“ и „Књижевни родови“, који се деле на више поглавља. Највише додиром са античком културом има у делу „Књижевни родови“ где се помињу стара грчка и римска књижевност, беседништво, философија.

У *Теорији књижевности* Николе Петровића веома је поучно и занимљиво његово тумачење и образлагање важности доброг начина излагања. Тим поводом помиње ауторе у чијим делима доминира истина, али се више не читају, а са друге стране помиње ауторе чије су тврдње оповргнуте али се њихова дела и даље читају због успешног начина излагања.<sup>323</sup>

*Читанка* Јаше М. Продановића у себи не садржи ништа од дела античких аутора.<sup>324</sup> Има песму Аугуста Харамбасића *Excelsior!*<sup>325</sup> У којој се помињу Херкул, Александар Велики, Гордијев чвор.<sup>326</sup>

Универзитетски професор Владан Максимовић написао је књигу *Увод у философију*, која иако није класичан уџбеник има поучни карактер за све како каже „почетнике философе“.<sup>327</sup> Књига је подељена на два дела унутар којих такође постоји подела на поглавља. Први део „Prolegomena, philosophiae“ садржи поглавља: „Задатак Увода у Философију“, „О дефиницији Философије“, „Обично и научно сазнање-Наука“, „Класификација наука“, „Разлика Философије од специјалних наука“, „О задатку Философије“, „Методи у Философији и њен систем“, „О самосталности Философије“, „О потреби и значају Философије“, „О будућности Философије“, „Састав

---

<sup>321</sup> Исто, 133-141.

<sup>322</sup> Никола Т. Петровић, *Теорија књижевности: за стручне и средње школе*, Београд 1928, 90 стр.

<sup>323</sup> Исто, 5.

<sup>324</sup> Јаша М. Продановић, *Читанка. За четврти разред средњих школа*, Београд 1928, 243 стр.

<sup>325</sup> Код песме постоји објашњење да реч овде означава напред.

<sup>326</sup> Јаша М. Продановић, нав. дело, 167-169.

<sup>327</sup> Владан Максимовић, *Увод у философију*, Београд 1925, 144 стр.

и подела Философије“. Део „Философијске дисциплине“ унутар себе има поделу на делове: „Чиста Философија“ и „Примењена Философија“. „Чиста Философија“ садржи поглавља: „Теорија сазнања (Гносеологија)“, „Логика“, „Метафизика“, „Одношај чисте Философије према примењеној и примењене према специјалним наукама“. „Примењена Философија“ садржи поглавља: „Философија природе“, „Философија душе“, „Философија морала“, „Философија права“, „Философија уметности“, „Философија религије“, „Философија историје“. Књига поседује и регистар.

Античка филозофија, с обзиром на своју важност и пионирску улогу у настанку и развоју филозофије, ни овде није могла бити заобиђена. Антички филозофи и њихова учења су била незаобилазан део приликом приче о задацима, поделама филозофије итд.

Аутор је посветио пажњу и филозофији морала тј. етици. Између осталог говори и о историјском развоју етике где полази од Сократа који је покушао научно да објасни морално добро и прозван је оцем етике. Сократово учење је да је врлина знање и да се врлини човек може научити. Сматрао је да знањем човек постаје добар, а да се добром човеку ништа лоше не може десити ни на овом ни на оном свету јер га онда штите богови. Помиње и Платона који је Сократово учење о добру допунио својим метафизичким учењем да је најсавршенија идеја-идеја добра. Платон је разликовао четири врлине, које су касније назване класичним врлинама: мудрост, храброст, умереност, праведност. Истакао је да је праведност главна врлина и да се може стећи само у држави, чиме је нагласио социјални карактер морала. Своје место нашло је и Аристотелово учење о етици, по коме разум помаже вољи да бира средину између крајности, а та средина је врлина која за последицу има задовољство којим се долази до среће као највишег добра. Аутор такође посвећује пажњу стоицима, епикурејцима, хришћанској етици итд.<sup>328</sup>

Професор Универзитета у Београду др Борислав Лоренц, написао је *Преглед историје филозофије од најстаријег до најновијег доба*.<sup>329</sup> Аутор је у предговору нагласио да овакав преглед целе историје филозофије до сад код нас није постојао и да иако је намењена студентима, може свима користити, поготово онима који немају могућности ни времена да читају опширније књиге о историји филозофије.<sup>330</sup> Поред увода овај преглед чини шест делова и то: „Философија старог доба“, „Философија

---

<sup>328</sup> Исто, 115-116.

<sup>329</sup> Борислав Лоренц, *Преглед историје филозофије од најстаријег до најновијег доба*, Београд 1927, 191 стр.

<sup>330</sup> Исто, 1.

средњег века“, „Философија новог доба“, „Философија од Декарта до Канта“, „Философија од Канта до друге половине 19. века“, „Философија садашњости“. Античка филозофија обрађена је на 45 страна и у том делу аутор се бавио: пореклом грчке филозофије, старојонском школом, питагоричком школом, егејском школом, Хераклитом, Емпедоклом, Анаксагором, атомистичком школом, софистима, Сократом, Платоном, Аристотелом, јелинистичко-римском филозофијом, стоицизмом, епикуризмом, скептицизмом, претходницима новоплатонизма, јеврејско-грчком филозофијом, новоплатонизмом.

У књизи постоје објашњења у форми фуснота и регистар, али у књизи нема изворних текстова, илустрација, питања и задатака.

Васпитни утицај је најснажнији у деловима где се образлаже учење чувених грчких филозофа: Сократа, Платона и Аристотела, где се презентује њихово схватање етике и врлина.

У уџбеницима античке историје могу се уочити одређене константе у избору тема. Доминантне и незаобилазне теме у уџбеницима код презентовања историје источних народа, Грка и Римљана су: изградња и очување створених држава, освајачки и одбрамбени ратни подухвати, карактеристике различитих типова државног и друштвеног уређења у оквирима робовласничког друштва, карактеристике религије, науке и уметности појединих народа. Поменуте теме су у уџбеницима изграђиване преко низа различитих мотива од којих су најдоминантнији мотиви: праведности, јунаштва, породице, привржености, хуманости, мира. Наведене теме и мотиви су били у служби изградње појединца који поседује и цени високе моралне вредности. Од ученика су стварале грађанина који у складу са европским трендовима треба да цени модерне либералне и демократске идеје, чије почетке може да уочи на примеру грчког полиса Атине. На примеру полиса Спарте, као и у многим другим примерима, ученицима је изграђивана свест о томе да је нормално бити максимално пожртвован у борби за своју државу, као и то да је интерес заједнице много важнији од интереса појединаца.

У појединим уџбеницима је јасно наглашено да су у њих унесени где је било потребно последњи научни резултати, што говори у прилог чињеници, да је међуратни период време науке у коме научни резултати брзо налазе пут до школских уџбеника.

Без обзира на чињеницу да је војно-политичка историја у уџбеницима заступљенија од културне историје, већи број слика у уџбеницима припадају културној историји. На сликама су углавном приказане: сфинге, пирамиде, клинасто и хијероглифско писмо, грчки стубови, грчки храмови, одећа на Грцима и Римљанима. Личности које су најчешће појављују на сликама су: Перикле, Александар Македонски, Демостен и Цицерон, Октавијан Август. У уџбеницима се могу видети и слике појединих царских палата, гладијатора, а конкретни прикази рата су веома ретки.

Културни ствараоци овог периода су били свесни универзалности и вредности античких тековина (беседништва, ода итд.), па се у теоријама књижевности могу пронаћи поређења Демостена и Мирабоа, Хорација и Лукијана Мушицког.

На примеру уџбеника античке историје се може уочити програмираност наставе по систему концентричних кругова. Уџбеници за ниже разреде су педагошки усмерени, мање обимни и обогаћени грчком митологијом, како би били занимљивији деци млађег узраста. Уџбеници за више разреде су обимнији, садрже више илустрација, а основни текстови су знатно сложенији.

Посматрани у целини поменути уџбеници коришћени у периоду од 1918. до 1929. године су били за тадашње прилике и стандарде у писању уџбеника веома високог квалитета. Пружали су ученицима и свима другима који су их читали много историјских података и тако уз помоћ професора едуковали младу популацију становништва пружајући им много знања из античке прошлости. Хронолошко-тематски приступ у писању уџбеника историје и наставе у школи, омогућавао је ученицима да постепено и систематично усвајају знања из историје старог века, пратећи настанак, развој и пад многих држава и цивилизација. Културна историја без обзира на доминацију војно - политичке историје, није била у потпуности запостављена. Негде више, а негде мање заступљена културна историја ипак није била део историје који се прескаче и који је у потпуности запостављен. Делови уџбеника који се баве културном историјом углавном се налазе негде на крају лекција или поглавља, у зависности од концепције уџбеника. Такво место делова уџбеника који се баве културном историјом наизглед није битно и ствар је више организационе природе, али код ученика и свих других корисника уџбеника оно што се увек налази негде при крају може да делује мање важно. Поред уџбеника историје много знања о античкој прошлости ученицима су пружили и други поменути уџбеници. Оно што је са данашње тачке гледишта

уочљиво као недостатак велике већине поменутих уџбеника је недостатак или веома мали број илустрација, изворних текстова, питања и задатака.

Да би се могли користити у школи, уџбеници су морали бити одобрени одлуком министра просвете. Министар је одлуку требао да доноси на предлог Главног просветног савета. Савет је био задужен за преглед рукописа, за његово одобравање, као и за савет око могућих корекција и поновног сагледавање уџбеника.

Пример сарадње министра и Главног просветног савета по питању уџбеника је и писмо министра просвете из октобра 1925. године Савету којим се потврђује пријем тема Главног просветног савета и саопштење да је издао наређење да се Савету што пре упуте на оцену и одобрење сви уџбеници за основне, средње и стручне школе, који до сада нису били на прегледу.<sup>331</sup>

Понекад се Главни просветни савет није слагао са појединим одлукама министра просвете по питању уџбеника, пошто нису ни сви министри увек били једнако доследни предвиђеној процедурри. Савет је донео одлуку да се министар просвете умоли да убудуће не издаје одобрења за уџбенике док не буду донети у рукопису на преглед Савету.<sup>332</sup>

На седници Главног просветног савета Љубомир Протић је изложио да је за такво неуређено стање по питању уџбеника крив и Савет, а нарочито Министарство просвете, пошто је Савет неколико пута доносио решење о школским уџбеницима и достављао га Министарству просвете с молбом да се оно изврши, а о извршењу истог решења Савет није обавештени од Министарства.<sup>333</sup> Протић је сматрао да Министарство просвете треба строгим расписом да позове све школе да пошаљу уџбенике које употребљавају.<sup>334</sup>

И у оквиру Главног просветног савета често су по питању уџбеника постојала различита мишљења. Лазар Кнежевић је сматрао да се о броју уџбеника за националне предмете може дискутовати, али за све друге у целој земљи би се могао употребљавати по један уџбеник штампан у два издања, ћирилицом и латиницом. Павле Стевановић је

---

<sup>331</sup> АЈ, 66-484-767, записник 1462. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 17. октобар 1925.

<sup>332</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1474. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 20. фебруар 1926.

<sup>333</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1475. Седнице редовног састанка Главног просветног савета, 27. фебруар 1926.

<sup>334</sup> Исто.

мислио како не би било добро да за целу земљу постоји један уџбеник, већ да је то боље оставити слободној утакмици.<sup>335</sup>

Била је предвиђена ревизија свих уџбеника, али је Савет усвојио предлог Љубомира Протића да се Министарству просвети упути писмо и затражи да се сви прегледани и одобрени школски уџбеници у основним, средњим и стручним школама могу још употребљавати у школској 1926/1927. до дефинитивне ревизије свих уџбеника.<sup>336</sup>

Министар просвете М. Трифуновић је нагласио да по питању уџбеника није било дисциплине и да буду строги при оцењивању поднетих уџбеника на оцену. Предложио је да постоји један најбољи уџбеник за сваку науку као државно издање као и да се основна, средња и виша настава каналише како би добили јединствену просветну политику.<sup>337</sup>

Главни просветни савет је одлучио да се од Министарства просвете траже спискови свих до сада одобрених школских уџбеника за основне, грађанске, средње и стручне школе од 1919. године па на даље. Поред тога секретар Савета треба да изради списак одобрених уџбеника од 1919. године па на даље на основу оригиналних записника Савета. На основу ових података наредиће се дефинитивна ревизија свих уџбеника, а при том је наглашено да најпре треба прегледати уџбенике из историје, географије и народног језика.<sup>338</sup>

Савет је намеравао да види шта је све до сада учињено у погледу ревизије уџбеника и да се убудуће на састанцима детаљније говори о слободној утакмици у штампању уџбеника као и о монополу државних уџбеника. После дискусије Савет је одлучио да се Министар просвете умоли да поштри раније издате наредбе да се у школама не смеју употребљавати уџбеници који нису прегледани и препоручени од Главног просветног савета.<sup>339</sup>

Министар просвете Милан Грол је 3. марта 1928. био присутан на седници Главног просветног савета где је изразио жељу да се сва три израђена пројекта

---

<sup>335</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1482. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 23. април 1926.

<sup>336</sup> АЈ, 66-484-768-770, записник 1486. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 21. мај 1926.

<sup>337</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1502. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 3. децембар 1926.

<sup>338</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1549. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 6. јун 1927.

<sup>339</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1575. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 22. фебруар 1928. године.



школских закона, за основне, за средње школе и за универзитете што пре спроведу кроз Народну скупштину. Том приликом је истакао да је врло важно питање школских уџбеника што се тиче самог састава уџбеника, али и њихове цене. Владимир Ћоровић је тада замолио министра просвете Милана Грола да нареди: да се што пре изврши општа ревизија свих уџбеника, да се број одобрених уџбеника сведе на минимум, да се треба што пре одлучити или за слободну утакмицу уџбеника или монопол уџбеника. Министар је том приликом изјавио да ће издати наредбу да школски управитељи и директори средњих школа буду кажњени ако толеришу у својим школама употребу уџбеника који немају препоруку Главног просветног савета.<sup>340</sup>

Главни просветни савет је усвојио предлог да се министру просвете упути писмо у ком се од њега очекује да нареди да се забрани и кажњава употреба забрањених књига како уџбеника тако и помоћних наставник средстава. Као и да лично буду одговорни директори, управитељи и дотични наставници ако се у некој школи приликом ревизије нађу такве књиге у школи у рукама ученика.<sup>341</sup>

Из предочених примера се може закључити да ситуација око употребе уџбеничке литературе није била нимало једноставна и да су се на седницама Главног просветног савета и Министарства просвете покретала поводом тога многа питања и водиле бројне полемике које нису биле познате широј јавности.

Тадашња достигнућа и ставови историје као науке су доследно претакани у историју као наставни предмет, а у складу са тим и у уџбенике као основна наставна средства. Уџбеници античке историје су били ослобођени дневно политичких актуелности пошто у њима није било тема које би могле бити камен спотицања националних и политичких интереса нашег народа и народа у окружењу, као и интереса одређених политичких групација. Античка историја и класични језици су били изложени једино нападима усмереним на то да не треба да се уче у толикој мери. Иако понекад жестоко нападнути, античка историја и класични језици су имали своје заговорнике који су их исто тако жестоко бранили и уверавали јавност у исправност, квалитет и дугорочну корист од образовања у ком су он заступљени.

Писци уџбеника, у којима се изучавала античка прошлост код нас су били углавном универзитетски и гимназијски професори, који су добро познавали и тада

---

<sup>340</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1577. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 3. март 1928.

<sup>341</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1614. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 26. октобар 1928.

цењена и општеприхваћена дела страних аутора о античкој прошлости. Због тога пут научних сазнања од историје као науке до историје као наставног предмета и уџбеника историје код нас није био дуг, него су се научна сазнања веома брзо педагошки обликована сливала у уџбенике античке историје.

Наши поменути писци уџбеника, универзитетски и средњошколски професори, су пратили, а неки од њих и писали и преводили текстове о античкој прошлости и опште педагошке и методичке текстове који су имали за циљ унапређење наставе. Помоћна литература и текстови који су се у то време појављивали у разним стручним и научним часописима су нама веома важни јер говоре о тада курентним темама у сфери образовања, а исто тако у то време су били од изузетног значаја јер су деловали едукативно на све оне који су их читали. Читали су их многи професори и заинтересовани ученици, а преко професора који су их читали и из њих много тога сазнавали налазили су тако и пут до ученика. Сви ти научни текстови иако не представљају део класичне уџбеничке литературе, ипак су били потенцијални извор сазнања за многе професоре и ученике. Па су тако налазили пут до својих рецепијената. Доказ да је научност заузимала важно место у средњошколској настави се може наћи и у ставовима Главног просветног савета где једном приликом Владимир Ћоровић и Стјепан Ратковић излажу да у настави средње школе морају долазити на прво место научни разлози, а у настави основне школе више педагошки разлози.<sup>342</sup>

Став Главног просветног савета да у средњошколској настави на прво место морају долазити научни разлози, може се повезати са новим европским ставовима према циљевима наставе. По такозваној „објективистичкој“ теорији наставе, школска настава има задатак да ученицима пренесе научне резултате на аргументован начин у одговарајућем облику и на начин који је прилагођен њиховом узрасту.<sup>343</sup> Овај став говори у прилог чињеници да активност Главног просветног савета није била изолована од тадашњих европских просветних токова и иницијатива, него да су се и код нас пратили модерни европски трендови.

---

<sup>342</sup> АЈ, 66-485-768-770, записник 1482. седнице редовног састанка Главног просветног савета, 23. април 1926.

<sup>343</sup> Knut Čelstali, *Prošlost nije više što je nekad bila. Uvod u istorijografiju*, Beograd 2004, 303.

Др Никола Вулић је приредио српско издање *Нацрта о изворима за грчку и римску историју* од Арнолда Шефера.<sup>344</sup> Ова књига, иако је изашла пре Првог светског рата имала је велику улогу у изучавању античке прошлости у међуратном периоду.

Такође пре почетка Првог светског рата професор Богословије Миливоје Ј. Поповић је превео са француског прерађеног издања од Саломона Ренака, члана Француске академије, књигу Енглеза др Џемса Гоуа, управитеља колеџа у Нотингему. Наслов поменуте књиге гласи *Увод у изучавање грчких и латинских школских класика*.<sup>345</sup>

Ова књига је по речима Миловоја Ј. Поповића имала задатак да допуни и прошири знање које ученици добијају у школи из учења грчког и латинског језика и других предмета који су с њима у вези. Образлажући потребу да се код нас нађе оваква књига рекао је: „Потребно је дати ученицима књигу, која би послужила као допуна или предговор издањима класичких писаца, која би из науке о грчкој и римској старини или класичне филологије изнела битне и основне ствари, које издавачи школских класика узимају као познате, па их и не понављају у напоменама на свакој страни, а које све много олакшавају ученицима читање и разумевање грчких и латинских класика. А потреба овакве књиге у нас у толико је већа, што у нашој књижевности нема ни опширнијега дела па ни мањег уџбеника за класичну филологију ... она може лепо да послужи као помоћна књига за изучавање грчких и латинских писаца како у нашој Великој Школи тако и у средњим школама ...“<sup>346</sup> На веома прегледан и занимљив начин ученицима и професорима се нуди много информација и објашњења о: грчкој азбуци, латинској азбуци, књигама и издањима, историји класичних рукописа, модерним библиотекама, критичком апарату, критици текстова, славним филолозима, дијалектима и изговору, грчкој хронологији, грчкој метрологији, историји атинске управе, становништву у Атини, атинском чиновништву, скупштини, атинској војсци и флоти, судском поступку у Атини, атинским финансијама, спартанским установама, насебинама, римској хронологији, мерама и новцу, историји римске управе, Риму под краљевима, римској републици, чиновништву, верским службеницима, римској скупштини, римском царству, римској војсци и морнарству, римском законодавству. Што је изузетно значајно, велика пажња је посвећена грчком и римском позоришту. У књизи се налази 56 слика, вешто одабраних и уз основни текст распоређених.

<sup>344</sup> Арнолд Шефер, *Нацрт о изворима за грчку и римску историју*, Београд 1900, 324 стр.

<sup>345</sup> Џемс Гоу, *Увод у изучавање грчких и латинских школских класика*, Београд 1903, 249 стр.

<sup>346</sup> Исто, 5.

Више пута поменути Никола Вулић, написао је текст *Јелинска лирика до Пиндара* објављен у Српском књижевном гласнику, а касније и прештампаван као сепарат.<sup>347</sup> Никола Вулић је овај текст, који је произашао из предавања одржаног у Колу српских сестара у Београду, посветио свом пријатељу Веселину Чајкановићу. На самом почетку текста Никола Вулић на веома занимљив начин читаоца уводи у причу о Грчкој где је овако инспиративно представља: „Пре две хиљаде и пет стотина година, у Јелади, тој земљи талената, поезије, уметности, под прекрасним њеним небом готовоа увек ведрим, чаробно плаветним, на топлим зрацима јужњачког сунца, које рађа „злаћану неранцу што гори у тамном лишћу“, како вели Гете, и лимун и мирту, у тој дивној и славној Јелади беше се лирска поезија развила у раскошан цвет дражесних боја и опојног мириса ...“<sup>348</sup> После овако ефектног почетка свако би пожелело даље да настави са читањем и упозна се у целости са грчком лириком до Пиндара. У причу о патриотској поезији читаоца уводи тако што наводи и неколико песама са патриотским осећањима, а чији су творци српски песници. Касније, наравно, излаже и о љубавној поезији као и о поезији која је настала из љубави према природи, цитирајући и анализирајући много кључних места из појединих грчких песама.

Веселин Чајкановић је у Српском књижевном гласнику објавио текст под насловом *О трагичном песништву и позоришту код Грка* који је касније прештампаван као сепарат.<sup>349</sup> Овог пута је Веселин Чајкановић текст посветио свом пријатељу Николи Вулићу. Говорећи о трагичном песништву и позоришту код Грка, поред општих карактеристика прави поређење између Грка и Римљана у вези са односом према позоришту. Тим поводом у раду је написао да је римска публика по квалитету својих осећаја далеко заостајала за грчком, а да Грци поседују особине које су их уздигле над свим народима старог века. Аутор сматра да су идеализам и хуманост те најважније грчке особине које се најсјајније манифестују баш у грчкој трагедији.<sup>350</sup>

Професор Милан Жепић је написао *Преглед грчке књижевности за средње и сличне школе* који је издат у Загребу, али који је био познат и делу српске интелектуалне елите која је могла да га користи.<sup>351</sup> Пре конкретне приче о почецима епског и лирског песништва, књига се бави грчком књижевности. У оквиру приче о епском песништву аутор прави поделу на „Хероички еп“ у ком се детаљно бави

---

<sup>347</sup> Никола Вулић, *Јелинска лирика до Пиндара*, Београд 1908, 31 стр.

<sup>348</sup> Исто, 3.

<sup>349</sup> Веселин Чајкановић, *О трагичном песништву и позоришту код Грка*, Београд 1910, 24 стр.

<sup>350</sup> Исто, 24.

<sup>351</sup> Milan Žepić, *Pregled grčke književnosti za srednje i slične škole*, 2. izdanje, Zagreb 1923, 80 стр.

Хомером и „Религиозно-дидактички еп“ у ком се укратко бави Хесиодом. Аутор је такође обрадио и лирско песништво, драмску поезију, грчко позориште, трагедију и комедију. У раду није запостављена ни историографија, где је акценат на Херодоту, Тукидиду и Ксенофонту. Обрађена је такође и философија пре Сократа, а највише пажње је посвећено Сократу, Платону, Аристотелу и Демостену. Укратко је обрађено и доба од Александра Великог до краја другог века нове ере, где се помиње поред општих карактеристика тог доба највише песништво и философија.

Миломир Милошевић у Просветном гласнику 1920. године објавио је текст *О васпитању средњошколске омладине*, у коме анализира тренутно постојеће стање и даје предлоге за постизање већег јединства и усмерености ученика за школу и живот. Аутор у тексту помиње неопходност удруживања ученика, организовања јавних трибина, ближе сарадње наставника и ученика итд.<sup>352</sup> Наглашава важност спортских такмичења ученика и у том контексту цитира Пиндара који говори о победама у Олимпији: „Као што је вода најбољи од свих елемената, као што је злато најдрагоценије међу благима смртних, као што светлост сунца превизалази све друге ствари сјајем и топлином, тако нема племенитије победе од олимпијске.“<sup>353</sup>

Алексије Јелачић је написао текст *О неким потребама историјске наставе у нашим гимназијама*, објављен у Просветном гласнику 1923. године. Аутор указује да је потребно набавити за школе карте, слике, историјску лектуру итд.<sup>354</sup> У поменутом контексту је истакао: „... зидне слике бар најважнијих културно-историјских средишта и места, као што су атински акропољ, римски форум и Палатин... без читања извора, без историјске лектуре ове врсте, историјска предавања о многим питањима остаће увек сува, недовољна и досадна. Говорити о грчким историчарима, на пример, не прочитавши ни једног одломка из Херодота или Тукидида... то значи свршити само половину посла.“<sup>355</sup>

С обзиром на то да се на часовима веронике много могло научити и о појединим догађајима из историје старог века, питање њеног опстанка је било изузетно значајно за изучавање античке прошлости. Др Чедомир Марјановић, професор и уредник Библиотеке савремених религиозно-моралних питања, бранећи потребу опстанка

---

<sup>352</sup> Момчило Милошевић, *О васпитању средњошколске омладине*, Просветни гласник, књ. 1, св. 1, Београд, јул 1920, 51-58.

<sup>353</sup> Исто, 55-56.

<sup>354</sup> Алексије Јелачић, *О неким потребама историјске наставе у нашим гимназијама*, Просветни гласник, књ. 2, св. 10, Београд, октобар 1923, 608-613.

<sup>355</sup> Исто, 610-611.

веронауке у школама написао је рад *Избацивање веронауке из наших гимназија*.<sup>356</sup> Образлажући због чега неко жели да се веронаука избаци каже: „Одавно се поговара о новом закону о средњим школама и његовим реформама. Чује се, да ће нова гимназија бити уређена у духу реалних потреба, и да ће реализам у њој бити појачан, те ће у истини спремати и ђаке „за стварни-реални живот“. Те гласове потврдила је и Политика својим уводним чланком бр. 4710. чији је писац неко од блиских познавалаца новог пројекта. Ми ћемо, у овом тренутку, пажњу посветити Веронауци. Од како је духнуо реалистички поветарац, главне своје силе он је наперио противу Веронауке и класичних језика. Нарочито се окомио противу Веронауке. И док се у многим другим земљама Веронаука предаје кроз свих 8 разреда гимназије, и сматра се као темељ социјалног васпитања и образовања, дотле је предавање Веронауке у нашој реалној гимназији сведено на 6 разреда. Од рата на овамо оно је сведено на 5 разреда; како се чује постоји тенденција да се избаци са свим, али задржана у прва четири разреда, стварајући на тај начин подлогу, да се првом згодно приликом потпуно избаци ...“<sup>357</sup>

У циљу одбране веронауке између осталог је истакао да гимназија као средња школа, која узима децу од 10 до 19 и 20 година, тим самим треба да буде и васпитна. Истиче да по мишљењу свих већих педагога религија и морал се не могу заменити неким „реалним“ предметима, а најмање „основана државног уређења“ што сматра да реализам мисли да уведе на место веронауке.<sup>358</sup>

Јосиф В. Стојановић, управитељ учитељске школе у пензији написао је рад *Из гимназије за гимназију: с обзиром на уџбеничку књижевност за веронауку: критичко разматрање предмета*.<sup>359</sup> У овом раду приказује тадашњи положај веронауке као наставног предмета, пореди поједине ауторе и њихова дела, приказује мишљење многих професора и прота о уџбеницима веронауке итд.

## **4.2. Античка прошлост у настави и уџбеницима од 1929. до 1941. године**

### **4.2.1. Наставни планови и програми**

Начелник Одељења за средњу наставу К. Сретеновић, по наређењу министра просвете и у складу са тадашњом државном политиком ради изједначења наставе у

---

<sup>356</sup> Чедомир Марјановић, *Избацивање веронауке из наших гимназија*, Београд 1921, 28 стр.

<sup>357</sup> Исто, 7.

<sup>358</sup> Исто, 8-9.

<sup>359</sup> Јосиф В. Стојановић, *Из гимназије за гимназију: с обзиром на уџбеничку књижевност за веронауку: критичко разматрање предмета*, Београд 1926, 46 стр.

учитељским школама прописао је привремени наставни план и привремене наставне програме.<sup>360</sup> По поменутом плану историја се изучавала са 2 часа недељно у првом, другом, трећем и петом разреду, а са 3 часа у четвртом.<sup>361</sup> Веронаука се изучавала са 2 часа недељно у свих пет разреда док се народни језик изучавао са 4 часа недељно у првом и другом разреду, а са 3 у трећем, четвртом и петом.<sup>362</sup>

Циљ наставе историје био је да се продуби историјско знање у генетичкој вези да би ученици правилније и јасније могли да схвате развитак људске образованости. Требала је ученицима да објасни колико је народна историја везана са догађајима светске историје и колико је њима условљена. О циљу наставе историје још пише: „С тим се у вези даје том наставом потребно резумевање друштвеног и државног уређења наше домовине и развија смисао за дужности и права ваљана грађанима.“<sup>363</sup>

Историја старог века се изучавала у првом и делимично у другом разреду. У првом разреду поред уводног дела, где би ученици требали да се упознају са општим историјским појмовима и преисторијским добом, предвиђено је изучавање историје источних народа, Грка и Римљана. Код источних народа би се требало упознати за земљама, народом, историјским развитаком и културом: Египта, Месопотамије, Сирије, Ирана и Индије. Најважније карактеристике историје Грка би требало упознати преко четири целине: „Јелинско доба“, „Атичко доба“, „Доба пропадања“ и „Јелинистичко доба“. Историју Римљана у првом разреду би требало упознати преко три целине и то: „Оснивање италијске националне државе. Земља и њени становници“, „Процват републике под влашћу сената“, „Пропаст републике (и прелаз у монархију)“ док би се у другом разреду у оквиру једне целине говорило о римској царевини и свршетку античког света.<sup>364</sup>

На настави православне веронауке у првом разреду, када се изучавала историја хришћанске цркве ученици су могли да стекну много знања из историје старог века. У делу програма који говори о првобитној хришћанској цркви, помиње се оснивање хришћанске цркве, ширењу цркве међу Јеврејима, прогону хришћана за време више римских царева који се помињу и тачно по имену. У четвртом разреду има много речи

---

<sup>360</sup> Привремени наставни план и програми: за учитељске школе у Краљевини Југославији, Београд 1931, 3.

<sup>361</sup> Исто, 4.

<sup>362</sup> Исто.

<sup>363</sup> Исто, 49.

<sup>364</sup> Исто, 49-51.

о моралу и дужностима према себи и ближњима, што би на ученике свакако требало да има и велик васпитни утицај.<sup>365</sup>

У програму за народни језик у првом разреду је предвиђено читање лектире која између осталог обухвата и: *Илијаду* и *Одисеју*, по четири песме на часу, а остало код куће: *Енеиду* исто тако, а на часу у одломцима (све у преводу) *Махабарату* и *Рамајану*. У другом разреду је било предвиђено да се у домаћој лектури прочита од Есхила *Персијанци* и *Прометеј*, од Софокла *Краљ Едип* и *Антигона*, Аристофана *Облаци*. Наравно, предвиђено је и читање још многих других дела, али не античких. У трећем разреду при изучавању беседништва требало је прочитати једну Демостенову *Филипику* и једну Цицеронову *Беседу против Катилине*. Уследило би прављење паралеле између Демостена и Цицерона.<sup>366</sup>

По поменутом наставном плану и програму античка прошлост се изучавала на око 20% часова историје од укупног броја часова историје у току школовања. У првом разреду када се највише изучавала античка историја број часова историје је шеснаести део недељног укупног броја часова. Ако томе додамо и часове веронауке где се у првом разреду много могло научити о појединим деловима историје старог века као и читање античких дела на појединим часовима народног језика и код куће, можемо закључити да је приближно осмина укупног недељног броја часова у првом разреду била на неки начин посвећена античкој прошлости.

---

<sup>365</sup> Исто, 15-19.

<sup>366</sup> Исто, 31-35.



Табела бр. 2.

НАСТАВА ИСТОРИЈЕ У УЧИТЕЉСКИМ ШКОЛАМА		
По плану од 27. августа 1931.		Часова недељно
РАЗРЕДИ	I	2
	II	2
	III	2
	IV	3
	V	2
Полажу историју на учитељском испиту (не постоји суштинска разлика у односу на матуранте гимназија)		

Табела бр. 3

НАСТАВА ИСТОРИЈЕ У ГРАЂАНСКИМ ШКОЛАМА		
По плану од 9. августа 1926.		Часова недељно
РАЗРЕДИ	I	2
	II	2
	III	2
	IV	2
Полажу историју на завршном испиту		

Закључак на основу анализе табела бр. 2 и бр. 1:

Фонд часова историје у учитељским школама незнатно је заостајао за фондом вишег течаја сва три типа средње школе (класичне гимназије, реалне гимназије и реалке). Збирни однос је 11 према 12.

Закључак на основу анализе табела бр. 3 и бр. 1:

Фонд часова историје у грађанским школама био је у збирном односу једнак фонду нижег течаја средњих школа (реалних гимназија, и реалки) тј. однос је био 8 према 8. Нижи течај класичне гимназије је имао већи збир фонда часова историје тј. 10.

Убрзо је дошло до модификације поменутог плана и програма по коме је у прва три разреда све остало исто, док у четвртном и петом постоје извесне корекције. Историја се по новом плану изучава са 2 часа у четвртном и 1 часом у петом разреду што није утицало на изучавање античке историје с обзиром да се у тим разредима није ни изучавала. У петом разреду и народни језик је заступљен са 1 часом мање тј. изучава се само на 2 часа. У овом

привременом наставном плану није више видљива веронаука, али се у петом разреду појављује филозофија са три часа недељно.<sup>367</sup>

Настава филозофије обухватала је и логику која се до тада изучавала заједно са психологијом. Задатак филозофије је био да упозна ученике с областима филозофског испитивања и главним проблемима, као и да савладају основе логике, етике и естетике. У оквиру наставе требало је да науче о појму, области, задатку филозофије, како и о односу филозофије и митологије, религије и односу филозофије према другим наукама. У оквиру изучавања историје филозофије требали су да се упознају са кратким везаним прегледом најглавнијих гледишта за схватање света које обухвата по програму: „Примитивни народи, филозофија код старих културних народа, хришћанство и средњи век, модерно доба, главни правци у садашњости.“<sup>368</sup>

У склопу приче о етици, требало се говорити, између осталог, о суштини морала, моралу и индивидуи, моралу и заједници, моралу и религији, моралу и истини. Говорећи о савести ученици су требали да се упознају и са слободом воље и одговорности, да упоређују добро и зло, егоизам и алтруизам, све поменуто би требало, с обзиром на садржину да има и васпитни утицај на ученике.

Драгослав П. Ђорђевић написао је рад *Филозофска настава у средњој школи*, о потреби за овим радом је рекао. „У времену, када се код нас решава веома важно питање наставних програма и уџбеника за средње школе, објављујем свој рад *Филозофска настава у средњој школи*, да бих потстакao интерес школских људи за ову врсту наставе, чији се значај канда не схвата довољно и о којој је код нас тако мало писано.“<sup>369</sup>

У раду је реч о томе да је врховни васпитни задатак средње школе да има за циљ образовање моралне воље и увођење ученика у националну садашњицу. Сматра да су чињенице знања потребне и као средство, као интелектуална подлога за појаву моралне воље, али и за могућност даљих студија. О улози практичног дела филозофске наставе односно етике каже: „Највиши задатак целокупног васпитања је морални карактер, тј. савршена, доследна и морална воља васпитаникова. Стога васколики труд средњошколске наставе мора се упућивати ка реализацији тога циља.“<sup>370</sup>

Јосип Локас у свом Пројекту новог наставног плана и програма за грађанске школе је испред предговора ставио мисао: „J. Kühnel: „Код састављања наставних програма морају

<sup>367</sup> *Привремени наставни план и програм за учитељске школе Краљевине Југославије у 1930/31. школској години*, Београд 1931, 1.

<sup>368</sup> Исто, 8.

<sup>369</sup> Драгослав П. Ђорђевић, *Филозофска настава у средњој школи*, Београд 1930, 4.

<sup>370</sup> Исто, 13.

имати прву и одлучну реч искуснији педагози и психолози, а не можда политичари, привредници и банкари.<sup>371</sup>

По наставном плану за грађанске школе историја се изучавала у сва четири разреда са 2 часа недељно, веронаука се изучавала у сва четири разреда такође са 2 часа недељно, само што је у трећем и четвртом разреду носила назив „Наука о вери с моралним поукама“.<sup>372</sup>

У општим напоменама за програм је наглашено да програм треба сматрати као оквир у чијим границама наставник има релативну слободу кретања имајући у виду смер грађанске школе, важније прописе и наставна начела.<sup>373</sup>

У предложеном програму за историју на почетку као општи циљ ове наставе истиче се развијање националних осећања и љубави према отаџбини. Поред обавезног прегледа народне историје у циљу наставе још пише: „У виду кратких осврта и напомена, важнији догађаји из историје Словена и других културних народа. Развијање међународне љубави, солидарности и пацифизма у духу прошлих и садашњих настојања, а у складу с расном свешћу и нашим поносом, јунаштвом и пожртвованошћу. Развијање осећаја готовости, прегарања за опће добро Отаџбине, Краља и народа. Развијање способности за историјско мишљење.“<sup>374</sup>

Предвиђено градиво историје у првом разреду се по програму делимично бави и античком историјом. Програм прилично штуро и непрецизно говори шта се од античке историје треба изучавати и каже само: „О нашим староседеоцима, нарочито Грцима и Римљанима дајући кратке напомене, карактеристике и културне податке и осталих народа. Остаци из римског доба у нашој земљи. Са овим довести у везу наша народна предања, старе споменике, народне умотворине, ископавања и друга открића.“<sup>375</sup>

Наука о вери с моралним поукама предаваће се по програму који прописује Министарство просвете на предлог надлежних црквених власти, а по саслушању Главног просветног савета. Док се ово не изврши предвиђено је да се предаје према дотадашњем програму прописаном за ниже разреде средњих школа. У програму за српскохрватски језик

---

<sup>371</sup> Josip A. Lokas, *Projekat novog nastavnog plana i programa za građanske škole Kraljevine Jugoslavije: s općim i posebnim uputstvima za njegovu praktičnu primenu*, Petrovgrad 1935,1.

<sup>372</sup> Исто, 2-4.

<sup>373</sup> Исто, 5.

<sup>374</sup> Исто, 18.

<sup>375</sup> Исто, 19.

није видљиво ништа од изучавања карактеристика античке књижевности и читања дела античких аутора.<sup>376</sup>

У делу у којем је реч о главним општим начелима рада за све наставне предмете говори се о задацима грађанске школе по којима она поред васпитно-образовне улоге треба ученицима да да и практична знања оспособљавјући их за живот, подешавјући свој рад према потребама школске околине, животним условима и занимањима становништва оног краја где се школа налази. У истом делу се налазе и многи савети да би се повећала успешност наставе. Између осталог пише: „Није у школи једини задатак рада да само прошири обим знања у појединим наставним предметима. Учење предмета је само средство да се постигне васпитна сврха и да се развију интелектуалне функције, у циљу васпитања самосталне, етички јаке, карактерне и продуктивне личности корисне за социјалну културу и људску заједницу ... У настави увек ће се полазити од ученика као главног покретача свеколиког наставног рада, а наставник има да ступи у позадину и да иза кулиса неприметно педагошки организује и управља васпитним и наставним радом ... Место хетерогености у настави, на основу дечјих индивидуалних диспозиција, има се више потенцирати дечја аутономност, мишљење и развијање способности запажања ... Зато ће се целокупна настава проводити по начелима и захтевима нове или савремене школе. У наставном раду примењиваће се најподеснији начин рада као са пр. метода пригодне наставе, пројеката, проблема слободног рада с групама, разредна обука основана на подели рада ... Бољим ученицима нека се задаје више и тежи задаци, а лошијима мање и лакши ... Понављање и утврђивање градива врло је подесно и зато неопходно потребно. Да би овај рад и вежба била што више занимљива и педагошки корисна, понављању се може дати нови облик, тј. репродуковање градива другим редом, начином, обликом, цртежем, ручним радом. Задавањем учења или понављања не смеју се ђаци преоптеретити. Нека се задаје једномерни умерени домаћи рад у споразуму с осталим предметним наставницима ... Ученике треба упутити и вежбати у техници стицања новог знања тј. у учењу напамет, како да се служе: књигама, речницима, изворима, лексиконом и како се искоришћују остала средства и помагала ... По који пут се вреднијим ђацима III и IV разреда може дозволити да својим друговима из новог градива одрже лакше предавање, да се овим вежбају у наступању пред јавност. Ова предавања могу бити из области књижевности, узорног читања, историје, земљописа ... Будући да су ђаци жива бића, не може се од њих захтевати да у школи стоје као саливени кипови. Зато нека у школи место круте дисциплине завлада ауторитет наставникове љубави, јер по мишљењу Рибо-а: „Човек нагло обузет страхом неспособан је за сваку вољну или рефлексну реакцију“. Стога нека

---

<sup>376</sup> Исто, 6-15

каткад у учионицама проструји и мало хумора, јер је веселост најбољи дечји пријатељ. Овим ће се наставник и пријатељски приближити ђацима ... Оцењивање ученика у свим разредима, а нарочито у нижим разредима, не сме бити ни престрого ни преблаго. У сумњивим случајевима, да ли да се ђаку даде боља или лошија оцена, рађе нека се оцени бољом, да се код ученика не би створило нерасположење према наставнику, предмету и уопће за рад. У нижим разредима могу се ученици нешто блаже просуђивати и оцењивати, посматрајући њихово активно учешће у настави и водећи рачуна о његовим индивидуалним особинама као и о условима живота ...<sup>377</sup>

У свим овим приложеним саветима за успешну реализацију наставе, можемо препознати многе идеале и тежње које и данас заокупљају пажњу педагогије, дидактике и методике наставе појединих предмета.

На основу издатих „Програма и методских упутстава за рад у средњим школама“ можемо закључити које су теме везане за школску праксу су биле предмет интересовања.<sup>378</sup>

На почетку је јасно наглашено да је задатак наше средње школе: „Да складно развија способности ученика, да им да више опште и национално образовање, да васпита морал и карактер, да развије у њима дисциплину рада и свест о задацима живота и о социјалним и грађанским дужностима, да их оспособи за лакше и успешније напредовање у доцнијим позивима и за стручно и научно усавршавање на високим школама и универзитетима.“<sup>379</sup>

Предмет интересовања у упутствима су: васпитање, настава, методе рада, домаћи рад, једнообразност рада у образовању, концентрација и координација, администрација, наставнички и васпитни позив. Министарство просвете је ова методска упутства дало наставницима средњих школа завршавајући их речима: „Поштовање идеје правде и морала, које живи у срцу сваког доброг наставника, и за које он жели да придобије срца својих ученика, осигураће му признање његових васпитаника, а целом наставничком раду признање народа и будућих поколења“<sup>380</sup>

У делу посвећеном настави наставнику је предочено да није ту да предаје и просто саопштава грађу ученицима, већ да треба да развије њихове способности посматрања и опажања, разумевања, комбиновања и на највишем степену мишљења. Зато се од наставника очекује да све ученике подстиче на самосталну активност, да слабије и расејаније ученике

---

<sup>377</sup> Исто, 33-39.

<sup>378</sup> *Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama*, Beograd 1936; У оквиру поменутог издања се налазе наставни планови одобрени одлуком министра просвете 1930. и наставни програми одобрени одлуком министра просвете 1930. 1931. и 1933. Методска упутства су одобрена 1936. године.

<sup>379</sup> Исто, 3.

<sup>380</sup> Исто, 29.

натера да пазе и сарађују. Наставник треба да пробуди и покрене ученичке способности итд. од наставника се очекује да одабере наставна средства која ће најлакше и најбоље пробудити пажњу ученика. Ученицима мора пружити прилику да сами што више раде, а у случајевима када сами не би могли доћи до потребних резултата да им својом живом речи изложи поједине чињенице, тако да постану што ближе и схватљивије ученичком духу.<sup>381</sup>

У делу посвећеном методама рада има много савета усмерених на узраст ученика, као фактор од кога зависи какав треба да буде наставников приступ. Између осталих корисних савета пише и следеће: „ ... било да се ради о обрађивању новог градива, било о пропитивању пређеног градива, ученику треба оставити времена да размисли о предмету, па да после даде свој одговор о њему, јасно и прецизно, у лепом облику и у логичкој вези. При томе га треба навикавати да што природније и што лепше излаже своје мисли, описује лица, ствари, појаве и догађаје, и препричава радње. Да би сарадња ученика била спонтана и што занимљивија, треба дозволити ученицима да постављају питања, али само у случају кад поједине ствари треба боље објаснити. Опасност да ученици злоупотребе ту слободу може се избећи ако им се добро објасни смисао и циљ њихова рада. Таквим поступком ћемо ученику помоћи да развија здрав смисао за слободу, до граница у којима не смета другима нити наставном раду ...“<sup>382</sup> У овом примеру се види да треба имати на уму да је ученицима потребно оставити довољно времена о нечему да размисле како би могао да се до краја одвије мисаони процес тј. њихова мисаона активизација. Помиње се такође развијање здравог смисла за слободу код ученика, које се постиже кроз развијање умерености, овога пута у постављању питања у методама рада се такође, скреће пажња на подешавање наставе и васпитања према индивидуалности ученика што доказује да је Министарство просвете и тада обраћало пажњу на индивидуалне способности ученика.<sup>383</sup>

По наставном плану за реалну гимназију историја се изучавала са 2 часа недељно у другом и са 3 часа недељно у трећем, четвртном, петом, шестом, седмом и осмом разреду. Веронаука се изучавала са 2 часа недељно у свих 8 разреда. Латински језик се учио у петом и шестом разреду са 4 часа недељно и у седмом и осмом са 3 часа недељно. Српскохрватски-словеначки језик се изучавао у свим разредима, у првом и другом са 5 часова недељно, а у свим осталим разредима са 4, филозофија се изучавала само у осмом разреду са 2 часа недељно.<sup>384</sup>

---

<sup>381</sup> Исто, 12-14.

<sup>382</sup> Исто, 16.

<sup>383</sup> Исто.

<sup>384</sup> Исто, 30.

По наставном плану за класичну гимназију историја и веронаука су се изучавале са истим бројем часова као у реалној гимназији. Српскохрватски-словеначки језик се изучавао са само једним часом мање у другом разреду у односу на реалну гимназију. Латински језик се изучавао са 5 часова недељно у првом, другом, петом и шестом разреду, а са 4 у трећем, четвртном, седмом и осмом. У класичној гимназији се изучавао и грчки језик у трећем, четвртном, петом, шестом, седмом и осмом разреду са 4 часа недељно. Филозофија се изучавала у осмом разреду, али са 3 часа недељно, предмет се као и у реалној гимназији тачно звао „Основи филозофије.“

По наставном плану за реалку историја се изучавала са 2 часа недељно у другом, петом и шестом разреду, а са 3 часа у трећем, четвртном, седмом и осмом разреду. Српскохрватско-словеначки језик се изучавао са 5 часова недељно у првом и другом разреду, са 4 у трећем и четвртном и са 3 у петом, шестом, седмом и осмом. Веронаука се изучавала исто као у претходно поменутиим гимназијама док се класични језици и филозофија нису изучавали.<sup>385</sup>

---

<sup>385</sup> Исто, 32.

Табела бр. 4

## Наставни план реалне гимназије

<b>ПРЕДМЕТИ</b>	<b>I</b>	<b>II</b>	<b>III</b>	<b>IV</b>	<b>V</b>	<b>VI</b>	<b>VII</b>	<b>VIII</b>
Веронаука	2	2	2	2	2	2	2	2
Српскохрватски-словеначки језик	5	5	4	4	4	4	4	4
Француски језик	3	3	3	3	3	3	3	3
Немачки језик	-	-	3	3	3	3	3	3
Латински језик	-	-	-	-	4	4	3	3
Историја	-	2	3	3	3	3	3	3
Земљопис	2	2	2	2	2	2	2	2
Природопис	3	3	-	-	2	3	2	-
Физика	-	-	2	2	-	-	3	3
Хемија	-	-	-	3	-	-	-	2
Хигијена	-	-	1	1	-	1	1	-
Математика	4	4	4	3	3	3	4	4
Основи филозофије	-	-	-	-	-	-	-	2
Цртање	2	2	2	2	2	1	-	-
Писање	2	1	-	-	-	-	-	-
Певање	2	2	-	-	-	-	-	-
Гимнастика	2	2	2	2	2	1	1	-
Ручни рад	2	2	2	-	-	-	-	-
<b>Свега недељно</b>	<b>29</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>31</b>	<b>31</b>



Табела бр. 5.

## Наставни план класичне гимназије

<b>ПРЕДМЕТИ</b>	<b>I</b>	<b>II</b>	<b>III</b>	<b>IV</b>	<b>V</b>	<b>VI</b>	<b>VII</b>	<b>VIII</b>
Веронаука	2	2	2	2	2	2	2	2
Српскохрватски-словеначки језик	5	4	4	4	4	4	4	4
Француски језик	3	3	3	3	3	3	3	3
Немачки језик	-	-	-	-	-	-	-	-
Латински језик	5	5	4	4	5	5	4	4
Грчки језик	-	-	4	4	4	4	4	4
Историја	-	2	3	3	3	3	3	3
Земљопис	2	2	2	2	2	2	1	2
Природопис	2	3	-	-	2	2	2	-
Физика	-	-	3	-	-	-	3	3
Хемија	-	-	-	2	-	-	2	-
Хигијена	-	-	-	2	-	1	-	1
Математика	3	3	3	3	3	3	3	-
Уметност	-	-	-	-	-	-	-	2
Основи филозофије	-	-	-	-	-	-	-	3
Цртање	2	2	-	-	-	-	-	-
Писање	2	-	-	-	-	-	-	-
Певање	2	2	-	-	-	-	-	-
Гимнастика	2	2	2	2	2	1	-	-
<b>Свега недељно</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>31</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>31</b>	<b>31</b>

Табела бр. 6.

## Наставни план реалке

<b>ПРЕДМЕТИ</b>	<b>I</b>	<b>II</b>	<b>III</b>	<b>IV</b>	<b>V</b>	<b>VI</b>	<b>VII</b>	<b>VIII</b>
Веронаука	2	2	2	2	2	2	2	2
Српскохрватски-словеначки језик	5	5	4	4	3	3	3	3
Француски језик	3	3	3	3	3	3	3	3
Немачки језик	-	-	3	3	3	3	3	3
Историја	-	2	3	3	2	2	3	3
Земљопис	2	2	2	2	2	2	1	2
Природопис	3	3	-	-	2	3	3	-
Физика	-	-	2	2	-	-	4	4
Хемија	-	-	-	3	3	2	2	-
Хигијена	-	-	1	1	-	1	-	1
Математика	4	4	4	3	4	4	4	5
Нацртна геометрија	-	-	-	-	2	2	2	2
Уметност	-	-	-	-	-	-	-	2
Цртање	2	2	2	2	2	2	1	1
Писање	2	1	-	-	-	-	-	-
Певање	2	2	-	-	-	-	-	-
Гимнастика	2	2	2	2	2	1	-	-
Ручни рад	2	2	2	-	-	-	-	-
<b>Свега недељно</b>	<b>29</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>30</b>	<b>31</b>	<b>31</b>

Табела бр. 7

Наставни предмети у оквиру којих се изучавала античка прошлост

	<b>ПРЕДМЕТИ</b>	<b>I</b>	<b>II</b>	<b>III</b>	<b>IV</b>	<b>V</b>	<b>VI</b>	<b>VII</b>	<b>VIII</b>
<b>РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА</b>	Историја	-	2	3	3	3	3	3	3
	Веронаука	2	2	2	2	2	2	2	2
	Латински језик	-	-	-	-	4	4	3	3
	Грчки језик	-	-	-	-	-	-	-	-
	Српскохрватски-словеначки језик	5	5	4	4	4	4	4	4
	Основи филозофије	-	-	-	-	-	-	-	2
<b>КЛАСИЧНА ГИМНАЗИЈА</b>	Историја	-	2	3	3	3	3	3	3
	Веронаука	2	2	2	2	2	2	2	2
	Латински језик	5	5	4	4	5	5	4	4
	Грчки језик	-	-	4	4	4	4	4	4
	Српскохрватски-словеначки језик	5	4	4	4	4	4	4	4
	Основи филозофије	-	-	-	-	-	-	-	3
<b>РЕАЛКА</b>	Историја	-	2	3	3	2	2	3	3
	Веронаука	2	2	2	2	2	2	2	2
	Латински језик	-	-	-	-	-	-	-	-
	Грчки језик	-	-	-	-	-	-	-	-
	Српскохрватски-словеначки језик	5	5	4	4	3	3	3	3
	Основи филозофије	-	-	-	-	-	-	-	-

Закључак на основу табеле бр. 4, 5, 6, 7:

У класичној и реалној гимназији фонд часова историје је био идентичан. Настава историје у реалки је извођена са часом мање у петом и шестом разреду. Фонд часова веронауке се није разликовао у сва три типа средње школе. Укупан фонд часова латинског

језика у класичној гимназији је био знатно већи него у реалној гимназији, збирни однос недељног фонда часова је 36 према 14. У класичној гимназији грчки језик се изучавао са укупно 24 часа недељног фонда током школовања, а у реалној гимназији се није изучавао. У реалки се нису изучавали латински и грчки језик. Српскохрватски-словеначки језик се у класичној гимназији изучавао са часом мање у другом разреду у односу на реалну гимназију. У реалки се српскохрватски-словеначки језик изучавао са часом мање у V, VI, VII и VIII разреду у односу на реалну гимназију. Основи филозофије су изучавани са часом више у класичној гимназији у односу на реалну гимназију, то јест у односу 3 према 2 у осмом разреду, док се у реалки основи филозофије нису изучавали.

Историја старог века се изучавала у другом и петом разреду, а у програму је вођено рачуна о томе да су ученици другог разреда млађег узраста и да сходно томе треба прилагодити програм. Што се тиче праисторијског периода и историје источних народа у старом веку програмом је предвиђено да се уради: „Људске заједнице: породица, општина и држава, сталеж и народ. Рат и мир. Јунаци и јунаштво. Слике из преисторије. Преисторијски људи, њихова станишта, начин живота, оруђа и оружја. Главна налазишта њихових остатака у нашој земљи. – Слике из историје најстаријих народа. Из историје Египћана: пирамиде, гробница Тутанкамонова, храм, писање. – Из историје Вавилонца и Асираца: палате са украсима, клинасто писање. Приче о Нимроду, Семирамиди и Сарданапалу. – Из историје Феничана: бродарство, трговина и писање. – Јевреји: једнобоштво, прича о Јосифу. – Из историје Персијанаца: уједињење најстаријих држава под Киrom (прича о Киру), државно уређење под Даријем; поход на Ските.“<sup>386</sup>

Из историје Грка по програму треба обрадити: „Микенско доба и Хомер. Прича о тројанском рату. Хомер и његова дела и наше народне песме. Одисеја и грчко морепловство. – Остаци из микенског доба. – Вера: приче о главним боговима и херојима: Херкул, Персеј, Тезеј. Аргонаути (у вези с народним предањима код нас). Едип. - Спарта у старо време. Њено војничко уређење. - Олимпија и Делфи. Олимпијске игре. Питијино пророчиште. Грчки храм и украси (вајарски). - Ратови с Персијанцима за слободу. Грци у Малој Азији. Одбрана Термопила. Милтијад и бој код Маратона. Темистокле и Аристид. Битка код Саламине. Атина у доба Периклово (као плод грчких победа). Неслога међу Грцима и пропаст Грчке. - Александар Велики. Филип Маћедонски и Грци. - Александар у Египту. Поход на Индију. Опис Александрије (као велике вароши).“<sup>387</sup>

---

<sup>386</sup> Исто, 161.

<sup>387</sup> Исто, 161-162.

Римска историја која би по програму требала да се изучи обухвата: „Најстарије римско доба. Извор прича о краљевима: прича о Енеју, Ромулу и Рему; Нума, Тарквиније Охоли. Прича о Бруту и његовим синовима, Сцеволи, Коклу, Клелију, Децију Мусу и Кормолану, као римским идеалима јунаштва. Уређење римске републике. – Пунски ратови. Римска снага и Картагинска снага. Ханибалов поход. Римљани и Илири. – Сто година грађанских ратова. Граси. Робови у римској држави. Цезар. Борба гладијатора и борбе са зверовима. – Римска царевина. Августова светска држава. Освајање на Дунаву. Германи. Хришћанство. Трајан и Хадријан и предање о Трајану. Диоклецијан (цар Дукљанин) и Константин. Деоба римске царевине. Пропаст Западног римског царства. – Југославија пре досељења јужних Словена. Најстарији становници: Грци, Трачани, Илири, Келти, - Римљани, њихова управа, остаци из римског доба.“<sup>388</sup>

Очигледан пример идеологизације која се рефлектовала у наставном програму је реченица: „Југославија пре досељења Јужних Словена“.<sup>389</sup>

Поређења ради програм историје старог века за пети разред гимназије изгледа овако: „Увод. – Појмови: историје, културе, државе: Општа историја, њена подела. – Општа историја, њена подела. – Преисторијско доба: камено доба: метално доба; развитак људских заједница; постанак државе. – Позорница Старог века, ток историјског развитка Старог века с Истока на Запад. А) Источни народи. – Египат. Земља и народ; Историјски развитак; државно уређење, вера, уметност, књижевност, науке. Месопотамија (Вавилонци и Асирци). Земља и народ; историјски развитак; вера, уметност, песништво, науке, законодавство (Хамураби). Сирија (Јевреји и Феничани). Палестина и долазак Јевреја, њихова држава. Вера и књижевност. – Феничанско приморје и градови; морепловство, трговина и колоније; производи и писменост. Иран (Међани и Персијанци). Земља и народ; историјски развитак; државно уређење; вера. Индија. Земља и народ. Сеобе. Друштво; вера; филозофија; књижевност. Б) Грци. – Јелинско доба. Утицај земљишта на грчку историју и културу. – Критска и микенска култура (рекапитулација из II разреда, с допунама). Сеоба у Грчку и из Грчке и култура тога доба (грчки Средњи век): привреда, државно уређење, правни односи, вера, еп. – Аристократија и тиранија. – Духовни преокрет овога доба (индивидуализам у песништву и уметности, мишљењу и вери). – Заједничке везе. – Спарта до персијских ратова. Античко доба. Почети Атине. Солон. – Пизистрат; Клистен. – Персијски ратови (рекапитулација, с допунама). Атински савез. – Периклова спољна и унутрашња политика. – Друштвени и привредни живот. – Наука и филозофија (до Сократа). – Уметност и

---

<sup>388</sup> Исто, 162.

<sup>389</sup> Исто.

књижевност. – Пелопонески рат. Доба пропадања (распад). Спартанска олигархија и западни Грци. – Превласт Тебе и други атински савез. – Превласт Маћедоније под Филипом II. – Науке и филозофија у IV веку. Уметности. Јелинистичко доба. Александар Велики и његови ратови (рекапитулација из II разреда); његова личност. – Александров преображај света; циљеви (светска држава и ново човечанство) и дејства (грчка културна власт над светом). – Јелинизам као политичка појава (нова државна форма, разорне снаге); Јелинизам као културна појава (материјална култура), поједине науке, филозофија, вера, књижевност, уметности. Утицај грчке културе у земљама Југословена. **В) Римљани.** – Оснивање италиске националне државе. Земља и њени становници. Етрурска власт. – Почети Рима и критика традиције. Доба краљевства и установе тога доба. – Освајање Италије (средње и јужне); први пунски рат и завршетак освајања Италије. – Изграђивање републиканског уређења: најстарије установе; законодавство, сталешке борбе (преглед), римско уређење по свршетку борбе. – Процват републике под влашћу сената. Покорење запада у II пунском рату. – Покорење Истока. – Рим као светска сила; утврђивање и проширење власти. Војска и флота; политички и привредни развитак. Јелинизовање Рима; почетак опадања. – Пропаст републике (и прелазак у монархију). Покушаји рефорама (браћа Граси; Марије и његови ратови). – Први грађански рат и утврђивање сенатске власти. – (доба Помпејево и I тријумвират). – Други грађански рат и прелазак у монархију. – Цезарова монархија. – Борба о Цезарово наслеђе. – Римски живот у доба опадања. Римска царевина. – **А) Принципат.** Оснивање принципата под Августом; културно стање тог доба. – Унутрашњи развитак принципата (под разним династијама). – Спољна политика принципата: борбе на Рајни, Дунаву и Еуфрату. – Држава и привреда. Духовна култура. **Б) Апсолутизам.** Преуређење државе под Диоклецијаном. – Константин и победа хришћанства. – Деоба царевине и свршетак античког света. Култура овог доба. – Југословенске земље под римском влашћу“<sup>390</sup>

По програму за пети разред гимназије обрађује се и део историје раног средњег века.

Очигледно је да је историја старог века у петом разреду гимназије предвиђена да се изучава на знатно вишем нивоу него у другом разреду. Много детаљније и сложеније у програму за пети разред је представљена античка прошлост, без много обраћања пажње на занимљивости, приче и повезивање са нашим народним предањима као у другом разреду.

Одступање од овог програма, што се тиче историје старог века, постоји само за пети разред реалки. Тамо је наглашено да нарочиту пажњу треба обратити на културу источних

---

<sup>390</sup> Исто, 165-168.

народа, на Периклово доба, Јелинистичко доба и Августово доба. Сви остали одељци; прописани овим програмом треба да буду пређени у мањем обиму и у општим прегледима.<sup>391</sup>

Код програма наставе историје где се говори о методама рада између осталог пише: “Раније, настава историје изводила се једино предавањем наставника, тј. наставник је излагао градиво, трудећи се да буде што речитији, а ученици су слушали. Јасно је да се овај метод не може и даље задржати као једини у историјској настави, јер по захтевима савремене наставе треба спровести на часу што живљу сарадњу ученика и наставника. Наставник се не сме задовољити пасивним интересовањем ученика. Али, с друге стране, настава историје не може се лишити говора „ex cathedra“ ако жели да распали национални плам и да живописним и јасним излагањем осветли историјске чињенице. Метода активне радне наставе састојала би се у томе, што би ученици у споразуму са наставником узврђивали тему за обрађивање: историјску личност, догађај, паралелу. Наставник би дао потребна упутства за рад, а ученици би сами прибављали градиво, тј. доносили би материјал потребан за рад у школи (лектира, карте, слике и др). Сада тек настаје заједничка обрада тог градива у разреду. На овај начин: Градиво се претреса и уобличује у дискусији са ученицима, или више ученика дају обавештења о истој теми, или само један ученик, обично бољи, излаже градиво, тј. предаје. Наставник само руководи, координира, даје сугестије, и, кад је потребно, поправља. Наравно и у примени ове методе избор градива и ток обраде истог, мора се изводити према наставном програму.“<sup>392</sup>

Очигледно је да се овим саветима желела модернизовати настава и повећати мисаона активизација ученика на часу као и употреба различитих наставних средстава у том циљу.

Предмет интересовања ових упутстава била је и употреба уџбеника о чему између осталог пише: „Задатак уџбеника је да буде помоћно сретство и материјални потсетник ученику, тј. да ученик после часа, код куће, помоћу уџбеника освежи, учврсти и продуби знање стечено на часу. И нова, тзв. активна школа, признаје уџбенику велики значај. Уџбеник потстиче и уводи ученика у добровољан, самосталан и продуктиван рад; он му даје ново и допуњава раније стечено знање, и пружа му преглед читаве целине. Али ваља нагласити, да уџбеник не може заменити наставника и да метод употребе уџбеника не значи ни у ком случају задавање „одавде довде“, нити пак суви вербализам и механичко учење напамет. Ученик не може сам учити из уџбеника; он мора чути живу наставникову реч и користити се свим помоћним наставним сретствима. Наставник који се ослања само на

---

<sup>391</sup> Исто, 177.

<sup>392</sup> Исто, 183-184.

уџбеник или који га на часу чита, који задаје „одавде довде“ и који само тражи да ученици науче „напапет“ руши све наставне принципе и оглашава самога себе за непотребног.“<sup>393</sup>

Из данашње перспективе, са много тога изнесеног о употреби уџбеника, се можемо сложити, али не и са тим да се уџбеник користи само после часа. Добро опремљен, функционалан уџбеник, може се итекако успешно користити на различите начине и на часу, нарочито ако садржи и изворне текстове, слике, карте, питања.

У програму латинског језика за пети разред реалне гимназије пише да у читанци ради бољег утрђивања облика поред латинских реченица треба да буде довољно непрекидног штива за превођење на народни језик, као и примера из народног језика за превођење на латински. Наглашено је да реченица треба да буде што мање, а непрекидног штива што више и то скаски из времена оснивања Рима, басана, краћих прича, анегдота, пословица итд. Такође је назначено да се уче напет пословице и изреке.<sup>394</sup>

У програму за шести разред реалне гимназије, поред објашњења везаних за граматику, пише да читанка треба да има реченице и непрекидно штиво. На крају читанке било би добро да се налази подесна хрестоматија из прозних писаца, у којој би била и нека Федрова басна. Штиво у хрестоматији би требало имати потребан коментар. Уз читање требало би да се одвија кратко тумачење реалија.<sup>395</sup>

Програм за седми разред каже да треба да постоји штиво, хрестоматија у којој ће бити одабрана места из Цезара, нарочито она места која се тичу наших области. Такође треба користити одабрана места из Салустија, Овидија и других латинских писаца у прози и стиху. Требало би користити и по које штиво из латинитета (средњи и нови век). Штива у хрестоматији би требала да буду с потребним коментаром. Из књижевне историје по програму би требало обрадити карактеристике златног века римске књижевности као и живот и рад Цезаров, Салустијев и Овидијев. Ученике би такође требало упућивати на читање добрих превода латинских и грчких класика.<sup>396</sup>

По програму за осми разред би требало да се користи штиво, хрестоматија, у којој ће бити одабрана поглавља из Ливија, из Цицеронових говора, писама и философских дела, из Вергилијеве Енеиде и писама Плинија Млађег, из Хорацијевих ода и Тацитових Анала, као и других латинских писаца у прози и стиху. Требао би такође да се користи и по који текст из националног латинитета средњег и новог века. Требало би да буду објашњене важније

---

<sup>393</sup> Исто, 184-185.

<sup>394</sup> Исто, 137.

<sup>395</sup> Исто, 138.

<sup>396</sup> Исто.



реалије с обзиром на стару уметност. Из историје књижевности по програму би требале да се обраде важније карактеристике периода римске књижевности; живот и рад Цицерона, Ливија, Вергилија, Плинија Млађег, Хорација и Тацита. Ученици треба такође да буду упућени на читање добрих превода класичних писаца.<sup>397</sup>

У програму за други разред класичне гимназије пише да читанка треба да буде састављена по истим принципима који су дати за читанку у петом разреду реалних гимназија. У трећем разреду класичне гимназије је предвиђено читање хрестоматије, у којој ће бити одабрана места из латинских писаца у прози, као и по која Федрова басна међу њима. У првом разреду су се изучавала почетна основна граматичка правила, било је превођења, али без назнака које штиво да се користи.<sup>398</sup>

По програму за четврти разред класичне гимназије требало је користити хрестоматију, у којој би требала бити одабрана места из Цезара и других латинских писаца у прози и у стиху. Из старина је требало обрадити устројство римске војске и ратне старине, а из књижевне историје Цезара и његово доба.<sup>399</sup>

У петом разреду класичне гимназије треба обрађивати хрестоматију, у којој ће бити изабрана места из Салустија, Цицерона и других латинских писаца у прози и стиху. Из књижевне историје је требало обрадити историографију, до Салустија и говорништво до Цицерона. Наглашено је и да граматичко знање латинског језика у вишим разредима треба утврђивати, усавршавати и проширивати уз читање прозаичких писаца.<sup>400</sup>

По програму за шести разред класичне гимназије из хрестоматије треба да буду одабрана места из Цицерона, Овидија и других латинских писаца у прози и у стиху, као и по који текст националног латинитета средњег и новог века. Наглашено је да се из књижевне историје обраде Цицерон и Овидије, а из прозодије елементарни наук о прозодији, из метрике хексаметар и елегијски дистих.<sup>401</sup>

У седмом разреду из хрестоматије је требало изабрати места из Вергилија, Ливија, Цицерона и Плинија Млађег, као и других латинских писаца у прози и стиху, а и по неки текст из националног латинитета средњег и новог века. Из књижевне историје је требало узети Ливија, Цицеронова филозофска дела, Плинија и Вергилија, а нарочито његову Енеиду.<sup>402</sup>

---

<sup>397</sup> Исто, 139.

<sup>398</sup> Исто, 140.

<sup>399</sup> Исто,

<sup>400</sup> Исто, 141.

<sup>401</sup> Исто.

<sup>402</sup> Исто, 141-142.

У програму за осми разред класичне гимназије је написано да из хрестоматије треба одабрати места из Тацита, Хорација, Плаута, Теренција, Сенеке и других латинских писаца у прози и стиху као и по које текстове из националног латинитета средњег и новог века. Из књижевне историје је требало обрадити литерарни увод у Тацита, а затим преглед целе римске литературе и њене везе с нашом литературом. У програму за осми разред је наглашено да настава латинског језика има троструки задатак: да проучава латински језик. Да проучава римску књижевност, да упознаје са римским животом и духом као и са оним елементима наше културе који су римског порекла.<sup>403</sup>

Занимљиво је да у оквиру програма за осми разред класичних гимназија постоји део који говори о користи наставе латинског језика за васпитање у коме се између осталог каже: „Настава латинског језика, као део средњошколске наставе, може врло добро послужити васпитању интелектуалном, естетском и моралном, и развијању социјалних и грађанских врлина. Интелектуалном васпитању служи тиме што се поједине граматичке појаве латинског језика упоређују са појавама у матерњем и другим живим језицима, - то потстиче оштроумност и развија моћ посматрања, а проналажење сличности и различности доводи до логичких закључака. Даље, разумевање грађе и смисла латинске реченице значајан је и тежак интелектуални посао. Потребан је дуг и мучан умни напор да се иста мисао упозна као идентична у разним језичким појавама, или, како се то каже, да се потпуно уђе у дух језика. Најзад, проучавањем класичне књижевности шири се умни хоризонт и употпуњује познавање садашњице. Настава латинског језика доприноси у пуној мери и развијању естетских осећања. Приликом естетске анализе прочитаног штива проналазе се стилски украси и ретке књижевне лепоте, истиче се висок дух и морал у њима, саосећа се са идеалним личностима, проживљује се описани догађаји. Даље, посматрање творевина римских ликовних уметности, посета галерија, историјских музеја, места где се врше ископавања, доноси много естетских утисака. Моралном васпитању доприноси настава латинског језика тиме што нас књижевна дела римских државника, песника, историчара, филозофа, упознају са живим извором светлих примера и племенитих осећања: пламене љубави према домовини, хероизма, прегалаштва, пожртвовања, неустрашивости, самилости, некористољубља. Поред тога, ова књижевна дела пружају нам државноправне појмове, износе проблеме државног живота, питања спољне и унутрашње политике, однос личности према заједници, и безброј примера где су осећања заједнице и слога грађана подизали домовину до славе и величине, дочим су је поцепаност и неслога доводиле до пропасти. Због

---

<sup>403</sup> Исто, 142.

тога се настава латинског језика може врло згодно искористити и за државно-грађанско васпитавање.<sup>404</sup>

У програму пише и да је задатак предвиђеног читања лектира да пружи заокружену слику прочитаног дела, тј. да оживи његове специфичне језичке и стилске особине, ритам, духовну садржину и уметничку грађу. Читање дела треба да да јасну и реалну слику писца, да прикаже духовну, материјалну и уметничку културу свога времена и да истакне утицај тога дела на културни живот садашњице. Наглашено је да при избору лектире из римских и грчких класика треба пазити да места за читање буду пуна лепог, поучног и васпитног садржаја, да буду занимљива и да не буду претешка. Читање класика ученика је требало да уведе у познавање старине из непосредног извора како би добио живу слику античког духовног и културног живота. Расправљањем културно-историјских питања ученик би проширивао знање и изграђивао јаку карактерну личност. Да би схватили дух антике ученике је требало упозоравати да је антика основ данашњој култури, духовној и материјалној. У програму је наглашено да велика дела хеленског духа садрже у себи многе надвременске вредности, а дела римске књижевности откривају дух једног великог народа, који је био прожет ретким патриотизмом, који је испољио ванредно јаку вољу и истрајност у раду и показао ненадмашну државотворну способност. Из програма произилази да ће настава бити корисна јер ће се упознавањем духа и мисли античких народа побудити активност код ученика која ће их приморати да заузму своје лично становиште према извесним појавама и да изграде свој поглед на свет и живот.<sup>405</sup>

На неколико примера је објашњено како би требала да тече настава класичних језика: „Читајући Платона сусрећемо се са Сократом. Сократа треба тачно приказати и довести га у односе са Будом и Конфуцијем; треба објаснити и његов однос према софистима и важност софиста за грчку науку и филозофију: треба нагласити љубав Сократову према држави и послушност законима. Платонов филозофски систем тумачићемо објашњавајући Лајбница и Хербарта, па и друге идеалистичке назоре, а на његово мишљење о држави надовезаћемо мишљење Аристотела, св. Августина, Хоббеса, Русоа, Спенсера. Читање Демостена упознаће нас с његовом политичком концепцијом панхеленизма, уједињења свих Грка, а на то можемо недовезати неколико примера из нове политичке историје: уједињење Италије, Немачке, наше народно и државно уједињење, идеју о Паневропи. Читање Хомера побудиће нас на размишљање о нашим народним песмама, о ретком благу које се крије у народној поезији. На лектири Вергилија протумачићемо и упознати Дантеа и његову

---

<sup>404</sup> Исто, 142-143.

<sup>405</sup> Исто, 148-149.

„Божанствену комедију“. Прометеја ћемо упоредити са Фаустом. И тако даље. Читајући, дакле, старе класике, пазићемо на све моменте, и митолошке, и литерарне, и строго научне, и на реалије, па ће отпасти и онај приговор о стерилности наставе класичних језика.<sup>406</sup>

Предложено је такође да се при читању лектире треба што је могуће више користити и очигледним средствима: сликама, скицама, скиоптичким<sup>407</sup> приказивањем. Требало би да се на пример лектира из Софокла и Еурипида пропрати приказивањем старог грчког позоришта (Атине, Епидавра), затим позоришта азијског и римског типа. Лектира из Илијаде би се илустровала пројекцијом старе Троје и околине. Кад читају Одисеју ученицима може да се прикаже грчка кућа хомерског и каснијег доба док је за лектиру из Салустија потребан план форума из царских времена итд.<sup>408</sup>

Сви наведени примери говоре у прилог чињеници да је од стране Министарства просвете постојала иницијатива да се настава модернизује у циљу побољшања квалитета наставе и повећања мисаоне активизације ученика на часовима.

По програму за грчки језик у класичној гимназији, у трећем и четвртном разреду се не помиње коришћење неког конкретног штива, али се ипак преводи како би се вежбало стечено граматичко знање. По програму за пети разред класичних гимназија, граматичко знање се усавршава и проширује на штиву. По програму треба да се чита хрестоматија у којој ће бити одабрана места грчких писаца. Требало је изучити најважније из старина и митологије, из књижевне историје Ксенофонов и Херодотов живот и рад, а потом кратак преглед грчке историографије.<sup>409</sup>

По програму грчког језика за шести разред класичних гимназија из хрестоматије треба изабрати места из Хомера, Плутарха и по који текст византијских писаца. Требало је изучавати: дијалект епа, разлике између Хомеровог и атичког дијалекта, постанак епа и уопште о Хомеру. Ученицима је требало препоручити да прочитају што више из Илијаде и Одисеје у преводу.<sup>410</sup>

По програму за седми разред из хрестоматије треба одабрати делове из Платона, Демостена и других грчких (и византијских писаца). Из старина и митологије је требало узети најпотребније, а такође и направити преглед грчког говорништва до Демостена и грчке философије до Платона.<sup>411</sup>

---

<sup>406</sup> Исто, 149-150.

<sup>407</sup> Скиоптикон – апарат за приказивање увећаних слика у мраку (у школи).

<sup>408</sup> Programi i methodska uputstva, 150-151.

<sup>409</sup> Исто, 157.

<sup>410</sup> Исто.

<sup>411</sup> Исто.

По програму за осми разред из хрестоматије треба да буду одабрана места из Платона, Аристотела, Софокла, Еврипида и других грчких (византијских ) писаца у прози и у стиху. Требало се дотаћи Платонове и Аристотелове философије и грчке драмске поезије. Наглашено је да штива у хрестоматијама треба да буду с потребним коментаром као и да поред хрестоматија треба приредити и школска издања грчких писаца да би се у вишим разредима могла читати дела и писци у целини. Предвиђено је понављање узете грађе из старина и антологије као и понављање читаве историје грчке књижевности узете у вишим разредима.<sup>412</sup>

Програмом за грчки језик уопште је наглашено да ученици треба да стекну довољно знања грчког језика, како би читајући садржајем и обликом најистакнутија књижевна дела упознали духовни и културни живот старих Грка. При томе би требали нарочиту пажњу обратити на везе с нашом народном културом и историјом, с нашом историјском наставом и наставом матерњег језика. Што се тиче метода рада и осталог у вези наставе грчког језика, у главном важи оно што је речено за наставу латинског језика.<sup>413</sup>

По програму за српскохрватски језик у трећем разреду гимназије пише да треба правити везу са историјама културних народа, нарочито античким. Требало би обрадити остатке и утицаје грчко-римске културе на наше земље и народ.<sup>414</sup>

У програму за пети разред у списку литературе, углавном новије, помиње се и Хомер, док се у програму за шести разред код примера за читање романа и приповетки помињу: Тројански рат, Александар Велики, Варлам и Јоасаф, Стефанит и Инхилат, Соломон, Езоп.<sup>415</sup>

У програму основа философије за осми разред реалних и класичних гимназија изложено је чиме и на који начин треба да се баве психологија и логика. Поред објашњења основних логичких појмова и функција, метода научног и филозофског испитивања, наглашено је да је задатак елементарне филозофске наставе поред морално-васпитног циља и опште образовање. Филозофска настава би требала да припреми ученике за даље стручне студије на високој школи и универзитету. Филозофска настава има задатак да усмери поглед ученика у живот духа, у осећања, мишљења и вољу, одакле потиче читаво човеково знање и умење. Ова настава би такође требала да ученике привикава самопосматрању, концентрацији тј. да изоштрава и развија код ученика и способност посматрања и способност логичког суђења. На тај начин би настава философије много допринела општем и основном циљу

---

<sup>412</sup> Исто.

<sup>413</sup> Исто, 157-158.

<sup>414</sup> Исто, 35-36.

<sup>415</sup> Исто, 38-39.

средњошколског образовања односно што потпунијем и што изразитијем формирању духовне способности ученика. Наглашено је такође да никада не треба губити из вида да филозофска настава у средњој школи има претежно васпитно обележје. У програму такође пише да филозофска пропедевтика<sup>416</sup> има дубоке везе са већ постојећим научним и књижевним знањима ученика као и са њиховим сопственим искуством. Све то би требало ученицима да пружи могућност боље да схвате и под другим и дубљим углом себи да објасне оно што им је у извесном смислу већ познато.<sup>417</sup>

У програму је такође много тога речено о методама рада које могу да се примењују. Између осталог пише: „Не може се дати једна општа метода наставе, која би важила за све наставнике и за сва питања. Један наставник може имати своје посебне разлоге да приступи предмету с једне стране, други пак са неке друге стране, један може да доведе у везу извесна питања под једним углом и да их излаже једно за другим, други опет може иста питања да расправља у другој вези. Сократовска метода имала би истина несумњиво педагошке вредности пошто она по својој природи захтева највећу сарадњу ученика. Али ова метода је најтежа за рад у средњој школи, јер од наставника захтева изванредне особине трезвености мисли и јасноће израза, чврстоће и гипкости духа, да би могао учинити плодним одговоре и обеснаживати примедбе. Он би се могао употребљавати само у разредима са релативно малим бројем ученика, међу којим би ипак могао бити довољан број интелигентних и трудољубивих, способних да повуку за собом и остале. Па чак и кад су сви услови дати, спорост ове методе је толика да се она и поред њене велике теоријске вредности, не може без резерве препоручити како општа метода ... Ма коју методу усвојио наставник, чак и кад предаје, „ex cathedra“, треба увек да тражи начин како ће да изазове сарадњу ученика ... Ма какав да је наставни поступак, наставник неће никад ваљано испунити своју дужност ако не доведе ученике у стање да стварно прате ток његове мисли и ако се не увери да га потпуно разумеју ... Углавном, наставник ће увек настојати да у испитивање, као и у предавање, унесе што више живота, како би побудио што веће интересовање код ученика и изазвао их на активну сарадњу. Филозофска настава изгубила би најдрагоценије своје особине кад би је ученици примали равнодушно и пасивно“<sup>418</sup>

Посматрано у целини, може се извести закључак да је изучавање античке историје у програмима за гимназију заузимало значајно место. У два од осам разреда гимназије изучавала се историја старог века и ако томе придодемо готово перманентан додир са антиком преко изучавања класичних језика, веронауке и делимично српскохрватског језика и

---

<sup>416</sup> Увод и припрема за успешно изучавање филозофије.

<sup>417</sup> Programi i methodska uputstva, 352-353.

<sup>418</sup> Исто, 354-356.

филозофије, можемо закључити да су ученици у школи често имали додира са антиком, њеним кључним личностима, вредностима и врлинама. Не само у школи, него и читајући лектуру са античким штивом код куће и радећи домаће задатке везане за античку прошлост ученицима су мисли морале бити усмерене на античкој прошлости.

На основу Закона о грађанским школама од 5. децембра 1931. године и мишљења Главног просветног савета прописан је Наставни план и програм за I, II, III и IV разред грађанских школа.<sup>419</sup> У свим правцима грађанске школе изучавала се народна историја с најважнијим догађајима из опште историје са 2 часа недељно у другом, трећем и четвртном разреду.<sup>420</sup>

Наука о вери с моралним поукама изучавала се у сва четири разреда са 2 часа недељно, док се српскохрватски и словеначки језик изучавао са 4 часа недељно, док се српскохрватски и словеначки језик изучавао са 4 часа у првом и другом и са 3 часа у трећем и четвртном разреду, такође у свим правцима грађанске школе.<sup>421</sup>

Циљ изучавања историје био је познавање главних догађаја и линија у нашем народном развиту, а у вези са историјом других народа. Развијање смисла за значај историје као васпитног предмета за општи културни и друштвени напредак и са тим у вези развијање националних осећаја и љубави према отаџбини.<sup>422</sup>

Историја старог века се изучавала у другом разреду, али се у другом разреду изучавао и један део средњовековне историје. По програму за други разред из праисторије и из историје старог века се тачно помиње: „Балканско Полуострво и његов значај. Његово предисторијско доба, с нарочитим обзиром на наше земље. Главне линије културног развоја: А) Египћана, Б) Феничана-Израелаца (вера, писмо, градитељство, економски живот). Грци, (вера, облици државног уређења, племенски живот, уметност, економски живот, колонизација). Римљани (постанак и војнички развитак). Борба Римљана с Грцима и Илирима. Диоклецијан (Солин, западно и источно римско царство). Културни рад Римљана на Балканском полуотоку (економија, градитељство, цесте, мостови, водоводи, купатила). Хришћанство у Римској држави. Пропаст западног римског царства (социјални узроци и сеобе народа).“<sup>423</sup>

У напмени при крају програма за историју је наглашено да у школама занатско-индустријског смера треба разрадити развитак заната у старом, средњем и новом веку. У

<sup>419</sup> *Nastavni plan i program za I, II, III, IV razred građanskih škola u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 1936.

<sup>420</sup> Исто, 5-7.

<sup>421</sup> Исто.

<sup>422</sup> Исто, 50.

<sup>423</sup> Исто.

школама пољопривредног смера треба разрадити обрађивање земље некад и данас, а у школама трговачког смера размену робе некад и данас.<sup>424</sup>

Занимљиво је да у програму за историју код источних народа, Грка и Римљана, ратови које су водили готово да нису ни видљиви, а изразит акценат је стављен на културну историју и економски живот.

У оквиру веронауке за српскоправославну вероисповест изучавала се у првом разреду библијска повесница у оквиру које су се ученици могли упознати са кључним догађајима и личностима Старог и Новог завета. У другом разреду се помиње победа хрушћанства и цар Константин, у оквиру изучавања историје цркве.<sup>425</sup>

У програму за српскохрватски језик није видљиво ни на једном месту да се чита нешто од античких писаца.<sup>426</sup>

Учитељ Вујица Петковић је приредио наставни план и програм за основну и вишу народну школу са општим упутствима за наставни рад.<sup>427</sup> Аутор у предговору образлаже зашто је унео и чему с служе методска упутства: „Поред тога унео сам општа упутства за наставни рад по програму, како их прописује педагошка наука најновијег доба, а у обиму колико је, по мом мишљењу, довољно за напредак и успешан школски рад. Најпоследње, унео сам за сваки наставни предмет посебице наставне напомене, које сам сматрао подесним за извођење школског рада у напредном духу. При уношењу званичних прописа гледао сам да знајем и прикупим све што у том погледу наставник треба да има при руци за свој рад и мислим да сам у томе погледу успео. У погледу општих и посебних педагошких и методских упутстава и напомена избегавао сам полемички карактер између „старе и нове школе“, па сам оно што ми се чинило добро и потребно изложио као природну последицу развитка. Сврха ове моје књиге, која има обележје практичног упутства и (при)ручне књиге наставничке, своди се углавном на то да, колико је могуће, олакша наставни рад у нашим основним и вишим народним школама, и ја се надам да ће она од стране школских радника тако и бити примљена.“<sup>428</sup>

Овај предговор сем тог што нам говори шта је аутор желео да постигне, сведочи нам да је у међуратном периоду постојала полемика између тзв. „старе и нове школе“.

---

<sup>424</sup> Исто, 52-53.

<sup>425</sup> Исто, 8-9.

<sup>426</sup> Исто, 29-36.

<sup>427</sup> Вујица Петковић, *Наставни план и програм: за основну и вишу народну школу: са званичним прописима и објашњењима и са методским упутствима за наставни рад*, Београд 1937.

<sup>428</sup> Исто, 1.



У основној школи, односно у прва четири разреда, историја се изучавала у трећем и четвртном разреду али предмет њеног интересовања није била историја старог века.<sup>429</sup>

По „Привременом наставном плану и програму за вишу народну школу“<sup>430</sup> историја се изучавала у прва три разреда са 3 часа недељно. Веронаука се изучавала у сва четири разреда са 2 часа недељно, а народни језик са 3 часа недељно у прва три разреда и са 4 часа у четвртном разреду. Код изучавања народног језика разлика је постојала у броју часова за вишу женску народну школу, где се изучавао са 4 часа у сва четири разреда. Код историје и веронауке није постојала разлика.<sup>431</sup>

Као циљ наставе историје на самом почетку програма за историју истакнуто је да је циљ да васпита децу за ваљане чланове наше народне заједнице тиме што треба да их уводи у познавање народне прошлости као и у развитаку културних односа и задатака садашњости. Наглашено је да су историја, народни језик и географија отаџбине главни наставни предмети за развиће једне националне свести и поноса. Помиње се такође да по Закону о народним школама од 5. децембра 1929. године, главни задатак и пада на терет националне групе предмета, која код ученика треба да створи свест о нашем државном и народном јединству.<sup>432</sup>

Историја старог века се изучавала у првом разреду више народне школе, али се у првом разреду изучавао и део средњовековне историје. Поред кратког помињања праисторије програм за историју старог века гласи: „Слике из историје најстаријих народа: Египћани (пирамиде, гробница Тутанкамонова, храм, писања); Вавилонци и Асирици: палате с украсима и клинасто писање; Феничани: бродарство, трговина и писање; Јевреји: једнобоштво, прича о Јосифу; Персијанци: уједињење најстаријих држава под Киrom, државно уређење под Даријем, поход на Ските.

Грци:

Укратко митологија. Микенско доба и Хомер. Хомер и његова дела и наше народне песме. Одисеја и грчко морепловство. Спарта у старо време: војничко уређење; вера и приче о главним боговима и херојима: Херкул, Персеј, Тезеј, Едип, Аргонаути (у вези с народним предањем код нас). Олимпија и Делфи: олимпијске игре и делфијско пророчиште. Ратови Грка с Персијанцима за слободу. Милтијад и бој код Маратона. Темистокле и Аристид; битка код Саламине. Перикле. Неслога међу Грцима и пропаст Грчке. Судар с Александром

<sup>429</sup> Исто, 43-45.

<sup>430</sup> *Привремени наставни план и програм за вишу народну школу* објављен је у Просветном гласнику бр. 8 за август 1932. године и одатле је прештампан у овој књизи..

<sup>431</sup> В. Петковић, нав. дело, 68-69.

<sup>432</sup> Исто, 120.

Великим. Александрове победе над Персијанцима. Александар у Египту и Индији. Александрија као напредни и културни град. Грчка архитектура и песништво. Грчка филозофија.

Римљани:

Митологија. Ромуло. Утицај Грка на културни развитак Римљана. Архитектура и песништво. Приче о римским идеалима јунаштва: о Бруту и његовим синовима, Сцеволи, Коклу итд. Уређење римске републике. Пунски ратови. Ханибалов поход. Римљани и Илири. Сто година грађанских ратова. Браћа Граси. Робови у римској држави. Цезар. Борба гладијатора и борбе са зверовима. Римска царевина. Августова светска држава. Освајање на Дунаву. Германи. Хришћанство. Трајан и Хадријан. Диоклецијан (цар Дукљанин) и Константин. Деоба римске царевине. Пропаст Западног римског царства. Опадање морала узрок је опадања римског царства. Грчка и римска историја у најкраћим потезима (употребити свега 36 сати рада). Југославија пре досељења Јужних Словена. Најстарији становници: Грци, Трачани, Илири, Келти. Остаци из римског доба.<sup>433</sup>

Јасан пример високог степена идеологизације изражене у наставном програму је реченица: „Југославија пре досељења Јужних Словена“.<sup>434</sup>

Ово је програм по коме је војно-политичка историја доминантна, али где ни културна историја није у потпуности запостављена. Посебно је занимљиво то што у самом програму постоји реченица где се констатује да је опадање морала узрок опадања римског царства. Уколико такву констатацију у програму наставници и уџбеници пренесу ученицима, васпитни ефекат се не може довести у питање.

Одлуком Министарства просвете од 24. децембра 1932. године, наређено је да наставни програми из веронауке свих признатих вероисповести који су прописани за прва четири разреда средње школе важе привремено и за сва четири разреда више народне школе.<sup>435</sup>

У програму за народни језик се не помиње конкретно читање неког дела античког аутора.<sup>436</sup>

Вујица Петковић о васпитном задатку наставе каже између осталог: „Ко у настави гледа само предавање знања и вештина, тај васпитању не придаје баш велику важност, јер

---

<sup>433</sup> Исто, 121-122; Идентичан програм за историју старог века налази се и у: *Наставни план и програм за вишу народну школу у Краљевини Југославији, Суботица 1931*, 10-11.

<sup>434</sup> Исто.

<sup>435</sup> Исто, 72.

<sup>436</sup> Исто, 113-120.

јасно је, да се само знање може наћи и у особи с најнижим моралним погледима и понашањем. Може неко имати велико знање, може писати расправе о најузвишенијим предметима и опет да буде слаб карактер, сићушан и сујетан човек, а и рђав друг. Многи примери показују да и међу високоученим људима има некарактерних особа и утолико су опаснији уколико су образованији, а нису у исто време и морално васпитани ... Настава мора тако да дејствује, да се ослабе егоистични мотиви, а да се појачавају социјални, етички и религијски ... Најважнији чинилац васпитања је без сумње способан васпитач, примерна учитељска личност, који може послужити за углед.<sup>437</sup>

Аутор истиче да је у члану 44 Закона о народним школама јасно истакнут захтев да се настава у народним школама има руководити начелом активног ученичког учешћа и затим наводи разне методе рада, њихове предности и мане.<sup>438</sup>

У посебном методском упутству за историју аутор је између осталог рекао да стваралачка саморадња ученика код историјске наставе може бити само духовна. Сматра да су за стваралачку саморадњу најбоље средство историјски извори из којих ученици уз помоћ наставника црпе стварно градиво. Такође сматра корисним читање прича и догађаја из књижевности. Има позитиван став и према наставниковом усменом причању, јер ако наставник по његовим речима очигледно и занимљиво приповеда те га ученици слушају и у мислима причу доживљавају и праве је својом умном својином, онда је и то стваралачко учење.<sup>439</sup>

По Наставном плану за грађевински одсек Државне средње техничке школе, који је прописан од стране министра трговине и индустрије 25.5.1937, земљопис и историја су се изучавали у првом и другом разреду, тачније историја се изучавала само у другом разреду са 3 часа недељно. Српскохрватски језик и књижевност се изучавао у првом разреду са 3, а у остала три разреда са 2 часа недељно. У оквиру других предмета који су се изучавали није могло бити значајнијег додира са античком историјом.<sup>440</sup>

С обзиром да су се у другом разреду са 3 часа недељно изучавали сви историјски периоди, неминовно је било да се и историја старог века мора прећи брзо како би се у току школске године могли изучавати и други историјски периоди. У веома кратком и непрецизном програму за стари век пише: „Значај Средоземног мора. Египат. Инди.

---

<sup>437</sup> Исто, 185-187.

<sup>438</sup> Исто, 199-210.

<sup>439</sup> Исто, 248.

<sup>440</sup> *Наставни план и програм за грађевински одсек Државне средње техничке школе*, Београд 1938, 1.

Арабљани. Израилци. Асирци. Вавилонци. Миђани и Персијанци. Феникија-Картагина. Грци и Римљани.“<sup>441</sup>

Иако је овако штур и непрецизан, овај програм говори да су се и у школама у којима је изучавање историје уопште сведено на минимум, ипак помињали кључни народи из историје старог века. Колико су ученици стварно могли да науче из историје старог века зависило је много од наставника и уџбеника, као и од њих самих тј. њихове жеље за таквом врстом знања. У програму за српски језик и књижевност се не помиње било шта из античке књижевности.

О различитости мишљења поводом наставних планова и програма, уџбеника, метода рада и другим педагошким проблемима говори као сведок времена у коме је настао, један научни осврт М. Ђурина из 1938. године.<sup>442</sup>

Ђурин помиње теорије природног васпитања чије је језгро дао још Жан Жак Русо које су касније разрадили и продубили многи либерални педагози. По тим теоријама васпитање је требало прилагодити природном развићу односно од детета је требало уклонити све вештачке људске утицаје и васпитавати га у природи. Поједини тадашњи југословенски педагози су заступали у извесној мери принципе природног васпитања и педологије. Свесловенски педолошки конгрес, одржан 1937. године у Љубљани је прошао у знаку одбране слободног природног васпитања против духа сколастике и догматизма у школи. Код нас је жестоко нападано учење теоријског педагога Хебарта, који је заступао принципе школе дресуре и догматизма, чији је задатак био да природу детета обузда и спута како би се од детета изградило покорно и послушно биће.<sup>443</sup>

У борби против старе школе и њених статичких планова и програма појавио се и правац који је негирао сваки наставни план и програм, тврдећи да је то нешто што по својој суштини не одговара природи детета. Један број педагога је и код нас заступао такво становиште па се, на пример, у учитељском часопису „Наши Дани“ (март-април 1938. год.) појавио Карловчанинов чланак „Дужности данашњег учитеља“ у коме између осталог пише: „Не треба наставом кршити дечју жељу за самосталношћу. Боље је нека трпе програми, него деца; боље је кршити умјетне направе, него природне нагоне, јер разне програме и идеологије стварамо ми према својој памети, скученом разним друштвеним обзирима ...“<sup>444</sup> Ипак без обзира на разне теорије, преовладало је мишљење да није могуће радити у школи

---

<sup>441</sup> Исто, 6.

<sup>442</sup> М. Ђурин, *Савремени педагошки проблеми: научна педагогика и педологија, школа рада, наставни план и програм, методика нове школе*, Београд 1938.

<sup>443</sup> Исто, 3-5.

<sup>444</sup> Исто, 11-12.

без наставног плана и програма и да није могуће заменити предметни систем наставног плана комплексним темама.<sup>445</sup>

Приличан број либералних педагога и педагошких теоретичара Трећег рајха је водио борбу против уџбеника, тврдећи да уџбеник са систематским кругом научних сазнања онемогућава радну наставу и не одговара природи дечјих интереса. Они су солидне уџбенике замењивали тзв. „књигама доживљаја“ које би требале да природне и друштвене науке подигну на степен уметности. Такав приступ би ипак срзоао квалитет знања и онемогућио школској омладини да сазна праву природу ствари.<sup>446</sup>

Секретар Министарства просвете Душан Р. Милојковић, уредио је „Збирку прописа о верској настави и верским дужностима у народним, грађанским, средњим и стручним школама.“<sup>447</sup> Између осталог у збирци се налази средњошколски план и програм за веронауку православне вероисповести. Веронаука се изучавала у свих осам разреда средње школе са 2 часа недељно. У првом разреду се изучавала библијска повесница где су ученици могли да се сретну са важним моментима историје старог века преко догађаја из Старог и Новог завета. У другом разреду се између осталог помиње победа хришћанства и цар Константин у оквиру изучавања историје цркве у сликама. У трећем разреду се изучавао православни хришћански катихизис, а у четвртном наука о богослужењу (литургија). У петом разреду се изучавала општа историја цркве и историја српске цркве. У оквиру опште историје цркве помиње се и прогон цркве, хришћанска победа итд. Догматика се изучавала у шестом, а моралка у седмом и осмом разреду. У седмом разреду у оквиру моралке предвиђено је да ученици између осталог уче о хришћанском моралу и моралној философији, моралном закону, савести, врлини, греху, поправци грешника. Моралка у осмом разреду се бавила дужностима према Богу, дужностима према себи и дужностима према ближњима.<sup>448</sup>

По средњошколском програму веронауке за православну вероисповест из 1939. године постоје извесне разлике.<sup>449</sup> У првом разреду се изучавала историја Старог завета, а у другом историја Новог завета. У трећем разреду се изучавао православни хришћански катихизис. Наука о богослужењу се изучавала у четвртном разреду, а историја хришћанске цркве у петом. У шестом разреду предмет проучавања је била историја српске цркве, а у седмом основно богословље. У осмом разреду се изучавало морално богословље у оквиру

---

<sup>445</sup> Исто, 11-13.

<sup>446</sup> Исто, 21-22.

<sup>447</sup> Душан Р. Милојковић, *Збирка прописа о верској настави и верским дужностима у народним, грађанским, средњим и стручним школама*, Београд 1935.

<sup>448</sup> Исто, 96-101.

<sup>449</sup> *Наставни програм из веронауке: за православну вероисповест у народним, средњим, грађанским и учитељским школама*, Сремски Карловци 1939.

кога се говорило о моралним законима и моралном животу као и о дужностима према Богу, себи и ближњима.<sup>450</sup>

Виши разреди народних школа су радили према програму веронауке за ниже разредне средњих школа.<sup>451</sup> У грађанским школама је требало задржати исти план и програм, који је предвиђен за ниже разредне средњих школа.<sup>452</sup> Учитељске школе у прва четири разреда требало би да раде по програму који је предвиђен за више разреда средњих школа само без појединих наставних јединица означених звездицама како би се повећао број часова црквено-словенског језика и црквеног појања.<sup>453</sup>

У наставним програмима за гимназију је јасно уочљиво да је настава конципирана по систему такозваних концентричних кругова, то јест, изучавање античке историје у нижим разредима је мање обимно и мање сложено, него у вишим разредима. Може се закључити да је настава била педагошки веома прилагођена узрасту деце. Очигледно је и да се у наставним програмима рефлектовала жеља владајућих кругова да национална група предмета изгради код ученика свест о државном и народном јединству. У прилог овој констатацији говори помињање Југославије пре досељавања Јужних Словена у наставним програмима за изучавање античког периода. Неоспорна је и чињеница да је настава историје уопште, а и конкретно античке историје била много више заступљена у гимназијама у односу на специјалистичке школе.

Посматрани у целини наставни планови и програми у периоду од 1929. године до 1941. тј. до почетка Другог светског рата у Југославији, у односу на планове и програме који су им претходили, били су много богатији разним општим педагошким и дидактичким саветима као и конкретним предметним методским упутствима за рад у школи. Ова чињеница је производ и многих проблема које је држава имала у периоду непосредно после Првог светског рата, па су због тога просветни проблеми и иницијативе често остајали у сенци других проблема. Важан разлог је и то што је просвета после завођења диктатуре краља Александра требала да буде један од главних стубова носилаца изградње интегралног југословенства. Не треба заборавити ни то да је период од 1929-1941. године с обзиром на већу удаљеност од страха Првог светског рата био у Европи плодноснији за настанак и струјање многих педагошких идеја које су и до нас допирале. Иако се у том периоду брзо развијала фашистичка идеологија у појединим деловима Европе, многи нису били у

---

<sup>450</sup> Исто, 7-16.

<sup>451</sup> Исто, 6.

<sup>452</sup> Исто, 18.

<sup>453</sup> Исто.

потпуности свесни опасности која предстоји, те им она није била кочница за стваралачки рад.

#### 4.2.2. Уџбеници

После преломне 1929. године идеја интегралног Југословенства је постала основни и најважнији циљ васпитања у свим школама Краљевине Југославије. У циљу остварења идеје југословенства уџбеници су представљали веома важан елемент који је синхронизовано деловао са другим елементима на путу ка истом циљу. Уџбеници са тематиком античке прошлости су такође дали свој допринос актуелној државној политици и васпитно-образовном развоју ученика.

Очекивани резултат би требао овако да изгледа: „Национално васпитање наше омладине мора да буде југословенско, тј. да схвате цео наш народ, без обзира на племена, покрајине, дијалекте и веру, као једну ентитичку целину, која има све битне основе једне националне заједнице и да је круна историјских жеља наших најважнијих и најватренијих апостола нашег народног, културног и политичког јединства сва три племена (Доситеја, Вука, Гаја, Врза, Његоша, Мажуранића, Рачког, Штросмајера, Змаја, Цвијића, Скерлића, Крека и др.) остварена, управо у данашњој нашој држави. Веровало се, дакле, у могућност остварења идеје југословенства, да ће школе (и друге просветне установе) учинити да се лакше избришу случајне разлике и уклоне многе заблуде, да васпитање у народном духу не буде и не сме да буде националистичко, у смислу, да прецењује свој народ, а потцењује друге; да добар наставник мора увек пазити да очува пуну објективност у оцењивању културе и других вредности и свога и других народа јер, добро национално васпитање мора развијати свест омладине о дужностима према целини народне заједнице и постављати добре темеље државног и грађанског васпитања.”<sup>454</sup>

Лав М. Сухотин је дао велики допринос уџбеничкој литератури из историје у међуратном периоду, пишући неколико квалитетних средњошколских уџбеника. Написао је између осталог *Историју старог века са читанком за други разред средњих школа*.<sup>455</sup> Овај уџбеник је прегледао и допунио и за њега написао предговор, професор универзитета Никола Вулић. У предговору је нагласио да је овај уџбеник израђен према програму кога се строго придржавао као и да је писац водио рачуна о старосној узрасти деце којој је намењен.<sup>456</sup>

<sup>454</sup> Владета Тешић, *Циљеви васпитања у школама Србије (1804-1941)*, у: *Два века образовања у Србији. Образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004.*, ур. Стеван Крњајић, Београд 2005, 105.

<sup>455</sup> Лав. М. Сухотин, *Историја старог века са читанком за II разред средњих школа*, Београд 1930, 156 стр.

<sup>456</sup> Исто, 3.

Сам уџбеник садржи педесет наслова без обележене припадности некој већој целини. У уџбенику су изразито доминантне грчка и римска историја, а аутор је такође обрадио и историју Египта, Месопотамије, Феникије и Палестине. После историје Рима обрадио је и: нашу земљу у најстарије доба, Илире, Трачане, Келте као и нашу земљу у грчко-римско доба. При обради историје Грчке, поред војно- политичке историје аутор је знатну пажњу посветио веровању код Грка, грчким боговима, Илијади, Одисеји, Сократу.

Посебан квалитет овом уџбенику даје Историјска читанка која се налази после поменутих педесет наслова. Штиво из историјске читанке је подељено на два дела, Грчку и Рим. Део читанке који се бави Грчком садржи: „Приче из грчке митологије (Херакле, Орфеј, Сисиф, Тантал, Мида, Ниоба, Тезеј). - Ахил и Хектор 1. Хектор Патрокло; 2. Хектор се опрашта од Андромаче; 3. Мегдан између Ахила и Хектора; 4. Очајање тројанско; 5. Пријам пред Ахилевим ногама). - Тројански коњ. - Прича о киклопу Полифему (1. Одисејев долазак на Киклопско острво; 2. Полифемова пећина; 3. Полифем, 4. Одисејево лукавство; Одисеј кажњава Полифема; 5. Одисејево бекство). – Кирова младост. - Краљ Крез и мудрац Солон (1. Солон и Крез; 2. Шта Солон сматра за срећу; 3. Крезова несрећа). - Поликратов прстен. - Прелаз Ксеркса преко Хелеспонта. - Атина у V веку (1. Теаген у својој радионици 2. Теагенова вечера; 3. Шетња по Атини). – Из Сократова живота (1. Сократ и два брата; 2. Сократова мудрост; 3. Сократ, невин бачен у тамницу, неће да побегне; 4. Сократова смрт). - Еламинонда. - Александар Велики (1. Александар и коњ Букефал; 2. Александар и филозоф Диоген).<sup>457</sup>

Део читанке који се бави Римом садржи: „Приче из прастаре римске историје (1. Отмица Сабињанака; 2. Супарништво Рима и Албалонге; 3. Кориолан; 4. Хорације Кокле; 5. Муције Сцевола; 6. Цинцинат; 7. Капитолске гуске; 8. Данлије Торкват; 9. Фабриције). – Рим и Картагина (1. Браћа Филени 2. Регул; 3. Слатко је и дивно умрети за отаџбину; 4. Ханибалова заклетва; 5. Ханибал) – Катон Старији. – Лукул. – Побуна Спартакова (1. Побуна гладијатора; 2. Спартак; 3. Ка слободи 4. Спартакова смрт). – Цезарова смрт. – Цар Август и гавран. – Хришћански мученици.“<sup>458</sup>

Све поменуте приче, легенде, митови, анегдоте из грчке и римске прошлости употпуњују ученичко знање из историје старог века. Уџбеник поседује 67 слика и 4 карте од којих се 50 слика и 4 карте налазе у конкретно уџбеничком делу, а 17 слика у Историјској читанци. У основном тексту се налазе објашњења појединих појмова, а питања и задаци не постоје.

---

<sup>457</sup> Исто, 155-156.

<sup>458</sup> Исто, 156.



Уџбеник је препун места која могу снажно васпитно деловати на ученике, приказујући им античке врлине у ситуацијама пуним емоција. Један од веома упечатљивих примера из читанке је приказана храброст трибуна Калпурнија Флама у току Првог пунског рата, где он у сусрет опасном задатку који је имао пред собом говори војницима који треба да пођу са њим: „Потребно је да се иде тамо одакле се не враћа. Умримо и својом смрћу ослободимо опкољене легије.“<sup>459</sup> Храбри трибун је на крају имао срећу равну храбрости, те је и ако је рањен на више места на крају оздравио.

Лав Сухотин је написао и уџбеник *Историја са читанком за први разред грађанских школа*.<sup>460</sup> Никола Вулић је и овај уџбеник прегледао и за њега написао предговор. И ако се Сухотинов уџбеник за други разред средњих школа употребљавао и у првом разреду грађанских школа, аутор се потрудио да га ипак мало измени и прилагоди првом разреду грађанских школа. Поред других мањих измена потпуно је прерадио првих девет делова. Читанку је, поштујући савете наставника грађанских школа оставио скоро у истом обиму и са истом садржином.

Исти аутор је написао и уџбеник *Историја за други разред грађанских школа*.<sup>461</sup> Овај уџбеник се пре свега бави општом и националном историјом средњег века, али неколико његових поглавља на почетку имају везе са античком прошлости. Поменути делови су: „Преглед старе историје. Упад Хуна“, „Велика сеоба народа. Пад западног Римског царства“, „Цар Јустинијан“, „Култура првих Словена и сеоба њихова“, „Јужни Словени“, „Подаци византијских писаца о Јужним Словенима“.<sup>462</sup> Сухотин је у оквиру поменутих поглавља убацио и 4 слике и 1 карту, тако да је и овај његов уџбеник попут осталих богат илустративним материјалом.

Лав Сухотин је написао и *Историју старог века са почетком средњег за пети разред средњих и стручних школа*.<sup>463</sup> Овај уџбеник поред уводног дела, у коме се налазе објашњења везана за историју као науку и преглед најбитнијих карактеристика праисторијског доба, садржи још три дела. Први део који се бави источним народима је подељен на поглавља: „Египат“, „Месопотамија“, „Сирија (Палестина и Феникија)“, „Иран и Индија“. Други део који се бави Грцима је подељен на поглавља: „Јелинско доба“, „Античко доба“, „Доба пропадања (распад)“ и „Јелинистичко доба“. Трећи део посвећен Римљанима садржи поглавља: „Оснивање италијске националне државе“, „Процват републике под

<sup>459</sup> Исто, 144.

<sup>460</sup> Лав. М. Сухотин, *Историја за први разред грађанских школа: са читанком*, Београд 1932, 152 стр.

<sup>461</sup> Лав М. Сухотин, *Историја за други разред грађанских школа*, Београд 1932, 112.

<sup>462</sup> Исто, 5-16.

<sup>463</sup> Лав М. Сухотин, *Историја старог века (и почетак средњег) за V разред средњих и стручних школа (4. издање удешено према најновијем програму)*, Београд 1932, 216 стр.

влашћу сенатора“, „Пропаст републике и прелазак у монархију“, „Римска царевина“, „Велика сеоба народа“, „Источно римско царство и Јужни Словени“, „Арабљани и Ислам“. <sup>464</sup> Унутар свих поменутих поглавља у целом уџбенику је уочљив складан и прихватљив однос војне, политичке, културне и привредне историје. Поред основног текста уџбеник на више места упућује и на коришћење појединих делова из историјске читанке. Објашњења појединих појмова се могу наћи у основном тексту, али и у форми фуснота. Овај уџбеник не садржи питања и задатке као и остали уџбеници из тог времена. Пребогат је илустративним материјалом, садржи 110 слика и 8 карата. На крају уџбеника поседује хронолошку таблицу са прегледом најважнијих догађаја из историје источних народа, Грка и Римљана.

У васпитном смислу поменути уџбеник је такође дао велики допринос. Један од примера у уџбенику приказује Сократа, једног од највећих филозофских умова човечанства, како изузетно цени умереност: „Сократ је о свему говорио. Често и радо говорио је о савлађивању самога себа. О издржљивости и умерености. У томе је и сам био свима пример целим својим животом. Од природе био је ватрен и плаховит, али је умео да се савлађује, и никад га нису видели љутита. У јелу и пићу био је веома умерен. И лети и зими ишао је увек у истом оделу и без обуће, није марио ни за хладноћу ни за врућину.“ <sup>465</sup>

Сухотинов уџбеник за пети разред средњих школа из 1937. године је унео извесне измене. <sup>466</sup> Измене су више стилске и језичке природе у циљу да се уџбеник упрости како би ученицима био лакши за употребу. Ово издање уџбеника садржи 115 слика и 10 карата.

Др Васиљ Поповић (1887-1941) је студирао у Бечу и Грацу, а у Бечу је дипломирао и докторирао. Радио је једно време као средњошколски професор, а затим је започео универзитетску каријеру на Филозофском факултету у Београду. Поље научног интересовања професора Васиља Поповића било је у географском и у хронолошком погледу веома широко. У научном раду највише се дотицао националне и европске историје 18. и 19. века, али је показивао интересовање и за старије историјске периоде, велики део свога рада усмерио је на израду научних синтеза. Аутор је знамените студије *Источно питање*, затим *Историје новог века 1492-1815*. Пажња Васиља Поповића је била посвећена методолошкој страни рада историчара и праћењу савремених научних достигнућа. <sup>467</sup>

---

<sup>464</sup> Исто, 214-216.

<sup>465</sup> Исто, 86.

<sup>466</sup> Лав М. Сухотин, *Историја старог века за V разред средњих школа*, Београд 1937, 212 стр.

<sup>467</sup> Мирослав Јовановић, *Поповић Васиљ*, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 589-590.

Професор универзитета др Васиљ Поповић написао је уџбеник *Историја старог века за други разред реалних и класичних гимназија и реалки*.<sup>468</sup> Поред уводног дела, у коме су објашњени појам и подела историје као и учешће нашег народа у историји, уџбеник има још тринаест поглавља. Поглавља у уџбенику су: „Људске заједнице, „Преисторија“, „Слике из историје најстаријих источних народа“, „Микенско доба и Хомер“, „Спарта у старо време“, „Олимпија и Делфи“, „Грчки ратови с Персијанцима за слободу“, „Александар Велики“, „Најстарије римско доба“, „Пунски ратови“, „Сто година грађанских ратова“, „Римска царевина“, „Југославија пре доселења Јужних Словена“.<sup>469</sup>

Уџбеник поред најважнијих момената војно-политичке историје садржи и довољно података из културне и привредне историје, усклађено са узрастом деце. У уџбенику се прави и компарација између Хомера и наших народних песама, помињу се посебно грчки хероји и римски јунаци како би се штиво што више приближило деци тог узраста. Ради лакшег сналажења ученика поглавља су подељена на много поднаслова, унутар којих су такође почеци појединих делова штампани визуелно уочљивијим словима. Уџбеник поседује 34 слике, не поседује изворне текстове, питања и задатке, а објашњења појединих појмова се могу наћи само унутар основног текста.

Васпитна улога овог уџбеника је неоспорна, занимљиво је да у оквиру поглавља „Најстарије римско доба“, између осталих поднаслова, постоји и поднаслов под именом „Римски идеали јунаштва и честитости“. У оквиру њега су описана јунаштва неколико римских јунака, а најефектнији је приказ Римљанина Муција када етрурски краљ Порсена од њега хоће да добије информације о завери: „Порсена је хтео да га застраши и дозна поближе о тој завери, па је наредио да метну ватру око њега. Али, Муције метну своју десницу на ватру на жртвенику и изгоре је без јаука говорећи: Ево, колико се ми бојимо телесних мука! Порсена задивљено опрости му живот, а Муције га онда још више застраши говорећи му: Ево ти сад за ту великодушност добровољно признајем да смо се заверили триста нас римских младића да те убијемо. Коцка је најпре пала на ме. Иза мене ће долазити увек по један да те убије, док се у том не успе. Уплашен Муцијевим претњама понудио је Порсена Римљанима мир. Римљани су прихватили понуду и тако завршили рат. Због губитка десне руке Муције је назван Сцевола (Леворуки). Римљани су дали Муцију Сцеволи за награду једну ливаду и славили су га као народног јунака.“<sup>470</sup>

<sup>468</sup> Васиљ Поповић, *Историја старог века: за II разред реалних и класичних гимназија и реалки*, Београд 1932, 138 стр.

<sup>469</sup> Исто, 3-5.

<sup>470</sup> Исто, 91.

Васиљ Поповић је такође написао и уџбеник *Историја старог века за пети разред реалних и класичних гимназија и реалки*.<sup>471</sup> Аутор овог уџбеника је написао читаву серију уџбеника за гимназију, бавећи се поред старог, средњим и новим веком. У напомени на почетку овог уџбеника је између осталог написао: „ ... израђен је на истој основи као и остали моји уџбеници. Трудио сам се и овде да стил и начин излагања одговара добу зрелости и знању ђака овог разреда. У смислу програма излагање је систематско и генетичко и у причама даје само допуњену и продубљену рекапитулацију оног што је према програму обрађено у уџбенику старог века за II разред. Наслови, распоред грађе и величина уџбеника као и појединих делова удешена је према новом наставном програму. Осим специјалних дела, послужио му је и овде као главно опште помоћно дело Вебер-Балдамусов Гињберов уџбеник, који је израђен према, последњем француском наставном програму од 1925.<sup>472</sup>

У уџбенику је у оквиру уводног дела, где се говори о: задацима историје, култури, држави, подели историје и току историјског развика, обрађено укратко и праисторијско доба. У оквиру приче о источним народима обрађен је: Египат, Месопотамија, Сирија, Иран, Индија. Део који се бави Грцима подељен је на поглавља: „Јелинско доба“, „Античко доба“, „Доба пропадања Грчке“, „Јелинистичко доба. Александар Велики (336-323)“. Историја Римљана је пропраћена кроз поглавља: „Оснивање италиске националне државе“, „Проват републике под влашћу сената“, „Римска царевина“, унутар које су понаособ обрађени: принципат, апсолутистичка монархија и југословенске земље под римском влашћу. У уџбенику су под насловом *Средњи век* обрађени: сеоба народа, Источно-римско царство и Јужни Словени, Арабљани и ислам.<sup>473</sup>

Овај уџбеник осликава вешто укомпонован однос војне, политичке, културне и привредне историје. Уводећи поступно хронолошки и тематски ученике кроз најбитнија дешавања и карактеристике историје старог века, преко много подналова и визуелно уочљиво наглашених целина унутар основног текста. Уџбеник поседује 40 слика, а не поседује изворне текстове, питања и задатке. Објашњења појединих појмова је могуће наћи само унутар основног текста. Један од примера васпитног деловања овог уџбеника свакако је и део који говори о великом освајачу Александру Великом, као о неком ко придаје велики значај култури и васпитању. У том делу пише: „Александра чини великим развијен смисао за културу већ од ране младости, његово велико поштовање културних вредности. Приликом разарања Тебе поштедео је храмове и кућу потомака песника Пиндара. На свом походу

---

<sup>471</sup> Васиљ Поповић, *Историја старог века: за V разред реалних и класичних гимназија и реалки*, Београд 1934, 189 стр.

<sup>472</sup> Исто, 2.

<sup>473</sup> Исто, 3-6.

против Персије водио је уза се историчаре и друге научнике. Труд његова васпитача филозофа Аристотела пао је код њега на плодно тло.<sup>474</sup>

Професор Ђорђе Лазаревић је написао уџбеник *Историја за први разред виших народних школа*.<sup>475</sup> У уџбенику су у оквиру уводног дела обрађене праисторија, појам и подела историје као и Балканско полуострво и његов значај. У оквиру дела о источним народима обрађени су: Египћани, Вавилонци и Асирци, Феничани, Јевреји, Персијанци. Део о Грцима је рашчлањен на поглавља; „Најстарије или микенско доба“, „Вера“, „Приче о грчким херојима“, „Прича о Тројанском рату“, „Облици државног уређења“, „Духовно јединство старих Грка“, „Грчко-персијски ратови“, „Краљ Филип Македонски“, „Александар Велики (336-323)“, „Култура старих Грка“. Историја Римљана у старом веку је презентована преко поглавља: „Приче о римским јунацима као примери самопожртвовања и родољубља“, „Вера и обичаји“, „Освајање Италије и ширење римске власти на исток“, „Римско царство“, „Хришћанство“, „Деоба и пад римске царевине“, „Наше данашње земље у доба римске власти“. У уџбенику се налази и део о Јужним Словенима од најстаријих времена до Стефана Немање, који припада средњовековној историји.<sup>476</sup>

Део уџбеника који се бави дешавањима која припадају историји старог века се завршава на 72. страни, што је већ довољан квантитативни показатељ да је овде реч о уџбенику са малим бројем страна, а са задатком да прикаже најважнија дешавања и личности из старог века. Уџбеник је успео да испуни тај задатак вештим одабиром чињеница и вештом парцелизацијом поменутих поглавља на мање целине унутар основног текста. Уџбеник има укупно 29 слика и много цитираних реченица појединих актера збивања. Нема питања и задатке, а објашњења појединих појмова се могу наћи само унутар основног текста. Без обзира на мали обим овог уџбеника његово васпитно дејство не може бити доведено у питање. Једно од најефектнијих места у уџбенику приказује осећајност, љубав према мајци, пожртвованост и храброст римског племића Кориолана који се стицајем околности нашао на челу племена које је требало да опседне Рим: „... Римљани су му шиљали разна посланства, али све је било узалуд. Најзад у непријатељски табор оде Кориоланова мајка Реторија, с неколико најотменијих римских госпођа када је видео своју мајку Кориолан јој приђе и хтеде да је пољуби. Но мајка га одби говорећи: „Прво треба да видим да ли си ми син или непријатељ.“ Кориолан је стао збуњен. Мајка га је тада обасула молбама и сузама, да одустане од напада на своју домовину. Потресен мајчиним сузама Кориолан јој рече: „Мајко

---

<sup>474</sup> Исто, 82.

<sup>475</sup> Ђорђе Лазаревић, *Историја: за I разред виших народних школа*, ново прерађено издање, Београд 1932, 115 стр.

<sup>476</sup> Исто, 110-115.

спасла си Рим, али си изгубила сина.“ Потом нареди да се војска врати, али га Волсци убију као свог издајника. Честита Римљанка Ретурија, за спас отаџбине жртвовала је сина, а син за љубав своје мајке изгубио је живот.<sup>477</sup>

Ђорђе Лазаревић је написао и уџбеник *Историја старог века за први разред грађанских школа*.<sup>478</sup> Овај уџбеник је по концепцији и садржају веома сличан уџбенику истог аутора за први разред виших народних школа, али без дела који припада историји средњег века. У уџбенику за први разред грађанских школа историја старог века је ипак мало обимније приказана и у њему се налазе 42 слике и једна велика карта Римског царства.

Исти аутор је написао и уџбеник *Историја за други разред грађанских школа*.<sup>479</sup> Овај уџбеник је такође веома сличан по концепцији и садржају уџбенику истог аутора за први разред виших народних школа. Разлика је у томе што код источних народа не обрађује Персијанце, Вавилонце и Асирце. Такође у делу који је посвећен историји Грка не садржи приче о грчким херојима и Тројанском рату као ни преглед дешавања током Грчко-персијских ратова. У овом уџбенику није обрађена Македонија под Филипом и Александром Великим. Овај уџбеник поседује и део који припада историји средњег века са три поглавља више него уџбеници за први разред виших народних школа. У уџбенику за други разред грађанских школа се налазе укупно 24 слике. Поређењем ова два уџбеника по образовном садржају и васпитној вредности, не могу се уочити друге разлике.

Михаило Ђ. Миладиновић и Ђорђе Рајичић су написали уџбеник *Општа историја са историјом трговине и културе*.<sup>480</sup> Овај уџбеник је намењен ученицима трговачких академија, трговачких школа и осталих стручних школа у ресору Министарства трговине и индустрије. Задатак овог уџбеника је био да ученицима пружи што јаснију слику о политичкој, културној и економској историји источних народа, Грка и Римљана у старом веку и најважнијим историјским догађајима са почетка средњег века.<sup>481</sup>

Уџбеник је подељен на осам делова унутар којих се налази више поглавља. Део „Увод и преисторија“ садржи поглавља: „Увод“, „Преисториско доба“, „Живот и култура преисториских људи“, „Економске прилике у преисториско доба“. Део „Источни народи“ чине поглавља: „Египћани (Мисирци)“, „Вавилонци и Асирци“, „Инди“, „Арабљани“, „Јевреји“, „Феничани“, „Међани и Персијанци“. У делу о Грцима налазе се поглавља: „Грчка у преисторијско доба“, „Јелинско доба“, „Јелинистичко доба“. У делу о Римљанима налазе се

<sup>477</sup> Исто, 57.

<sup>478</sup> Ђорђе Лазаревић, *Историја старог века за I разред грађанских школа*, Београд 1933, 104 стр.

<sup>479</sup> Ђорђе Лазаревић, *Историја за II разред грађанских школа*, издање по новом програму, Београд 1937, 95 стр.

<sup>480</sup> Михаило Ђ. Миладиновић, Миодраг Рајичић, *Општа историја: с историјом трговине и културе*, део 1, Београд 1935, 170 стр.

<sup>481</sup> Исто, 1.

поглавља: „Италија и прво доба Рима“, „Римска република“, „Принципат и царство“. Део о југословенским земљама подељен је на: „Праисториско доба“ и „Прво историско становништво југословенских земаља“. Део „Велика сеоба народа и прве варварске државе“ чине поглавља: „Велика сеоба народа“, „Краљевине Западних и Источних Гота“, „Франачка држава“. Део о Арабљанима садржи поглавља: „Политичка историја“, „Економска историја“, „Културна историја“, а део о Византији чине поглавља са идентичним насловима.<sup>482</sup>

Овај уџбеник са много подналова унутар поменутих поглавља веома прецизно и детаљно упознаје ученике са политичком, културном и економском историјом народа старог века, као и народа са почетка средњег века. Војна историја такође постоји у овом уџбенику, али је њена улога да ученицима пружи слику историјског контекста одређених дешавања чији су ратни сукоби неизоставан део. Уџбеник има 35 слика и 11 карата, не поседује изворне текстове и питања и задатке, а објашњења појединих појмова се могу наћи само унутар основног текста.

У једном од места у уџбенику, које може имати васпитно дејство, пише: „Солонови закони изискивали су од родитеља да своју децу науче ма каквом занату и да их навикну да буду вредни, поштени и послушни грађани. Овакво васпитање највише је допринело економском и културном развоју Атине и начинило је од ње највећи уметнички, књижевни и научни центар у Грчкој“.<sup>483</sup>

Данило Вуловић је написао уџбеник *Историја старог века за други разред средњих школа*.<sup>484</sup> Овај уџбеник је конципиран тако да поседује 52 поглавља која се налазе у оквиру три веће целине. Прва целина „Увод у историју садржи 13 поглавља у оквиру којих је обрађен: предмет историје, постанак земље и појава човека на земљи, најстарије људске заједнице и станишта, постанак и развој друштвених staleжа, снажење и ширење државе, постанак појма о народу и народној држави. У оквиру целине „Преисторијско доба“ налазе се поглавља: „Доба тесаног камена“, „Доба глачаног камена, „Доба бакра и бронзе; почеци писмености“, „Преисторијска насеља у нашој земљи“. У оквиру последње и највеће целине под насловом „Историја старог века налази се 35 поглавља: „Египћани“, „Вавилонци и Асирци“, „Феничани“, „Јевреји“, „Персијанци“, „Грци“, „Илијада“, „Одисеја“, „Грчка веровања“, „О херојима“, „Спарта у старо време“, „Олимпија и Делфи“, „Грчки храм“, „Грчко-персијски ратови“, „Периклово доба“, „Сукоби међу Грцима“, „Македонци“, „Александар Македонски“, „Римљани“, „Приче о Енеји, Ромулу и Рему“, „Приче о римским јунацима“, „Уређење римске републике“, „Римљани покоравају народе око Средоземног

<sup>482</sup> Исто, 170.

<sup>483</sup> Исто, 58.

<sup>484</sup> Данило Вуловић, *Опита историја: за II разред средњих школа (стари век)*, Београд 1931, 130 стр.

Мора“, „Пунски ратови“, „Сто година грађанских ратова“, „Јулије Цезар“, „Римска царевина“, „Германи“, „Хришћанство“, „Знатнији римски императори“, „Император Диоклецијан“, „Цар Константин“, „Деоба Римске царевине“, „Пропаст Западног римског царства“, „Хунске најезде на Европу“, „Југославија пре досељења Јужних Словена“.<sup>485</sup>

Унутар поменутих поглавља такође постоје издељене мање целине, којима лакшу уочљивост дају визуелно уочљивија штампана слова наслова који се налазе у првим редовима почетних пасуса. Занимљиво је да аутор у овом уџбенику у оквиру прилично обимног уводног дела објашњава процесе формирања друштвених сталежа, држава, почетке трговине итд. односно процесе до којих ће тек доћи и који би могли бити објашњени унутар неког од наредних поглавља у уџбенику. Аутор је овим избором у излагању вероватно желео да ученицима у млађем средњошколском узрасту одмах приближи важне историјске процесе како би их лакше схватили у временском контексту у оквиру кога ће се одвијати. Уџбеник испуњава ондашње образовне стандарде у писању уџбенике и успева да не запостави потпуно културну историју у односу на војно-политичку. Уџбеник садржи 29 слика и 8 карата, а не поседује изворне текстове, питања и задатке. Објашњења појединих појмова је могуће наћи само унутар основног текста.

Аутор на више места у уџбенику прави поређење са нашим народним причама како би ученицима што више приближио старовековну тематику. Када на једном месту у излагању о Одисеји помиње огромне једноке дивове прави компарацију са нашом народном причом у којој се појављује једнооки див Дивљан.<sup>486</sup>

Уџбеник, такође, испуњава и васпитне захтеве, које већ често нуди и сам додир са античком прошлости, а ауторова вештина у излагању и коментарисању је још више наглашава. Васпитно дејство на ученике сигурно може да има и приказ Одисејеве жене Пенелопе која много година верује у повратак мужа и одбија насртљиве просце.<sup>487</sup>

Друго допуњено и нешто обимније издање претходно поменутог уџбеника има донекле измењену и структурну концепцију.<sup>488</sup> У овом издању уџбеника сада се у оквиру дела „Увод у историју“ налазе само поглавља: „Предмет историје“ и „Најстарије људске заједнице“. У оквиру дела „Преисторијско доба“ налазе се поглавља: „Најстарија људска станишта“, „Сеобе, ратови и почеци трговине“, „Подела преисторије на доба“ и „Преисторијска насеља у нашој земљи“. У оквиру шире целине „Историја старог века“ где су обрађени стари источни народи налазе се поглавља: „Историја Вавилонца и Асираца“,

<sup>485</sup> Исто, 129-130.

<sup>486</sup> Исто, 50.

<sup>487</sup> Исто, 51-52.

<sup>488</sup> Данило Вуловић, *Опита историја: за II разред средњих школа (стари век)*, Београд 1935, 154 стр.



„Историја Феничана“, „Историја Јевреја“, „Историја Персијанаца“. Део који обрађује старе европске народе, у оквиру историје Грка садржи поглавља: „Критска и микенска образованост“, „Илијада“, „Одисеја“, „Грчка веровања“, „О грчким херојима“, „Спарта у старо време“, „Олимпија и Делфи“, „Грчки храм“, „Грчко-персиски ратови“, „Атина после грчко-персиских ратова“, „Периклово доба“, „Сукоб међу Грцима“, „Пропаст спартанске превласти и расуло у Грчкој“. Историја Македонаца је обрађена кроз поглавља: „Краљ Филип и Грци“ и „Александар Македонски“. Део о Римљанима има идентичну структуру поглавља, као претходно поменути уџбеник, а једина разлика је у томе што у новијем издању не постоје засебна поглавља: „Император Диоклецијан“ и „Цар Константин“ већ су они обрађени у оквиру поглавља „Знатнији римски цареви“. Последњи део у уџбенику, који се бави Југославијом пре досељења Јужних Словена, има три поглавља: „Трачани, Илири, Келти (Гали)“, „Римска управа у Илирији“, „Остаци из римскога доба“<sup>489</sup>. Ново издање уџбеника има 79 слика и 8 карата. Методичко-дидактичка компонента уџбеника је побољшана у односу на претходни уџбеник, друге разлике готово да и не постоје. У погледу васпитно-образовне вредности и компоненти које чине овај уџбеник, можемо закључити да не постоје битне разлике.

Вуловићево треће прерађено издање овог уџбеника уноси занемариве разлике у односу на друго издање у погледу садржајне структуре.<sup>490</sup> Највећа разлика је у броју слика, којих у овом трећем прерађеном издању има чак 98, а број карата је 8, исто као у претходним издањима.

Данило Вуловић је написао и уџбеник *Опита историје старог века за више разреде средњих школа*.<sup>491</sup> Овај уџбеник поред увода и кратке обраде праисторијског доба садржи три веће целине. Прва целина „Историја источних народа“ обрађује Египћане, Вавилонце и Асирце, Јевреје, Феничане, Аријанце, Међане и Персијанце, Инде. Друга целина „Европски народи“ обрађује Грке преко поглавља: „Утицај туђинских образованости на Грке“, „Јелинско доба“, „Духовно јединство Грка“, „Грчке државице до V столећа“, „Атичко доба“, „Постављање темеља Демократији у Атини“, „Грчко персијски ратови“, „Првенство Атике. Периклово доба“, „Друштвени и привредни живот у Атини“, „Доба пропадања грчких државица“. Македонци су обрађени у поглављима: „Александрова светска држава“ и „Јелинистика образованост“. Постоји такође и засебно поглавље под називом „Везе Грка са земљама данашње Југославије“. Историја Римљана је презентована преко поглавља:

---

<sup>489</sup> Исто, 153-154.

<sup>490</sup> Данило Вуловић, *Опита историја за II разред средњих школа (стари век)*, треће прерађено издање, Београд 1939, 148 стр.

<sup>491</sup> Данило Вуловић, *Опита историја старог века: за више разреде средњих школа*, Београд 1937, 184 стр.

„Оснивање италиске народне државе“, „Изграђивање републиканског уређења“, „Процват републике под влашћу сената“, „Римска освајања у западном делу Средоземног мора“, „Покорење народа у источном делу Средоземног мора“, „Рим као светска сила“, „Римско државно уређење“, „Пропаст републике“, „Покушај преуређења римског друштва“, „Војничка диктатура и грађански рат“, „Јулије Цезар“, „Римска царевина. Принципат“, „Доба војничке превласти“, „Државни и друштвени живот“, „Римски духовни рад“, „Хришћанство“, „Римска држава неограничена Монархија“, „Хришћанска превласт у рим. држави“. Постоји такође и засебно поглавље под насловом „Становници Југославије у римско доба“. Трећа целина „Историја средњег века обрађује: сеобу народа, Германе, Словене, Арабљане и ислам. У оквиру приче о Словенима постоје и издвојена поглавља: „Источно римско царство и Словени“ и „Сеоба Јужних Словена.“<sup>492</sup>

Овај уџбеник Данила Вуловића је знатно сложенији и високостручнији од претходних. Визуелизација је графички решена и тиме се шаље порука ученицима у циљу бржег и ефикаснијег сналажења у уџбенику. Аутор се трудио да културна историја не буде запостављена ни квантитативно, а такође убедљиво је наглашавао значај културе у деловима који су је се дотицали. Говорећи, на приме, о духовном преокрету код Грка до петог века пре нове ере каже: „Песници и уметници величају човечју личност (појава индивидуализма). – Изједначење грађана пред законом, признање личне слободе и давање грађанских права свима грађанима у грчким државицама, подигли су вредност човекове личности у друштву. Зато су сада грчки песници и уметници славили човека у својим делима ... У ово време поштовања пробуђене човекове личности Грци богове замишљају као духовне силе ... Филозофи се, у ово време индивидуализма труде, да напорима разума, умовањем, објасне свет и живот.“<sup>493</sup>

У овом уџбенику аутор не распоређује слике тако да прате основни текст него их додаје као прилог на крају уџбеника. Уџбеник не поседује изворне текстове, питања и задатке, а објашњења појединих појмова се могу наћи само на крају уџбеника. Једно од бројних места у уџбенику која могу имати васпитно дејство на ученике засигурно је и део који говори о Периклу: „Перикле је атински најслушанији саветник. Он је Атиком владао убеђивањем, мудрим саветима. Народ га је у Народној скупштини слушао и извршавао његове савете, јер је веровао да су његови предлози корисни по народ и државу. Основна су начела Периклова државног рада ова: Атина треба да постане права демократска република; у њој цео народ треба непосредно да управља. Зато је потребно да се смањи власт старих

---

<sup>492</sup> Исто, 183-184.

<sup>493</sup> Исто, 53.

аристократских државних установа, архоната и ареопага. Треба да се омогући свима грађанима, па и најсиромшнијим, да учествују у управљању државом. Држава мора да збрињава сиромашне грађане, да им даје могућности да зараде или да им даје средства за живот. Грађанске слободе и једнакост грађана пред законом, у правима и дужностима, потпомажу духовни напредак и материјално благостање; зато Атина треба да постане духовно, књижевно и уметничко средиште васколиког грчког света.<sup>494</sup>

Овакав приступ који приказује борбу за права и материјалну егзистенцију и најсиромашнијих грађана у сваком времену и простору би требао да има позитиван ефекат.

Никола Вулић и Лав Сухотин показали су се успешни и као аутори једне веома садржајне и за ученике веома корисне *Историјске читанке*.<sup>495</sup> У читанци се налази много старовековних изворних текстова, али и текстова које су написали поменути аутори. Читанка садржи много објашњења појмова у форми фуснота, али и читаве одељке штапане ситнијим словима испод наслова у којима се најчешће налазе подаци о појединим писцима, а понекад и објашњења другог типа. Ова историјска читанка је обogaћена са 94 слике, а испод многих од њих налазе се такође објашњења везана за слику, нешто обимнија од уобичајених.

Структуру читанке чине четири целине: „Палеолитско доба“, „Исток“, „Грчка“, „Рим“. у оквиру прве целине налазе се текстови: „Први човек у нашој земљи“, „Крапинац“, „Уметност првих људи“, „Успеси преисториске археологије“. Другу целину која се бави источним народима чине текстови: „Рат у старом египатском царству“, „Египатски пут у Судан“, „Фараон“, „Египатски писар“, „Египатски обичаји (Херодот)“, „Проналазак Тутанкамонове гробнице“, „Из месопотамског епа о Гилгамешу“, „Из законика Хамураби“, „Ратови Тиглатпилесара“, по његовом причању, „Цар Сенахериб прича како је улепшао Ниниву“, „Асирске пљачке“, „Лов асирског цара на лавове“, „Односи између Египта и Кипра“, „Путовање у Феникију“, „Како су Феничани опловили око Африке“, „Обетована (обећана) земља (Стари Завет)“, „Гедеонова победа над Медијанитима“, „Из књиге премудрости Исуса, сина Сирахова“. Трећу целину која обједињује текстове везане за историју Грчке чине текстови: „Стара јегејска култура“, „Хектор и Андромаха (Омирова Илијада)“, „Пријам у Ахиловом ратном стану (Илијада)“, „Двор краља Алкиноја (Омирова Одисеја)“, „Одисејев састанак с оцем Лајертом (Одисеја)“, „Народне трпезе у Спарти (по Плутарху, О Спартанцима (Ксенофон)“, „Јунаштво (Тиртеј)“, „У бој (Калин)“, „Описи природе (Алкман, Сафо, Алкеј, Софокле)“, „Писистрат (по Аристотелу)“, „Битка у Термопилима (Херодот)“, „Друштвена политика Периклова (по Плутарху)“, „Куга у Атини

<sup>494</sup> Исто, 64-65.

<sup>495</sup> Никола Вулић, Лав М. Сухотин, *Стари век у одабраним одломцима (историјска читанка)*, друго допуњено издање, Београд 1935, 228 стр.

(Тукидид)“, „Позориште“, „Из Орестије од Есхила“, „Из Антигоне од Софокла“, „Из Ифигеније у Аулиди од Еврипида“, „Не чини никад зло (Платон)“, Сократова смрт (Платон)“, „Најамници (Исократ)“, „Неколико карактера (Теофраст)“, „Учитель (Херонда)“, „После битке код Иса (Плутарх)“, „Клутова смрт (Плутарх)“, „Како су Грци јели“, „Женска тоалета“, „Приватни лекари“, „Наука код старих Грка“. Четврти део о Римљанима садржи текстове: „Врлине римских грађана“, „Борба патриција и плебејаца (Тит Ливије)“, „Диктаторска власт“, „Прелаз Ханибала преко Алпа (Тит Ливије)“, „Катон Старији- Лукул“, „Веров покушај да однесе Агригентског Херкула (Цицерон)“, „Гавијево мучење (Цицерон)“, „Цицеронова смрт (Тит Ливије)“, „Напад на Салону (Цезар)“, „Карактеристика Јулија Цезара (Светоније)“, „Цезарова смрт (Светоније)“, „Карактеристика императора Августа (Светоније)“, „Карактеристика императора Калигуле (Светоније)“, „Агрипина смрт (Тацит)“, „Борба Германа за слободу (по Тациту)“, „Увод у Тацитову Историју“, „Славна римска војска и њен логор (Ј. Флавије)“, „Трговац с робљем“, „О робовима (Сенека)“, „Први хришћани (Плиније-Трајан)“, „Врапчева смрт (Катул)“, „Енејино причање (Вергилије)“, „Шта је срећа (Хорације)“, „Песникова бесмртност (Хорације)“, „Наметљивац (Хорације)“, „Римске улице (Јувенал)“, „Славни римски песници“, „Ученици у школи“, „Телесне казне“, „Забављање у купатилима“, „Циркуске игре“, „Борбе у амфитеатру“, „Помпеја“, „Диоклецијанов двор у Сплиту и старине у Солину“, „Знаменити људи старог доба у нашој земљи“.<sup>496</sup>

Ова *Историјска читанка* пружа заиста много примера у којима су уочљиве античке врлине, али и неке друге људске вредности које могу васпитно деловати. Одломак из месопотамског „Епа о Гилгамешу“ пружа ученицима могућност да виде један пример снажног пријатељства између цара града Урука, Гилгамеша, и његовог пријатеља који се звао Еабани или како неки читају Енкиду. У овом одломку Гилгамешов жал за Енкидуовом смрћу описан је између осталог и овим речима: „Еабани, брате мили, млади пријатељу мој, пантере из пустиње! Ти лежиш непомично, ти, што си све победио. Какав те је мртви сан сада савладао? Лице ти је потамнело. Зар ме више не чујеш? Не отвара очи своје Еабани. Гилгамеш се дотаче срца његова; оно више није куцало. Тада он покри пријатеља, као невесту. И јаукну Гилгамеш, рикну снажно као лав, и као лавица коју је копље погодило рикну он. Кидао је косу своју и бацао је око себе. Поцепи одело своје, уви се у покривало жалости. Тек што је друга зора забелила, опет започе плач свој Гилгамеш. Шест дана и шест ноћи оплакивао је пријатеља свога Еабанија. И не покопа га до зоре седмога дана. А седмога дана погребне пријатеља свога и остави Урук.“<sup>497</sup>

---

<sup>496</sup> Исто, 227-228.

<sup>497</sup> Исто, 34.

Боривоје Јосимовић је написао уџбеник *Географија са историјом за први разред стручних продужних школа*.<sup>498</sup> У овом уџбенику су приказане географске карактеристике Балканског полуострва и конкретно Краљевине Југославије. У делу уџбеника који се бави историјом, само три поглавља имају додирних тачака са историјом старог века и то су поглавља: „Наша домовина пре досељења Југословена“, „Наша домовина под римском влашћу“, „Словени“. Унутар тих поглавља се не налази ни једна слика, док уџбеник посматран у целини поседује 15 слика и 1 карту. Овај уџбеник се бави историјом Јужних Словена до почетка 19. века. Уџбеник не поседује изворне текстове, питања и задатке, понеко објашњење одређених појмова је могуће наћи само у оквиру основног текста. Посматран у целини уџбеник може да има одређено васпитно дејство, али део који се донекле бави старим веком је веома мали и његово васпитно дејство је занемариво.

Милан А. Костић и Влада К. Петровић су израдили уџбеник *Историја за први разред више народне школе*.<sup>499</sup> Овај уџбеник поред делова о праисторијским људима и историјском добу, у оквиру дела од под називом „Слике из историје најстаријих народа“ обрађује: Египћане, Асирце и Вавилонце, Феничане, Јевреје, Персијанце. Део о Грцима садржи поглавља: „Вера и митологија“, „Приче о боговима и херојима“, „Микенско доба и Хомер“, „Спарта у старо време“, „Атина“, „Олимпија и Делфи“, „Ратови Грка са Персијанцима за слободу“, „Перикле“, „Неслога међу Грцима и пропаст Грчке“, „Александар Велики“, „Грчка уметност, књижевност и науке“. Део који се бави Римљанима садржи поглавља: „Вера и митологија“, „Утицај Грка на културни развитак Римљана“, „Приче о римским идеалима јунаштва“, „Уређење римске републике“, „Пунски ратови“, „Римљани и Илири“, „Сто година грађанских ратова у Риму“, „Робови у римској држави“, „Борбе гладијатора међу собом и са зверовима“, „Цезар“, „Римски цареви“, „Освајања на Дунаву“, „Германи“, „Хришћанство“, „Трајан и Хадријан“, „Диоклецијан (цар Дукљанин) и Константин“, „Деоба римске царевине“, „Пропаст западног римског царства (476)“, „Земље Југославије пре доласка Југословена“, „Остаци из римског доба“. Уџбеник се бави и великом сеобом народа преко поглавља: „Сеоба народа из Азије у Европу“, „Сеоба Словена“, „Сеоба Срба, Хрвата и Словенаца“, „Вера и културни развитак Југословена“, „Сеоба Бугара“. У уџбенику постоји и поглавље о Јустинијану и Ираклију, Арабљанима под Мухамедом и калифама, као и неколико поглавља о Јужним Словенима у раном средњем веку.<sup>500</sup>

<sup>498</sup> Боривоје Јосимовић, *Географија са историјом за I разред стручних продужних школа: састављена према новом наставном плану и програму*, Београд 1935, 142 стр.

<sup>499</sup> Милан А. Костић, Влада К. Петровић, *Историја за I разред више народне школе у Краљевини Југославији*, Београд 1935, 102 стр.

<sup>500</sup> Исто, 101-102.

Овај уџбеник уобичајеним хронолошко-тематским приступом се дотиче најважнијих момената из историје старог века. Култура старовековних народа у овом уџбенику није прескочена, али с обзиром на квантитативно мали обим уџбеника који још при томе излази из оквира старог века, тешко је очекивати да култури буде посвећена знатнија пажња. Уџбеник има 24 слике, а не поседује карте. У уџбенику се не налазе изворни текстови, питања и задаци, а објашњења појединих појмова се могу наћи само у оквиру основног текста.

Васпитна улога уџбеника постоји, а један од примера је свакако и то када аутор већ у наслову поглавља „Неслога међу Грцима и пропаст Грчке“ упућује да је неслога главни кривац за пропаст Грчке. У том делу између осталог пише: „И поред уговора о миру између Спарте и Атине ипак се ове две државице грчке не моглоше сложити и живети у миру. Њихово супарништво ишло је далеко на свима пољима. Ако би се једна од њих завадила ма с којом државицом, друга би помагала ту државицу. Тако се разви тридесетогодишњи рат између Спарте и Атине ... Поред тога у Атини су биле међусобне свађе и оптуживања ... На тај начин, поред дивних примера јунаштва, којима је испуњена грчка историја, Грчка никад није успела да изврши јединство свих Грка. Ни Атина, ни Спарта, ни Теба не беху успеле да потпуно наметну своју власт за дуже време целој Грчкој. После толиких ратова, после завада између Грка, ипак је било суђено да Маћедонија уједини све грчке снаге у борби противу Персијанаца.“<sup>501</sup>

Предраг Д. Стојаковић је написао уџбеник *Историја старог века за други разред средњих школа*.<sup>502</sup> У уводном делу овог уџбеника налазе се поглавља: „Увод у историју“, „Прве људске заједнице“, „Праисторијско време“. У оквиру дела „Слике из историје најстаријих народа“ обрађени су: Египћани, Вавилонци и Асирци, Феничани, Јевреји, Персијанци. У оквиру дела „Историја Грка“ налазе се поглавља: „Најстарије микенско доба“, „О херојима“, „Главне грчке државе“, „Грчко-персиски ратови“, „Периклово доба и ратови међу Грцима“, „Освајање Истока“. Део уџбеника који се бави историјом Римљана садржи поглавља: „Најстарије римско доба“, „Република и приче о јунацима“, „Римска освајања“, „Сто година грађанских ратова“, „Римско царство“, „Хришћанство“, „Доба највећих царева римских“, „Пропаст римског царства“, „Југославија у старом веку.“<sup>503</sup>

Назив последњег поглавља у уџбенику: „Југославија у старом веку“ је потврда чињенице да се идеологизација рефлектовала и на уџбенике историје. Уџбеници су били важан чинилац у процесу изградње свести ученика о државном и народном јединству.

<sup>501</sup> Исто, 35-36.

<sup>502</sup> Предраг Д. Стојаковић, *Историја старог века: за II разред средњих школа*, Београд 1937, 144 стр.

<sup>503</sup> Исто, 142-144.

У оквиру поменутих поглавља постоје и поднаслови мањих целина што олакшава ученицима сналажење у уџбенику. Аутор је овим уџбеником јасно, поступно и одмерено провео ученике кроз најважнија дешавања историје старог века. Илустративни материјал уџбеника је веома богат, чине га 103 слике и 5 карата. Уџбеник садржи на самом крају пре садржаја преглед важнијих година у историји старог века, што такође може да помогне ученицима у класификацији важних и мање важних догађаја у историји. Занимљиво је да аутор често користи инверзију речи у реченици и стога му реченице добијају на звучности, што такође код ученика може да изазове позитиван ефекат. Уџбеник не поседује изворне текстове, питања и задатке, а објашњења појединих појмова се могу наћи у оквиру основног текста, али и код појединих слика постоје веома исцрпна објашњења. Обрада културне историје је у складу са тадашњим уобичајеним односом између културне и војно-политичке историје.

Уџбеник садржи бројне примере потенцијалног васпитног деловања на ученике. Један од примера је свакако и приказ спартанске љубави према домовини где мајка којој су у рату погинула петорица синова каже: „А јесмо ли победили?“ Добивши потврдан одговор она је рекла: „Онда не жалим“<sup>504</sup>

Овај пример посматран са људске стране може и да изазове став ученика по коме је мајка окрутна и безосећајна, али у сваком случају не може се оспорити њена љубав према домовини.

Михаило Ј. Динић је написао *Преглед опште историје старог века*.<sup>505</sup> Овај преглед историје старог века се не разликује много од осталих уџбеника мањег обима који су се у међуратном периоду бавили старим веком.

Уџбеник почиње кратким излагањем о праисторији, затим следи део о источним народима који обрађује историју: Египћана, Вавилонца и Асираца, Феничана, Јевреја, Инда, Међана и Персијанаца. Део о Грцима садржи поглавља: „Грчка“ , „Егејска култура“, „Митови“, „Спарта“, „Атина“, „Грчка колонизација“, „Везе народнога јединства“, „Грчка образованост до V века пре Христа“, „Персиски ратови (500-448)“, „Периклово доба“, „Пелопонески рат (431-404)“, „Хегемонија Спарте“, „Хегемонија Тебе“, „Грчка култура од Перикла до Александра Великог“, „Македонија“, „Распад државе Александра Великог“, „Јелинистичка култура“. Историја Римљана обрађена је преко поглавља. „Италија пре потпадања под Рим“, „Краљевство (753-510)“, „Оснивање републике (510)“, „Борба плебејаца за равноправност с патрицијама“, „Вера“, „Уједињење Италије“, „Пунски ратови“,

---

<sup>504</sup> Исто, 62.

<sup>505</sup> Михаило Ј. Динић, *Преглед опште историје старог века*, Београд 1938, 79 стр.

„Македонски ратови“, „Последице освајања“, „Реформе браће Граха“, „Марије и Сула“, „Помпеј и Цезар“, „Крај републике“, „Август (30 пре-14 после Христа)“, „Клаудијевци и Флавији“, „Антони (96-191)“, „Културне прилике у I и II в. по Христу“, „Доба војничке анархије (192-284)“, „Диоклецијан (284-305)“, „Константин Велики.“<sup>506</sup>

Овај преглед историје старог века специфичан је по томе што се на почетку сваког поглавља налази кратак сиже, а не поседује: ниједну слику и карту, изворне текстове, питања и задатке. У њему се налази неколико објашњења у форми фуснота, а све остало је у склопу основног текста. Заступљеност културне историје није мања од уобичајене, посматрано по процентуалном односу.

Васпитни утицај, између осталог, може да има и приказ благостања у Риму и провинцијама, које настаје захваљујући миру. Део текста који може да изазове пацифистичке ставове гласи: „Провинције осећају благодет културе и „римскога мира“ рах Romana. Градови цветају и изграђују се по угледу на Рим. Из њих зрачи на све стране римска култура и латински језик у западним земљама. На истоку се одржава јелинска култура и грчки језик. Трговина и занати свуда цветају.“<sup>507</sup>

Живојин М. Радосављевић и Андрија М. Огњановић написали су уџбеник *Историја за први разред више народне школе*.<sup>508</sup>

Овај уџбеник почиње причом о праисторијским људима, а затим обрађује старе источне народе: Египћане, Вавилонце и Асирце, Феничане, Јевреје, Персијанце. Историја Грка обрађена је преко поглавља: „Микенско доба и Хомер“, „Хомер и његова дела и наше народне песме“, „Спарта и старо време“, „Вера и приче о боговима и херојима“, „Олимпија и Делфи“, „Ратови Грка с Персијанцима за слободу“, „Милтијад и битка код Маратона“, „Темистокле и Аристид“, „Битка код Саламине“, „Перикле“, „Неслога међу Грцима и пропаст Грчке“, „Судар с Александром Великим“, „Александрија као напредан и културан град“. Историја Римљана је презентована преко поглавља: „Ромул“, „Утицај Грка на културни развитак Римљана“, „Приче о римским идеалима јунаштва“, „Уређење римске републике“, „Пунски ратови“, „Римљани и Илири“, „Сто година грађанских ратов а“, „Браћа Граси“, „Робови у Римској држави“, „Цезар“, „Борбе гладијатора и борбе са зверовима“, „Римска царевина“, „Освајање на Дунаву“, „Германи“, „Хришћанство“, „Грајан и Хадријан“, „Диоклецијан (цар Дукљанин) и Константин“, „Деоба римске царевине“, „Пропаст западног

<sup>506</sup> Исто, 78-79.

<sup>507</sup> Исто, 73.

<sup>508</sup> Живојин М. Радосављевић, Андрија М. Огњановић, *Историја за I разред више народне школе у Краљевини Југославији*, Нови Сад 1940, 116 стр.



римског царства“, „Југославија пре доласка Јужних Словена“, „Остаци из римског насеља“. <sup>509</sup>

У овом уџбенику је јасно уочљива мисија националне групе предмета у изградњи југословенства, јер једно од поглавља носи наслов: „Југославија пре доласка Јужних Словена“. <sup>510</sup>

Остатак уџбеника, тј. једна трећина уџбеника посматраног у целини се бави историјом раног средњег века. Занимљиво је да је овај уџбеник штампан ћиричним и латиничним писмом, односно поједина поглавља су штампана ћирилицом, а поједина латиницом. Поред војно-политичке, у уџбенику је пажња посвећена и културној историји, али с обзиром да је уџбеник мањег обима и делови о културној историји су у складу са тим сужени. Уџбеник поседује укупно 39 слика, не поседује изворне текстове, питања и задатке. Објашења појединих појмова је могуће наћи сам у оквиру основног текста. Као и сви поменути уџбеници са тематиком античке прошлости и овај уџбеник може да има васпитно дејство на ученике. Једно од места које може имати васпитно дејство на ученике је део у коме се Хомерова дела пореде са нашим народним песмама, а јасно се истиче да је у нашим народним песмама много више племенитости и храбрости. У поменутом делу између осталог пише: „ ... Док се код Хомера богови често мешају у борбама јунака, дотле у нашим народним песмама сами јунаци својом снагом решавају битку. Само у неколико наших народних песама вила помаже Марку да победи противника. У нашим народним песмама јунаци су милостиви и племенити. У нашим народним песмама се говори о племенитости, љубави и слободи. Наши народни јунаци гину за слободу своју и своје земље, а Грци иду да покоре друге и да их заробе, а имање опљачкају. Наш Краљевић Марко се бори противу насилника, он је заштитник слабих и нејаких ... Из ово неколико речи и упоређења већ се види да наше народне песме далеко надмашују Хомерове догађаје, и по својој лакоћи и изражавању, а и по врлинама које прослављају.“ <sup>511</sup>

Доцент богословског факултета Београдског универзитета, др Тихомир Д. Радовановић, написао је *Библијску повесницу за први разред средњих школа*. <sup>512</sup>

---

<sup>509</sup> Исто, 3-85.

<sup>510</sup> Исто.

<sup>511</sup> Исто, 30.

<sup>512</sup> Тихомир Д. Радовановић, *Библијска повесница: за ученике-це I разреда средњих школа*, Београд 1930, 109 стр. Овај уџбеник поред молитви, садржи у оквиру дела који се бави Старим заветом следећа поглавља: „Божје откривење“, „Подела старозаветне повеснице“, „Створење света“, „Створење човека“, „Први грех“, „Каин и Авел“, „Потоп“, „Аврам“, „Исак“, „Јаков“, „Јосиф“, „Мојсије“, „Излазак народа израиљског из Египта“, „Закони“, „Смрт Мојсијева“, „Судије“, „О Рути“, „Цареви“, „Пророци“, „О Јестири“, „Очекивање Спаситеља“. Део уџбеника који се бави Новим заветом садржи поглавља: „Свети Јован Претеча“, „Пресвета Дјева Марија“, „Рођење и детињство Исуса Христа“, „Крштење Исуса Христа“, „Апостоли“, „Живот Христов до страдања“.

У овом уџбенику има много историјских података везаних пре свега за историју јеврејског народа и живот и учење Исуса Христа. У оквиру основног текста има много цитираних места из Библије, а објашњења се могу наћи у оквиру основног текста. Уџбеник не поседује слике, питања и задатке, једино се на почетку уџбеника налази слика патријарха Варнаве.

Овај уџбеник обилује примерима хришћанских вредности и врлина, које имају сличности са античким. Занимљиво је да сам аутор уџбеника готово на крају сваког поглавља образлаже разне поучне примере и тиме појачава њихов ефекат. Један од примера таквог приступа је у делу који говори о цару Соломону, а аутор на крају истиче: „Какав леп и поучан пример. Уместо да тражи разна земаљска блага којима се ми смртни људи обично заваравамо, цар Соломон је тражио само једно и то мудрост, да би био правичан цар. Овај редак пример скромности и трезвености, веома је потребан као поука данашњем свету, а особито омладини, која на жалост у већини сву своју пажњу обраћа на земаљско, а не духовно благо, тј. на мудрост, која нам је сада у овом времену моралне кризе тј. слабе душевне снаге најпотребнија.“<sup>513</sup>

Издање овог уџбеника из 1934. године је по свему готово идентично. Највећа разлика је у томе што је ово ново издање обogaћено сликама, тачније поседује 27 слика са религијском тематиком и слику патријарха Варнаве на почетку уџбеника.<sup>514</sup>

Маестро Јаков, наставник у Јеврејском средњем теолошком заводу у Сарајеву, написао је уџбеник *Библијска историја за први и други разред средњих и сличних школа за ученике јудаистичке вероисповести*.<sup>515</sup> Овај уџбеник је подељен на седам делова: „Освајање Кенаана“, „Време судија“, „Шаулово краљевање“, „Давидово краљевство“, „Доба двеју држава“, „Јудејска држава до пропасти“, „Живот Израелаца у доба краљева“. Сваки од поменутих делова је подељен на више поглавља.<sup>516</sup>

У овом уџбенику је веома детаљно описана историја јеврејског народа, а посебно занимљив је седми део „Живот Израелаца у доба краљева“ у оквиру кога су описани: привреда и занимање народа, начин живота, власт, богослужење, културно стање. Уџбеник

---

„Свечани долазак Исуса Христа у Јерусалим“, „Тајна вечера“, „Исус у Гетсиманији“, „Исус пред судом Јудејским и Римским“, „Смрт Христова, Васкрсење Исуса Христа“, „Вазнесење Христово“, „Прво чудо“, „Исус Христос храни пет хиљада људи“, „Богати риболов“, „Капетанов слуга у Капернауму“, „Младић у Наину и Јаирова кћи“, „Васкрсење Лазарево“, „Проповед на гори“, „Богаташ и Лазар“, „О митару и фарисеју“, „О блудном сину“, „О талантима“, „О изгубљеној овци“, „О сејачу и семену“, „О страшноме суду“. Исто, 107-109.

<sup>513</sup> Исто, 47.

<sup>514</sup> Тихон Д. Радовановић, *Библијска повесница: „(Стари и Нови завет): за ученике-це I разреда средњих школа*, 6. издање, Београд 1934, 128 стр.

<sup>515</sup> Јаков Маестро, *Библијска историја, књ. 2, Од освајања Кенаана до пропасти првог храма: (за I и II разред средњих и сличних школа)*, Београд 1933, 88 стр.

<sup>516</sup> Исто, 1-85.

поседује 22 слике и 2 карте, а понегде су цитирани делови из Старог завета. Овај уџбеник поседује и питања за понављање на крају већине делова уџбеника. Поседовање питања за понављање у оквиру уџбеника је у међуратном периоду било веома ретко, што овом уџбенику даје посебну тежину.

У овом уџбенику се налази такође и много примера који могу имати васпитно дејство, један од снажнијих по дејству на ученике би засигурно могао бити приказ деловања пророка Јешаја: „Кроз много година, неуморно и неустрашиво корио је Јешаја великаше Јудеје, судије и старешине, а кад је требало бодрити народ и подигнути његов дух, опет је пророк био на делу. На људе свога доба и догађаје имао је много утицаја. Видећи да народни прваци доносе многе жртве, а чине неправду, Јешаја је плануо оправданим гневом: „Чему мени ваше безбројне жртве?“ – вели Вечни. Посве друго тражи Господ: „Учите чинити добро, тражите правду, дајте право потлаченима, заузмите се за сироче и удовицу!“ ... Јешајев је идеал да завлада краљевство мира и правде на земљи. У ближој или далекој будућности народи ће престати међусобно да ратују, оружје ће се прековати у оруђе, љубав ће завладати међу људима, јер земља ће бити пуна сазнања Божјег.“<sup>517</sup>

Професор Љубомир Н. Рајић је написао *Библијску повесницу за први разред средњих и грађанских школа*.<sup>518</sup> Овај уџбеник на самом почетку поседује две молитве, за пре и после учења. Аутор је овим на неки начин процесу учења дао на тежини, с обзиром да су издвојене две молитве које окружују процес учења. Прва молитва гласи: „Молимо Те, Свемогући Боже, дела наша претечи милошћу Својом и помоћу Својом прати да свака наша молитва и свако наше дело Тобом започне и Тобом започето да се доврши.“<sup>519</sup> Молитва предвиђена за период после учења гласи: „Хвала ти за сва добротинства Твоја, Свемогући Боже, Који живиш и владаш увек и довека. Амин.“<sup>520</sup>

Остали делови уџбеника, структура и васпитно-образовно компоненте су веома слични другим уџбеницима чија је тематика библијска историја, сходно томе и васпитни ефекат овог уџбеника је на веома високом нивоу.

Прота Добросав М. Ковачевић, професор Богословије у Сремским Карловцима, написао је *Библијску повесницу за први разред средњих и њима сличних школа*.<sup>521</sup> Овај

---

<sup>517</sup> Исто, 66.

<sup>518</sup> Љубомир Н. Рајић, *Библијска повесница. (свештена историја Старог и Новог завета): за I разред средњих и грађанских школа*, 2. издање, Београд 1934, 140 стр.

<sup>519</sup> Исто, 2.

<sup>520</sup> Исто.

<sup>521</sup> Добросав М. Ковачевић, *Библијска повесница Старог и Новог завета: за први разред средњих и њима сличних школа: по најновијем наставном програму*, прерађено 4. издање, Београд 1934, 93 стр.

уџбеник одликују мали обим, једноставност у структури уџбеника и у излагању, а ипак висока васпитно-образовна вредност.<sup>522</sup>

У уџбенику су на једноставан и занимљива начин приказани историјски моменти везани за јеврејски народ и за Исуса Христа. У уџбенику се налази много цитираних делова из Библије, са 34 слике које прате тематику излагања и 2 карте. Уџбеник не поседује питања и задатке.

У васпитном смислу овај уџбеник не заостаје за много обимнијим уџбеницима с обзиром да у себи садржи много важних поука. Образлажући један описан догађај аутор образлаже на крају поуку овим речима: „Из овога догађаја види се, да Бог у молитви не гледа на положај и богатство човека, него на искреност, смерност и чистоту његове душе и срца. У молитви човек не сме бити горд, нити осуђивати људе као што је чинио фарисеј. Напротив, мора бити смирен и понизан пред Богом и молити се Богу само за опроштај грехова, као што је чинио цариник.“<sup>523</sup>

Свештеник П. Павићевић-Слапски написао је *Библијску повесницу за први разред више народне школе*.<sup>524</sup> Овај уџбеник је веома скромног обима, али ипак испуњава основне васпитно-образовне задатке.<sup>525</sup>

Фасцинантно је колико се библијских прича аутор дотакао на тако малом броју страна, а без приметне њихове окрњености и умањеног васпитно-образовног ефекта. Уџбеник садржи много цитираних места из Библије и 17 слика, а не поседује питања и задатке. Поједина објашњења се могу наћи само у оквиру основног текста. Слике које се налазе у уџбенику прате нит излагања, али испод њих не пише шта се тачно на слици налази.

---

<sup>522</sup> После поглавља „О молитви“, Стари завет је обрађен преко поглавља: „Живот људског рода у законско доба“, „Јевреји под управом царева“, „Подела јеврејског царства“, „Пропаст царства израиљског и јудејског и робовање Јевреја“. Нови завет је обрађен преко поглавља: „Увод“, „Из живата Јована Претече и Крститеља“, „Из живата Пресвете Деве Марије“, „Живот Господа Исуса Христа“, „Рад Господа Исуса Христа“, „Наука Господа Исуса Христа“. У оквиру поменутих поглавља постоје и мањи делови који имају још прецизније наслове што још више олакшава сналажење у уџбенику. Исто, 93.

<sup>523</sup> Исто, 88.

<sup>524</sup> Љубомир П. Павићевић-Слапски, *Библијска повесницаа: за I разред више народне школе у Краљевини Југославији: са сликама у слогу*, Београд 1937, 56 стр.

<sup>525</sup> У оквиру дела „Стари завет“ успева сажето да обради мање целине: „Увод“, „О Божјем откровењу“, „Подела старозаветне повеснице“, „Стварење света“, „Стварење човека“, „Први грех“, „Каин и Авел“, „Потоп“, „Аврам“, „Исак и Јаков“, „Исак“, „Јаков“, „Јосиф“, „Мојсије“, „Излазак народа израиљског из Египта“, „Закони“, „Смрт Мојсијева“, „Судије“, „О Рути“, „Цареви“, „Давид“, „Пророци“, „О Јестири“, „Очекивање Спаситеља“, део „Нови завет“ садржи следеће целине: „Увод“, „Свети Јован Претеча“, „Пресвета Дјева Марија“, „Рођење и детињство“, „Крштење Христово“, „Апостоли“, „Живот Христов до страдања“, „Свечани долазак и Јерусалим“, „Тајна вечера“, „Исус у Гестиманији“, „Исус пред судијама јеврејским и римским“, „Смрт Христова“, „Васкрсење Христово“, „Вазнесење Христово“, „Рад Господа Исуса Христа“, „Прво чудо“, „Исус храни 5000 људи“, „Богати риболов“, „Капетанов слуга у Капернауму“, „Младић у Наину и Јаирова кћи“, „Васкресење Лазарево“, „Наука Господа Исуса Христа“, „Проповед на гори“, „Богаташ и Лазар“, „О митару и фарисеју“, „О блудном сину“, „О талентима“, „О изгубљеној овци“, „О сејачу и семену“, „О страшном суду“. На крају уџбеника се налази и неколико молитви на црквенословенском и српскохрватском језику. Исто, 1-56.

Износећи уобичајене чињенице и религијска тумачења везана за историју јеврејског народа и живот и учење Исуса Христа, аутор је успео да уџбенику да и снажан васпитни ефекат. Сам додир са хришћанским учењем може да има васпитни ефекат који уз вештину аутора уџбеника постаје још снажнији. Вечна хришћанска тема о праштању ефектно је приказана кроз причу „О блудном сину“ где је приказано кајање сина расипника и опроштај од стране оца који га поново прихвата. На крају приче следи ауторов коментар: „Овом причом Исус је поучио народ како треба да прашта, па ако то ради, чини велика дела. Отац прашта, син се каје, а из та два чина рађа се трећи: савршен човек.“<sup>526</sup>

Вероучитељ протојереј Владимир Дакић написао је *Библијску повесницу Старог и Новог завета за први разред средњих и грађанских школа*.<sup>527</sup>

Овај уџбеник преко широких и јасних наслова представља изузетно добар водич кроз религијски обојену историју јеврејског народа као и кроз живот и учење Исуса Христа. Садржи 50 слика и 3 карте, као и много цитираних места из Библије. Уџбеник не садржи питања и задатке, а поједина објашњења се могу наћи у оквиру основног текста. На крају уџбеника се налази податак да су фотографије у овом уџбенику рађене по сликама академског сликара Уроша Предића, а да је цртеже радио Алекса Родзевић, руски избеглица из Панчева.

---

<sup>526</sup> Исто, 51.

<sup>527</sup> Владимир Дакић, *Библијска повесница Старог и Новог завета: за први разред средњих и грађанских школа*, 3. издање, Панчево 1938, 118 стр. Поред увода, у уџбенику је Стари завет обрађен преко поглавља: „О створењу света“, „О створењу првога човека и прве жене“, „О првом греху“, „О Каину и Авељу“, „О потопу“, „О Авраму“, „О Исаку“, „О Исаву и Јакову“, „Јосиф у кући свога оца Јакова и његово продавање за роба“, „Јосифово страдање и уздизање у Египту“, „Браћа долазе у Египат и Јосиф им казује које он“, „Јаков одлази у Египат и његова смрт“, „Мојсијева младост: Бог га поставља за вођу народа израиљскога“, „Излазак Израиљца из Египта“, „Мојсије добива заповести Божје на Гори Синајској“, „Скинија, свештенство, жртве и празници код старих Израиљца“, „Мојсијева сумња и смрт“, „Израиљци улазе у Ханан и подела земље“, „Израиљске судије Гедеон и Самсон“, „О Рути“, „О Саулу, првом цару израиљском“, „О Давиду, најпобожнијем цару израиљском“, „О Соломону, најмудријем цару израиљском“, „О пророку Илији“, „О пророју Исаји, Јеремији, Језекиљу и Данилу“, „О Јестири“, „Очекивање Спаситеља света“. Нови завет је обрађен преко поглавља: „Рађење и младост Пресвете Дјеве Марије“, „О светом Јовану Претечи“, „Благовести. Дјева Марија посећује Јелисавету“, „Рођење Исуса Христа“, „Срећење. Мудраци од истока“, „Бежање у Египат. Исус од дванаест година“, „Крштење и кушање Христово“, „Исус Христос бира апостоле и смрт св. Јована Крститеља“, „Преображење Христово“, „Свечани улазак Христов у Јерусалим“, „Тајна вечера“, „Исус у Гестиманији“, „Исус Христос пред синедрионом“, „Исус Христос пред Понтијем Пилатом“, „Исуса Христа распињу на крсту и његова смрт“, „Погреб Исуса Христа“, „Васкрсење Христово из мртвих“, „Вазнесење Христово на небо“, „Исус Христос претвара воду у вино и храни пет хиљада људи“, „Чудновати риболов и лечење капетановог слуге у Капернауму“, „Исус Христос васкрсава из мртвих младића из Наина и Јаирова кћер“, „Васкрсење Лазарево“, „Спаситељево учење о блаженствима“, „Спаситељево учење о праведности и о делима праведности“, „Спаситељево учење о небеским благима и о дужностима према ближњима“, „Спаситељево учење о путу који води у живот“, „О богаташу и о Лазару“, „О милостивом Самарјанину и о Митру и фарисеју“, „О изгубљеној овци и о блудном сину“, „О талантима и о сејачу и семену“, „О страшном суду“. Уџбеник садржи и додаток у оквиру кога се налазе: „Молитве“ и „Верске и моралне истине“. Исто, 117-118.

Парох београдске Саборне цркве протојереј Душан Ј. Васић и професор Друге мушке реалне гимназије у Београду Душан К. Петровић написали су *Библијску повесницу Старог и Новог завета за први разред средњих и грађанских школа*.<sup>528</sup>

Структура овог уџбеника је веома слична раније помињаним уџбеницима. У уџбенику постоје три веће целине: „Патријархално доба“, „Законско доба“, „Библијска повесница Новог завета“, у оквиру којих се преко већег броја поглавља излаже историја јеврејског народа и живот и учење Исуса Христа. На крају уџбеника се налази неколико молитви.<sup>529</sup>

Занимљиво је да су у овом уџбенику речи Исуса Христа и још понека важнија места из Библије штампани визуелно уочљивим словима и при првом погледу на одређену страницу ти делови су одмах јасно уочљиви. Уџбеник поседује 30 слика, не поседује питања и задатке, а поједина објашњења се могу наћи у оквиру основног текста.

Хришћанска тематика и овом уџбенику омогућава примерну васпитну вредност. На ученике би могла васпитно да делује и „Прича о талентима (даровима)“ у којој је истакнуто да су људи обавезни да се труде и развијају своје дарове, које им је Бог дао. Аутор у тој причи између осталог каже: „Господ ће вредне и добре наградити, а нерадне, и који своје дарове нису на добро употребили, казниће.“<sup>530</sup> Ова прича би заиста подстицајно могла да делује на ученике, наводећи их да развијају своје способности, а исто тако би могла да усмерава и наставнике да деци омогуће развој и напредак њихових способности и интересовања.

Др Албин Вилхар, професор у Зајечару, саставио је *Латинску читанку за пети разред гимназије, према најновијем програму и према граматици др Туромана*.<sup>531</sup> Аутор у предговору наглашава: „Књига је опширнија да би се могло и у градиву мало бирати“,<sup>532</sup> што упућује на то да аутор наставницима даје извесну слободу у избору текстова које ће обрађивати.

Ова *Латинска читанка* је предвиђена за превођење у оба смера, а у форми фуснота има објашњења која би требала ученицима да помогну при превођењу. Не садржи слике, као ни питања и задатке сем подразумевајућих преводачких задатака који су незаобилазни. На крају уџбеника се налазе речи за поједина вежбања као и латинско-српскохрватски и

<sup>528</sup> Душан Ј. Васић, Душан К. Петровић, *Библијска повесница Старог и Новог завета: за I разред средњих и грађанских школа*, 2. издање, Београд 1938, 96 стр.

<sup>529</sup> Исто, 95-96.

<sup>530</sup> Исто, 90.

<sup>531</sup> Албин Вилхар, *Латинска читанка за V разред гимназије*, Београд 1929, 174 стр.

<sup>532</sup> Исто, 4.

српскохрватско-латински речник. Текстови предвиђени за превођење садрже историјску тематику, али има и басни и разних других прича. Историјска тематика је уобичајена: Римљани, Грци, Александар Македонски, Персијанци, Цицерон итд.

Васпитни ефекат произилази из античке историјске тематике, али и из разних других прича препуних мудрости. Између много осталих васпитни ефекат имају и ове реченице из читанке: „Признавањем смањујеш кривду“, „Поштуј оца и мајку“, „Војници су се радовали похвали војсковође: ученици се обично радују похвали доброг учитеља“, „Они који су штитили државу и спасли је ропства, заслужили су највећу похвалу“, „Мудри људи нека увек штите углед закона“<sup>533</sup>

Веселин Чајкановић је написао *Латинску читанку за шести разред*.<sup>534</sup> Ова читанка поред засебних реченица и тзв. непрекидног штива садржи пре речника и напомене за све делове уџбеника, чији је циљ да прошире ученичко знање и олакшају им превођење. Читанка садржи и речник латинско-српскохрватски и српскохрватско-латински, пошто је намењена за превођење у оба смера, али пре свега са латинског на српски. У читанци нема слика као ни посебних питања и задатака. Читанку чине текстови са историјском садржином, басне, анегдоте, пословице и друге приче. У читанци се налазе следећи текстови са историјском тематиком: „Прича о Сампсону“, „Мудри Соломун“, „Демостен у изгнанству“, Три грчка трагичара“, „Август и ветеран“, „Германски погреб“, „Како је Анаксимен сачувао свој завичај“, „Ханибалово лукавство“, „Езоп и Мангуп“, „Морепловац Синон“, „Цар Август и гавран“, „Ханибал и брбљив философ“, „Цезар и ветеран“, „Четири периода римске историје“, „Пизонова строгост“, „Ханибал у Капуи“, „Великодушност краља Антигона“, „Симонидово богатство“, „Краљ Митридат“, „Ханибал и Еуме“, „Езопово оштроумље“, „Slavia Meridionalis.“<sup>535</sup>

Античко штиво у овом уџбенику нуди обиље примера античких врлина и вредности, који могу снажно васпитно деловати на ученике. Постоји између осталих и пример који ученике може навести на размишљање о томе колико су критични према другима, а колико према себи. У тексту пише: „Јупитер је људима дао две торбе: једну, пуну наших (сопствених) грехова, метнуо нам је на леђа, а другу, пуну туђих грехова, спреда. Због тога своје погрешке не видимо, а туђе немилостиво нападамо.“<sup>536</sup>

---

<sup>533</sup> Исто, 53.

<sup>534</sup> Веселин Чајкановић, *Латинска читанка: за шести разред*, ново прерађено издање, Београд 1931, 108 стр.

<sup>535</sup> Исто, 106-108.

<sup>536</sup> Исто, 13.

Спартанска храброст приказана је у делу текста где се каже: „Неки Спартанац, када су га исмевали што хром иде у бој, рекао је: „Мени је циљ да се борим, а не да бежим.“<sup>537</sup>

Јован Д. Чолић је саставио *Латинску читанку са граматиком за шести разред гимназије*.<sup>538</sup> Примери који се налазе у читанци узети су из дела класичних писаца, а многе је аутор читанке сам саставио. Поред засебних реченица у читанци се налазе следећи текстови са историјском тематиком: „Опис и деоба Галије“, „Поход Персијанаца на Грчку“, „Краљ Пир“, „Марко Сергије“, „Катон“, „Један храбар официр“, „Цезареви ратови у Галији“, „Луције Емило Пауло“, „Агесилај“, „Прелаз Ханибала преко Алпа“, „Цимон“, „Почетак римске републике“, „Темистоклово писмо Артаксерксу“, „Тразибул“, „Римљани и Пир“, „Грчки одговор Персијанцима“, „Епаминонда“, „Александар и Парменион“, „Ханибалова мржња против Римљана и његова заклетва“, „Епаминондино некористољубље“, „Хелвећани бирају пут којим ће поћи“, „Цезар и Хелвећани“, „Ханибал позван у Африку - Битка код Заме“, „Ариовистов одговор“, „Александар и његов учитељ Анаксимен“, „Оргеториг“, „Аркађани и месец“, „Чаробни прстен“, „Каријатиде“, „Триумф“, „Оснивање Римске Државе“, „Ромул, први краљ римски“, „Нума Помпилије, други краљ римски“, „Сервије Тулије, шести краљ римски“, „Хорације Кокле“, „Муције Сцевола“, „Клелија“, „Публије Валерије Публикола“, „Мененије Агрипа“, „Марко Фурије Камил“, „Марко Атилије Регул“, „Квинт Фабије Максим“, „Марко Јуније Брут“.<sup>539</sup>

Читанка не садржи слике, питања и задатке, али је права ризница историјских догађаја и имена која се јављају у текстовима. Ови антички текстови су такође препуни примера који могу имати снажно васпитно дејство на ученике. Између осталих у читанци се налазе и следеће реченице пуне мудрости и надахнутости: „Угледај се, врло мили сине, на пример славних људи“, „Буди врло близу добрим, ако не можеш бити најбољи“, „Спас отаџбине нека конзулима буде највиши закон“, „Поштени људи срећно живе“, „Несмотреност причињава највише зла“, „Два пута је милије што од своје воље нудиш“, „Похвално је нешто знати“, „Што је часно, то је корисно“, „Лакомост гони човека на свако зло“, „Филозофи кажу да паментном не приличи да се љути“, „Лепо је отворено признати своју кривицу“, „Добри људи више воле да су несрећни него непоштени“.<sup>540</sup>

<sup>537</sup> Исто.

<sup>538</sup> Јован Д. Чолић, *Латинска читанка са граматиком: за VI разред гимназије*, 4. поправљено и допуњено издање, Београд 1934, 167 стр.

<sup>539</sup> Исто, 9-54.

<sup>540</sup> Исто, 5-17.



Јован Д. Чолић је написао и *Латинску читанку за седми разред гимназије*.<sup>541</sup> Ова читанка поред великог избора текстова са историјском тематиком, написаних од стране познатих класичних писаца, ученицима нуди и коментаре за сваки текст, издвојене у посебном делу читанке. Коментари су веома обимни и садржајни, тако да и поред самог текста ученицима нуде многа објашњења везана за личности и догађаје из античке прошлости. Читанка не садржи слике, питања и задатке. У читанци се налазе следећи текстови са историјском тематиком: „Рат с Хелвећанима“, „Рат с Ариовистом“, „Рат с Белгијанцима“, „Обичаји Свеба“, „Први поход Цезара на Британију“, „Цезар шаље Каја Волусена да види какво је острво“, „Британска коњица успешно стаје Римљанима на пут“, „Храбри орлоноша“, „Опис Британије“, „Обичаји галски“, „Друиди, њихова моћ и њихова права“, „Њихове повластице, начела и настава“, „Витезови“, „Галска божанства“, „Нарочити обичаји“, „Брак, породица, погребни“, „Политичка права“, „Германски обичаји“, „Друштвено и војничко уређење“, „Војничка надмоћност Германаца“, „Херцинска гора“, „Напад на Солин“, „Под Љешем“, „Октавије вероломно побие 220 регрута“, „Антоније извести Цезара о свом доласку у Љеш“, „Цезар и Помпеј, сазнавши за њихов долазак, крену за њима: Цезар да се сједини с Антонијем, а Помпеј да им припреми пут“, „Помпеј запали све непријатељске лађе“, „Цезар као војник“, „Триумфи и подашност Каја Јулија Цезара“, „Цезар“, „Миципса и Југурта“, „Југурта у Шпанији“, „Сципион Миципси“, „Миципсин говор“, „Југурта“, „Хиемпсал и Адхербал“, „Хиемпсалово убиство“, „Адхербал“, „Адхербал у Риму“, „Адхербалов говор“, „Неправедна подела Нумидије“, „Југурта пође по Адхербала“, „Адхербал у Цирти“, „Адхербалово писмо“, „Адхербалова смрт“, „Бестија“, „Кај Мемиије“, „Мемиијев говор“, „Југуртин изказ“, „Масива“, „Браћа Алебини“, „Мамилијев законски предлог“, „Прилике у Риму“, „Метел“, „Зама“, „Бомилкар“, „Марије и Метел“, „Набдалса“, „Маријев избор“, „Тала“, „Лепдтис“, „Бохо“, „Марије“, „Маријев говор“, „Сула“, „Југурта и Бохо удружени нападну Марија, али буду потучени“, „Преговори“, „Заседа“, „Маријев триумф“, „Сибилске књиге“, „Доброта Александра Великог“, „Александар Велики у Согдијану“, „Потоп“, „Фаетонт“, „Ниоба“, „Дедал и Икар“, „Филемон и Баукида“, „Краљ Мида“, „О последњој ноћи у Риму“, „Овидије својој жени“, „Песникова аутобиографија“, „Протагора“, „Гордијев чвор“, „Павлов говор пред Агрипом“, „Одговор Сципиона Африканца на клевете“, „Август ућуткује Цину“, „Почетак Неронове владавине“, „Нерон на позорници“, „Исповест“.<sup>542</sup>

<sup>541</sup> Јован Д. Чолић, *Латинска читанка са коментаром: за VII разред гимназије*, 2. издање, Београд 1934, 232 стр.

<sup>542</sup> Исто, 5-130.

Ова читанка ученицима, поред своје лингвистичке вредности, пружа могућност да упознају историјске личности и догађаје, како оне познате тако и оне који се не помињу ни у уџбеницима историје. Васпитна улога коју носи ова читанка, такође је импозантна. У коментару о Гају Јулију Цезару који приказује његову храброст и одлучност да пређе Рубикон и сукоби се с Помпејем, приказани су и његови поступци по доласку на власт који су за поштовање: „Кад се вратио у Рим био је једини господар. Сенат га бира за доживотног диктатора, а народ за трибуна, дата му је стална титула „imperator“. Од тада је своју моћ употребио да заведе корисне установе: донео је закон против раскоши, ублажио закон о дуговима строго кажњавао продавање звања и подмићивање ...“<sup>543</sup> Ова читанка, је као и претходна, намењена читању и превођењу са латинског на српски језик, пошто су сви текстови на латинском језику. У образовном смислу представља богат извор историјских података из античке прошлости. Читанка не садржи слике, питања и задатке. Садржи, такође, у посебном делу читанке коментаре који су веома обимни и садржајни и као такви пружају ученицима могућност исцрпне спознаје многих догађаја и личности из античке прошлости. У овој читанци аутор се одлучио за следећи избор текстова: „Апотеоза Ромулова“, „Муције Сцевола“, „Прелаз Ханибала преко Алпа“, „Битка код Кане“, „Ратовање македонског краља Персеја с Римљанима у Македонији“, „Покорење Илирије год. 168. пр.Хр.“, „Тријумф над Генцијем, краљем илирским год. 167. пре Христа“, „Ханибалове победе у Италији“, „Говор против Катилине“, „Четврти говор против Катилине“, „Говор за песника Лицинија Архију“, „О врховном заповедништву Кнаја Помпеја“, „О дужностима“, „Поштење једног службеника“, „О пријатељству“, „О старости“, „Тиберијеве владе“, „Буна легија панонских“, „Константин“, „Пир“, „Тиберије као владар“, „Смрт Плинија Старијег“, „Излив Везува“, „Плиније цару Трајану“, „Цар Трајан Плинију“, „Монолог једног паразита“, „Пропаст Троје“, „Доњи свет“, „Мецени“, „О држави“, „Лицинију“, „Омладини“, „Моја бесмртност“, „Песник шаље Августу прву збирку ода“, „Тврдичлук и завист су извор незадовољству“, „Исповести“, „Посланица Римљанима“.<sup>544</sup>

Многа места у текстовима класичних писаца у овој читанци пружају ученицима могућност спознаје правих примера античких врлина. Поменути део „О дужностима“ садржи мање целине која свака на свој начин могу васпитно деловати на ученике. Целине поменутог дела су: „Неправда“, „Да ли увек треба испунити обећање“, „Права у рату“, „Реч дата непријатељу“, „Нема правога јунаштва без врлине“, „Цицерон пореди војничке заслуге са грађанским“, „Дужности једнога политичара“, „Разум треба да влада над страстима“, „Како

---

<sup>543</sup> Исто, 131.

<sup>544</sup> Исто, 5-137.

човек да изабере свој позив“, „Некористољубље је најглавнија врлина државника“, „Не шкоди другоме“. <sup>545</sup>

Професор Друге женске гимназије, Душан Константиновић, саставио је *Латинску читанку са граматиком за пети разред реалних гимназија*.<sup>546</sup> Ова читанка је конципирана тако да делови носе наслове по граматичким правилима која се обрађују, а унутар њих се налазе текстови или издвојене реченице које имају за циљ да што боље илуструју одређено граматичко правило. У посебном делу уџбеника се налазе граматика са објашњењима и речник латинско - српскохрватски и српскохрватско - латински. Читанка садржи десет вешто изабраних слика, а не садржи питања и задатке. Читанка, углавном садржи реченице узете из римских класика, из којих ученици могу много научити о античкој прошлости, али и одређени број чланака из тадашњег модерног живота.

Поред јасности и прегледности, одлика овог уџбеника је свакако и снажан васпитни ефекат који произилази из вешто одабраних реченица у читанци. Између осталих у читанци се налазе и ове реченице које својом садржином могу позитивно васпитно деловати на ученике: „Знање је моћ“, „Где слога, ту победа“, „Прави пријатељ је благо нашег живота“, „Правдом и мудрошћу придобијамо многе пријатеље“, „Беспослице дају пороке“, „Опасност у одлагању (лежи)“, „Добру књигу увек зовемо правим пријатељем“, „Код честитих људи злато не вреди“, „Учен човек никад не престаје учити“, „Није прави човек, који избегава напор“, „Бог не гледа пуне него чисте руке“, „Што су људи ученији то су скромнији“, „Све што је превише, искрене се у порок“. <sup>547</sup>

Душан Константиновић је написао и *Латинску читанку са хрестоматијом и речником за шести разред реалних гимназија*.<sup>548</sup> Овај уџбеник је обимнији од претходног, али је конципиран по сличним принципима и структури. Поседује и додатно издвојену хрестоматију са текстовима из дела: Федра, Плинија Млађег, Корнелија Непота, Светонија, Тацита, Сенеке, Витрувија, Светог Кипријана, Плинија итд.

Неоспорно високу образовну вредност овог уџбеника употпуњују и 19 вешто одабраних слика и једна карта римског царства. Читанка не садржи посебна питања и задатке, изузев преводилачких задатака који се подразумевају уз овакав тип уџбеника.

---

<sup>545</sup> Исто, 177-182.

<sup>546</sup> Душан Константиновић, *Латинска читанка са граматиком: за V разред реалних гимназија: са десет слика у тексту*, Београд 1932, 176 стр.

<sup>547</sup> Исто, 6-23.

<sup>548</sup> Душан Константиновић, *Латинска читанка са хрестоматијом и речником: за VII разред реалних гимназија: са 19 слика у тексту и једном земљописном картом римског царства*, Београд 1933, 230 стр.

Поред многих примера у уџбенику у којима су приказане античке врлине, васпитно може деловати и текст на српском језику под насловом „Како је Рим постао велик“. У тексту између осталог пише: „Стари Римљанин био је добар ковач своје среће и више је ценио добра дела него лепе речи. Поред личне храбрости и општег самопоуздања, сви су Римљани тврдо веровали, да је богиња Среће, кћи Јупитера, Најбољег - Највећег, највише наклоњена граду Риму и његовим становницима. Срећа народа римског јављала се и у најтежим часовима. У борби са Етрурцима и Галима, са разним Италским племенима и са Картагињанима римски народ су држали радиност и дисциплина, уздржљивост и срећа ... Али како срећа само јунацима помаже, срећа римског народа напустила је и Рим, кад је у њему нестало јунака.“<sup>549</sup>

Исти аутор је написао и *Латинску читанку за седми разред реалних гимназија*.<sup>550</sup> Ова читанка поред изабраних текстова, садржи напомене о римској књижевности и о писцима из којих је узета грађа за овај уџбеник. У читанци се налазе поједини текстови од: Цезара, Салустија, Овидија, Катула, Лукреција Кара, Албија Тибула, Секста Проперција, Флора, Аурелија Виктора. Читанка је обogaћена са 7 слика и једном картом, а не садржи посебна питања и задатке.

Један од текстова који свакако поред образовне може имати и васпитну улогу је Флоров текст „Рим су упропастила његова освајања и богатства“. Читајући овај текст ученици би требало да буду понесени размишљањем о скромности и умерености.<sup>551</sup>

Исти аутор је написао и *Латинску читанку за осми разред реалних гимназија*.<sup>552</sup> Ову читанку намењену читању и превођењу чине текстови на латинском језику од којих многи имају сиже на српском језику. Читанка поседује и коментаре са објашњењима, индекс имена и неколико едукативних текстова на српском језику: „Литерарне напомене“, „Златни век римске књижевности“, „Августово доба“<sup>553</sup> У читанци се налазе Цицеронови текстови: „Слава палим за отаџбину“, „Римски чиновници у провинцији“, „О грчкој и римској просвећености“, „Цицерон Атику“, „Цицерон Цезару“. Вергилијеви текстови у читанци су: „Почетак златног века“, „Песме о пољопривреди“, „Енеида“, „Смрт Лаокона и његово деце“, „Заузеће Троје“, „Енеја са својим напушта Троју“. У читанци се налазе и поједини текстови чији су аутори: Квинто Хорације Флак, Тит Ливије, Витрувије, Сенека, Гај Петроније

---

<sup>549</sup> Исто, 27-28.

<sup>550</sup> Душан Константиновић, *Латинска читанка: са синтаксом падежа: за VIII разред реалних гимназија: са 7 слика и земљописном картом*, Београд, 1934, 120 стр.

<sup>551</sup> Исто, 62.

<sup>552</sup> Душан Константиновић, *Латинска читанка: са синтаксом падежа: за VIII разред реалних гимназија: са 30 слика у тексту*, Београд, 1934, 250 стр.

<sup>553</sup> Исто, 236-250.

Арбитер, Марко Валерије Марцијал, Марко Фабије Квинтилијан, Децим Јуније Јувенал, Публије Корнелије Тацит, Плиније Млађи, Светоније Транквил.<sup>554</sup>

Ова читанка у целини поседује широко и снажно васпитно-образовно дејство на ученике. Кроз различите текстове се дотиче многих личности, догађаја и културних обележја из античке прошлости.

Један од примера који могу васпитно деловати на ученике су свакако и Флакове песме које подупиру Августову верско-моралну реформу римског друштва. Песник је после свечаног увода објавио да су власт и богатство подложни смрти и да се тиха срећа налази једино у уметности.<sup>555</sup>

Професор Илија Маричић саставио је *Латинску читанку за пети разред реалних гимназија*.<sup>556</sup> Ова читанка се састоји, углавном, од великог броја издвојених реченица на латинском и српском језику, чије је задатак да илуструју граматичка правила приликом читања и превођења. На мање од десет страна се налази непрекидно штиво где постоје поједина објашњења у форми фуснота. Ова читанка, садржи и пословице, латинско-српски и српско-латински речник. Ова читанка иако на изглед скромна и једноставна дотиче се кроз реченице многих момената из античке прошлости и ученицима може да пружи много података из историје старог века. Не садржи слике, питања и задатке.

Овој читанци нико не може оспорити и снажно васпитну улогу. Неке од реченица које говоре томе у прилог су: „Слава иде за врлином као сенка“, „Немој се никад љутити, и наљућен немој никад никога казнити“, „Ратови се не би водили, да су сви људи праведни“, „Слушај много, говори мало“, „Паметан ће заповедати страстима, а луд служити.“<sup>557</sup>

Исти аутор је саставио *Латинску читанку за шести разред реалних гимназија*.<sup>558</sup> Ова читанка је састављена по потпуно истом принципу и са потпуо истим структурним елементима, разлика постоји у граматичким правилима сходно програму за тај разред гимназије и у обимнијем такозваном непрекидном штиву. Непрекидно штиво у овој читанци чине текстови: „Грчка и римска митологија“, „Фабрицијево поштење“, „М. Порције Катон“, „М. Сергије“, „Аугусту победнику честитају“, „Архимед“, „Долазак Енејин у Италију“, „Рођење Ромула и Рема“, „Отмица Сабињанки. Борбе између Римљана и Сабинаца. Ромулова

---

<sup>554</sup> Исто, 3-132.

<sup>555</sup> Исто, 47-48.

<sup>556</sup> Илија Маричић, *Латинска читанка: за V разред реалних гимназија*, 2. прерађено издање, Београд 1941, 106 стр.

<sup>557</sup> Исто, 30-33.

<sup>558</sup> Илија Маричић, *Латинска читанка: за VI разред реалних гимназија*, 2. прерађено издање, Београд 1940, 125 стр.

смрт“, „Нума Помпилије“, „Туло Хостилије. Борба Хорација и Куријација“, „Анко Марције“, „Тарквиније Приско“, „Сервије Тулије“, „Тарквиније Охоли“, „Хорације Коклес“, „Муције Сцевола“, „Први консули“, „Сеоба плебејаца“, „Квинто Марције Кориолан“, „Децемвири“, „Рат са Галима“, „Други пунски рат“, „Кв. Фабије Максим“, „П. Корнелије Сципион“, „Битка код Заме. Крај другог пунског рата“, „Трећи пунски рат“, „Грађански рат између Марија и Суле“, „Свршетак грађанског рата између Марија и Суле“, „Катилинина завера“, „Цезарови ратови у Галији“, „Грађански рат између Цезара и Помпеја. Битка код Фарсала“, „Помпејева смрт“, „Цезарова смрт“, „Рат код Модене“, „Тријумвират између Октавијана, Антонија и Лепида“, „Битка код Филипа“, „Битка код Акција“, „Аугуст, први римски цар“, „Земљорадник и његови синови“, „Сократове изреке“, „Тиберије и шалвивчина“, „Цицеронове шале“, „Цицеронова смрт“, „Гај Марије“, „Пролог (Федар)“, „Две торбе (Федар)“, „Магарац и лира (Федар)“, „Вук и јагње (Федар)“, „Лављи део (Федар)“, „Козја брада (Федар)“, „Порађало се брдо (Федар)“, „Чобанин и коза (Федар)“, „Смрт Аугустова“, „Цицеронова писма“, „Пословице и паметне изреке“, „Римски календар“.<sup>559</sup>

Преко поменутих текстова ученици су још много више него у претходном уџбенику имали увид у античку прошлост. Читанка, такође не садржи слике, питања и задатке, сем, наравно, преводилачких задатака који се подразумевају за овакав тип уџбеника.

Снажан васпитни утицај између осталих потврђују и следеће реченице: „Срамота је једно говорити, друго осећати“, „У свему ради разборито“, „Честит човек чини све право“, „Најгоре је оно што је најбољему најмање слично“, „Волимо отаџбину, она је наша мајка“, „Зашто да не браним пријатеље?“.<sup>560</sup>

Илија Маричић је саставио такође и *Латинску читанку за осми разред реалних гимназија*.<sup>561</sup> У овој читанци се налази нешто обимнија хрестоматија што наставнику оставља већи избор при читању. Сам аутор каже да су у њу ушла она штива по којима ће ученик добити најјаснију слику о писцу, о његовом књижевном раду и о животу, обичајима, и приликама код старих Римљана. У читанци се налази и коментар који садржи најпотребнија тумачења. Коментаром су највише објашњене прилике и људи тога доба, као и војничке, верске и јавне установе.<sup>562</sup>

Пре почетка избора текстова на латинском језику, налази се кратак животопис писца на српском језику. Читанка не садржи слике, питања и задатке.

---

<sup>559</sup> Исто, 123-125.

<sup>560</sup> Исто, 6-19.

<sup>561</sup> Илија Маричић, *Латинска читанка: за осми разред реалних гимназија*, Београд 1932, 182 стр.

<sup>562</sup> Исто, 3.

Читанка садржи текстове: „Животопис Ливијев“, „Ab Urbe Condita, izbor“, „Животопис Цицеронов“, „Цицеронова писма“, „Први говор против Катилине“, „Говор за песника Архију“, „Говор за Милона“, „De amicitia“, „De senectute“, „De officiis“, „Животопис Тацитов“, „Annales, izbor“, „Germania, izbor“, „Животопис Плинијев“, „Плинијева писма, izbor“, „Животопис Вергилијев“, „Четврта еклога“, „Сеоски живот“, „Енеида, izbor“, „Животопис Хорацијев“, „Хорацијева метрика“, „Избор из ода“, „Животопис Марцијалов“, „Избор из епиграма“, „Мудрац у невољи (Сенека)“, „Богатство је извор највећег зла (Сенека)“, „De moribus quibusdam Sibenici (J. Šižgorić)“, „Пут кроз Србију (Бузбек)“.<sup>563</sup> Васпитни значај овог уџбеника не заостаје за образовним, зато постоји много примера, а један је свакако избор из Ливијевог дела „Ab Urbe Condita“, са којим и почиње ова читанка, патриотско-морални циљ овог дела је величање Рима и старих врлина, а показало се да је тај циљ био снажнији од научно-историјског циља.<sup>564</sup>

Професор Драгиша С. Лапчевић је написао *Теорију књижевности за средње и стручне школе*.<sup>565</sup> У оквиру ове теорије књижевности направљене су извесне измене, изостављене су теже дефиниције и многа места у општој теорији су више тумачена.

Милан Ђуковић је саставио *Читанку за пети и шести разред средњих школа*. У оквиру приче о врстама епског песништва као најпознатији код старих Грка помињу се Хомерови епови „Илијада“ и „Одисеја“. У читанци се налазе: одломак из VII певања „Илијаде“ тј. „Бој Ајаса и Хектора“, одломак из XIX певања „Одисеје“ тј. „Састанак Одисеја са Пенелопом“ део из „Махабхарате“ тј. прво и друго певање „Песме о краљу Налу“ и почетак II певања из Вергилијеве „Енејиде“ тј. „Дрвени коњ“.<sup>566</sup>

Сваки од ових делова садржи потребна објашњења и тумачења, како би ученицима штиво било што разумљивије, а самим тим и снажнији образовни и васпитни ефекти које носи ово уметничко штиво.

Тима Димитријевић, наставник мешовите грађанске школе у Београду, написао је *Читанку за први разред грађанских школа*.<sup>567</sup> У оквиру ове читанке се налазе изреке мудрог Соломона и изреке из Светог писма. Соломон у делу који се налази у читанци помиње

---

<sup>563</sup> Исто, 181.

<sup>564</sup> Исто, 5-18.

<sup>565</sup> Драгиша С. Лапчевић, *Теорија књижевности: основана на естетици: за средње и стручне школе*, 3. поправљено издање за средње и стручне школе, Београд 1929, 252 стр.

<sup>566</sup> Милан Ђуковић, *Читанка: за V и VI разред средњих школа: са теоријом књижевности*, Сарајево 1933, 77-103.

<sup>567</sup> Тима Димитријевић, *Ћитанка: за I разред грађанских школа*, Београд 1934, 236 стр.

вредноћу мрава и упозорава лењивце да лењост води у сиромаштво, што свакако може и да васпитно делује на ученике.<sup>568</sup>

Из Светог писма се, између осталог, налазе следеће реченице које би могле да васпитно делују на ученике: „Не чини зло па га ни теби неће нико чинити, Не исмевај сиромаша, Ко туђим благом себи кућу зида, тај купи камење за свој гроб.“<sup>569</sup>

На почетку ове читанке се налазе слике краља Петра II и краља Александра I.

Издање ове читанке из 1940. године нема суштинске разлике у односу на претходно поменуто.

Исти аутор написао је и *Читанку за трећи разред грађанских школа*.<sup>570</sup> Ова читанка садржи текст „Презирање богатства“ од грчког роба Епиктета, који је затим био учитељ у Риму. Овај текст, с обзиром на тематику и снажан утисак који оставља би могао снажно васпитно да делује на ученике. Један део текста гласи: „Живот који тече у богатству личи на бујицу која је увек мутна, хучна, опасна и пролазна. Душа, пак, која се храни врлинама, личи на извор што избија чисто, бистро, здраво и обилно, и не пресушује никад.“<sup>571</sup>

Професор Фрањо Пољанец је саставио *Историју српскохрватскословеначког књижевног језика за више разреде средњих школа*.<sup>572</sup> У овом уџбенику аутор помиње као изворе за историју Словена античке писце Плинија Старијег и Грка Птоломеја. То су практично прве познате вести о старим Словенима.<sup>573</sup>

Овај уџбеник, без обзира што је издат у Загребу, имао је одјек и на подручју данашње Србије.

Бранислав Миљковић, професор Више педагошке школе у Београду и Светозар Матић, помоћник управника Народне библиотеке у Београду, саставили су *Читанку за четврти разред грађанских школа*.<sup>574</sup> У оквиру ове читанке се налази Ксенофонов текст „Сократ и Глаукон“, у коме је Сократ успео да убеди младог Атињанина Глаукона, који је желео да буде државник и често говорио по зборовима, да мора још много да учи и да одустане од те идеје.<sup>575</sup>

---

<sup>568</sup> Исто, 164-165.

<sup>569</sup> Исто, 185-186.

<sup>570</sup> Тима Димитријевић, *Читанка: са пословном стилистиком: за III разред грађанских школа*, Београд 1936, 308 стр.

<sup>571</sup> Исто, 104.

<sup>572</sup> Franjo Poljanec, *Istorija srpskohrvatskoslovenačkog književnog jezika: s pregledom naših dijalekata i istoriskom čitankom: za više razrede srednjih škola*, Zagreb 1936, 233 str.

<sup>573</sup> Исто, 7.

<sup>574</sup> Бранислав Миљковић, *Читанка: за IV разред грађанских школа*, Београд 1937, 259 стр.

<sup>575</sup> Исто, 67-68.



На овом примеру ученици су могли да уоче колико је људско сазнање ограничено, колико се много мора стално учити, што такође може васпитно да делује на ученике. Испод текста се налази неколико реченица о Сократу.

Посматрано у целини, раније издање ове читанке нема знатније суштинске разлике у односу на поменуто.

Андрија М. Огњановић је израдио *Читанку за трећи разред више народне школе*.<sup>576</sup> У оквиру ове читанке се налази „Псалам 104“ цара Давида у оквиру кога се помињу многа божја дела и функционисање многих ствари на свету иза којих стоји њихов велики творац.<sup>577</sup> Читанка поседује и мудре изреке цара Соломона које су могле имати снажно васпитно дејство на ученике. Неке од изрека гласе: „Милосрдним бити и право чинити, то се Богу више мили него жртве“, „Ко своје ухо затвори јауку убогих, тај неће бити услышан, када буде у помоћ звао“, „Ко сиромашу пружа, дао је Господу своје новце на камате; Господ ће му повратити с добитком“, „Чини, што је право; онда ће ти бити здравље трајно, говор љубак, корак сталан, а сан слadak. Јер је Господин уза те и он ти је заштитник“, „Охолост долази прије пропасти“, „Ко се ослања на своје богатство, осушит ће се кано укинут цвијет: а ко се држи правице, зелењет ће се као бор“, „Ко сије неправду жање невољу“, „Криво стечено може бити слатко, ал' напoкoн ипак остану човеку уста горка“.<sup>578</sup>

Др Миливој Павловић израдио је *Читанку са граматиком за други разред средњих школа*.<sup>579</sup> У оквиру ове читанке се налази Хомерова прича „Одисеј и Полифем“, где Одисеј успева да надмудри снажног киклопа Полифема.<sup>580</sup> Иза текста се налази објашњење мање познатих речи, кратка напомена о Хомеру и његовим делима као и задатак за упоређивање ове приче са народном причом о Дивљану.

У овој читанци се налазе и текстови „Меркур и скулптор“ и „Август и ветеран“, који такође садрже објашњења мање познатих речи. Посматрана у целини читанка садржи 19 уметничких репродукција.

Исти аутор је израдио и *Читанку са граматиком српскохрватског језика за трећи разред средњих школа*.<sup>581</sup> У овој читанци се не налази ништа што је настало у античком периоду, али се налази песма Страхимира Крањчевића „Ели! Ели! Лама азавтани!“. Песник

---

<sup>576</sup> Андрија М. Огњановић, *Читанка: за III разред више народне школе у Краљевини Југославији*, Нови Сад 1938, 194 стр.

<sup>577</sup> Исто, 5-6.

<sup>578</sup> Исто, 144-145.

<sup>579</sup> Миливој Павловић, *Читанка са граматиком српско-хрватског језика: за други разред средњих школа према програму од 26. јуна 1926. г. са деветнаест уметничких репродукција*, Београд 1934, 264.

<sup>580</sup> Исто, 125-131.

<sup>581</sup> Миливој Павловић, *Читанка са граматиком српскохрватског језика: за трећи разред средњих школа према најновијем програму: са осамнаест уметничких репродукција*, Београд 1931, 267 стр.

користи смрт Христову на Голготи и приказује на уметнички начин свој бол што том жртвом човечанство није постало боље и што још има мржње, злобе и непријатељства, а најсветија жртва му изгледа узалудна.<sup>582</sup>

Испод песме се налазе мање познате речи и објашњење, ово сећање на Христову жртву је могло васпитно да делује на ученике. Посматрана у целини читанка садржи осамнаест уметничких репродукција.

Др Бранко Магарашевић, др Крешимир Георгијевић и Младен Лесковац су израдили *Српскохрватску читанку за први разред средњих и њима сличних школа*.<sup>583</sup> У овој читанци нема дела античких аутора, али се у оквиру ње налази прича шведске књижевнице Селме Лагерлеф „У Назарету“, где је описан један од догађаја из Исусовог детињства.<sup>584</sup> После текста следе непознате речи и белешка о писцу.

Исти аутори су израдили и *Српскохрватску читанку за други разред средњих и њима сличних школа*.<sup>585</sup> У оквиру ове читанке налази се прича о Ниоби, узета из збирке Стјепана Сркуља „Бисерје грчких прича.“<sup>586</sup> После приче следе објашњења и питања за вежбање.

У читанци се налази и текст „Борба у амфитеатру“ чији је аутор Хенрик Сјенкијевич<sup>587</sup>. Без обзира што аутор није из античког периода, ученици су могли да се упознају са античком материјом. После текста следе објашњења, белешка о писцу и питања за утврђивање и боље разумевање текста.

У читанци се налази и текст који је приредио Веселин Чајкановић на основу Светонијевих списа. Текст под називом „Домаћи живот старих Грка и Римљана“ је био веома користан за ученике пошто описује део свакодневног живота обичних људи. Том тематиком се и сама историографија много мање бавила у поређењу са војно-политичком историјом. Васпитни ефекат између осталог у овом тексту могло је да има и помињање Августа и Цезара као људи који су били умерени у јелу и пићу, а познато је да се у античком периоду умереност ценила.<sup>588</sup>

После текста, такође, следе објашњења, белешка о писцу и питања за вежбање.

---

<sup>582</sup> Исто, 228.

<sup>583</sup> Бранко Магарашевић, Крешимир Георгијевић, Младен Лесковац, *Српскохрватска читанка за I разред средњих и њима сличних школа*, Београд 1938.

<sup>584</sup> Исто, 78-81.

<sup>585</sup> Бранко Магарашевић, Крешимир Георгијевић, Младен Лесковац, *Српскохрватска читанка за II разред средњих и њима сличних школа*, Београд 1938, 228 стр.

<sup>586</sup> Исто, 109-112. Стјепан Сркуљ је био писац уџбеника историје који су углавном издавани у Загребу и стога нису били у широј употреби на територији данашње Србије.

<sup>587</sup> Исто, 155-162.

<sup>588</sup> Исто, 163-165.

Исти аутори су израдили и *Српскохрватску читанку за трећи разред средњих и њима сличних школа*.<sup>589</sup> У читанци се налазе два текста Николе Вулића: „Племените жене старог доба“ и „Римски цареви рођени у нашој земљи“.<sup>590</sup> Оба текста су била изузетно корисна за ученике јер садрже много историјских чињеница, а та материја није много обрађивана у оквиру уџбеника историје.

После текстова такође следе објашњења, белешка о писцу и питања за вежбање.

Читанка садржи и песму Војислава Ј. Илића „Смрт Катонова“ и веома обимна објашњења непознатих речи из песме, из којих су ученици много могли да науче о античкој прошлости. Иза песме следи и белешка о писцу као и питања за вежбање.<sup>591</sup>

Ова песма пуна емотивног набоја могла је код ученика да оживи доживљај античке прошлости на један специфичан уметнички начин. Две од десет строфа у песми гласе: „Буди ми још једном веран, о друже времена славни / за славу врлине римске што нагло у нама тавни / крвави диктатор Цезар, подобан мрачноме Богу / са својом бешчести руком свештену грађанску тогу / Ко ће да форум штити, кад часних грађана нема/ Кад храброст тирану служи, а сјајни капитол, дрема / Кипарис гробницу крије и густа, зелена трава / где, с чистом љубављу к роду, прведни Тулије спава/“<sup>592</sup>

У читанци се налази и текст Плинија Млађег „Два писма из римске старине о провали Везува“. Догађај је описао у два писма упућена римском историчару Тациту. У првом је описао смрт свог ујака Плинија Старијег, а у другом износи врло живо саму провалу и несрећу која је том приликом задесила ондашњи свет.<sup>593</sup>

После текста по истом принципу следе објашњења, белешка о писцу и питања за вежбање.

Читанка садржи и Хомеров текст „Одисеј са друговима код Полифема“ иза кога следе објашњења, белешка о писцу и задатак за вежбање.<sup>594</sup>

У читанци се налази и текст Хенрика Сјенкјевича „Quo vadis, Domine?“ Историјски контекст је владавина цара Нерона, у чије време су се десила гоњења и мучења хришћана. Иза текста следе објашњења, белешка о писцу и питања за размишљање и вежбање.<sup>595</sup>

---

<sup>589</sup> Бранко Магарашевић, Крешимир Георгијевић, Младен Лесковац, *Српскохрватска читанка за III разред средњих и њима сличних школа*, Београд 1938, 282 стр.

<sup>590</sup> Исто, 96-98; 91-93.

<sup>591</sup> Исто, 94-95.

<sup>592</sup> Исто, 94.

<sup>593</sup> Исто, 99-105.

<sup>594</sup> Исто, 110-116.

<sup>595</sup> Исто, 118-120.

Исти аутори израдили су и *Српскохрватску читанку за четврти разред средњих и њима сличних школа*.<sup>596</sup>

У овој читанци нема античких текстова, али се у њој налази један веома едукативан и васпитно користан текст Богдана Поповића „У славу књиге“. Аутор већ на самом почетку текста успева да привуче знатижељу читалаца овим речима: „Прочитах јутрос у новинама, у једном чланку, ове речи: „Борба за књигу ... , ову тако мало тражену робу у наше време.“<sup>597</sup> Даље у тексту помиње и знамените личности античког периода: „И са слободом, непосредношћу и неутегнутошћу писца шеснаестог века, де Поре даље испреда своју метафору: - „Нека војници изврше своју прозивку, ја ћу своју: - „Платоне!“ „Овде сам“. Он сам је читава војска. - „Аристотеле!“ „Овде сам“. Он сам је читава војска. – па онда прозива, Демостена, Цицерона, Цезара, Тацита, Плинија, и оне из чувене Александријске школе, - и друге, - све дивне детиће, наоружане од главе до пете, потпуно опремљене, здраве, свежег изгледа, као да су им богови дали дар бесмртне младости. И сви скромни; ниједан не проговори док га не ословите. И сви добри; ниједан никад не одбије молиоца ...“<sup>598</sup>

После текста следи објашњење непознатих речи, белешка о писцу и питања за размишљање и вежбање.

Крешимир Георгијевић и Сима Цуцић су израдили *Српскохрватску читанку за други разред грађанских школа*.<sup>599</sup>

Ова читанка садржи већ помињане текстове из других читанки: „Одисеј и Полифем“ од Хомера и „Домаћи живот старих Грка и Римљана“ од Веселина Чајкановића. После текстова се налазе објашњења непознатих речи и израза као и белешка о писцу.<sup>600</sup>

Божидар Ковачевић је израдио *Читанку за други разред грађанских школа*.<sup>601</sup> У овој читанци нема античких текстова, али има неколико занимљивих текстова о школи и школовању, који су могли донекле васпитно деловати на ученике. У читанци се налазе текстови: „Старинско школовање“ од Проте Матије Ненадовића, „У школи под аустријском влашћу“ од Имбре Игњатијевића-Ткалца, „У школи“, од Јована Цвијића.<sup>602</sup>

---

<sup>596</sup> Бранко Магарашевић, Крешимир Георгијевић, Младен Лесковац, *Српскохрватска читанка за IV разред средњих и њима сличних школа*, Београд 1938, 303 стр.

<sup>597</sup> Исто, 100.

<sup>598</sup> Исто, 102.

<sup>599</sup> Крешимир Георгијевић, Сима Цуцић, *Српскохрватска читанка: за III разред грађанских школа*, Београд 1939, 232 стр.

<sup>600</sup> Исто, 194-200; 210-213.

<sup>601</sup> Божидар Ковачевић, *Читанка за други разред грађанских школа*, Београд 1940. 213 стр.

<sup>602</sup> Исто, 16-18; 55-56.

Занимљиво је како је Јован Цвијић доживљавао тадашњег директора школе коју је похађао: „Директор је све ђаке познавао, о сваком водио рачуна и бавио се с љубављу о даровитим ђацима. Он је имао јасан дух, доста знања, затим смишљености и необично много постојаности. Ја сам тада први пут осетио утицај и значај духовне и моралне дисциплине. Осим тога је директор предавао немачки језик у трећем разреду гимназије јасно, прецизно, уносећи разумна објашњења у суву граматику ...“<sup>603</sup>

У читанци постоје објашњења у форми фуснота, али и напомене које следе иза текста.

Ново издање *Теорије књижевности* Катарине Богдановић и Паулине Лебл-Ал бала садржи мање, углавном стилске измене.<sup>604</sup>

У *Српскохрватској читанци за први разред средњих школа* од Момира Вељковића и Добривоја Алимпића нема дела античких аутора, а ни дела која на неки начин говоре о античкој прошлости изузев раније помињане народне приповетке „У цара Тројана козје уши“ чија тематика се донекле може довести у везу са Децијем Трајаном.<sup>605</sup>

Живојин Радосављевић и Андрија Огњановић израдили су *Читанку за први разред више народне школе*.<sup>606</sup> Ова читанка садржи Хорацијев текст „Земљораднички живот“, у коме Хорације афирмативно и са великим поштовањем говори о земљорадничком животу и његовим предностима у односу на остала занимања. Васпитно је на ученике могао да делује овакав позитиван став славног римског писца према часном и поштеном земљорадничком занимању и животу.<sup>607</sup>

У периоду од 1929. до 1941. године у оптицају је било више уџбеника него у периоду од 1918. до 1929. године. По питању константи у темама углавном нема суштинских разлика у односу на претходни период. Сталне теме у изучавању прошлости источних народа, Грка и Римљана су: стварање и очување формираних државних заједница, ратни подухвати освајачког и одбрамбеног типа, специфичности различитих облика државног и друштвеног уређења у оквирима робовласничког друштва, карактеристике религије, науке и уметности народа античког периода. Значајна тематска новина у уџбеницима од 1929. до 1941. године је „Југославија пре доласка Јужних Словена“ или становници „Југославије“ у римско доба итд.

---

<sup>603</sup> Исто, 55.

<sup>604</sup> Катарина Богдановић, Паулина Лебл-Албала, *Теорија књижевности и анализа писмених састава: за средње и стручне школе*, 5. прерађено издање, Београд 1937, 200 стр.

<sup>605</sup> Добривоје Алимпић, Момир Вељковић, *Српскохрватска читанка: за I разред средњих школа*, Београд 1939, 163 стр.

<sup>606</sup> Живојин Радосављевић, Андрија Огњановић, *Читанка за I разред више народне школе у Краљевини Југославији: са 26 слика у тексту*, Нови Сад 1939, 226 стр.

<sup>607</sup> Исто, 71.

Уношење термина „Југославија“ у контексту изучавања античке прошлости је упечатљив пример идеолошке обојености и пренаглашене жеље за интегралним наднационалним југословенством.

У служби поментих тема најдоминантији су мотиви: јунаштва, праведности, заједништва, слоге, умерености, хуманости, породице, привржености заједници, мира. У уџбеницима је често наглашено да осећање заједнице и слога подижу домовину, што је могуће довести у везу са жељом да се код ученика изгради осећање припадности југословенској нацији и заједници.

У појединим уџбеницима је наглашено да су написани по моделу постојећих европских уџбеника, у које су брзо стизала научна сазнања, што потврђује констатацију да су у Краљевини Југославији праћени европски трендови по питању сливања научних резултата у уџбенике. Сходно томе од ученика је очекивано да усвајају модерне европске и демократске идеје, да прихватају грађанско васпитање и буду корисни чланови друштва. У југословенским научним круговима су била честа поређења Хомера и Филипа Вишњића, што се рефлектовало и на уџбенике у којима су често прављене компарације на тему Хомерових спева и наше народне поезије.

Уџбеници настали у периоду од 1929. до 1941. године садрже обиље слика и историјских карата. Најфреквентније се на сликама појављују: дела античке уметности, сцене инспирисане грчком религијом и митологијом, грчки филозофи (Сократ, Платон), Перикле, Александар Македонски, римски владари (Цезар, Октавијан, Тиберије, Трајан), и војсковођа Сципион Африканац. Прикази ратних сукоба постоје на сликама, али нису доминантни. На историјским картама су најчешће приказани: Грчка, Апенинско полуострво и староисточне области. У уџбеницима који поседују више историјских карата могуће је видети и прецизније карте на којима су приказане: земље које је освојио Александар Македонски, Римско царство, појединачно прецизније приказане области Месопотамије, Персије итд. На сликама се налазе и оригинална уметничка дела из античког периода, али има и много реконструисаних приказа из античке прошлости.

Уџбеници овог периода такође потврђују да је настава била конципирана по систему концентричних кругова, педагошки прилагођена млађем и старије школском узрасту деце.

Извори сазнања за многе ученике и професоре свакако су били и текстови који су се појављивали по разним стручним и научним часописима. Поједини професори су били и писци уџбеника, а сем тога дотицали су се различитих тема везаних за античку прошлост преко стручних и научних часописа. Професори који се нису конкретно бавили научним

радом, не значи да нису пратили научна достигнућа и да их нису преносили ученицима на часовима, на додатној настави или путем индивидуалних разговора са заинтересованим ученицима. Научна мисао је свакако кружила и налазила пут до заинтересованих професора и ученика.

Простор данашње Србије, због своје важности у античком периоду био је истраживачка инспирација за наше научнике. У *Гласнику историског друштва* у Новом Саду појавили су се текстови Николе Вулића: *Ратовање цара Констанција у данашњој Бачкој*<sup>608</sup>, *Sirmium, данашња Сремска Митровица*<sup>609</sup>, *Срем у најстарије доба*.<sup>610</sup> Милан Будимир, најзначајнији антички балканолог код Срба у 20. веку.<sup>611</sup> Др Милан Будимир је, такође, у *Гласнику историјског друштва* у Новом Саду објављивао текстове о античким становницима Војводине, Амантинима<sup>612</sup> и Бреуцима.<sup>613</sup>

Професор Милан Будимир (1891-1975) је био ђак класичне гимназије у Сарајеву, где је као ђак давао часове млађим ђацима, међу којима је био и Гаврило Принцип. Студирао је у Бечу класичну филологију и активно учествовао у многим студентским организацијама. По завршетку Првог светског рада у Босни и Херцеговини је започео професорску каријеру. У Бечу је одбранио своју докторску дисертацију написану на латинском језику *О олујним демонима код индоевропских народа*, а у Београду на Катедри за класичну филологију започиње своју универзитетску каријеру. Изгубио је вид пре тридесете године живота, али га то није спречило да се и даље интезивно бави науком. Најбитнији део његовог научног интересовања је био простор Балкана у предантичком и античком периоду.<sup>614</sup>

Професор Стеван Јосифовић се у свом научном раду дотицао веома занимљивих тема, покушавајући да античку прошлост или бар неке њене сегменте повеже са другим млађим историјским епохама. Стеван Јосифовић је у свом раду *Васкрсење Хомера* обрадио различита мишљења научника из 18, 19. и 20. века о Хомеру и тзв. *Хомерском питању*, износећи и тумачећи нове смеле погледе о тој проблематици.<sup>615</sup>

---

<sup>608</sup> Никола Вулић, *Ратовање цара Констанција у данашњој Бачкој*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 2, св. 1, ур. Душан Поповић, Нови Сад 1929, 16-23.

<sup>609</sup> Никола Вулић, *Sirmium, данашња Сремска Митровица*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 2, св. 2, ур. Душан Поповић, Нови Сад 1929, 153-164.

<sup>610</sup> Никола Вулић, *Срем у најстарије доба*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 3, св.1. ур. Душан Поповић, Нови Сад 1930, 1-9.

<sup>611</sup> Ксенија Марицки Гађански, *Милан Будимир о трагедији*, Антика, савремени свет и рецепција античке културе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2012, 203-206.

<sup>612</sup> Милан Будимир, *Антички становници Војводине. I Амантини*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 2, св. 1, ур. Душан Поповић, Нови Сад 1930, 165-175.

<sup>613</sup> Милан Будимир, *Антички становници Војводине. II Бреуци*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 3, св. 1, ур. Душан Поповић, Нови Сад 1930, 10-21.

<sup>614</sup> Небојша Раденковић, *Милан Будимир као балканолог*, Нови Сад 2011, докторска дисертација.

<sup>615</sup> Стеван Јосифовић, *Васкрсење Хомера*, Летопис Матице српске, књ. 328, св. 3, Нови Сад 1931, 248-264.

Исти аутор је кроз више радова доказивао како је античка литература својим богатством одавно постала један од извора немачке литературе. Освртао се нарочито на улогу антике у Гетеовом стваралаштву, тврдећи како је она велика и значајна и да се без ње уопште не може потпуно ни схватити Гетеов рад.<sup>616</sup> Професор Јосифовић је написао и посебан рад под насловом „Антички мотиви у Гетеовом Фаусту.“<sup>617</sup>

Стеван Јосифовић такође је разматрао и тумачио погледе др Милоша Ђурића о етици и политици у Есхиловој трагедији.<sup>618</sup> Занимљиво је што се у овом раду истиче да је Есхил осетио нешто божанско у непрекидном току космоса и да је први формулисао у трагедији етичке проблеме који чине теме његових драма и дају им општечовечански и васпитни значај.<sup>619</sup>

Др Милош Н. Ђурић је оставио велики траг у српској култури, како у научном раду, тако и у преводилачкој активности. Сматрао је да су хеленски писци најбоља школа за здраво схватање живота, а пошто нису сви могли да читају Хомера и Платона у оригиналу, трудио се да Србима и то омогући.<sup>620</sup>

Милош Н. Ђурић (1892-1967) је докторирао у Загребу на основу дисертације *Проблеми филозофије културе*. У периоду од 1916. до 1928. био је гимназијски професор у Сремској Митровици, Земуну и Београду, а потом је на Катедри за филозофију Филозофског факултета у Београду предавао Етику. Постао је ванредни професор 1938. а редовни професор је постао 1950. године на Катедри за Класичну филологију. У импозантном стваралаштву професора Ђурића треба посебно истаћи његове студије о античким филозофима и преводе њихових дела (Платон, Аристотел и др). У Ђурићевој веома исцрпно урађеној *Историји хеленске књижевности* обрађени су и филозофи старе Грчке.<sup>621</sup>

Био је такође и сјајан педагог и велики део живота је посветио раду са студентима на универзитету. Написао је неколико добрих и незаобилазних универзитетских уџбеника *Историја хеленистичке књижевности*, *Историја хеленистичке етике*, *Историја старих Грка до смрти Александра Македонског*.<sup>622</sup>

<sup>616</sup> Стеван Јосифовић, *Гете и антика*, Летопис Матице српске, књ. 332, св. 1-3, Нови Сад 1932, 81-99.

<sup>617</sup> Стеван Јосифовић, *Антички мотиви у Гетеовом Фаусту*, Нови Сад 1932.

<sup>618</sup> Стеван Јосифовић, Др Милош Ђурић, *Етика и политика у Есхиловој трагедији*, Летопис Матице српске, књ. 353, св. 1, Нови Сад 1940, 131-136.

<sup>619</sup> Исто, 131.

<sup>620</sup> Ксенија Марицки Гађански, *Српска култура пре и после Милоша Н. Ђурића*, Зборник радова Антика и савремени свет: научници, истраживачи и тумачи, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2013, 68-72.

<sup>621</sup> *Сто година Филозофског факултета*, Београд 1963, 164-165.

<sup>622</sup> Светозар Бошков, *Милош Н. Ђурић о Грчкој историји*, Научна трибина историчара, ур. Владан Гавриловић, Нови Сад 2009, 21-25.



Милош Н. Ђурић се бавио и питањима етике и развитка личности у делима грчке класичне лирике. У раду помиње између осталог, и Солонову моралну филозофију, видљиву у Солоновим елегијама. Као плод Солонове моралне филозофије настаје јединство морала и политике што доводи до Солонових реформи. Солон сматра да животом управља праведно божанство, признаје сва добра овог света: богатство, здравље, радост, али сматра да тим добрима треба да правда буде основа и да се уживају умерено. Ово је један очигледан пример поштовања античких врлина у античком периоду као и позивања на њих много година касније.<sup>623</sup>

Милош Н. Ђурића је веома занимао антички агонски<sup>624</sup> дух, па је стога настао и његов рад *Хеленска агонистика и ликовне уметности*, у оквиру ког се и путем слика илуструју пишчеве тврдње, на пример на самом почетку се налази слика Мироновог бацача диска, а потом следе и многе друге слике.<sup>625</sup>

Професор Ђурић је веома ценио Плутарха из Херонеје. Један од разлога за то су свакако карактерне особине и морална начела која је Плутарх поседовао и пропагирао у својим списима. Посебно је истицао Плутархову благост и човекољубље усмерено према породици, пријатељима, људима у окружењу и живим бићима уопште. Плутархов здрави и неприкривени патриотизам и филхеленство види, такође, као истакнуте врлине. Преводио је Плутархове биографије истакнутих Грка и Римљана, које спадају у најбоље преводе старе грчке прозе на српском књижевном језику.<sup>626</sup>

Божидар Ковачевић у свом раду *О хеленској трагедији* истиче оригиналност и непревазиђеност грчке културе, што је доказ да се у том времену на античку културу гледало са поштовањем. Између осталог аутор каже: „Ниједнога народа дух не побуђује у мојој свести толико дивљења колико дух народа хеленског. А дивим се због тога што ништа човечанско за време трајања тога народа не би од њих туђе. Све оно што налазимо у духу Руса, или Немаца, или којег другог, сувременог и старог народа, све ћемо то наћи макар наговештено у духу Хелена. Они беху и рационални и ирационални и побожни и безбожници; они беху први народ коме је човечанство у сваком смислу дошло до израза. Они су, мада на малом простору у малом броју, прва велика нација света и можда највећа до данас. Чисти аријевци (не по раси, јер је раса најчешће предрасуда, већ по менталитету, будући да дух и менталитет дуже траје од крви која се брже мења). Хелени се могу сматрати,

<sup>623</sup> Милош Ђурић, *Етика и развитак личности у грчкој класичној лирици*, Београд 1936, 15.

<sup>624</sup> Агон и агонистика је такмичење у старој Грчкој, спортско, песничко итд.

<sup>625</sup> Милош Н. Ђурић, *Хеленска агонистика и ликовне уметности*, Београд 1941, 7-27.

<sup>626</sup> Mirko Obradović, *Miloš N. Đurić o Plutarhu*, Зборник радова Антика и савремени свет: научници, истраживачи и тумачи, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2013, 30-37.

и по духовном и по политичком деловању, оснивачима Европе и њене цивилизације. Духовно, они су у себи прерадили све оно што су древни народи ван Европе, Египћани, Феничани и други дали, очистивши те тековине од источњачке магловитости и несигурности. Они су све то разбистрили својом логиком и тежњом да сва своја схватања вежу у један хармоничан поглед на свет ... Ти антички Хелени остали су и до данас, после толико векова свога нестанка, несумњиво најбољи народ Европе и нико их није превазишо, јер су са средствима свога доба несумљиво учинили веће напретке у свима областима живота, него ли данас са својим средствима Британци, Французи и Немци, три најбоља европска народа. А од свих њихових особина најбољи им је дух. Од духовних стварања, пак, поред све своје огромности, дубине и корисности, није на првом месту ни њихова религиозна мисао, мада је једна од најсилнијих, ни филозофија, него трагично песништво, јер у себи садржава све оно што се налази у посебним манифестацијама хеленског бића. Поред тога, трагедија је још и најоргиналнија творевина Хелена ...<sup>627</sup>

Др Растислав Марић, професор на Филозофском факултету у Београду и први који је предавао предмет историја Старог века на Филозофском факултету у Новом Саду, дао је својим научним радом велики допринос и у међуратном периоду.<sup>628</sup> Између осталих професор Марић је написао и рад *Дивинација*<sup>629</sup> у *Илијади и Одисеји*, где на веома занимљив начин помиње читав спектар дивинаторских метода које су примењиване у старом веку.<sup>630</sup>

Растислав Марић (1905-1961) је 1929. године постао асистент на Катедри класичне филологије Филозофског факултета у Београду. Докторирао је 1932. године на теми *Антички култови у нашој земљи*, а после пензионисања Николе Вулића 1938. као доцент је преузео предавања из историје старог века. После Другог светског рата Растислав Марић је радио као кустос Народног музеја у Београду где се са изузетном преданошћу старао о нумизматичкој збирци. Предавао је историју старог века на Филозофском факултету у Новом Саду. Префосор Марић се у својим научним истраживањима највише бавио историјом религије: *Чудесна исцељења и знамења у старим живототписима*, *Трачки коњаник*. Написао је и рад *Трагови грчких историографа у делима Константина Филозофа*, а написао је и неколико значајних епиграфских и нумизматичких радова. Његови преводи Мусеја и Апулеја се одликују добрим познавањем језика.<sup>631</sup>

<sup>627</sup> Божидар Ковачевић, *О хеленској трагедији*, Београд 1932, 5-7.

<sup>628</sup> Светозар Бошков, *Растислав Марић-историја старог века на Филозофском факултету у Новом Саду*, Војвођански простор у контексту европске историје 2, ур. Владан Гавриловић и Светозар Бошков, Нови Сад 2014, 525-532.

<sup>629</sup> Дивинација је предвиђање, прорицање, предсказивање.

<sup>630</sup> Растислав Марић, *Дивинација у Илијади и Одисеји*, Нови Сад 1938, 3-15.

<sup>631</sup> *Сто година филозофског факултета*, 314-315.

Професор Марић се у периоду после Другог светског рата бавио много и античким Подунављем. Предмет његовог интересовања су били пре свега Грци и њихово деловање и утицај на народе који су живели у Подунављу.<sup>632</sup>

Аница Савић Ребац (1892-1953) се родила у Новом Саду у породици књижевника Милана Савића, који је превео Гетеовог *Фауста* и био уредник *Летописа Матице српске*. Студирала је у Бечу класичну филологију код Радермахера, а дипломирала је је 1920. године у Београду. Постала је доктор филологије 1932. године у Београду одбранивши тезу *Предплатонска еротологија*. Писала је и песме, инспирисана поезијом немачког класицизма. Њене лирске песме које су 1929. године објављене у збирци *Вечери на мору* су често одјек античких мотива, на пример песме: *Maris stella*, *Сапфирска ода*. Аница Савић Ребац је више од четири деценије у разним листовима и часописима објављивала своје многобројне есеје и приказе из западне књижевности. На немачки и енглески језик је превеле Његошеву *Лучу Микрокозму*<sup>633</sup>

Др Аница Савић Ребац, класични филолог, у међуратном периоду била је супленткиња у новосадској Државној женској гимназији, а потом професорка латинског језика у Трећој женској реалној гимназији. После Другог светског рата радила је као професор на предмету историја римске књижевности и латинског језика. У свету је била изузетно цењена и призната као научница.<sup>634</sup>

Поред богатог научног опуса, Аница Савић Ребац је написала и рад *Мистична и трагична мисао код Грка*, у коме тумачи душевна стања код старих Грка, однос света и божанства и у том контексту каже: „А поред тога новог душевног стања, био је, за рођење трагедије, потребан нов и сасвим посебан однос света и божанства. Оно што одваја похомерску поезију од хомерске, то није ведрије или суморније схватање живота, већ нов поглед на његову етичку суштину. У хомерском свету суморне црте не мењају однос према животу и божанству, и зато слика у целини остаје ведрa, све је невино и освећено присуством богова. И тек када су Хесиод и орфичари унели у душе онај проблем који је после са највећим замахом прихватила трагедија, проблем „божанске правичности и људске одговорности“, по изразу Виламовица, изменила се слика песничког света, и не само

---

<sup>632</sup> Светозар Бошков, *Историја предримског Подунавља у радовима Растислава Марића*, Зборник радова Антика и савремени свет: Тумачење антике, ур. Ксенија Марицки Гађански, Светозар Бошков, Иван Јордовић, Снежана Ферјанчић, Растко Васић, Београд 2014, 139-154.

<sup>633</sup> *Сто година филозофског факултета*, 316-317.

<sup>634</sup> Мирјана Д. Стефановић, *Библиографија Анице Савић Ребац (1998-2013)*, Зборник радова Антика и савремени свет: тумачење антике, ур. Ксенија Марицки Гађански и други, Нови Сад 2014, 85-104. Аница Савић Ребац (1892-1953), године у наслову се односе на ауторкино прављење библиографије, пошто је пре ње Марија Јованцаи објавила библиографију Анице Савић Ребац у „Годишњаку Библиотеке Матице српске за 1997. годину.“ Љиљана Вулетић је написала њену биографију која је објављена у Београду 2002.

песничког. Свакако су основи за нове погледе постојали у животу, у социјалним приликама и расположењу духова, нарочито на грчком копну. Али тек када су та расположења нашла израза у озбиљној поезији Хесиодовој и у мистичној науци орфичара, у спекулацији Анаксимандровој и у животној мудрости Солоновој, постали су права животна сила. Оно што најдубље покреће поезију Хесиодову: чежња за правичношћу, то је и у основи орфичке доктрине о сеоби душа, а та чежња ће касније покретати судбинске борбе у трагедији, и духовне борбе у Платоновој Држави. Дакако, у овим свим делима, она се додуше изражава у разним правцима, али у суштини остаје свагда хеленска тежња ка равнотежи, и тако битно различна од старозаветне тежње за одмаздом.<sup>635</sup>

Оволико информација и мудрости уз дотицање појединих античких врлина на тако квантитативно малом простору заслужује велико поштовање и указује колико мудрости је могло у међуратном периоду да дође до заинтересованих професора и њихових ученика.

Др Ксенија Атанасијевић (1894-1981) је студирала филозофију и класичне језике у Београду, Паризу и Женеви. Радила је као доцент на Филозофском факултету у Београду од 1924. до 1936. године, а потом се запослила у Министарству просвете као инспектор. За време окупације је хапшена због свог антинацистичког става. Веома плодан филозофски рад Ксеније Атанасијевић највише су обележили радови из историје античке филозофије.<sup>636</sup>

Др Ксенија Атанасијевић<sup>637</sup>, поред бројних научних радова, у *Српском књижевном гласнику* је представила књигу професора Цимермана *Темељи филозофије*.<sup>638</sup> Пре него што је почела да говори директно о књизи, написала је у уводном делу текста да се од филозофије очекују крајње добротворни путокази. О тој улози филозофије написала је: „У чудној пометњи данашњих судова о вредностима, у свим гранама културе, и у немоћи савременог човека да заузме један достојни измирилачки став према самоме себи, према друштву, и према свим људским бићима широкога света, - природно је од филозофије очекивати крајње, добротворне путоказе. Али филозофске струје и пруге садашњице најчешће су или сувише растрзане, или слабо и неубедљиво повучене, или бледо доказане, - да би могле водити и избављати. Срећом, човеку стоји на расположењу читава пространа повесница филозофије, са обилном проблематиком, и са многовременим решењима што су појединачна питања њена

---

<sup>635</sup> Аница Савић Ребац, *Мистична и трагична мисао код Грка*, Српски књижевни гласник, нова серија XLIII, број 1, Београд 1934, 420-426.

<sup>636</sup> *Сто година филозофског факултета*, 164.

<sup>637</sup> Ксенија Атанасијевић (1894-1981) дипломирала је философију са класичним језицима. Докторила је на Београдском универзитету и била преводилац класичних философских дела. У међуратном периоду била је професорка на Универзитету у Београду. Ауторка је многих студија, чланака, метафизичких и етичких расправа.

<sup>638</sup> Ксенија Атанасијевић, *Једна књига о темељима филозофије*, Српски књижевни гласник, нова серија XLIII, број 2, Београд 1934, 607-609.

добила у току времена, да на томе скоро несагледљивоме терену потражи потпору и ослона. Отуда човек наших дана воли и тражи дела која му олакшавају сналажење у развоју и генези филозофског мишљења, и омогућају му да од мудрости о свету потражи отклањање својих сумњи и умирење својих растрзаности.<sup>639</sup>

Овакав став Ксеније Атанасијевић свакако афирмативно говори о улози и корисности филозофије, што потврђује потребу за изучавањем филозофије и у средњим школама и могућностима њене примене за добробит ужих и ширих оквира.

Пошто је у овом периоду постојала и полемика о потреби и начину извођења верске наставе, онда су се појављивали и радови чији је задатак био да одбране опстанак верске наставе.

Удружење православних вероучитеља је објавило текст *Зар да сечемо грану на којој стојимо* (проблем верске наставе у средњој школи). У тексту се наглашава: да је борба против верске наставе у школи и борба против Христа, да они који говоре против догматичности у религији заборављају на догматичност и релативност науке, да наука не може да реши најважније животне проблеме и да не постоји сукоб између религије и науке. У тексту је, такође, реч и о значају религије и религиозног васпитања са јасним ставом да нема праве културе без религије.<sup>640</sup>

Др Јордан П. Илић је написао рад *Ка новој основи религиске наставе* о тежњи за унификацијом православно-религијске педагогике и потреби да религија буде један од моћних чинилаца у васпитању. По његовом мишљењу религијска настава треба да указује на примере праве побожности и моралности и излагањем црквеног учења о погледу на свет и живот, треба да уведе васпитанике у ширу животну област васпитне делатности. Сматра да религијска настава у ученицима треба да развије активан став према свему што је свето, племенито и узвишено и да их привеже доживотно за ове опште животне вредности.<sup>641</sup>

Замерке многим школским уџбеницима дао је бискуп др Јосип Сребрњић у раду *Куда то води - : критички погледи у наше школске уџбенике*. Аутор у раду каже: „Није сврха средње школе, да ученика увађа у познавање проблема на подручју свих могућих грана разних знаности. Ту сврху има свеучилиште. Ученик средњих школа треба да се упозна само с несумњиво утврђеним резултатима оних знаности које се на средњим школама предају. За ученика је права несрећа, кад му се говори о стварима, које би имале бити несумњиво доказане као чињенице, али уистину нијесу или му се показују једнострано, необјективно

---

<sup>639</sup> Исто, 607.

<sup>640</sup> *Зар да сечемо грану на којој стојимо (проблем верске наставе у средњој школи)*, Београд 1934, 3-21.

<sup>641</sup> Јордан П. Илић, *Ка новој основи религиске наставе*, Београд 1938, 3-16.

или тако, да у души или памћењу ученикову остављају осећаје одвратности или мржње. Најгоре је, кад се ради о стварима које спадају директе у подручје вере или морала или су тијесно с њима повезане, па се ту поступа, како сам управо споменуо. Кобне ће се последице показати у томе што ће ученик по кривњи школе залутати и удаљити се далеко од Бога и лишит ће се тако оних сигурних и светих благодата, средстава и истина без којих неће никада у животу наћи потребитог ослона у борбама против зла.<sup>642</sup>

Др Дамаскин Грданички је аутор рада *Васпитни путеви цркве. Основи пастирског рада са децом*. У раду аутор говори о важности цркве, школе и породице у васпитању деце.<sup>643</sup>

Викентије Ф. Фрадински је аутор рада *Живот, књижевни рад и морално-аскетско учење Св. Нила Синајског* у оквиру кога се налази, између осталог, и једна занимљива реченица која читаоце уводи у размишљање о аскетизму, моралној снази аскета и таквом начину живота. У поменутој реченици пише: „Лик правог аскете јесте лик највеће моралне снаге, која је у стању да препороди човечанство.“<sup>644</sup> У овом раду је, преко учења Св. Нила Синајског, читаоцима приближено морално-аскетско учење као један модел размишљања и понашања другачији од уобичајеног уз неоспорну могућност васпитног деловања на читаоце.

Античке врлине, идеје, размишљања и погледи на живот, као и веза са савременим друштвом и његовим концепцијама су, исто били предмет интересовања људи који су живели и много година после завршетка античког периода.

Слободан Јовановић је разматрао и тумачио Платонову теорију државе.<sup>645</sup>

Своје дивљење према антици показао је и Иво Андрић у једном писму кући 1920. године док је био у Риму. У писму између осталог пише: „И најбољи историчари, филолози и археолози не могу него само да наслуте величину антике и очајни напор ренесансе, јер се сви закључци стварају само по фрагментима (отприлике као кад би неко по изломљеном костуру хтео да реконструише лепоту тога човека док је био жив). Само једно знам: да ме из сваког комадића камена гледа таква лепота и такав мир и снага, да сам често срећан и поносан што

---

<sup>642</sup> Josip Srebrnić, *Kuda to vodi - : kritički pogledi u naše školske udžbenike*, Zagreb 1936, 3.

<sup>643</sup> Дамаскин Грданички, *Васпитни путеви цркве. Основи пастирског рада са децом*, Богословље. Орган Православног богословског факултета у Београду, год. 4, св. 4, Београд 1929, 303-326.

<sup>644</sup> Викентије Ф. Фрадински, *Живот, књижевни рад и морално-аскетско учење св. Нила Синајског*, Богословље, Орган Православног богословског факултета у Београду, год. VI, св. 1, Београд 1931, 200.

<sup>645</sup> Саша Марковић, *Хоризонти Слободана Јовановића*, Зборник радова Европске идеје, античка цивилизација и српска култура, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2008, 198-201.

је у људској свести могло бити толико лепоте и што су руке човека имале толико снаге да јој дају облик ...“<sup>646</sup>

Не треба посебно доказивати колико је наша земља и култура прожета класичним елементима, а преиспитивање улоге и значаја класичне епохе и језика је данас изузетно актуално у целом свету. Рецепција антике у широком спектру наука још ће се више осветлити многим темама које из новог угла проучавају везе наше науке и културе са светом.<sup>647</sup>

Пошто су рационални приступ и ослонац на аутентичне историјске изворе суштина модерне историјске науке више је него јасна потреба да се при проучавању догађаја примени критички метод који је још Тукидид примењивао у свом делу.<sup>648</sup>

Могуће је правити и поређења између модерног и атинског империјализма и анализирати империјалистичку логику веома удаљених епоха.<sup>649</sup>

И са становишта педагогије, у контексту разматрања концепта савременог друштва знања, немогуће је заобићи путоказе који се налазе у идејама античких грчких филозофа тј. у трајном духовном античком наслеђу.<sup>650</sup>

Постоје, такође и покушаји да се на нов начин осветли захтев за педагошку аутономију наставника и ученика у савременој школи. Код појединих античких мислилаца се могу наћи трагови и корени оваквог начина размишљања који говоре у прилог реализацији педагошке аутономије актера наставе.<sup>651</sup>

Савременом човеку и друштву су одувек на путу ка хуманој школи неопходни били ваљани и поуздани путокази који се налазе у радовима античких мислилаца. Римски филозоф, ретор и педагог Квинтилијан у свом делу *Образовање говорника* износи много и савремених педагошких идеја. Између осталог Квинтилијан поручује учитељима да је за

---

<sup>646</sup> Ксенија Марицки Гађански, *Уводна реч: Темељи наше европске куће*, Зборник радова Антика и савремени свет, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2007, 5.

<sup>647</sup> Исто, 5-6.

<sup>648</sup> Саша Марковић, *Тукидид и наше доба прилог одређењу актуелног приступа историји*, Зборник радова Антика и савремени свет, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2009, 161-169.

<sup>649</sup> Иван Јордовић, *Преиспитивање Алкибијадове улоге у спољној политици Атине*, Зборник радова Антички свет, европска и српска наука, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2009, 161-169.

<sup>650</sup> Мара Ђукић, *Античке идеје у контексту савременог друштва знања*, Зборник радова Антички свет, европска и српска наука, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2008, 111-120.

<sup>651</sup> Мара Ђукић, *За педагошку аутономију наставника и ученика: гласови из антике*, Зборник радова Античка култура, европско и српско наслеђе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2010, 211-220.

успех у њиховом позиву најважније добро упознати ученика и одлучно се противи физичком кажњавању ученика.<sup>652</sup>

У сваком случају ово дело превазилази време у којем је настало и није једино које је одолело разним притисцима прошлог времена. Многа античка дела су својом универзалношћу постала надвремена.

### 4.3. Античка прошлост на Универзитету у Београду

Лицеј је своје слушаоце, углавном припремао за државне чиновнике, док је према закону од 24. септембра 1863, Велика школа, односно Академија, установљена као „научни завод за вишу и стручну израженост“. У Великој школи су постојала три одсека, односно факултета- Филозофски, Технички и Правнички. На Филозофском факултету су десет година касније установљена два одсека-историјско-филолошки и природно-математички. Школовање на Филозофском факултету је продужено са три на четири године, законом о Великој школи од 20. јануара 1880. године. Тим је дужина школовања на Филозофском факултету изједначена са дужином школовања на другим факултетима. Према Уредби од 21. децембра 1896, Филозофски факултет је имао задатак да спреми наставнике за средње школе и да спреми стручне раднике који ће дати допринос историјској науци. У исто време је Историјско-филолошки одсек подељен на Лингвистичко-литерарни и Историјски семинар, а дошло је и до разврставања наставних предмета на главне и помоћне.<sup>653</sup>

Катедра за историју старог века, као предавачко место, основана је 1897. године. Налазила се у саставу класичне филологије све до 1930. године, кад је образован посебан Семинар за историју старог века. Семинаром је до 1938. године управљао Никола Вулић, а после његовог пензионисања ту дужност је вршио Растислав Марић.<sup>654</sup>

Између два светска рата историја старог века предавала се као предмет под А и под Б на групама за: Народну историју, Класичну филологију, Упоредну књижевност (до 1930. као део опште историје), Историју уметности. Као предмет по избору предавала се на групама за Византологију и Етнологију.<sup>655</sup>

---

<sup>652</sup> Мара Ђукић, *Квинтилијаново дело. institutio oratoria као ризница савремених педагошких идеја*, Зборник радова Антика, савремени свет и рецепција античке културе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Данијела Стефановић, Београд 2012, 126-132.

<sup>653</sup> Раде Михаљчић, *Филозофски факултет у Београду - одељење историјских наука*, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 127-128.

<sup>654</sup> *Сто година Филозофског факултета*, 240.

<sup>655</sup> Исто.



Од оснивања катедре до 1938. године, наставу историје старог века је држао сам Никола Вулић, изузетак је 1926/1927. школска година кад је поред Вулића предавао и доцент Балдуин Сарија. Никола Вулић је историју источних народа предавао по један сат недељно, док је историју Грчке или историју Рима предавао по два сата недељно. Такође је повремено држао по један сат недељно курс епиграфике или историје наших земаља у античко доба. Предавања из историје Старог истока или историје класичних народа имала су карактер општих курсева, док су течајеви из епиграфике и из историје наших земаља у старом веку имали карактер специјалних курсева на којима се расправљало о новим проблемима и резултатима. По одласку Николе Вулића у пензију 1938. године, наставу историје старог века су међу собом поделили наставници класичне филологије: Веселин Чајкановић, Милан Будимир и Растислав Марић.<sup>656</sup>

Никола Вулић (1872-1945) је дао изузетно велики допринос изучавању античке прошлости на Универзитету у Београду. Студирао је на Великој школи у Београду класичну филологију, историју и археологију. Усавршавао се две године у Минхену као ђак фон Криста, фон Милера, Фуртвенглера и других истакнутих стручњака за античку прошлост и докторирао са темом о Цезаровом *Bellum Hispaniense*. Професорску каријеру Никола Вулић је наставио на Великој школи која је 1905. године претворена у Универзитет. Са великим жаром се прихватио наставничке дужности, а требало је готово све урадити из почетка, јер како сам каже у својим аутобиографским белешкама, у семинарској библиотеци, коју је преузео приликом постављења, је затекао свега неколико књига. Желео је да његови курсеви обухвате све дисциплине његове струке: грчку и римску историју, историју источних народа, епиграфику, критику текстова итд. Настојао је да његова предавања буду у складу са резултатима најновијих научних истраживања и због тога је будно пратио развој науке у иностранству. Његову личну библиотеку, као и библиотеку Семинара стално је обогаћивао старим и новим издањима која су била неопходна за научни рад. Својим залагањем на том пољу, у правом смислу је постао творац катедре за историју старог века и њеног семинара. У међуратном периоду Никола Вулић се посебно истакао као наставник и научник, као историчар и археолог, на Универзитету и ван њега. Био је веома цењен и у иностранству.<sup>657</sup>

По одласку Михаила Валтровића, утемељивача српске археологије и првог професора археологије на Филозофском факултету у Београду, предавања је држао Милоје Васић. Милоје Васић је студирао класичну филологију и историју на Филозофском факултету у Београду, а археологију у Берлину, затим је прешао у Минхен где је докторирао

---

<sup>656</sup> Исто, 240-241.

<sup>657</sup> Исто, 240-241.

код професора А. Фуртвенглера. Кабинет за археологију је од 1906. године наставио са радом у склопу Семинара за класичну археологију и историју уметности. Када је 1920. године раздвојена функција професора и чувара Народног музеја дошло је до оснивања посебног Семинара за археологију. Током двадесетих година први пут се помињу асистенти у процесу извођења наставе, Балдуин Сарија и Миодраг Грбић. Предмет се у овом периоду називао „Класична Археологија“, али је у пракси обухватао и преисторију Балканског полуострва. Настава је била сконцентрисана око професора Васића који је био веома посвећен и теренским истраживањима, највише у Винчи. Пред Други светски рат археологија се студирала у истој студијској групи са класичном филологијом уз један изборни предмет, близак овим дисциплинама. У време окупације професор класичне филологије, Веселин Чајкановић, преузео је старање над Семинаром за археологију.<sup>658</sup>

Класичне науке су као посебан предмет издвојене тек 1875. године када је на новоосновану Катедру за класичне језике и књижевност Филолошко-историјског одсека Велике школе дошао за професора Јован Туроман. Јован Туроман је у периоду од 1875. до 1893. године био у Великој школи једини наставник класичних језика и књижевности и практично се сматра оснивачем наше класичне филологије. Од 1892. године латински језик и књижевност су предавани као један, а грчки језик и књижевност као други предмет. Латински језик је задржао Јован Туроман, а за професора грчког језика и књижевности је изабран Словенац Лука Зима. Деоба Филолошко-историјског одсека на Лингвистичко-литерарни и Историјско-географски извршена је 1896. године и тада се као помоћни предмет у наставном програму Лингвистичко-литерарног одсека уводи и историја старог века, као трећи предмет из области антике. Уредбом из 1900. године класична филологија је издвојена у посебну групу са јасно диференцираним наставним планом. Као главни предмети изучавала су се оба класична језика и књижевности, као предмети друге групе: стара историја, српска књижевност и теорија књижевности. Предмети треће групе су били: филозофске дисциплине и педагогика. Овом уредбом класични језици су постали обавезни за следеће групе: национална историја (грчки језик), општа историја (грчки и латински језик), француски језик (латински језик). Овај карактер класичне наставе која је заступљена истовремено у програму филолошке и историјске групе наука, уз мале измене биће задржан и на Универзитету.<sup>659</sup>

По претварању Велике школе у Универзитет дошло је до промена у наставном програму. Главни предмети су били класични језици с књижевностима, а споредни под Б

<sup>658</sup> Михаило Милинковић, *Филозофски факултет у Београду - одељење за археологију*, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 134-135.

<sup>659</sup> *Сто година Филозофског факултета*, 301-303.

историја старог века, под В археологија. У програм под В су улазили у избору: упоредна лингвистика, или упоредна књижевност, или један модерни језик с књижевношћу. Као споредни, класични језици су били обавезни: за византологију (под Б), општу историју, књижевност, француски језик и историју српског народа (под В).<sup>660</sup>

Уредбом из 1927. године уведен је наставни план класичне групе, који је важио све време између два светска рата: класични језици и књижевност (под А), историја старог века и класична археологија или вазантологија (под Б). Трећа категорија предмета, која је по ранијем програму била језичка, променила се: полаже се (по избору) или народна историја, или југословенска књижевност, или један модерни језик с књижевношћу или етнологија са етнографијом. Класични језици су се као споредни предмети полагали у групама за народну историју, општу историју, упоредну књижевност и етнологију (под Б), а у групи за народни језик и књижевност и романској групи (под Ц). Без обзира што је 1927. године дошло до поделе између Семинара за класичну филологију и историју старог века и што се археологија формално везала за Катедру историје уметности, постојала је блиска сарадња између свих посебних дисциплина из области класичних наука. Семинар за класичну филологију се 1935. године поделио на Семинар за грчки језик и књижевност и Семинар за латински језик и књижевност.<sup>661</sup>

После одласка Луке Зиме 1898. године, грчки језик и књижевност је предавао Василије Ђерић, после кога је 1921. године дошао Милан Будимир. Латински језик је после одласка Јована Туромана 1898. године предавао Јанко Лукић до 1905. До доласка Веселина Чајкановића 1908. године, наставу латинског језика привремено је водио Никола Вулић.<sup>662</sup>

На раскрсници 19. и 20. века, појава Бранислава Петронијевића и Драгише Ђурића у Великој школи, која се налазила пред претварањем у Београдски универзитет, значила је увођење наставе филозофских дисциплина и њихов развитак на високом нивоу. Подручја филозофије на којима су се они, а првенствено Бранислав Петронијевић, задржавали су: историја филозофије, теорија сазнања и метафизика. Бранислав Петронијевић је у току повлачења преко Албаније у Првом светском рату носио са собом своје књиге и рукописе. Једно време се нашао и у избеглиштву у Енглеској и Француској, где се бавио научним радом. Када је завршен Први светски рат вратио се на своју дужност на факултету. Обрађујући подручје историје филозофије објавио је низ студија о Платону, Аристотелу али и о многим другим филозофима из млађег доба. Бранислав Петронијевић је отишао у пензију

---

<sup>660</sup> Исто, 304.

<sup>661</sup> Исто, 305.

<sup>662</sup> Исто, 304.

1927. године, али се и даље бавио научним радом и одлазио у иностранство на разне међународне научне и филозофске скупове.<sup>663</sup>

Драгиша Ђурић је на факултету предавао: историју старе грчке филозофије, историју новије филозофије с кратким прегледом средњег века и ренесансе, историју најновије филозофије, увод у филозофију и етику. На Катедри за филозофију у периоду између два светска рата радили су и Никола Поповић, Ксенија Атанасијевић, Милош Ђурић. Милош Ђурић је између осталог писао студије о античким филозофима и преводио је њихова дела.<sup>664</sup>

У културној политици Краљевине Југославије, Београдском универзитету, као највишој педагошко-просветној, научној и културној установи, дато је посебно место. По Закону о Универзитетима из 1930. године, Универзитет је требало да буде највиша просветна установа за стручну спрему, обрађивање науке и изграђивање југословенске националне културе. Универзитетска настава је требало да буде слободна као и наставни кадар у свом научном раду. Физиономија Универзитета у Београду се није много разликовала од савремених високих школа у Европи. На Универзитету су између осталих постојала и следећа друштва: Друштво пријатеља класичних студија, Историјско друштво, Лингвистичко друштво итд. Многи професори са Универзитета у Београду су били чланови светских научних асоцијација, почасни чланови академија наука у свету итд. Професори су учествовали на многим међународним конгресима: Међународном конгресу историчара у Варшави, Међународном конгресу филозофа у Прагу, Међународном конгресу за историју наука у Прагу, Међународном конгресу за археологе у Берлину, Међународном конгресу за историју уметности у Лондону итд. На универзитету су постојала и многа студентска удружења: Удружење студената класичара, Студентско педагошко-филозофско удружење итд. Студенти су преко удружења остварили значајну научну и културну сарадњу са универзитетима у: Загребу, Љубљани, Софији, Прагу, Кракову, Лавову и другим.<sup>665</sup>

---

<sup>663</sup> Исто, 158-161.

<sup>664</sup> Исто, 164-165.

<sup>665</sup> Љ. Димић, *Културна политика*, део 3, 339-371.

## 5. ЗАКЉУЧАК

На основу сагледаних наставних планова и програма рада школа, уџбеника и других научних радова, може се са сигурношћу закључити да интерес за изучавањем античке прошлости није престао на територији Србије у оквирима југословенског друштва између два светска рата.

У периоду од завршетка Првог светског рата па до почетка Другог светског рата у Југославији изучавање античке прошлости је заузимало важно место у васпитно-образовном процесу. У поређењу са изучавањем античке прошлости у 19. и почетком 20. века, очигледно је да се сузио простор за изучавање античке прошлости највише на пољу класичних језика, што се рефлектовало и на смањење броја часова класичних језика. Узрок за то се налази пре свега у жељи поборника за потискивањем класичних наука и превише агресивном експанзијом изучавања природних наука. У основи таквог приступа је била тежња ка непосредном и нереалном очекивању тренутне користи од изучавања било чега. Такав приступ је код многих онемогућио реално сагледавање дугорочне користи коју неминовно доноси изучавање друштвено-хуманистичких наука и класичних језика. На васпитно-образовни процес се рефлектовало и стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. Од тада је постало потребно, кроз наставу уопште, а поготово преко изучавања историје, приказати оправданост и потребу за стварањем заједничке државе, чему се морало дати довољно простора са акцентом на значају и тежини свега тога. Васпитно-образовни токови су морали бити све више усклађивани са том основном идејом, што у сагледавању општих карактеристика наставе у целини у том периоду није занемарив чинилац.

Политика вођена у периоду између два светска рата у оквирима југословенског друштва као и актуелни дневно политички догађаји, нису утицали конкретно на избор из античког периода који је проучаван. Мешање тог типа од стране политичких структура није постојало, због тога што античке идеје, вредности и врлине као и сви делови античке историје, се нису косили са декларативно изношеним ставовима политичких групација које су фигурирале у политичком животу заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. Наравно да су у међуратном периоду двадесетог века сви прогресивни људи били против ропства, а ропство је постојало у античком периоду. У таквим врстама поређења се не сме изгубити из вида временска удаљеност и историјски контекст целог античког периода, а посебно се треба сетити да се у оквирима таквог друштва изнедрила демократија у Атини.

На основу анализе наставних програма и уџбеника, може се закључити да је ипак било идеологизације у циљу стварања свести код ученика о државном и народном јединству. У том контексту се појављују формулације у наставним програмима и наслови у уџбеницима који говоре о Југославији и пре досељења Јужних Словена. Такође су уочљиве константе у темама које се појављују током целог међуратног периода у Краљевини СХС/Југославији: изградња и очување створених држава, освајачки и одбрамбени ратни подухвати, карактеристике културе појединих народа, као и карактеристике различитих типова државног и друштвеног уређења античких народа. Мотиви јунаштва, слоге и заједништва, преко којих су изграђиване поменуте теме, били су истовремено и у служби изградње личног и националног идентитета појединца. Од ученика се очекивало да у складу са модерним европским трендовима негују либералне и демократске идеје и као такви да буду корисни чланови грађанског друштва.

Анализом наставних планова и програма може се закључити да је у настави било заступљено изучавање историје Грка, Римљана и источних народа као и наших крајева у античком периоду. Може се са сигурношћу закључити да је у наставним плановима и програмима била заступљена војно-политичка, културна и привредна историја. Доминацију војно-политичке историје у наставним плановима и програмима није било могуће потиснути, али је и културна историја добијала све значајније место у програмима и уџбеницима.

Од укупног броја часова историје у средњим школама, античкој прошлости је припадала, отприлике, четвртина тј. око 25%. Ако том проценту придодемо готово перманентан додир са антиком преко изучавања веронауке, класичних језика и делимично српскохрватског језика и филозофије можемо са сигурношћу закључити да су ученицима у школи често презентована знања о антици, њеним кључним личностима, идејама, вредностима и врлинама. Ученицима су, такође, читајући лектиру са античким штивом код куће и радећи домаће задатке везане за античку прошлост, мисли морале дуго времена бити усмерене ка античкој прошлости.

Период од 1929. до 1941. године, био је много плодноснији из више разлога. Удаљавање од страхота и последица Првог светског рата, као и интегрисање различитих културних и политичких подручја у исту државну заједницу, резултирали су ефектнијим бављењем просветним питањима, општим педагошким и дидактичко-методичким проблемима. У овом периоду се појављује и више методских упутстава упућених професорима у циљу успешније реализације наставе. У упутствима се често помињу предности коришћења историјских извора у настави, начини остварења мисаоне активизације ученика на часу као предуслову за успешно извођење наставе и многи други

корисни савети упућени наставницима. Из наведеног се може несумњиво закључити да је сталном усавршавању наставног кадра поклањана веома велика пажња. Архивски материјал са мноштвом записника са седница Главног просветног савета, такође сведочи о многим просветним проблемима, који су потресали наше друштво у међуратном периоду као и о начину њиховог решавања и превазилажења.

Уџбеници као основно и најважније наставно средство су давали адекватне одговоре, са више или мање успеха, на постављење циљеве и задатке из наставних планова и програма. Писци уџбеника су углавном били универзитетски професори и предавачи у средњим школама. Преко њих су најновија научна сазнања веома брзо доспевала у уџбенике. У том процесу научна сазнања су морала бити дидактички обрађена и у разумној мери обзиром на узраст и потребе ученика, презентована ученицима. Конципираност наставе по систему концентричних кругова је омогућавала ученицима да им градиво буде прилагођено и пласирано адекватно у њиховим млађем узрасту, а после неколико година да се такође сретну са античким штивом знатно већег обима и сложености.

Уџбеници античке историје, који су се користили у периоду између два светска рата на територији Србије, су поседовали одређени квалитет и успевали да њиховим корисницима буду верни савезници у васпитно-образовном процесу. Омогућавали су ученицима да самостално, али и уз помоћ наставника савладају градиво из античке прошлости предвиђено наставним плановима и програмима. Уџбеници су углавном поседовали основни текст и поједина објашњења која су се налазила у оквиру основног текста, а ређе издвојена у некој другој форми. Постојали су и уџбеници који су поседовали и нешто од изворних текстова и илустративног материјала, слика и карата.

Период од 1929. до 1941. године је и по питању броја уџбеника и њиховог квалитета много плодноснији. У овом периоду појављује се велики број различитих уџбеника у којима слике и карте више нису реткост. У појединим уџбеницима је већ у наслову наглашено колико поседује слика и карата, што сведочи о томе да су њихови аутори у поменутом периоду били итекако свесни важности визуелног утиска код ученика у процесу учења. У процесу одабира илустративног материјала показали су велику умешност у избору слика и карата, које су ученицима помагале у бољем разумевању основног текста и вернијем и сликовитијем доживљају античког света и античке уметности. Најфреквентије слике у уџбеницима су: дела античке уметности, сцене инспирисане грчком религијом и митологијом, грчки филозофи, грчки и римски владари и војсковође. Карте су у уџбеницима временом постале бројније, сложеније и прецизније, па су се после почетних једноставних приказа Грчке, Апенинског полуострва и староисточних области, почеле појављивати много

сложеније и прецизније карте, на пример карта са областима које је освојио Александар Македонски итд.

Оно што се генерално свим уџбеницима историје старог века у међуратном периоду код нас може замерити је недостатак питања и задатака, који би ученицима омогућили боље разумевање основног текста и омогућили квалитетнију самосталну проверу знања поготово уколико је изостала помоћ наставника. Питања и задаци би били и велика помоћ наставницима у васпитно-образовном процесу. Овај недостатак уџбеника је био део тадашњег општег педагошког тренда по коме уџбеници не морају да поседују питања и задатке. Због овог недостатка уџбеника настава није морала много да трпи, уколико је предавач био спреман да дијалошким методом поставља питања ученицима и поставља им конкретне задатке.

Велики број уџбеника библијске историје, читанки класичних језика и српскохрватских читанки са античким штивом, пружају увид клико су ученици током средњошколског школовања били изложени додиру са личностима, догађајима, историјским процесима и стваралаштвом античког периода.

Поред неоспорне улоге уџбеника у процесу усвајања знања везаног за антички период, од огромне важности за изградњу појединца и друштва у целини је васпитна улога уџбеника. Готово сви поменути уџбеници који на било који начин обрађују античку прошлост и разну тематику која има везе са личностима и догађајима из античке прошлости, носиоци су веома снажног васпитног дејства на своје читаоце, а у овом случају то су ученици средњошколци на које такво штиво може имати посебно снажан и дуготрајан васпитни ефекат. Један од разлога за снажан васпитни ефекат уџбеника са тематиком античке прошлости лежи у појединим личностима из античке прошлости које су носиоци античких врлина. Многи догађаји из античке прошлости приказују конкретно испољене античке врлине у појединим тешким, специфичним и упечатљивим ситуацијама. Античке врлине, вредности и идеје су непресушан извор за размишљање и играђивање личних ставова који често постају општеважећи и доминантни у целој друштвеној заједници. Вештина аутора уџбеника у начину презентовања античких тема у којима су видно испољене античке врлине, такође појачава васпитни ефекат који уџбеници античке историје остављају на ученике.

На основу пронађених и изложених у раду, места у уџбеницима која неоспорно сведоче о снази васпитног деловања уџбеника античке прошлости, може се закључити да су генерације ученика у средњим школама у Србији стасавале и формирале своје погледе на свет полазећи од непревазиђених античких вредности и врлина. Неко их је снажније



доживео, боље усвојио и дуже задржао, али су сви имали подједнаку шансу да се са њима упознају и често несвесно да их усвоје.

Друштво је у реализацији својих циљева у школском систему и настави историје давало посебно место изучавању античке историје.

Античке вредности и врлине су многим постале морални водич и путоказ у животу који не дозвољава човеку, хуманисти и филантропу да скрене са пута.

## 6. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

### Извори:

Архив Југославије, Београд

Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије (ознака фонда: 66)

Фонд Министарства просвете, Поверљива архива (ознака фонда: 66 пов.)

Педагошки музеј Београд

### Наставни планови и програми:

1. *Просветни зборник закона и наредба, Београд 1895.*
2. *Наставни план и програм учитељских школа, Београд 1919.*
3. *Privremena nastavna osnova za preparandije u Bosni i Hercegovini izdata naredbom zemaljske vlade od 26. septembra 1916, br. 187. 267, Sarajevo 1919, 14-15.*
4. *Средњошколски зборник 2, Београд 1920.*
5. *Наставни планови и програми: за забавишта, основне школе, више основне школе, више основне школе трговачко-занатлиске и грађанске школе, Београд 1923.*
6. *Наставни програм и наставни план: за ниже пољопривредне школе, Београд 1923.*
7. *Привремени наставни програми за ниже разреде средњих школа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1926.*
8. *Наставни програм за I, II, III и IV разред грађанских школа Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1926.*
9. *Привремени наставни план и програми за више разреде реалних гимназија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1927.*
10. *Нацрт сталног државног просветног програма, Гласник професорског друштва, св. 1, Београд 1928.*
11. *Ђорђевић, Драгослав П, Филозофска настава у средњој школи, Београд 1930.*
12. *Привремени наставни план и програми: за учитељске школе у Краљевини Југославији, Београд 1931.*

13. *Наставни план и програм: за вишу народну школу у Краљевини Југославији, Суботица 1931.*
14. Локас, Јосип А, *Пројекат новог наставног плана и програма за грађанске школе Краљевине Југославије: с опћим и посебним упутствима за његову практичну примену, Петровград 1935.*
15. Милојковић, Душан Р, *Збирка прописа о верској настави и верским дужностима у народним, грађанским, средњим и стручним школама, Београд 1935.*
16. *Програми и методска упутства за рад у средњим школама, Београд 1936.*
17. *Наставни план и програм за I, II, III и IV разред грађанских школа у Краљевини Југославији, Београд 1936.*
18. Петковић, Вујица, *Наставни план и програм: за основну и вишу народну школу: са званичним прописима и објашњењима и са методским упутствима за наставни рад, Београд 1938.*
19. *Наставни план и програм за грађевински отсек Државне средње техничке школе, Београд 1938.*
20. Ђурин, М, *Савремени педагошки проблеми: научна педагогика и педологија, школа рада, наставни план и програм, методика нове школе, Београд 1938.*
21. *Наставни програм из веронауке: за православну вероисповест у народним, средњим, грађанским и учитељским школама, Сремски Карловци 1939.*
22. *Наставни план за реалне, класичне гимназије и реалке од 4. маја 1927. године, Београд 1927.*

### **Периодика**

1. *Богословље*
2. *Гласник историског друштва у Новом Саду*
3. *Гласник професорског друштва*
4. *Гласник Југословенског професорског друштва*
5. *Летопис Матице српске*
6. *Наши дани*
7. *Просветни гласник*

## Уџбеници:

1. Алимпих, Добривоје, Вељковић, Момир, *Српскохрватска читанка: за I разред средњих школа*, Београд 1939.
2. Анђелковић, Милош С, *Веронаука: за ученике и ученице I-ог разреда гимназије православне вере*, Београд 1925.
3. Анђелковић, Милош С, *Веронаука: за ученике и ученице II-ог разреда гимназије православне вере*, Београд 1925.
4. Богдановић, Катарина, Лебл-Албала, Паулина, *Теорија књижевности и анализа писмених састава: за средње и стручне школе*, Београд 1923.
5. Богдановић, Катарина, Лебл-Албала, Паулина, *Теорија књижевности и анализа писмених састава: за средње и стручне школе*, 5. прерађено издање, Београд 1937.
6. Божић, Дамјан М, *Латинска читанка: за V и VI разред гимназије: прва два почетна разреда*, Београд 1925.
7. Васић, Душан Ј, Петровић, Душан, К, *Библијска повесница Старог и Новог завета: за I разред средњих и грађанских школа*, 2. издање, Београд 1938.
8. Вилхар, Албин, *Латинска читанка за V разред гимназије*, Београд 1929.
9. Вулић, Никола, *Латинска читанка: за III разред гимназије*, Београд 1915.
10. Вулић, Никола, *Латинска читанка: за IV разред гимназије*, Београд 1915.
11. Вулић, Никола, *Латинска читанка: за V разред гимназије*, 2. издање, Београд 1920.
12. Вулић, Никола, *Латинска читанка: за VI разред гимназије*, 4. издање, Београд 1928.
13. Вулић, Никола, Сухотин, Лав М, *Стари век у одабраним одломцима (историјска читанка)*, друго допуњено издање, Београд 1935.
14. Вулић, Станислав, *Историја старог века: за средње и стручне школе*, Београд 1922.
15. Вуловић, Данило, *Опита историја старог века: за средње и стручне школе*, Београд 1928.
16. Вуловић, Данило, *Опита историја: за II разред средњих школа (стари век)*, Београд 1931.

17. Вуловић, Данило, *Опита историја: за II разред средњих школа (стари век)*, Београд 1935.
18. Вуловић, Данило, *Опита историја старога века: за више разреде средњих школа*, Београд 1937.
19. Вуловић, Данило, *Опита историја за II разред средњих школа (стари век)*, треће прерађено издање, Београд 1939.
20. Георгијевић, Крешимир, Цуцић, Сима, *Српскохрватска читанка: за II разред грађанских школа*, Београд 1939.
21. Гоу, Џемс, *Увод у изучавање грчких и латинских школских класика*, Београд 1903.
22. Дакић, Владимир, *Библијска повесница Старога и Новога завета: за први разред средњих и грађанских школа*, 3. издање, Панчево 1938.
23. Dimitrijević, Tima, *Čitanka: za I razred građanskih škola*, Beograd 1934.
24. Димитријевић, Тима, *Читанка: са пословном стилистиком: за III разред грађанских школа*, Београд 1936.
25. Димитријевић, Тима, *Читанка: за I разред грађанских школа*, Београд 1940.
26. Динић, Михаило Ј, *Преглед опште историје старога века*, Београд 1938.
27. Ђерић, Василије, *Облици старога грчкога језика*, Београд 1905.
28. Ђорђевић, Пера П, *Теорија књижевности: (стилистика, реторика, поетика): за више разреде средњих школа у Краљевини Србији*, 6. издање, Београд 1921.
29. Žepić, Milan, *Pregled grčke književnosti za srednje i slične škole*, 2. izdanje, Zagreb 1923, 80 str.
30. Живковић, Мита, *Латинска читанка. део 1*, Београд 1913.
31. Живковић, Мита, *Латинска читанка. део 2*, 2. издање, Београд 1920.
32. Зрнић, Лука, *Историја старога века*, Београд 1920.
33. Зрнић, Лука, *Историја старог века: одобрен уџбеник*, Београд 1923.
34. Ивковић, Милош, *Српска читанка: за први разред средњих школа*, Београд 1919.
35. Јовановић, Војислав М, Ивковић, Милош, *Српска читанка: за други разред средњих школа*, Београд 1919.

36. Јовановић, Војислав М, Ивковић, Милош, *Српска читанка: за трећи разред средњих школа*, Београд 1919.
37. Јосимовић, Боривоје, *Географија са историјом за I разред стручних продужних школа: састављена према новом наставном плану и програму*, Београд 1935.
38. Ковачевић, Добросав М, *Библијска повесница Старог и Новог завета: за први разред средњих и њима сличних школа: по најновијем наставном програму*, прерађено 4. издање, Београд 1934.
39. Ковачевић, Божидар, *Читанка за други разред грађанских школа*, Београд 1940.
40. Константиновић, Душан, *Латинска читанка са граматиком: за V разред реалних гимназија: са десет слика у тексту*, Београд 1932.
41. Константиновић, Душан, *Латинска читанка са хрестоматијом и речником: за VI разред реалних гимназија: са 19 слика у тексту и једном земљописном картом римског царства*, Београд 1933.
42. Константиновић, Душан, *Латинска читанка: са синтаксом надежа: за VII разред реалних гимназија: са 7 слика и једном земљописном картом*, Београд 1934.
43. Константиновић, Душан, *Латинска читанка: за VIII разред реалних гимназија: са 30 слика у тексту*, Београд 1939.
44. Костић, Милан, *Опита историја: за средње и стручне школе. I, Стари век*, Београд 1920.
45. Костић, Милан А, *Опита историја за средње и стручне школе: са 33 слике у слогу: I Стари век*, Београд 1922.
46. Kostić, Dragutin, *Čitanka srpskog ili hrvatskog jezika i književnosti: za prvi razred srednjih škola*, Београд, 1924.
47. Костић, Милан А, Петровић, Влада К., *Историја за I разред више народне школе у Краљевини Југославији*, Београд 1935.
48. Лазаревић, Ђорђе Б, *Историја: за I разред виших народних школа, ново прерађено издање*, Београд 1932.
49. Лазаревић, Ђорђе Б, *Историја старог века: за I разред грађанских школа*, Београд 1933.

50. Лапчевић, Драгиша С, *Теорија књижевности, део 2, Читанка домаће и стране књижевности са естетичким коментарима за средње и стручне школе*, Београд 1928.
51. Лапчевић, Драгиша С, *Теорија књижевности: (основана на естетици): за средње и стручне школе*, Београд, 1927.
52. Лапчевић, Драгиша С, *Теорија књижевности: основана на естетици: за средње и стручне школе, 3. поправљено издање за средње и стручне школе*, Београд 1929.
53. Ловчевић, Стеван, *Опита историја: стари век: за ниже разреде средњих школа*, Београд 1928.
54. Ловчевић, Стеван, *Опита историја: стари век: за више разреде средњих школа*, Београд 1928.
55. Магарашевић, Бранко, Георгијевић, Крешимир, Лесковац, Младен, *Српскохрватска читанка за I разред средњих и њима сличних школа*, Београд 1938.
56. Магарашевић, Бранко, Георгијевић, Крешимир, Лесковац, Младен, *Српскохрватска читанка за II разред средњих и њима сличних школа*, Београд 1938.
57. Магарашевић, Бранко, Георгијевић, Крешимир, Лесковац, Младен, *Српскохрватска читанка за III разред средњих и њима сличних школа*, Београд 1938.
58. Магарашевић, Бранко, Георгијевић, Крешимир, Лесковац, Младен, *Српскохрватска читанка за IV разред средњих и њима сличних школа*, Београд 1938.
59. Маестро, Јаков, *Библијска историја, књ. 2, Од освајања Кенаана до пропасти првог храма: (за I и II разред средњих и сличних школа)*, Београд 1933.
60. Максимовић, Владан, *Увод у филозофију*, Београд 1925.
61. Маричић, Илија, *Латинска читанка: за осми разред реалних гимназија*, Београд 1932.
62. Маричић, Илија, *Латинска читанка: за VI разред реалних гимназија, 2. прерађено издање*, Београд 1940.
63. Маричић, Илија, *Латинска читанка: за V разред реалних гимназија, 2. прерађено издање*, Београд 1941.

64. Миладиновић, Михаило Ђ, Рајичић, Миодраг, *Опита историја: с историјом трговине и културе*, део 1, Београд 1935.
65. Миљковић, Бранислав, Матић, Светозар, *Читанка: за IV разред грађанских школа*, Београд 1931.
66. Миљковић, Бранислав, Матић, Светозар, *Читанка: за IV разред грађанских школа*, Београд 1937.
67. Огњановић, Андрија, *Читанка: за III разред више народне школе у Краљевини Југославији*, Нови Сад 1938.
68. Павићевић-Слапски, Љубомир П, *Билијска повесница: за I разред више народне школе у Краљевини Југославији: са сликама у слогу*, Београд 1937.
69. Павловић, Миливој, *Читанка са граматиком српскохрватског језика: за трећи разред средњих школа према најновијем програму: са осамнаест уметничких репродукција*, Београд 1931.
70. Петровић, Никола Т, *Теорија књижевности: за стручне и средње школе*, Београд 1928.
71. Poljanec, Franjo, *Istorija srpskohrvatskoslovenačkog književnog jezika: s pregledom naših dijalekata i istoriskom čitankom: za više razrede srednjih škola*, Zagreb 1936.
72. Поповић, Васиљ, *Историја старог века: за II разред реалних и класичних гимназија и реалка*, Београд 1932.
73. Поповић, Васиљ, *Историја старог века: за V разред реалних и класичних гимназија и реалки*, Београд 1934.
74. Продановић, Јаша М, *Читанка: за четврти разред средњих школа*, Београд 1928.
75. Радовановић, Тихомир Д, *Библијска повесница: за ученике - це I разреда средњих школа*, Београд 1930.
76. Радовановић, Тихон Д, *Библијска повесница: (Стари и Нови завет): за ученике – це I разреда средњих школа*, 6. издање, Београд 1934.
77. Радосављевић, Живојин, Огњановић, Андрија, *Читанка за I разред више народне школе у Краљевини Југославији: са 26 слика у тексту*, Нови Сад 1939.
78. Радосављевић, Живојин М, Огњановић, Андрија М, *Историја за I разред више народне школе у Краљевини Југославији*, Нови Сад 1940.



79. Рајић, Љубомир Н, *Библијска повесница - (свештена историја Старог и Новог завета): за I разред средњих и грађанских школа, 2. издање*, Београд 1934.
80. Стојановић, Предраг Д, *Историја старог века: за II разред средњих школа*, Београд, 1937.
81. Сухотин, Лав М, *Историја старог века: за средње школе: са 60 слика и 4 карте*, Београд 1926.
82. Сухотин, Лав М, *Историја старог века: за средње школе: са 75 слика и 4 карте*, Београд 1927.
83. Сухотин, Лав М, *Историја: за први разред грађанских школа: са читанком*, Београд 1932.
84. Сухотин, Лав М, *Историја старог века за V разред средњих школа*, Београд 1937.
85. Сухотин, Лав М, *Историја старог века са читанком за II разред средњих школа*, Београд 1930.
86. Сухотин, Лав М, *Историја за други разред грађанских школа*, Београд 1932.
87. Сухотин, Лав М, *Историја старог века ( и почетак средњег века) за V разред средњих и стручних школа (4. издање удешено према најновијем програму)*, Београд 1930.
88. Schenkl, Karl, *Grčka početnica za III i IV razred gimnazijski*, Zagreb 1912.
89. Туковић, Милан, *Читанка: за V и VI разред средњих школа: са теоријом књижевности*, Сарајево 1933.
90. Чајкановић, Веселин, *Латинска читанка: за седми разред*, Београд 1927.
91. Чајкановић, Веселин, *Латинска читанка: за шести разред, ново прерађено издање*, Београд 1931.
92. Чолић, Јован Д, *Латинска читанка са граматиком: за V и VI разред гимназије*, Београд 1924.
93. Чолић, Јован Д, *Латинска читанка са граматиком: за VI разред гимназије, 4. поправљено и допуњено издање*, Београд 1934.
94. Чолић, Јован Д, *Латинска читанка са коментаром: за VII разред гимназије, 2. издање*, Београд 1934.

95. Чолић, Јован Д, *Латинска читанка са коментаром: за VIII разред гимназије*, 2. издање, Београд 1934.
96. Шевић, Милан, *Српска читанка: за средње школе у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. књ.3: за III разред*, Београд 1920.

**Литература: књиге и чланци:**

1. Avramovski, Živko, *Politika velikih sila na Balkanu (1933-1939), Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ur. Aleksandar Acković, Београд 1973, 411-438.
2. Аранитовић, Добрило, *Учитељски подмладак (1926-1935), библиографија*, Ужице 2007.
3. Атанасијевић, Ксенија, *Једна књига о темељима филозофије*, Српски књижевни гласник, нова серија XLIII, број 2, Београд 1934, 607-609.
4. Ациган, Љубица, *Српска педагошка периодика у Угарској*, Нови Сад 1986.
5. Babić, Jovan J, *Kratak pregled razvoja stručnih škola u Vojvodini*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, sveska 11-12, Београд 1938, 1091-1095.
6. Bidl, Brus J, Elina, Viliam J, *Savremeno izučavanje produktivnosti nastavnika*, Сарајево 1972.
7. Бошков, Светозар, *Карловачка гимназија и античка историја у XIX веку*, Истраживања 18, Нови Сад 2007, 39-46.
8. Бошков, Светозар, *Уџбеници античке историје у српским школама у 19. веку*, Зборник радова Антика и савремени свет, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2007, 21-34.
9. Бошков, Светозар, *Античка традиција у образовању српских учитеља у Сомбору у 19. веку*, Зборник радова Европске идеје, античка цивилизација и српска култура, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2008, 29-36.
10. Бошков, Светозар, *Настава античке историје у Новосадској гимназији током 19. века*, Зборник радова Антички свет, европска и српска наука, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2009, 30-38.

11. Бошков, Светозар, *Образовање жена у Учитељској школи у Сомбору од 1866. до 1914. године*, Извори о историји и култури Војводине: зборник радова, ур. Дејан Микавица, Нови Сад 2009, 185-193.
12. Бошков, Светозар, *Милош Н.Ђурић О Грчкој историји*, Научна трибина историчара, ур. Владан Гавриловић, Нови Сад 2009, 21-25.
13. Бошков, Светозар, *Настава античке историје на Лицеју и Великој школи у Београду током 19. века*, Зборник радова Античка култура, европско и српско наслеђе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2010, 63-71.
14. Бошков, Светозар, *Античка прошлост у Историји света Александра Сандића*, Истраживања 21, Нови Сад 2010, 55-63.
15. Бошков, Светозар, *Грчка религија и митологија у уџбенику Константина Бојића*, Зборник радова Антика и савремени свет: религија и култура, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2011, 13-25.
16. Бошков, Светозар, *Античка и рана средњовековна прошлост у српској историографији*, Нови Сад 2011, докторска дисертација.
17. Бошков, Светозар, *Историја као наука у уџбеницима Стојана Бошковића*, Истраживања 22, Нови Сад 2011, 325-331.
18. Бошков, Светозар, *Радови Стојана Бошковића о античкој прошлости*, Зборник радова Антика, савремени свет и рецепција античке културе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2012, 42-61.
19. Бошков, Светозар, *Античка прошлост у српским уџбеницима крајем XIX века*, Зборник радова Антика и савремени свет; научници, истраживачи и тумачи, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2013, 127-129.
20. Бошков, Светозар, *Растислав Марић- историја старог века на Филозофском факултету у Новом Саду*, Војвођански простор у контексту европске историје 2, ур. Владан Гавриловић и Светозар Бошков, Нови Сад 2014, 525-532.
21. Бошков, Светозар, *Историја предримског Подунавља у радовима Растислава Марића*, Зборник радова Антика и савремени свет: тумачење антике, ур. Ксенија Марицки Гађански, Светозар Бошков, Иван Јордовић, Снежана Ферјанчић, Растко Васић, Београд 2014, 139-154.

22. Будимир, Милан, *Антички становници Војводине. I Амантини*, Гласник историског друштва у Новом Саду, ур. Душан Поповић, књ.2, св. 1, Нови Сад 1929, 165-175.
23. Будимир, Милан, *Антички становници Војводине. II Бреуци*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 3, св.1, ур. Душан Поповић, Нови Сад 1930, 10-21.
24. Vavić, Milorad, Đorđe, Pavlovski, Ličina, Jovan, *Andrija Artuković, Vjekoslav Luburić, Xhafer Deva, Vančo Mihailov*, Zagreb 1985.
25. Vahtel, Baruh Endru, *Stvaranje, razaranje nacije. Knjiženost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Beograd 2001.
26. Вулић, Никола, *Јелинска лирика до Пиндара*, Београд 1908.
27. Вулић, Никола, *Ратовање цара Констанција у данашњој Бачкој*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 2, св. 2, ур. Душан Поповић, Нови Сад 1929, 16-23.
28. Вулић, Никола, *Sirtium, данашња Сремска Митровица*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 2, св. 2, ур. Душан Поповић, Нови Сад 1929, 153-164.
29. Вулић, Никола, *Срем у најстарије доба*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 3, св. 1, ур. Душан Поповић, Нови Сад 1930, 1-9.
30. Гавриловић, Владан, *Професура Јована Ђорђевића на Великој православној новосадској гимназији у Новом Саду*, Зборник радова Антика и савремени свет. Тумачење антике, ур Ксенија Марицки Гађански, Београд 2014, 177-183.
31. Гавриловић, Никола, *Српско школство у Хабзбуршкој монархији у другој половини XVIII века, у: Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 119-124.
32. Гачић, Данило, *Техничка школа „Јован Вуксановић“*, Нови Сад 1998.
33. Gligorijević, Branislav, *Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS (1919-1929) Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ur. Aleksandar Acković, Beograd 1973, 365-388.
34. Golubović, Zagorka, *Pouke i dileme minulog veka. Filozofsko-antropološka razmišljanja o glavnim idejama našeg vremena*, Beograd 2006.
35. Golubović, Zagorka, *Antropologija*, Beograd 2007.
36. Грданички, Дамаскин, *Васпитни путеви цркве. Основи пастирског рада са децом, Богословље*. Орган Православног богословског факултета у Београду, год. 4, св.4, Београд 1929, 303-326.

37. Димитријевић, Брана, *Доба моралности*, Зборник радова Антички свет европска и српска наука, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2009, 109-113.
38. Dimitrijević Zujev, Dmitrij, *Školski udžbenik*, Београд 1988.
39. Димић, Љубодраг, *Историја српске државности*. Књ. III, *Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.
40. Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918-1941*, I-III, Београд 1997.
41. Димић, Љубодраг, Тешић, Владета, Павловић-Лазаревић, Гордана, *Министарство просвете и министри Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 2000.
42. Ђукић, Мара, *Квинтилијаново дело Institutio Oratoria као ризница савремених педагошких идеја*, Зборник радова Антика, савремени свет и рецепција античке културе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2012, 126-132.
43. Ђукић, Мара, *Античке идеје у контексту савременог друштва знања*, Зборник радова Европске идеје, античка цивилизација и српска култура, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2008, 111-120.
44. Ђукић, Мара, *За педагошку аутономију наставника и ученика: гласови из антике*, Зборник радова Античка култура, европско и српско наслеђе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Данијела Стефановић, Београд 2010, 211-220.
45. Ђурић, Милош, *Етика и развитак личности у грчкој класичној лирици*, Београд 1936.
46. Ђурић, Милош, *Хеленска агонистика и ликовне уметности*, Београд 1941.
47. Ђуровић, Арсен, *Космолошко трагање за новом школом: модернизацијски изазови у систему средњошколског образовања у Београду 1880-1905*, Београд 1999.
48. Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом Веку 1492-1992*, Београд 2008.
49. Žlebniċ, Leon, *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*, Београд 1958.
50. *Закон о Главном просветном савету*, Просветни гласник, бр. 7, Београд, јул 1931, 569-574.
51. *Зар да сечемо грану на којој стојимо? (проблем верске наставе у средњој школи)*, Београд 1934.

52. Зундхаусен, Холм, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2009.
53. Илић, Александра В. *Уџбеници и национална васпитање у Србији (1878-1918)*, Београд 2010.
54. Илић, Јордан П, *Ка новој основи религијске наставе*, Београд 1938.
55. Исић, Момчило, *Селаштво у Србији 1918-1941*, књ. I, том II, Београд 2001.
56. *Историја школа и образовања код Срба*, Историјски музеј СР Србије, Београд 1974.
57. Јанковић, Миодраг, Лалић, Вељко, *Кнез Павле. Истина о 27. марту*, Београд 2007.
58. Jelavich, Charles, *Južnoslavenski nacionalizmi jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*, Zagreb 1992.
59. Јелачић, Алексије, *О неким потребама историјске наставе у нашим гимназијама*, Просветни гласник, књ. 2, св. 10, Београд, октобар 1923, 608-613.
60. Јовановић, Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС: 1919-1924*, Београд 1996.
61. Јовановић, Мирослав, *Поповић Васиљ*, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 589-590.
62. Јовановић, Небојша, *Лексикон личности у уџбеницима историје: приручник за ученике и наставнике основних и средњих школа*, Нови Сад 2001.
63. Јордовић, Иван, *Преиспитивање Алкибијадове улоге у спољној политици Атине*, Зборник радова Антички свет, европска и српска наука, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2009, 161-169.
64. Јосифовић, Стеван, *Васкрсење Хомера*, Летопис Матице српске, књ.328, св. 3, Нови Сад 1931, 248-264.
65. Јосифовић, Стеван, *Гете и антика*, Летопис Матице српске, књ. 332, св. 1-3, Нови Сад 1932, 81-99.
66. Јосифовић, Стеван, *Антички мотиви у Гетеовом Фаусту*, Нови Сад 1932,
67. Јосифовић, Стеван, *Др Милош Ђурић, Етика и политика у Есхиловој трагедији*, Летопис Матице српске, књ. 353, св.1, Нови Сад 1940, 131-136.
68. Карађорђевић, Ђорђе, *Истина о моме животу*, Београд 1988.
69. Касаш, Александар, *Одјек међународних прилика у Војводини између два светска рат*, Истраживања 15, Нови Сад 2004, 265-270.

70. Кашанин, Милан, *Сусрети и писма*, Летопис Матице српске, књ. 412, св. 5, Нови Сад 1973, 447-457.
71. Кесмановић, Илија, *Razvojna linija naših škola*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, sveska 11-12, Beograd 1938, 1107-1108.
72. Клајн, Иван, Шипка, Милан, *Култура*, у: *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 208, 687.
73. Ковачевић, Божидар, *О хеленској трагедији*, Београд 1932.
74. Ковачевић, Љиљана И, Каљевић, Владимир М, *Гимназија у Врбасу: два века Гимназије у Врбасу*, Врбас 2009.
75. Кољанин, Драгица, *Израђивање идентитета: историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929-1952*, Нови Сад 2014.
76. Koljanin, Dragica, *Istorija Jugoslavije u udžbenicima za osnovne škole u Srbiji 1929-1952. godine*, doktorska disertacija, Novi Sad 2009.
77. Кујовић, Мина, *Prilog istoriji školstva u zapadnoj Srbiji u 1929. godini*, Историјска баштина: часопис за историографију и архивистику 18, Ужице 2009, 71-99.
78. Лоренц, Борислав, *Преглед историје философије: од најстаријег до најновијег доба*, Београд 1927.
79. Лотић, Љубомир, *Наша народна просвета задаће јој и потребе*, Нови Сад 1910.
80. Лукић, Душан, *50 година гимназије у Шиду 1951-2001*, Шид 2002.
81. Љубомировић, Ирена, *Хомер у радовима Николе Вулића*, Зборник радова Антика, савремени свет и рецепција античке културе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2012, 165.
82. Марић, Растислав, *Дивинација у Илијади и Одисеји*, Нови Сад 1938, 3-15.
83. Марицки Гађански, Ксенија, *Васа Вујић и рецепција Антикe код Срба у 19. веку*, Зборник Матице српске за класичне студије, бр. 4-5, Нови Сад 2002–2003.
84. Maricki Gađanski, Ksenija, *Istina-oko istorije: antičke i moderne teme IV*, Beograd 2006, 165-174.
85. Марицки Гађански, Ксенија, *Милан Будимир о трагедији*, Антика, савремени свет и рецепција античке културе, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2012, 203-206.

86. Марицки Гађански, Ксенија, *Српска култура пре и после Милоша Н. Ђурића*, Зборник радова Антика и савремени свет: научници, истраживачи и тумачи, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2013, 68-72.
87. Марицки Гађански, Ксенија, *Уводна реч: Темељи наше европске куће*, Зборник радова Антика и савремени свет, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2007,5-7.
88. Марјановић, Чедомир, *Извацавање веронауке из наших гимназија*, Београд 1921.
89. Марковић, Саша, *Хоризонти Слободана Јовановића*, Зборник радова Европске идеје, античка цивилизација и српска култура, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2008, 198-201.
90. Марковић, Саша, *Тукидид и наше доба прилог одређењу актуелног приступа историји*, ур. Ксенија Марицки Гађански, Растко Васић, Ифигенија Драганић, Београд 2007, 179-192.
91. Медаковић, Дејан, *Српски сликари XVIII-XX века*, Нови Сад 1968.
92. Милинковић, Михаило, *Филозофски факултет у Београду-одељење за археологију*, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 134-137.
93. Милошевић, Момчило, *О васпитању средњошколске омладине*, Просветни гласник, књ. 1, св. 1, Београд, јул 1920, 51-58.
94. Милутиновић, Коста, *Светозар Марковић и школске реформе Стојана Новаковића*, Светозарево 1978.
95. Mitrović, Andrej, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920*, Beograd 1969.
96. Mitrović, Andrej, *Spoljnopolitička doktrina novostvorene jugoslovenske države, Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ур. Aleksandar Asković, Beograd 1973,311-328.
97. Михаљчић, Раде, *Филозофски факултет у Београду-одељење историјских наука*, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997,127-130.
98. Мицић, Милан, *Школство у новим насељима Баната: (1920-1941)*, Ново Милошево 2013.
99. Николић, Светозар, Грозданић, Станислав, Поповић, Богдан, *Научни радови професора Карловачке гимназије I-II*, Беоцин 1991.
100. *Новосадска гимназија 1810-1985*, Нови Сад 1986.



101. Obradović, Mirko, *Miloš N. Đurić o Plutarhu*, Зборник радова Антика и савремени свет: научници, истраживачи и тумачи, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2013, 30-37.
102. Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Београд 1980.
103. Пешикан, Ана Ж, *Настава и развој друштвених појмова код деце*, Београд 2003.
104. Плут, Дијана, *Уџбеник као културно- потпорни систем*, Београд 2003.
105. Попов, Чедомир, *Од Версаја до Данцига*, Београд 1995.
106. Поповић, Никола Б, *Срби у Првом светском рату 1914-1918*, Нови Сад 2000.
107. Протић, Александар, *Наши модерни историчари*, Београд 1899.
108. *Просвета, образовање и васпитање у Србији*, Београд 1971.
109. *Просветни зборник закона и наредаба*, Београд 1895, 21-25.
110. Радаковић, Страхинџа, *Знаменити Надаљчанин професор Лазар Ракић, Војвођански простор у контексту европске историје: зборник радова 2*, ур. Владан Гавриловић и Светозар Бошков, Нови Сад 2014, 533-544.
111. Раденковић, Небојша, *Милан, Будимир као балканолог*, Нови Сад 2011, докторска дисертација.
112. Rakić, Lazar, *Metodički pristup novom udžbeniku istorije u osnovnoj školi*, Pedagoška stvarnost 2, Novi Sad 1979, 128-134.
113. *Резолуције Комисије за израду државног програма*, Просветни гласник, бр. 2, Београд, фебруар 1928, 160-180.
114. Савић Ребац, Аница, *Мистична и трагична мисао код Грка*, Српски књижевни гласник, нова серија XLIII, Београд 1934, 420-426.
115. Савковић, Јован, *Историја хеленске књижевности д-ра Милоша Ђурића и грчка и римска класика у Војводини*, Летопис Матице српске, година 128, књига 370, јул-август, Нови Сад 1952, 116-121.
116. Srebrnić, Josip, *Kuda to vodi - kritični pogledi u naše školske udžbenike*, Zagreb 1936.
117. Станисављевић, Вукашин, *Два века српских уџбеника: Сентандреја, 1717-Крф, 1918*, Београд 1992.
118. Станковић, Ђорђе, *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. I, Београд 1985.

119. Стефановић, Мирјана Д, *Библиографија Анице Савић Ребац (1998-2013)*, Зборник радова Антика и савремени свет: тумачење антике, ур. Ксенија Марицки Гађански и други, Нови Сад 2014, 85-104.
120. *Сто година Филозофског факултета*, Београд 1963.
121. Стојановић, Јосиф В, *Из гимназије за гимназију: с обзиром на уџбеничку књижевност за веронауку: критичко разматрање предмета*, Београд 1926.
122. Stojkov, Todor, *Unutrašnja politika vladajućih krugova u Jugoslaviji (1929-1939), Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ur. Aleksandar Ačković, Beograd 1973, 389-409.
123. Тешић, Владета, Мирковић, Милан, Ћунковић, Срећко, Вуковић, Раде, *Сто година просветног савета Србије 1880-1980*, Београд 1980.
124. Тешић, Владета, *Циљеви васпитања у школама Србије (1804-1941)*, у: *Два века образовања у Србији. Образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004*, ур. Стеван Крњајић, Београд 2005. 65-108.
125. Тош, Џон, Ланг, Шон, *У трагању за историјом: циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, Београд 2008.
126. Ćelstali, Knut, *Prošlost nije više što je nekad bila. Uvod u historiografiju*, Beograd 2004.
127. Ћетковић, Вјекослав, *Социјална уметност у Србији између два рата*, Нови Сад 1991, 97-109.
128. Ћирковић, Сима, *Настава историје пред изазовима плурализма*, у: *Уџбеник и савремена настава*. Зборник поводом 50 година рада Завода за уџбенике, ур. Бранислава Марковић, Београд 2007, 129-142.
129. Ћирковић, Сима, *Писменост и образовање у средњовековној српској држави*, у: *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974,9-30.
130. Ћоровић, Владимир, *Историја Срба*, Ниш 1999.
131. Hobsbom, Erik, *Uvod: kako se tradicije izmišljaju*, u: Erik Hobsbom, Terens Rejndžer, *Izmišljanje tradicije*, Beograd 2011, 5-26.
132. Svetković, Slavoljub, *Idejne borbe u KPJ dvadesetih godina, Politički život Jugoslavije 1914-1945*, ur. Aleksandar Ačković, Beograd 1973, 329-345.
133. Чајкановић, Веселин, *Отрагичном песништву и позоришту код Грка*, Београд 1910.

134. Čurić, Radoslav, *Srpske više devojačke škole u Vojvodini*, Novi Sad 1961.
135. Чурић, Радослав, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији до половине XVIII века*, у: *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 99-118.
136. Шефер, Арнолд, *Нацрт о изворима за грчку и римску историју*, Београд 1900.
137. Шимуновић-Бешлин, Биљана, *Просветна политика у Дунавској бановини: (1929-1941)*, Нови Сад 2007.
138. Шимуновић-Бешлин, Биљана, *Милан Петровић о просветној политици југословенске краљевине*, Извори о историји и култури Војводине: зборник радова, ур. Дејан Микавица, Нови Сад 2009, 351-365.

## 7. ПРИЛОЗИ

Л. М. СУХОТИН  
проф. I. руско-српске Гимназије

# ИСТОРИЈА СТАРОГ ВЕКА

ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

СА 60 СЛИКА и 4 КАРТЕ

Прегледао, допунио и предговор написао

Др. НИКОЛА ВУЛИЋ  
професор Универзитета

Одлуком Господина Министра Просвете а по препоруци  
Главног Просветног Савета одобрен за употребу.

ИЗДАЊЕ  
СВЕСЛОВЕНСКЕ КЊИЖАРНИЦЕ М. Ј. СТЕФАНОВИЋА и ДРУГА  
БЕОГРАД 1926

III 20894

АЊА ЗАДРУГЕ ПРОФЕСОРСКОГ ДР

2

ДАНИЛО ВУЛОВИЋ

ЗА СИРОМАШНЕ УЧЕНИКЕ

# ОПШТА ИСТОРИЈА

ЗА

II РАЗРЕД СРЕДЊИХ ШКОЛА

(СТАРИ ВЕК)

Овај уџбеник препоручио је Главни просветни савет Сбр. 235 од 2 јула 1931 године и одобрио Господин Министар просвете одлуком Сбр. 23123 од 31 јула 1931 године.

# ВЕРОНАУКА

ЗА УЧЕНИКЕ И УЧЕНИЦЕ I-ог РАЗРЕДА ГИМНАЗИЈЕ  
ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРЕ

„Свештена историја Старог Завета“ и „Свештена историја Новог Завета“ до друге године рада Исуса Христа

Према најновијем програму Министарства Просвете краљевине Срба, Хрвата и Словенаца С.Н.Бр. 28.688 од 25. новембра 1924. године. Треће допуњено издање.

НАПИСАО

Прота **МИЛОШ С. АНЂЕЛКОВИЋ**  
начелник Министарства Вера у пензији

Одобрена и препоручена за уџбеник одлуком Светог Архијерејског Синода српске православне цркве Син. Бр. 1014 од 6. (19) јула 1922. год., и одлуком господина министра просвете С. Н. Бр. 7327 од 10. маја 1923 год., на основу мишљења Главног Просветног Савета С. Н. Бр. 437 од 8. маја 1923. године.

---

БЕОГРАД

Издање Свесловенске Књижарнице М. Ј. Стефановића и Друга  
Поенкареова Ул., бр. 36.

1925. год.

Љубомир П. Павићевић-Слапски  
свештеник

# БИБЛИЈСКА ПОВЕСНИЦА

ЗА I РАЗРЕД ВИШЕ НАРОДНЕ ШКОЛЕ  
У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

По најновијем наставном програму  
О. Н. Бр 65764/1932 г.

**Са сликама у слогу**

---

Штампа се као рукопис  
за употребу у школама

---

ИЗДАЊЕ  
Књижарнице Милорада П. Милановића, — Краља Александра 3.  
БЕОГРАД I.  
1937.

ПРОТОЈЕРЕИ  
ДУШАН Ј. ВАСИЋ  
парох београдске Саборне цркве

ДУШАН К. ПЕТРОВИЋ  
професор Друге мушке реалне гимназије  
у Београду

# БИБЛИЈСКА ПОВЕСНИЦА

## СТАРОГ И НОВОГ ЗАВЕТА

ЗА I РАЗРЕД СРЕДЊИХ И ГРАЂАНСКИХ ШКОЛА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

---

По одобрењу Светог архијерејског синода у Београду Бр. 3916 (Зап. 1042/38 и препоруци Главног просветног савета Сбр. 914 од 13 јула 1938 године, Господин Министар просвете, одлуком својом IV Бр. 11991 од 30 јула 1938 године, одобрио је овај уџбеник.

---

БЕОГРАД, 1938  
ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ ВЛАД. Н. РАЈКОВИЋ И КОМП.  
Кнез Михаилова улица број 8



# БИБЛИЈСКА ПОВЕСНИЦА

(СТАРИ И НОВИ ЗАВЕТ)

ЗА УЧЕНИКЕ-ЦЕ I РАЗРЕДА СРЕДЊИХ ШКОЛА

НАПИСАО

Еп. Д-Р ТИХОН РАДОВАНОВИЋ

Према наставном програму Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Син. бр. 1290/зап. 631 од 19. VI/9-VII. 1928 г. По прегледу уџбеник је одобрен од Св. арх. синода, Син. бр. 891/зап. 392 од 13-26 III. 1930 г.; Главног просветног савета, Бр. 228/1934 и Министарства просвете С. в. бр. 14082/1934.

VI-ТО ИЗДАЊЕ

ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ ПАВЛОВИЋА И ДРУГА

Београд, (1934) Таковска 32.

ЛАТИНСКА  
ЧИТАНКА

II. ДЕО

---

ДРУГО ИЗДАЊЕ

---

ИЗРАДИО  
МИТА ЖИВКОВИЋ

Расписом ПБр. 2376/902 одобрено као прив. уџбеник.

БЕОГРАД  
ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ РАЈКОВИЋА И ЋУКОВИЋА  
1920.



# ЛАТИНСКА ЧИТАНКА

СА ГРАМАТИКОМ  
ЗА V. и VI. РАЗРЕД ГИМНАЗИЈЕ

Израдио  
ЈОВАН Д. ЧОЛИЋ  
ПРОФЕСОР III. БЕОГРАДСКЕ ГИМНАЗИЈЕ

---

Ова књига одобрена је као уџбеник одлуком Главног  
Просветног Савета и одлуком Министра Просвете.

---

БИБЛИОТЕКА  
МАТИЦЕ СРПСКЕ

31.441



БЕОГРАД  
МОДЕРНА ШТАМПАРИЈА В. НЕНАДИЋА, ПОЕНКАРЕОВА 22.  
1924.

# ЛАТИНСКА ЧИТАНКА

ЗА СЕДМИ РАЗРЕД

САСТАВИО  
ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ

Одобрена одлуком Г. Министра Просвете СНБр. 21075 од 15./VII 1927,  
а на основу мишљења Главног Просв. Савета СБр. 421 од 25./VI 1927.



STEVAN JOSIFOVIC  
NOVI SAD

ИЗДАЊЕ КЊИЖАРИЦЕ РАЈКОВИЋА И ЂУКОВИЋА  
БЕОГРАД — ТЕРАЗИЈЕ.

ДУШАН КОНСТАНТИНОВИЋ

# ЛАТИНСКА ЧИТАНКА СА ГРАМАТИКОМ

ЗА V РАЗРЕД РЕАЛНИХ ГИМНАЗИЈА

СА ДЕСЕТ СЛИКА У ТЕКСТУ

---

Одобрена одлуком Г. Министра Просвете Сбр.  
10898 од 21 априла 1932 а на основу мишљења  
Главног Просв. Савета Сбр. 65 од 26 марта 1932

---

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ  
КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

---

# НАСТАВНИ ПЛАН

И

ПРОГРАМ УЧИТЕЉСКИХ ШКОЛА



БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА КРАЉЕВСТВА С. Х. С.

1919.

ПРИВРЕМЕНИ  
НАСТАВНИ ПРОГРАМИ

ЗА

НИЖЕ РАЗРЕДЕ СРЕДЊИХ ШКОЛА

У

КРАЉЕВИНИ

СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА.



ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА  
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА,  
БЕОГРАД — 1926.

ЦЕНА 5 ДИН



# НАСТАВНИ ПРОГРАМ

ЗА

I, II, III И IV. РАЗРЕД ГРАЂАНСКИХ ШКОЛА

КРАЉЕВИНЕ

СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА.



ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА  
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА  
БЕОГРАД — 1926.

ПРИВРЕМЕНИ  
НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМИ

ЗА ВИШЕ РАЗРЕДЕ РЕАЛНИХ ГИМНАЗИЈА

У КРАЉЕВИНИ  
СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА



ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА  
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА  
БЕОГРАД 1927

# PROGRAMI

I

## METODSKA UPUTSTVA

ZA RAD U SREDNJIM ŠKOLAMA

NASTAVNI PLANOVI ZA SREDNJE ŠKOLE PROPISANI SU ODLUKOM MINISTRA PROSVETE S.N.Br. 28311/30; NASTAVNI PROGRAMI ODLUKAMA S.N.Br. 28873/30, S.N.Br. 7627/31, S.N.Br. 23897/31 I 27100/33; METODSKA UPUTSTVA ODLUKOM S.N.Br. 14238/36



IZDANJE I ŠTAMPA  
DRŽAVNE ŠTAMPARIJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE  
BEOGRAD 1936

M. ĐURIN

FS doc

# SAUREMENI PEDAGOŠKI PROBLEMI

Naučna pedagogika i pedologija

Škola rada

Nastavni plan i program

Metodika nove škole

Pitanje udžbenika

Dalton plan

Putevi novoj školi

UREĐUJE I IZDAJE  
MILOŠ B. JANKOVIĆ  
UČITELJ

BEOGRAD, JUNA 1938.



Веселин Чајкановић



НИКОЛА ВУЛИЋ



ВАСИЉ ПОПОВИЋ



Аница Савић-Ребац



## ДЕО 1: ИСТОРИЈА НАЈСТАРИЈИХ КУЛТУРА

### I. МИСИР.

#### ЗЕМЉА И СТАНОВНИШТВО.

Најстарије познате културе понikle су у Мисиру и у Месопотамији, у те две топле и плодне речне долине.

Мисир је плодна земља оивичена пустињом с обе стране реке Нила, од Делте (где се Нил дели на неколико рукава и прави слику троугла или грчког слова „делта“) па до његових слапова (дужина око 1000 километара). Његова је плодност последица свакогодишњег разливања Нила, који у својим водама доноси чак из екваторских крајева мноштво хранљивих састојака и таложит их по околном земљишту. Али тај Нилев дар не зависи само од природе, него и од човековог труда и рада. Да би поплава Нила била корисна, потребно је да човек руководи и управља заливањем, јер у Мисиру пада кише сто пута мање него у Западној Европи, и без вештачког заливања масно и јако земљиште нилске долине не би могло бити плодно. Тамошњи народ је морао, из године у годину, да управља сам поплавом Нила, а кад се после Нил враћао у своје корито, остављајући с обе своје стране читаву поља влажног муља, тад је настајао рад око сејања и жетве. Природни услови начинили су од Мисира врло напредну земљорадничку земљу.

Мисирско становништво је производ мешавине. Један од саставних делова те смесе били Семити чија су племена продрала у Мисир с истока, преко Црвеног Мора, још у преисторијско доба. Семити су затекли у Мисиру неко староседелачко становништво. То првобитно становништво пре доласка Семита није знало за употребу метала; али доласком Семита Мисир је ушао у бакарно доба, па је одмах после тога ступио и на позорицу историје.

#### ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ.

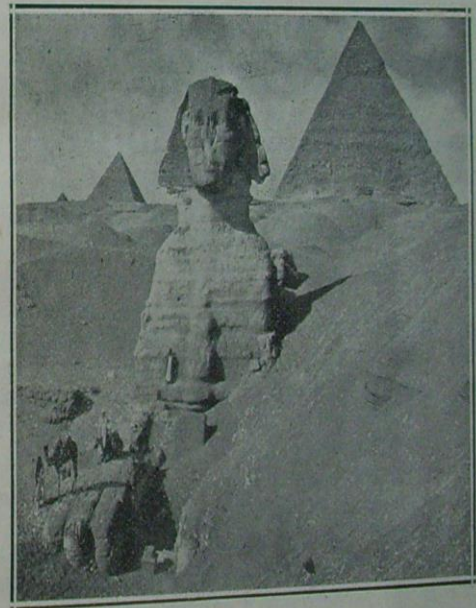
Мисирска култура, која је једна од најнапреднијих у старо доба, почела је на више од четири хиљаде година пре рођења Христовог. Једном научнику је пошло за руком да помоћу астрономских израчунавања одреди време кад је уведен мисирски календар: то је 4241-а година, најстарији историјски датум.

Из почетка је у Мисиру постојало неколико мањих држава; затим су све оне ушле у састав два већа царства, северног и јужног; и, напоследку, око 3300-е године, сву земљу уједини под своју власт цар Менес.

Доцнија историја Мисира обично се дели на неколико доба, на Старо, Средње, Ново и Саиско Царство.

**Старо Царство.** Старо Царство с престоницом у Мемфису близу врха Делте (не далеко од некадашњег Мемфиса лежи данашња варош Каиро) трајало је хиљаду година.

Знатни споменици тог времена су пирамиде, гробнице фараона (мисирских царева). Сачувало их се до нашега времена око седамдесет. Најстарија је саграђена отприлике на 3000 г. пре Хр.; она је степенаста. Нагоростаснија је од свих пирамида Хеопсово пирамида (око 2800 г. пре Хр.) близу Мемфиса. Она је



Пирамиде и сфинкс.

висока 140 метара, а за њену изградњу утрошено је 2.500.000 кубних метара камена. Од тога би се камена могао саградити зид

павана прозули су јаку светлост на мисирску историју. И тако се појавио нови одељак историјске науке — египтологија.

У Ист. Читанци види слике и читај чланке: Рај у сја-  
роме царству, Пут у Судан, Фараон, Како је Унас градио своју  
пирамиду, Мисирски обичаји, Мисирске светије животиње,  
Проналазак Тућанхамочове гробнице.

## II. МЕСОПОТАМИЈА.

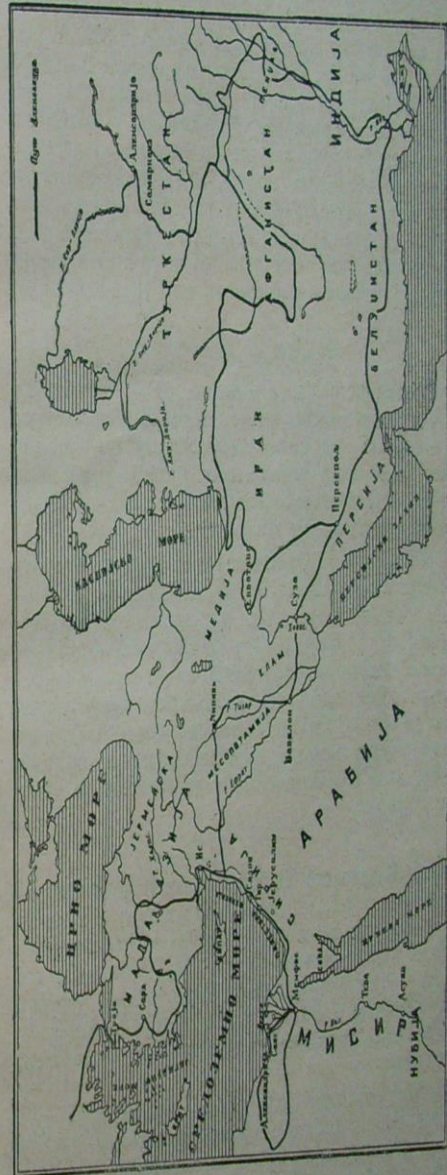
### ЗЕМЉА И СТАНОВНИШТВО.

Месопотамијом, т. ј. међуречјем, назива се земља између средњег и доњег тока две велике реке предње Азије, које теку једна поред друге, Еуфрата и Тигра. Та земља, данас пуста, одликовала се некада необичном плодношћу. Месопотамска плодност, као и мисирска, била је производ река које су се сваке године изливале, и неуморног човечјег рада на исушивању мочвара и наводњавању оних места која су страдала од суше. У Месопотамији стрмно жито је рађало необично обилато.

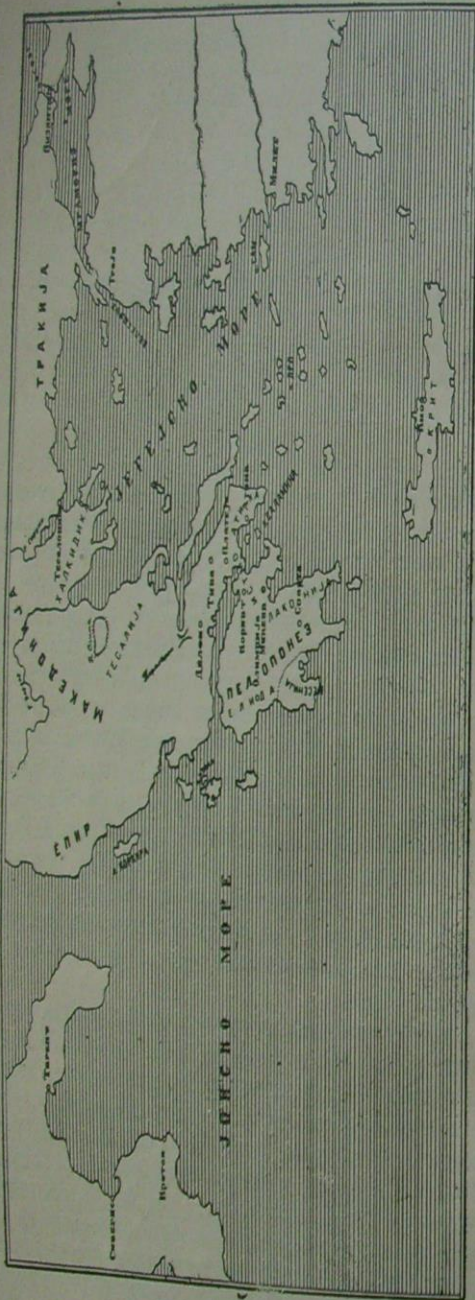
Доњи део Месопотамије називамо Халдејом или Вавилонијом. Халдеја је низија. У њој, исто као и у Мисиру, није било шума (осим палмових шумарака), а није било ни камена. Та је земља давала огромне количине хране и стоке густо насељеном становништву. У горњем делу Месопотамије, с обе стране Тигра, налазила се Асирија. То је брдовита земља која је у свом северном делу била пуна шума, камена и метала. Асирија се граничила с планинским областима Јерменске и Мидије, а Халдеја с другим међуречјем (између Тигра и његове притоке Хоапса), које се звало Елам.

Положај Месопотамије разликовао се од положаја Мисира у том што, док је Мисир био као одсечен од осталог света, Месопотамија је, напротив, заузимала средишни положај у кругу осталих старих култура у предњој Азији, међу Каспијским, Црним, Средиземним и Црвеним Морем и Персијским заливом. Град Вавилон у Халдеји био је дуго културно средиште старог света. Такав средишни положај Месопотамије с једне стране био је узрок што се њена култура ширила у свима правцима; с друге стране, он је њу излагао непријатељским нападима и освајањима.

Најраније се појавила култура у јужном делу Месопотамије у Халдеји. Њене најстарије културне становнике звали су Сумерцима и Акадима. Ова два народа ударили су темељ халдејској култури. Научници предпостављају да су Акади били Семити, а Сумерци неког другог порекла беле, а можда и жуте расе.



ИСТОК.



ГРЧКА.

## СТАНОВНИШТВО.

Првобитно становништво Грчке називали су стари Пелазгима. Ти прастановници припадали су истој раси којој и Крићани. Они су одржавали везе с Крићанима и примили су јегејску културу. Грчка племена (индоевропске групе) дошла су на Балканско полуострво у неколико махова у току друге хиљаде година. Последњи талас грчке најезде дошао је са севера око 1200 г.; то је било ратничко племе Дораца.

Индоевропски Грци мешали су се с урођеницима који нису били индоевропске крви те су губили чистоту свог типа. Као резултат те мешавине добило се ипак врло даровито племе, бистра ума и с утанчаним осећањем за лепоту. Пре него што су наишли Дорци, тај народ се звао Ахајци. А доцније, да би се разликовали од варвара, који су говорили језиком неразумљивим за њих, они су сами себе назвали Јелинима — Римљани су им пак дали назив Грци. Најглавнија наречја грчког језика била су: дорско, јонско и еолско.

У североисточном делу Балканског полуострва, у Тракији, и у северозападном, Илирији, живели су индоевропски народи Трачани и Илири. Грци нису разумевали њихове језике и називали су их варварима. Крајеве између Тракије и Илирије с једне стране, и Грчке с друге, Македонију и Епир, насељавала су племена полу-грчког и полу варварског порекла.

## II.

## ПРВО, НАЈСТАРИЈЕ ДОБА (ПРИБЛ. 1400-800.)

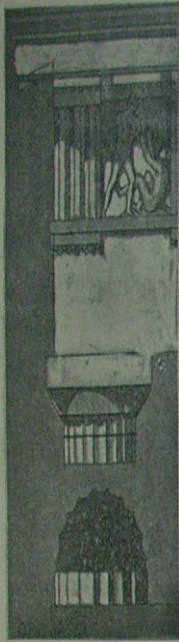
## КРАТАК ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ.

У првој половини друге хиљаде година јужни део Балканског полуострва, будућа Грчка, дошла је под утицај јегејске културе, чији је главни стожер тада био Крит. Око 1400 г. Грци нападају и разаравају Крит. Превласт овог острва нестаје, али јегејска култура није уништена, него је наследе Грци или „Ахајци“. Јегејска култура, пошто је постала грчка, унеколико се изменила. По имену града Микене, који је постао њено средиште, она се назива микенском. Поход Ахајаца на малоазијски град Троју (прва половина XIII в.) пада у време те микенске културе. Око 1200 г. долази нов талас грчке најезде, и овог пута најезда повлачи за собом потпуно опадање старе културе.

И тако се прво или најстарије доба грчке историје (1400—800 г.) дели на два неједнака дела: од 1400 до 1200 г. траје двестагодишње доба микенске културе, а после 1200 г. долази четиристогодишње доба опадања.

Ахајци су се још у микенско време населили по архипе-

хришћанска црква), него је био само дом божанства, то је он могао да буде и сасвим мали.



Дорски стил.



Јонски стил.

Храм је био споља украшен стубовима, и то или само с улазне стране, или с обе стране, предње и задње, или са све четири стране, око целе зграде. Разликујемо два стила грчке архитектуре: дорски и јонски. Дорски стуб, здепастији, без основе (базе), и с простим округлим капителом у виду јастучића, на ком је била



Вазе (1 — амфора, 2 — кратер, 3 — јужноиталијанска амфора већих размера, 1 метар).

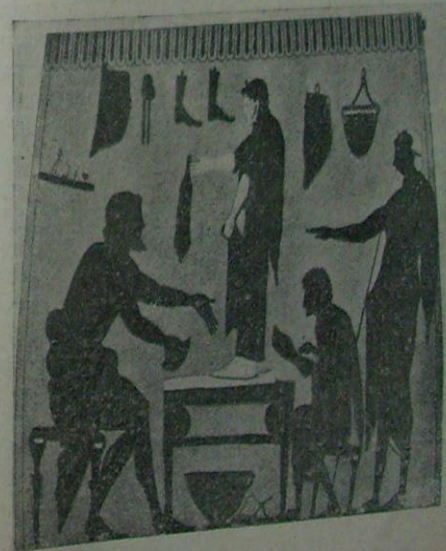
квадратна плоча. Јонски стуб, виткији, стојао је на бази, а капител му је био украшен завојцима. Храмови оба стила имали су осим стубова читав низ других украса, вајарских, у главном рељефа (рељефи су били на фризу, т. ј. над главном гредом, која је ишла преко стубова и која се звала архитрав). Ти рељефи су били бојени. А и неки други делови грађевине били су или просто бојени, или су били украшени орнаментима у боји. Највише су се употребљавале црвена и плава боја.



Богинја Атина на барелефу.

Први вајарски радови били су идоли богова и рељефни украси храмова. Најпре је као материјал служило дрво, па су затим ушли у употребу мрамор и бронза. Статуете су биле бојене, као и рељефи.

Сликарство је имало подређенији положај. Оно се особито развијало на грнчарији (керамика). На земљаном посућу (најразличнијих облика, по некад врло лепих



Слика на вази VI в. Обућарска радња.



Портрет Октавијана Августа, из његове младости. Кмеја (нарзан камен, с пупчастим релјефом). Чува се у Британском музеју у Лондону.

Поред нове Августове власти постојала је и стара власт Сената. По имену принцепса, најобичније незваничне Августове титуле (принцеп значи први грађанин), овај облик владавине је назван „Принципат“. Принципат није имао главну одлику монархије, наследност, јер је принцепса бирао Сенат.

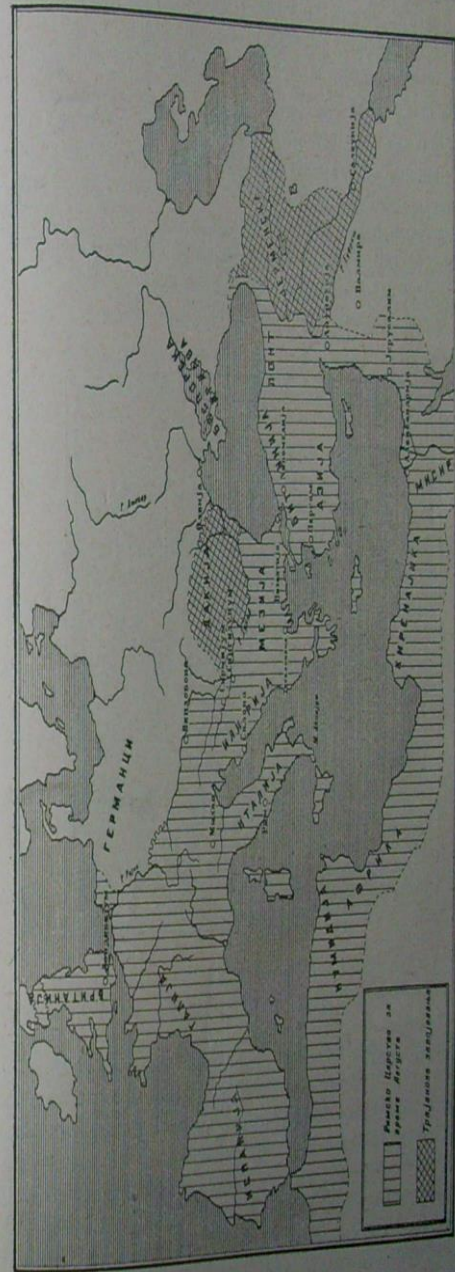
Одбрана државе. После грађанских ратова свима поданицима римске државе требало је пре свега мира. Август је то осећао и дао им га је.

Од битке код Акцијума до Августове смрти (14 г. после Хр.) прошло је 45 година и за све то време није било ни једног знатнијег рата. Илirsка племена су покорена, и северна римска граница која није била природно заштићена, буде померена чак до Дунава. У заузетој области створене су нове провинције: 1) Мезија с градом Сингидуном (данашњим Београдом), 2) Панонија (између Саве и Драве), 3) Норик с градом Емоном (данашњом Љубљаном), 4) планинска Реција, 5) Далмација (наше Приморје, Црна Гора, Босна с Херцеговином до Београда и Шар Планине). Римљанима није било тешко да покоре те земље у

Октавијан се одрекао да буде диктатор, као што је био Цезар, он је чак избегавао и консулску власт, али ипак зато његова власт није била ништа мања од Цезарове. Он је држао у рукама сву државну власт и носио почасну титулу императора коју је добио у војсци. Осим тога он је добио од Сената проконсулску власт над добром половином римских провинција. Званичним титулама императора и цезара (цара) Сенат је додао још и титулу „Август“, која је дотле додавана именима неких богова и која је значила од прилике што и наша титула „Величанство“.

Поред нове Августове власти постојала је и стара власт Сената. По имену принцепса, најобичније незваничне Августове титуле (принцеп значи први грађанин), овај облик владавине је назван „Принципат“.

Принципат није имао главну одлику монархије, наследност, јер је принцепса бирао Сенат.



РИМСКО ЦАРСТВО.

VI Примери из грчке уметности.



Сл. 46. — Млада Шпартанка.



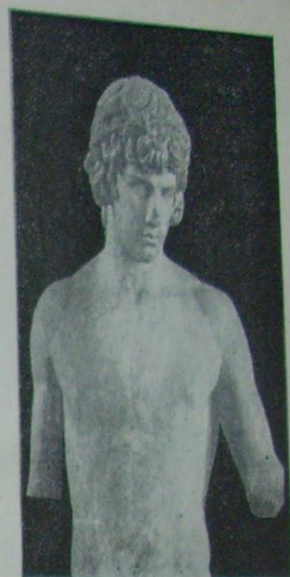
Сл. 47. — Женско погрсеје.



Сл. 48. — Женско погрсеје.



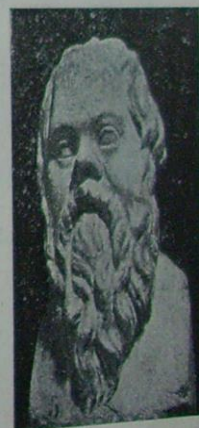
Сл. 49. — Надгробни споменик.



Сл. 50. — Лепи Антиноје из Делфа.



Сл. 51. — Кип државника Перикла.



Сл. 52. — Кип философа Сократа.